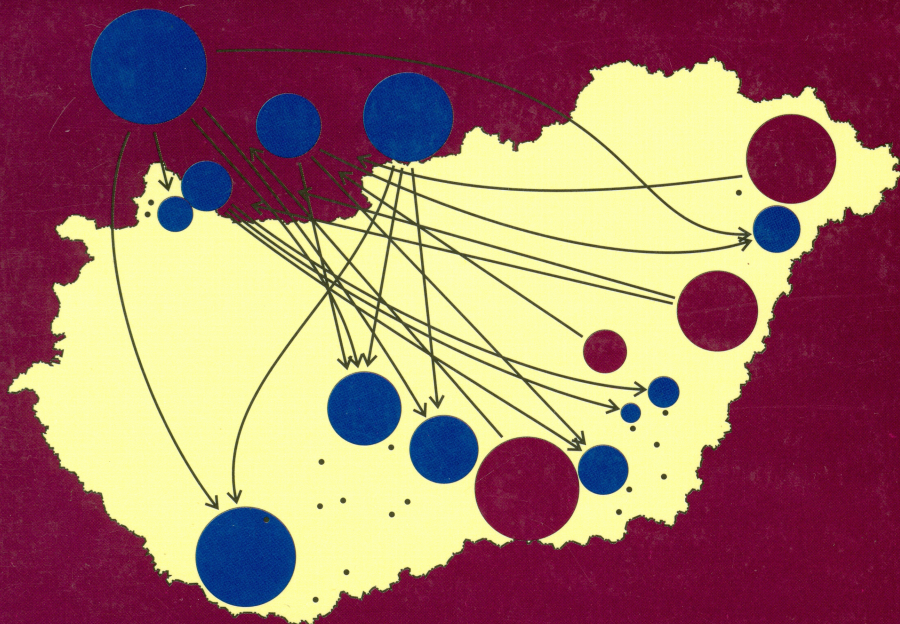

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Kugler József

LAKOSSÁGCSERE A DÉLKELET-ALFÖLDÖN

OSIRIS

Kugler József

**LAKOSSÁGCSERE
A DÉLKELET-ALFÖLDÖN
1944–1948**

KISEBBSÉGEK KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN

III.

Sorozatszerkesztő
SZARKA LÁSZLÓ

Kugler József

LAKOSSÁGCSERE A DÉLKELET-ALFÖLDÖN 1944–1948

Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, 2000

Magyarország az ezredfordulón.
Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián.
Kisebbségi konfliktusok, megoldási alternatívák
Kelet-Közép-Európában.

A könyv a „Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért”
Közalapítvány támogatásával jelent meg

Lektorálta
Balogh Sándor és Niederhauser Emil

Számítógépes adatfeldolgozás
Vámosné Zöld Márta

A térképeket készítette
Bencsikné Szőke Margit

További támogatást nyújtott
Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány
Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Műhely
Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja

Osiris Kiadó, Budapest
A kiadásért felel az Osiris Kiadó igazgatója
Szöveggondozó Tóth Mária
Műszaki szerkesztő Szigligeti Mária
A nyomdai előkészítés és sokszorosítás az Osiris Kft. munkája
Tördelő Szeles János

ISBN 963 379 803 5
ISSN 1585-6313

Minden jog fenntartva.
Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó-rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes engedélyéhez van kötve.

© Kugler József, 2000
© Osiris Kiadó, 2000
© MTA Kisebbségkutató Műhely, 2000

TARTALOM

Bevezetés	7
Az egyezmény megkötéséhez vezető út	9
A Délkelet-Alföld (népessége) nemzetiségi összetételének alakulása a XX. század első felében (1941-ig)	25
Nemzetiségi feszültségek a Délkelet-Alföldön a második világháborút követő években (1944 ősze, 1946 tavasza)	35
A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság (CSÁB) tevékenysége és tevékenységének eredményei (1946 tavaszán–nyarán)	47
A csehszlovák telepítési politika irányelvei	80
A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság (MÁK) tevékenysége a kétoldalú csere megindulásáig (1946 júliusától 1947 márciusáig)	93
A csere tényleges lebonyolítása 1947 áprilisa és 1948 decembere között	113
A lakosságcsere néhány (délkelet-alföldi) népességföldrajzi vonatkozása	146
Utószó egy elmaradt kárpótlás helyett	160
Irodalom, források	163
Függelék	175

BEVEZETÉS

A tanulmány a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény végrehajtásának délkelet-alföldi történetét és népességföldrajzi vonatkozásait foglalja össze. Hazai történeti kutatásunk az elmúlt másfél-két évtizedben következetesen tárta fel azokat a külpolitikai összefüggéseket, amelyek a lakosságcsere-egyezmény megkötéséhez vezettek.¹ További, bőséges forrásanyagra alapozott tanulmányok jelentek meg a magyarországi németek második világháború utáni kálváriájáról, illetve e két népességmozgás kölcsönhatásairól. Az említett forrásértékű alapmunkák részletesen érintették a két esemény (a lakosságcsere és a német kitelepítés) belpolitikai mozgatórugóit, valamint az egyes politikai pártoknak, csoportoknak e kérdésben elfoglalt álláspontját is.²

A szlovákiai történészek jobbára csak az 1989/90. évi fordulat után vállalkozhattak arra, hogy realisabb képet rajzoljanak a második világháborút követő évek csehszlovákiai kisebbségi politikájáról, jóllehet a beneši dekrétumok eltörlése, illetőleg hatálytalanítása mind ez ideig még várat magára. A kilencvenes évek elejétől a felvidéki magyar kutatók, helytörténészek is egymás után adták közre köteteiket, amelyek a kisebbségi magyarság 1945 utáni szenvedéseit részben levéltári adatok, részben pedig személyes visszaemlékezések alapján tárták a közvélemény és köztük az érintettek, illetve gyermekeik, unokáik elé.³ (Janics Kálmán könyvét az 1989/90. évi fordulatig, mint közismert, csak a nyugati emigráció vehette kezébe.) A lakosságcsere tényleges magyarországi lebonyolításáról, különösen pedig egy-egy magyarországi régióban történt változásokról viszonylag kevés elemzés látott még napvilágot.⁴

A trianoni országhatáron elsősorban a Délkelet-Alföldön (Békés és az egykori Csanád megyében) történt meg a szó szoros értelmében vett lakosságcsere, ahol is az önkéntesen elköltöző szlovákok ingatlanjait a Felvidékről (Szlovákia területéről) kitelepített magyar családok kapták

meg tulajdonul. Békés és Csanád megyén kívül legfeljebb néhány további településen (Nyíregyháza, Budapest, Oroszlány) „cserélődött ki” hasonló módon a lakosság. Az egykori felvidéki (szlovákiai) magyarok döntő többségét (mint közismert) a korábban németlakta dunántúli és főváros környéki községekbe, városokba irányította a lakosságcserét koordináló Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság, mivel az elköltöző szlovákok a délkelet-alföldi térségen (településeken) kívül alig hagytak vissza telepítési célra alkalmas ingatlanokat.

A lakosságcserének a hazai szlovákság lélekszámára, identitására gyakorolt hatása is alig ismert a közvélemény előtt. Többek között Békés és Csanád megye egykoron csaknem színszlovák települései (Pitvaros, Tótkomlós, Csanádalbertyi) váltak a csere eredményeként magyarrá, részben a felvidéki családok letelepítése, részben pedig a szlovák gyökerű őslakosság felgyorsuló asszimilációja eredményeként.

AZ EGYEZMÉNY MEGKÖTÉSÉHEZ VEZETŐ ÚT

A XIX–XX. században a Kárpát-medencében élő nemzetiségek (etnikumok) békés együttműködésére éppúgy találunk példát, mint a tragikus szembefordulásokra.⁵ A magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény megkötése és végrehajtása (az elnevezés ellenére) a két érintett nép konfliktusának legfeljebb csak átmeneti visszafojtását jelenthette. A nemzetiségi lakosság „kölcsonös” kicseréléséhez vezető utat aligha érthetjük meg a XX. századi magyar–(cseh)szlovák viszony alakulásának legalább vázlatos áttekintése nélkül.

Az első világháborút lezáró Párizs környéki békeszerződések többek között a cseh és a szlovák nép számára is biztosították az önrendelkezés lehetőségét, így a két szláv nép (nagyhatalmi segítséggel) megteremthette saját államát.⁶ Ugyanakkor a cseh és a szlovák politikusok (a többi győztes kis állam politikusaihoz hasonlóan) az új államhatárok kijelölésekor alig tanúsítottak önmérsékletet, és fennhatóságuk minél nagyobb területi kiterjesztésén fáradoztak. Hol történelmi érveket hoztak fel (Szudéta-vidék, Szilécia), máskor néprajzi vagy stratégiai szempontokat helyeztek előtérbe (Pozsony, Csallóköz, Kassa vidéke). De nem hiányzott kelléktárukból a szláv testvériség gondolata (Kárpátalja) vagy pedig a számukra még mindig veszélyesnek ítélt megcsonkított Magyarország elszigetelése (jugoszláv–csehszlovák korridor terve) sem. A nyugat-keleti irányban több mint 1000, észak-déli irányban pedig 100–200 km kiterjedésű mintegy 140 ezer négyzetkilométernyi területű új köztársaság az Osztrák–Magyar Monarchia ipari kapacitásának közel felét örökölte. A változatos természeti tájakon gazdag szénbányák, hatalmas kiterjedésű erdők, termékeny síkságok váltották egymást. Az önrendelkezési jogokkal élő (élni tudó) államalkotó népek (csehek és szlovákok) jobbára az új köztársaság belső részein foglaltak helyet, míg az állam peremterületén élő mintegy hárommillió német, egymillió magyar és

félmillió rutén képviselőinek véleményére nem voltak kíváncsiak az Európa térképét átrajzoló politikusok, mivel őket éppen önrendelkezési joguktól fosztották meg. Ennek ellenére a húszas évek végéig, a harmincas évek elejéig a németek és magyarok többsége igyekezett megtalálni helyét az új (rákényszerített) államszervezetben.

Rövid ideig tartó aléltság után a szlovákiai magyarság gyorsan alkalmazkodott a megváltozott körülményekhez.⁷ A parlamentáris demokrácia számos elemét magán viselő csehszlovák állam korlátozott lehetőséget biztosított a nemzetiségi jogok gyakorlása, elsősorban az oktatás, kisebb mértékben a politikai szervezkedés terén is.⁸ Így a felvidéki (csehszlovákiai) magyarságot összehasonlíthatatlanul kevesebb atrocitás érte a két világháború között, mint erdélyi vagy délvidéki sorstársait. A magyarság lélekszámának fokozatos lefaragását azonban ugyancsak szívükön viselték a (cseh)szlovák politikusok. Az asszimilálódott (elmagyarosodott) szlovákok „visszatérítése” anyanemzetükhöz, az ún. zsidó nemzetiség bevezetése a népszámlálási íveken, a magyar tisztviselők és más polgári rétegek tömeges kiutasítása, csehszlovák állampolgárságának megvonása, sőt népszámlálási visszaélések jelzik a hatóságok ez irányú tevékenységét.⁹

A harmincas évek közepétől az európai hatalmi egyensúly Németország javára történő megváltozása, valamint az angol és francia külpolitika módosulása fokozatosan hozták felszínre a nemzetiségi kérdés megoldatlanságából adódó feszültségeket. A szlovákok önállósodási törekvései és a Német Birodalom támogatását élvező Konrad Henlein vezette Szudétanémet Párt szeparatizmusa egyaránt hozzájárult az első köztársaság 1938/39. évi széteséséhez.¹⁰

A második világháború alatti években három jelentősebb politikai csoportosulás képviselte az egykori köztársaságot, a két államalkotó népet. A legnagyobb nemzetközi befolyással és elismertséggel, mindenekelőtt Beneš, korábbi köztársasági elnök vezetésével Londonban székelő ún. emigráns csehszlovák kormány rendelkezett. A baloldali politikusok többsége (mint közismert) Moszkvát választotta átmeneti otthonául.¹¹ Az 1939 márciusában megalakult Szlovák Állam pedig más lehetőség híján a Német Birodalmat tekintette példaképének. A háborús években éppen a magyarellen es indulatok kötötték össze az egyébként igen eltérő gazdasági-társadalmi programmal és külpolitikai orientációval rendelkező három politikai csoportot, jöllehet a „csehszlovákiai magyarokkal” szemben ebben az időszakban talán a baloldaliak tanúsított

ták a legtöbb türelmet. A Tiso elnökhöz kötődő új szlovák politikai elit a számára „területcsonkítást” jelentő bécsi döntés revízióját a németektől várta. Ezért a vezető szlovák politikusok gyakran kilincseltek Hitler-nél, hogy a szerintük „túlzottan plutokratabarát”, szlovák és német kisebbségét sanyargató Horthy-rendszer a Németország által ellenőrzött Közép-Európa stabilitását veszélyezteti.¹² Az 1944 augusztusában kitört beszercebányai felkelés azonban már jelezte, hogy az önálló Szlovákia új irányba mozdult el, és a korábban egyértelműen németbarát politikusai is belátták, hogy a megváltozott körülmények között csak Beneš elnökkel és a baloldallal együttműködve a szlovák helyett a csehszlovák nemzetállam megteremtése válik időszerűvé.

Beneš elnök és munkatársai a csehszlovák nemzetállam megteremtését lényegében már a háború kitörésétől szorgalmazták. A kisebbségi kérdést azonban korántsem az etnikai-néprajzi határok kijelölésével, hanem sokkal inkább az országban (az 1937. évi államterületen) élő nemzetiségi lakosság eltávolításával kívánták megoldani. Sőt még az első köztársaság határát is túllépve, a Németországhoz tartozó Odera menti szorb területek megszerzéséről is álmodoztak, ami a lengyel politikusok rosszallását váltotta ki. Már a háború alatti években is Beneš és köre szívós munkával igyekezett meggyőzni a szövetséges nagyhatalmokat elgondolásának helyességéről, miszerint a jövőbeli közép-európai stabilitást csak egy az Érchegységtől Kárpátaljáig húzódó kizárólag szláv lakosságú nemzetállam képes biztosítani. A németek kitelepítése mellett az emigráns csehszlovák kormány 1942/43 fordulójától tehát egyre inkább a magyarok eltávolításának szükségességét is kezdte hangsúlyozni, és a nyugati hatalmak mellett a szovjet vezetőket is igyekezett megnyerni tervének, akik lényegében 1943 végétől, a csehszlovák–szovjet barátsági szerződés aláírásától igent mondtak a csehszlovák kitelepítési politikára, jóllehet maga a szerződés még nem tartalmazott magyarellenes kitételeket. 1943 decemberében azonban a Moszkvában tárgyaló Beneš Sztálin és Molotov jelenlétében hozakodott elő „a magyarok nélküli” Csehszlovákia megteremtésének gondolatával, majd ötletét az évek óta a szovjet fővárosban élő baloldali honfitársaival is megosztotta, akiknek már úgy beszélt tervéről, hogy azt a szovjet vezetők is teljes egészében osztják, legfeljebb a magyarok kitelepítését a magyarországi szlovákok cseréjével kötik majd össze.¹³

A csehszlovák emigráns kormány 1944. március 12-én fogadta el, hogy a tervezett németellenes intézkedéseket az ország területén élő magya-

rokra is kiterjesztik. A tervezet három alapelve épült. „1. A magyar kisebbség minden tagjának megbüntetését, akik vétkeztek a köztársaság ellen. 2. A hitlerizmus ellen harcoló valamennyi magyar nemzetiségű antifasisztának automatikusan joga van a csehszlovák állampolgársághoz. 3. A többi magyar nemzetiségű lakos számára lehetővé teszik annak eldöntését, hogy optáláshoz folyamodik vagy kitélepül, de minden egyes ilyen kérelemről a kormány jogosult dönteni.”¹⁴

1945. január 15-én Fierlinger, az emigráns cseh kormány moszkvai követe is részt vett a Magyarországgal kötendő fegyverszüneti egyezmény feltételeinek kidolgozásában. A megbeszélésen jelen levő politikusok közül Molotov külügyminiszter a következőkkel hozta szóba a csehszlovákiai magyarok ügyét. „Mi legyen tehát azokkal a magyar polgárokkal, akiket a csehszlovákok nem szeretnek?” Hariman amerikai nagykövet azonban határozottan a lakosságcsere ellen emelt szót, míg Balfour angol nagykövet a békeszerződés hatáskörébe tartozónak tekintette az ügyet.¹⁵ Hasonlóképpen vélekedett e kérdésről egyébként néhány nappal korábban a jugoszláv nagykövet is. Az 1945. január 20-i magyar fegyverszüneti egyezmény végül is nem tartalmazott kitételeket a szlovákiai magyarsággal kapcsolatosan. Az aláírt dokumentum 2. pontja szerint „Magyarország kötelezte magát, hogy Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia által megszállt területeiről visszavonja az összes magyar csapatokat és hivatalnokokat Magyarország 1937. december 31-én fennállott határai mögé. Továbbá hatályon kívül helyez minden olyan törvényhozási és közigazgatási szabályt, amelyek az annexióra, vagy pedig csehszlovák, jugoszláv és román területek Magyarországhoz csatolására vonatkozik.”¹⁶

A sikertelen diplomáciai erőfeszítések azonban nem szegték kedvét Beneš elnöknek, aki kész helyzet elé akarta állítani a szövetséges hatalmakat, ezért 1945. február 16-i rádióbeszédében bejelentette, hogy „elő kell készítenünk németjeink és magyarjaink ügyének végérvényes megoldását, mert az új köztársaság csehszlovák nemzeti állam lesz”.¹⁷

Az újjászülető Csehszlovákia koalíciós kormánya 1945. április 5-én Kassán hozta nyilvánosságra programját, amelynek hírhedt VIII. fejezete lényegében a kollektív felelősségre vonás elvén alapult. „A Csehszlovák Köztársaság német és magyar nemzetiségű polgárai közül azoknak, akik 1938 – München előtt – csehszlovák állampolgársággal bírtak, állampolgárságuk el lesz ismervé, és a Köztársaságba való visszatérésük esetleg biztosítottat azon antinácistáknak és antifasisztáknak, akik már

München előtt aktív harcot folytattak Henlein és a magyar irredenta pártok ellen és a Csehszlovák Köztársaságért –, akik München után és március 15. után a német és a magyar államhatalom által ellenállásuk és az ottani rezsim elleni harcokként a Csehszlovák Köztársasághoz való hűségükért üldözve és börtönözve lettek, vagy koncentrációs táborokban lettek elhelyezve, vagy akiknek a német vagy magyar terror elől a határon túlra kellett menekülniük, és ott Csehszlovákia megújításáért vívott aktív harcban részt vettek. A többi német és magyar nemzetiségű állampolgársága meg lesz semmisítve. Ezen polgárok újból optálhatnak Csehszlovákia javára, ami mellett a Köztársaság hatóságai fenntartják maguknak a jogot, hogy minden kérvény felett egyénileg döntsének. Azok a németek és magyarok, akik a Köztársaság és cseh és szlovák nemzet elleni büntettért ítélve és elítélve lesznek, a csehszlovák állampolgárságtól meg lesznek fosztva, és a Köztársaságból örökre kiutasítva, ha csak halálos ítélet nem éri őket.”¹⁸ A kormányprogram lényegében körvonalazta, hogy milyen elbánásban fogja részesíteni az újjáalakuló állam egykori kisebbségeit. A szülőföldön való maradás joga, pontosabban e kérdésben a döntés lehetősége kizárólag az államot illette meg.

Az 1945. augusztus 2-án záruló potsdami konferencián sem sikerült Benešnek és politikus társainak a felvidéki magyarok eltávolításához nemzetközi garanciát szerezni. Részleges eredményeket azonban mégis hozott számukra az értekezlet. Az itt elfogadott záródokumentum XIII. fejezete ugyanis a német lakosság szervezett áttelepítéséről rendelkezett. „A három kormány minden vonatkozásban megvizsgálva a kérdést elismeri, hogy a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakosságnak vagy egy részének Németországba történő áttelepítésére vonatkozóan intézkedést kell foganatosítani. Egyetértenek abban, hogy bármilyen áttelepítés történjék is, annak szervezeten és emberséges módon kell végbemennie.”¹⁹ A továbbiakban az egyezmény utal arra, hogy míg Csehszlovákiában és Lengyelországban az ottani kormányok foglalkoznak a kérdéssel, addig Magyarországon ez a Szövetséges Ellenőrző Bizottság hatáskörébe tartozik.

A csehszlovák kormány a kassai kormányprogram nyilvánosságra hozatala utáni hetekben-hónapokban egymás után léptette életbe (a kormányprogram szellemének megfelelő) német- és magyarellenos rendeleteit, amelyek leginkább a személyi és a tulajdonosi szabadság korlátozását jelentették. Így egyebek mellett a 33/1945. sz. elnöki dekrétum alapján megfosztották állampolgárságuktól az ország területén élő né-

meteket és magyarokat. A 88/1945. sz. dekrétum pedig a kisebbségi lakosságot lakóhelyétől gyakran 500–600 km távolságra kötelezte közmunkára mozgásszabadságának erős, már-már a feudalizmust idéző korlátozásával. A közmunkarendelet elvben ugyan mindenkire (minden csehszlovákiai lakosra) egyformán vonatkozott, végrehajtása azonban a németek kényszerkitelepítése miatt jobbra csak a magyarokat érintette, illetve az egykoron németek lakta csehországi területekre költöző, valamelyik szláv nemzetiséghez tartozó munkavállaló személyes szabadságának nem szabtak határt.²⁰

Magyarországnak, a magyar diplomáciának a második világháború utolsó, illetve a béke első hónapjaiban, éveiben (mint közismert) alig volt mozgástere. Hazánk második világháborús szerepét, egyoldalúnak tartott német orientációját, úgymond a magyar társadalomba ivódott „nacionalista, fasiszta” mentalitást a szomszédos országok államférfiai (mintegy feledtetve saját államaik korábbi politikai vezetőrétegének német elkötelezettségét) előszeretettel hangsúlyozták, sőt az általuk hangoztatott „igazságról” igyekeztek meggyőzni az európai határok újjárendezését felvállaló nagyhatalmakat is. Nyilvánvaló volt, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány a fegyverszüneti egyezményben vállalt egyik kötelezettsége, a trianoni (1937-es) határok visszaállításának elfogadása egyben azt is jelentette, hogy az újból kisebbségi sorba kerülő magyarokat (ismét) példátlan atrocitások érik.

Kétségtelen, hogy 1938 és 1944 között az anyaországhoz visszatért felvidéki, kárpátaljai, erdélyi és délvidéki területek nemzetiségi lakosságából akadtak olyanok, akik szenvedő alanyai voltak a magyar hatóságok vagy a fegyveres erők intézkedéseinek, akiket vagyoni kár ért, illetve személyi szabadságukat hosszabb-rövidebb ideig korlátozták. Mégis olyan tömeges megtorlásra, deportálásra, vagyonelkobzásra és kivégzésre a „fasisztának” tartott Horthy-rendszer utolsó éveiben sem került sor, mint amilyeneket a magukat a háború utolsó hónapjaitól „antifasisztának, demokratikusnak” nyilvánító szomszédos országok a kisebbségi magyarság ellen véghez vittek.²¹

A korábbiakban már idézett fegyverszüneti egyezmény lényegében a szövetséges nagyhatalmak képviselőiből álló Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) felügyeletére bízta a szovjet csapatok előrenyomulása eredményeként a háborúból fokozatosan kiváló ország irányítását.²² Így a magyar kormánynak minden fontosabb bel- és külpolitikai lépést egyeztetnie kellett a SZEB-bel. A szuverenitás korlátozásával a háború

fő terhére viselő szövetséges nagyhatalmak azt igyekeztek elérni, hogy Magyarország is – más legyőzött államokhoz hasonlóan – tartsa be a fegyverszüneti egyezményben vállalt feltételeket, ne okozzon „komplikációt” a Vörös Hadsereg hátszágában.

A nyolcvanas évektől a potsdami konferencia határozatai közül a magyarországi németek kitelepítésével foglalkozó fejezet, pontosabban a kitelepítéssel kapcsolatos felelősség kérdése a magyar–német történešzviták kereszttüzébe került. Magyarországi születésű német történészek ugyanis elsősorban a háború utáni magyar kormányokat, a háború alatti és a háborút is túlélő magyar nacionalizmust, pontosabban ezt az eszmét is magáénak valló új politikai elitet teszik felelőssé azért, hogy a magyarországi németek mintegy felének el kellett hagynia szülőföldjét.²³ Kétségtelen tény, hogy 1944 márciusától, az ország németek által történt megszállásától felerősödtek a honi magyar társadalomban a németek, pontosabban a nemzetiszocialista Németország elleni indulatok, amit még fokozott a Volksbund-tagok egy igen vékony, de annál harsányabb rétegének pángermán propagandája, a magyarságot leginkább szavakban becsmérlő magatartása. A Vörös Hadsereg megjelenése után, 1944 őszén hatalomra kerülő új politikai vezetőrétégben (többsnyire a szociáldemokrata politikusok kivételével), Rákositól Kovács Imrén át egészen Nagy Ferencig igen erős németellenes indulatok törtek felszínre, amelyek többsnyire Németország háborús veresége után mindenekelőtt a honi németiséget vették célba. Valóban, a hazai németek egy részének, a Volksbundhoz, illetve a Harmadik Birodalomhoz szorosabban kötődő családok kitelepítését az Ideiglenes Nemzeti Kormányt alkotó pártok csaknem egyértelműen támogatták, s ilyen értelmű emlékeztetőt juttattak el a potsdami konferenciához is. Mégis, Magyarország akkori korlátozott szuverenitásából adódóan a honi németeknek a szülőföldjükről való eltávolításában mindenképpen szerepet játszott a beneši diplomácia is, hiszen elképzeléseik szerint az országot elhagyó (elhagyni kényszerülő) németek otthonai alkalmasak lehetnek volna a Felvidékről kitelepített magyarok számára. 1945-től a csehszlovák politikusok és a sajtó is gyakran hangoztatták, hogy a csehszlovákiai magyarokat már kész telephelyek várják, csak éppen Magyarország vonakodik befogadni őket.²⁴ Az ország korlátozott szuverenitása miatt az említett potsdami határozatok meghozatalakor tehát a hazai sürgetésnél a szövetséges nagyhatalmakhoz közel álló politikusok érvelése sokkal nagyobb súllyal eshetett latba. Máskülönben ezt a kérelmet is más magyar felvetésekhez hasonlóan

egyetlen kézlegyintéssel intézték volna el. Mint ahogy egyebek mellett nem sikerült Magyarországnak a trianoninál kedvezőbb néprajzi határokat kialakítani sem, holott ilyen irányú kéréssel is fordultak magyar politikusok a szövetséges hatalmakhoz.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány néhány nappal a potsdami konferencia után összegezte és a szövetséges nagyhatalmakhoz eljuttatta a magyar békecélokkal kapcsolatos emlékeztetőjét (jegyzékét), ami egyebek mellett a következőket tartalmazta: „A jövőendő békekötésnél a magyar kormány nem kíván különleges magyar érdeket előtérbe helyezni, hanem az az óhaja, hogy a megkötendő békeszerződésben a magyar kérést a világbéke ügyének és Közép-Európa népei összességének érdekei szempontjából is rendezzék.” A továbbiakban a Duna menti népek gazdasági együttműködése, a gazdaságfejlesztés, iparosítás megoldásra váró feladatai, az ideológia, a nevelés feltételei és végül a területi rendezés elvei szerepeltek. A területi rendezéssel kapcsolatban utal a jegyzék az Atlanti Charta 6. pontjára is, mely szerint „minden nemzet a határain belül biztonságban élhessen, és minden ember minden országban saját életét élhesse, félelem és szükség nélkül. A magyar közvélemény sohasem tudta megérteni, hogy a demokrácia és a nemzetiségi elv nevében történt trianoni rendezésnél miért kellett a magyar népnek egyharmadát idegen államokhoz csatolni, holott ezek túlnyomó része a magyarsággal egy tömböt alkotva, Magyarországgal összefüggő területen élt.”²⁵

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány, illetve a szabad választások eredményeként megalakuló Tildy-, majd pedig a Nagy Ferenc-kormány (az ismert okok miatt) legfeljebb csak a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz fordulhatott a felvidéki magyarságot ért sérelmek miatt. Így 1945 áprilisa és 1946 júliusa között a külügyminisztérium 184 esetben adott át jegyzéket a SZEB-nek.²⁶ Mivel az említett tiltakozásoknak nem volt visszhangja, a magyar diplomácia memorandumot intézett a három szövetséges nagyhatalomhoz, amelyben részletesen ismertette az életbe léptetett csehszlovákiai magyarellenes intézkedéseket.

1945. szeptember 2-ai jegyzékében a magyar kormány meghallgatást kért a Külügyminiszterek Tanácsától is, miután tudomást szerzett arról, hogy Fierlinger csehszlovák miniszterelnök a csehszlovákiai magyarok eltávolításának szükségességéről igyekezett meggyőzni a szövetséges hatalmakat. Továbbá javasolta még a magyar kormány a kérdés megnyugtató rendezése érdekében, hogy nemzetközi vizsgáló bizottság ala-

kuljon a három nagyhatalom képviselőiből a két ország közötti vitás kérdések feltárására:

„a) A magyarlakta dél-szlovákiai területek pontos etnikai viszonyainak és gazdasági körülményeinek vizsgálata.

b) Az első világháború utáni békekonferencián a magyar területek Csehszlovákiához való csatolásáról készült dokumentumok ellenőrzése.

c) A csehszlovák államférfiak e területen tanúsított múltbeli magatartása.

d) A csehszlovák kormánynak az 1938. november 2-i bécsi döntés előtti magatartása.

e) A magyar kormány bánásmódja a Magyarországnak átengedett területek cseh és szlovák, valamint őshonos lakosaival.

f) A magyarok helyzete Csehszlovákiában attól az időtől fogva, hogy az orosz hadsereg felszabadította az országot.”²⁷

Mivel a magyarok helyzete továbbra sem változott, sőt még inkább romlott, ezért november 20-án újból megismételte a magyar kormány kérését, továbbá kérelmezte, hogy a nemzetközi vizsgálóbizottság felállításáig a szlovákiai magyarlakta területeket helyezték nemzetközi ellenőrzés alá. „A csatolt memorandumban ismertetett tényekből kitűnik, hogy Csehszlovákiában a természetjogban gyökerező legelemibb emberi jogokat is megtagadják a magyaroktól, és úgyszólván a fizikai létbiztosításához szükséges eszközöktől is megfosztják őket. Ilyen kormányzati intézkedésekre – a náci Németországnak a zsidókkal való bánásmódjától eltekintve – nem volt példa a civilizált népek történetében.”²⁸ A szovjet diplomácia azonban egyetlen szóval sem reagált a magyar kezdeményezésre, míg az amerikaiaktól és angoloktól csak 1946 februárjában, illetve márciusában érkezett meg a lényegében elutasító válasz: „Az Egyesült Államok kormánya nem támogatja a magyarlakta szlovákiai területek nemzetközi ellenőrzését. Az Egyesült Államok kormánya elismer és támogatni fog egy olyan humánus rendezést, amely a magyar kormány és a Csehszlovák Köztársaság szabad megállapodásán alapul.”²⁹ A brit diplomácia is hasonló szellemben nyilatkozott: „Őfelsége kormánya nem akar részt venni semmilyen, a csehszlovákiai magyar kisebbség helyzetét vizsgáló vagy a csehszlovák–magyar lakosságcserét a magyar kormány által javasolt módon ellenőrző bizottságban. Őfelsége kormányának az a véleménye, hogy ezt a kérdést bilaterális alapon a két kormánynak kell elintéznie.”³⁰

A csehszlovák diplomaták, miután érzékelték, hogy a „magyar kérdést” a szövetséges hatalmak a nemzetközi egyezmény helyett inkább

kétoldalú megállapodással kívánják megoldani, maguk is kezdeményezték a tárgyalásokat (a SZEB-en keresztül) a magyar politikusokkal. Így került sor 1945. december 3. és 6. között az ún. első prágai tárgyalásokra. A magyar delegációt Gyöngyösi külügyminiszter vezette, tagjai pedig Kertész István diplomata, Vajlok Sándor és Farkas Lehel csehszlovák szakértők voltak. A csehszlovák tárgyaló küldöttség élén a távollevő Jan Masaryk külügyminiszter helyett, államtitkára Vladimír Clementis állt, aki már a tárgyalások kezdetén körvonalazta országa elképzeléseit. Miszerint a Magyarországról önkéntesen kitelepülő szlovákokkal azonos számú csehszlovákiai magyart jelölhet ki a (csehszlovák) kormány magyarországi áttelepítésre. A magyarok további tömegeit pedig javaik elkobzása mellett költöztetik a trianoni országterületre. Végül a magyar ajkú lakosság egy kisebb része csehszlovák állampolgárságot kapna, de kisebbségi jogok ezután sem illelnék meg.

A magyar fél véleménye azonban az emlékeztető szerint: „Magyarország az említett feltételek mellett nem vállalhatja a lakosságcserét, bár bizonyos csehszlovák jóakarattal mellett hozzájárulását adná ehhez.” A feltételek között szerepelt, hogy az áttelepítendőkhöz közé számítsák be azokat az őslakosokat (1938. november 1-jén még csehszlovák állampolgárokat) is, akik 1945 tavaszától menekültek Magyarországra. Továbbá a lakosságcsere hatálya alá tartoznának még olyan felvidéki magyarok is, akiket a csehszlovák igazságügyi szervek a köztársaság ellenségének nyilvánítanak. Végül pedig szükség esetén kiegészítenék a keretszámot a csehszlovákiai magyarság gazdasági-társadalmi összetételét reprezentáló családokkal, és az egész akciót nemzetközi (az érdekelt országokon kívül, Nagy-Britannia, USA és a Szovjetunió képviselőiből álló) bizottság felügyelné. A lakosságcsere feltételeként szabta meg (e jegyzékben) még a magyar fél, hogy a csehszlovák hatóságok szüntessék meg a magyar lakosság elleni diszkriminációt. A lakosságcsere lebonyolítása után egyoldalúan áttelepítendő magyarokról azonban a magyar küldöttség hallani sem akart.

A tárgyalások, illetve az emlékeztetők kicserélése után Beneš azzal próbált engedményeket kicsikarni Gyöngyösi külügyminisztertől, hogy a nagyhatalmak Potsdamban már beleegyezésüket adták a csehszlovákiai magyarok eltávolításához. Néhány nap múlva azonban Kertész István diplomatának Schoenfeld amerikai követtel folytatott beszélgetése során kiderült, hogy a csehszlovák államelnök csak blöffölt, Potsdamban ugyanis a szlovákiai magyarok ellen semmiféle határozat sem született.

A magyar kormány december 11-én tájékoztatta a három nagyhatalmat a prágai tárgyalások eredményéről.³¹ Moszkva hallgatása és a nyugati hatalmak elutasító válasza a lakosságcsere nemzetközi felügyelet alá helyezéséről méginkább meggyőzték a magyar diplomatákat, hogy mozgásterük rendkívül korlátozott. A csehszlovák zsarolás, a felvidéki magyarság Szudéta-vidékre történő deportálása és Magyarországra való elűzése ugyanakkor ezekben a hetekben is tovább folytatódott. A magyar kormány tagjai közül néhányan úgy vélték, hogy esetleg a párizsi békekonferencia rendezhetné a kérdést. Ezt a lehetőséget azonban a külügyminiszter elvetette, mivel mindegyik nagyhatalom a két ország politikusaira kívánta bízni a felvidéki magyarság kérdésének megoldását, mégpedig akár a csehszlovák fél által szabott feltételek többségének teljesítése árán. 1946. január végén a magyar kormány tehát a tárgyalások újbóli felvétele mellett döntött, lényegében elfogadva Clementisnek azt az ultimátumát, miszerint az áttelepítendő szlovákiai magyarok kijelölését kizárólag a csehszlovák kormányra bízza, bár a csehszlovák fél tudomásul vette, hogy a kijelölendők többé-kevésbé reprezentálni fogják a szlovákiai magyarság társadalmi összetételét.³²

Az 1946. február 6–10. között sorra kerülő második prágai tárgyaláson a Gyöngyösi külügyminiszter vezette magyar küldöttség világosan látta ugyan a szerződéstervezet gyenge pontjait, mégis a csehszlovák javaslatok elfogadása mellett döntött, mivel megítélésük szerint a magyar külpolitika számára akkor aligha volt más választási lehetőség. A delegáció egyik tagja, a békeelőkészítő osztály vezetője, Kertész István maga is érzékelte ugyan az ország nemzetközi elszigeteltségét, mégis az adott körülmények között is úgy vélte, hogy a tárgyalásokon a magyar diplomácia kedvezőbb feltételek mellett vállalhatta volna a lakosságcserét. Elsősorban a csere pénzügyi vonatkozásaival és az áttelepítendő felvidéki magyar családok „kiválasztásának” módjával nem értett egyet. Kertész ezért közölte a magyar külügyminiszterrel, hogy nem kíván tovább részt venni a lakosságcsere feltételeinek részletesebb kidolgozásában. Lényegében a második prágai tárgyaláson elfogadott elveket látta el kézjeggyel Budapesten 1946. február 27-én Gyöngyösi külügyminiszter és Clementis államtitkár, majd pedig az aláírt dokumentumot a két állam parlamentje 1946 júliusában emelte egyben nemzetközi egyezményre.³³

A lakosságcsere-egyezmény megkötése azonban korántsem jelentette a magyar–csehszlovák viszony és a felvidéki magyarság sorsának végleges rendezését. A csehszlovák politikusok ugyanis még 1946 nyarán is a csere

keretében áttelepítendő mintegy 180 ezer magyaron kívül további 200 ezer őslakos felvidéki magyar egyoldalú átköltöztetését és az államhatárok Csehszlovákia javára történő módosítását tekintették a megbékélés alapjának. A területi igények egyes politikusok megfogalmazásában egészen a Mátra aljáig terjedtek, míg a „realistábbak” megelégedtek az ún. pozsonyi hídfő kiszélesítésével, öt község Csehszlovákiához történő csatolásával is. A csehszlovák követelések elbírálása a 21 győztes állam által életre hívott és 1946. július 29-én megnyitott párizsi békekonferenciára várt. A csehszlovák diplomaták által benyújtott javaslatokról az érintett felek meghallgatásával a konferencia résztvevőiből (Ausztrália, Kanada, Új-Zéland, Ukrajna és Csehszlovákia) álló öttagú albizottság 1946. szeptember végén tárgyalta.³⁴

Az albizottság döntésének megfelelően a konferencia elutasította a 200 ezer magyar egyoldalú kitelepítését, és szorgalmazta, hogy a két állam kezdjen tárgyalásokat a kérdés megoldásáról. A területi kérdéseket illetően kompromisszumos megoldás született. Az igényelt öt község közül ugyanis Dunacsún, Oroszvár és Horvátjárfalu Csehszlovákiához került, míg Bezenye és Rajka továbbra is Magyarország része maradt.³⁵ A békekonferenciával egy időben diplomáciai tárgyalások folytak a magyar–csehszlovák lakosságcseré-egyezményhez hasonló magyar–jugoszláv egyezmény megkötéséről is. A tárgyalások azonban kimerültek az egyezménytervezetek elkészítésével.³⁶

Jegyzetek

¹ Az egyezmény létrejöttének kül- és belpolitikai összefüggéseit Balogh Sándor már (1975, 1979, 1982, 1988) részletesen ismertette. A második világháború utáni magyar–csehszlovák viszony alakulásáról Borsody István (1948?) készített korabeli áttekintést. Zvara, Juraj (1965) viszonylag tárgyilagosnak tekinthető, ideológiailag azonban kissé elfogult, magyarul is olvasható könyve a hatvanas-hetvenes években Magyarországon csaknem egyedüli tájékoztatósi pont volt. A szlovákiai magyar írókat (Bereck József 1977 és Mács József 1983) is alkotásra ösztönözte a magyar kisebbség háború utáni sorskérdése. Figyelemre méltó, adatgazdag rövidebb tanulmányok Bobák, Ján (1982, 1984, 1987) tollából jelentek meg, jóllehet magyar szempontból következtetéseit vitathatók. Számos gondolatébresztő megállapítást tett könyvében (e témával kapcsolatosan) Arató Endre (1977) és Janics Kálmán (1979) is. A Janics által

írt és Illyés Gyula előszavával Münchenben napvilágot látott könyv a hetvenes évek végén heves indulatokat váltott ki Magyarországon is. Az akkori hazai politikai elithez tartozók többsége ugyanis az uralkodó „aczéli szellemhez” igazodva az „internacionalizmus” védelmében utasította el a szerző tényfeltáró kötetét, s így nem csoda, hogy a magyarországi könyvtárakba, a korszakkal foglalkozó kutatókhoz vagy a téma iránt érdeklődőkhöz mintegy tíz éven keresztül nem juthatott el a felvidéki magyarság 1945 utáni sorsát a maga valóságában feltáró munka. A könyv első magyarországi kiadására csak 1989-ben került sor. A külpolitikai források közül Pető Iván (1988) tett közzé fontos dokumentumot. Többek között Bibó István (1986) figyelmét sem kerülte el a magyar–csehszlovák viszony háború utáni alakulása. Igen sok hasznos információ meríthető Szabó Károlynak és munkatársainak kéziratából és dokumentumgyűjteményéből (1981, 1986). A Meghatalmazotti Hivatal egykori helyettes vezetőjének néhány rövidebb tanulmánya nyomtatásban is megjelent (1982, 1988, 1992 és 1997). A Magyarország második világháború utáni külpolitikai mozgásterét elemző legújabb kötetek közül Fülöp Mihály (1994) és Haás György (1995) tarthat számat érdeklődésre. A hontalanság éveiről a legfrissebb összefoglalót Vigh Károly adta közre (1998).

² Balogh Sándor (1979, 1982, 1988). A németek kitelepítésével foglalkozó, lakosságcserét is érintő tanulmányok, könyvek közül Fehér István (1988), Zielbauer György (1989, 1990a) a legismertebbek. A háború utáni külső és belső telepítéseket, azok összefüggéseit Tóth Ágnes (1993) foglalta össze.

³ A szlovák szerzők közül elsősorban Šutaj, Štefan dolgozatai (1993a, 1993b és 1995) figyelemre méltók. Paríkova, Magdaléna (1994) néprajzi vonatkozású tanulmánya pedig a magyar őslakosok és a lakosságcsere keretében áttelepült magyarországi szlovákok eltérő gazdálkodási hagyományait, e két réteghez tartozó családok életmódváltozásait mutatta be néhány település példáján keresztül. A Haraksim, Ludovit által szerkesztett (1993) kötetet azonban egy-két tárgyilagosabb elemzés mellett inkább a nemzeti elfogultságot tükröző írások jellemzik. Vnuk, František (1994) rövidebb összegzése a lakosságcsere külpolitikai vonatkozásaira hívja fel a figyelmet. A felvidéki magyar szerzők közül mindenekelőtt Vadkerty Katalin könyvei és tanulmányai hiánypótlók (1993a, 1993b, 1996). A Tóth László által szerkesztett (1995) dokumentumkötet lényegében átfogó képet nyújt a felvidéki magyarság második világháború utáni megpróbáltatásairól. Molnár Imre és Varga Kálmán (1992) magyarországi történészek az 1945 és 1953 között Csehszlovákiába deportált magyarok visszaemlékezéseit tárták a közvélemény elé. Tancos Tibor (1996) a nagymegyeri, Angyal Béla (1997) pedig a gútai magyarság háború utáni sorsának alakulását, egyebek mellett a Csehszlovákiába történő deportálás és a lakosságcsere helyi eseményeit kísérté figyelemmel igen alapos forrásanyag felhasználásával.

- ⁴ Az egy-egy régióban történt változásokat elsőként Komanovics József (1969 és 1970) vizsgálta. A szerzőnek már 1973-ban ismertté vált egy rövidebb tanulmánya a lakosságcsereéről. Cseresznyés Ferenc (1982) az áttelepítést végző kormányzervek működését kísérte figyelemmel. Egy-egy Kárpát-medencei térség etnikai-nemzetiségi arculatának változásáról a népszámlálási adatok tükrében egyebek mellett Kocsis Károly (1985) és Éger György (1993) készített elemzést. Az áttelepülésre jelentkező nyíregyházi és környékbeli szlovákokra vonatkozó adatsorokat Nádasi József és Szási Ferenc (1997) dolgozta fel. Németh Zoltán (1987, 1992) pedig családja életútján keresztül (Taksonyfalvától – Nyíregyházáig) mutatta be a népességcserét.
- ⁵ A Kárpát-medencében élő népek együttműködésének egyik szép példája az ún. hűségmozgalom (Kolta László–Solymár Imre 1994).
- ⁶ Csehszlovákia első világháború utáni megalakulásának körülményeiről: Diószegi István (1974), Gyönyör József (1992), Vigh Károly (1993) és Szarka László é. n. A Kelet-Közép- és Délkelet-Európa nemzetiségi problémáinak legújabb áttekintése, Romsics Ignác (1998).
- ⁷ Arató Endre (1977), Ölvedi János (1985) és Tóth László szerk. (1998).
- ⁸ A felvidéki magyar fiatalok baloldali mozgalmáról, a Sarlóról Sándor László (1978) szerkesztésében jelent meg egy tanulmány-, illetve dokumentumkötet. A felvidéki magyarok beilleszkedése a csehszlovákiai politikai életbe azonban nemcsak (a baloldalon) a kommunista párton keresztül történt, hanem polgári pártokat is létrehozott a magyar kisebbség. E szervezetek közül említést érdemel a dualizmus kori Néppárt nyomdokaiban járó és hagyományait követő Országos Keresztényszocialista Párt, valamint az Országos Magyar Kisgazdapárt, később Magyar Nemzeti Párt. A két ellenzéki párt 1936-ban Egyesült Magyar Párt néven fuzionált. A két világháború közötti években (1919–1938) a mindenkor csehszlovák kormányt támogató magyar politikusok vagy szervezetek csak csekély befolyást gyakoroltak a szlovákiai magyarságra, jóllehet alkalmanként egy-egy kérdésben az ellenzéki magyar pártok is a kormányhoz hasonló álláspontot képviseltek. (Ölvedi János 1985. 48–51. o.) Legkevésbé a városi kispolgárság tudott beilleszkedni a csehszlovák viszonyok közé, ugyanis ezt a társadalmi réteget a cseh ipar és kereskedelem, illetve az államapparátus versenye tönkretette. Így nem csoda, hogy Rimaszombat, Kassa vagy Rozsnyó kisiparosai és a magyar állam egykori tisztviselői következetesen a területi revízió mellett foglaltak állást (Arató Endre 1977. 118–122. o.).
- ⁹ Popély Gyula 1991. 93–109. o., Jócsik Lajos 1943. 15–17. o., Ölvedi János 1985. 47. o.
- ¹⁰ Janics Kálmán 1979. 25–46. o., Borsody István 1948?. 87–92. o., Kamenec, Ivan é. n. 11–29. o. A Felvidék déli csaknem teljesen magyar lakosságú területsávjának visszatérését és az anyaországi társadalmi-politikai viszonyok közé illesztését Tilkovszky Loránt (1967) dolgozta fel. Az első bécsi döntés

eredményeként létrejövő magyar–szlovák határ kijelöléséről Rónai András (1989) adta közre visszaemlékezését. A Szlovák Állam kisebbségpolitikáját G. Kovács László (1989) összegezte, míg a szlovenszkoí magyarság vezetőjének, Esterházy Jánosnak a tragikus életútjáról Molnár Imre (1997) jelentett meg monográfiát.

¹¹ Balogh Sándor 1988. 103. o.

¹² Ránki György (szerk.) 1983. (I. köt.) 108–110. o., valamint (II. köt.) 292–305. o.

¹³ Kaplan, Karol 1993. 97. o., Lantayová-Čierna Dagmar (1987) a szlovák baloldal nemzetiségpolitikai koncepciójának változását összegezte a besztercebányai felkeléstől a kassai kormányprogram megfogalmazásáig.

¹⁴ Kaplan, Karol 1993. 98. o.

¹⁵ Kaplan, Karol 1993. 99. o.

¹⁶ Halmosy Dénes 1983. 586. o.

¹⁷ Balogh Sándor 1988. 106. o.

¹⁸ Az ún. kassai kormányprogram teljes magyar fordítása Dolmányos István 1979. 66–82. o., Janics Kálmán (1993) részleteket közölt a programból. A kormányprogram legújabb magyar fordítása Polányi Imre 1992. 11–25. o. Fábry Zoltán, szlovákiai magyar író, 1946-ban röpiratban utasította vissza a kisebbségi magyarság kollektív bűnösségéről vallott nézeteket.

¹⁹ Halmosy Dénes 1983. 661–662. o.

²⁰ Balogh Sándor 1988. 108. o. Az 1945 és 1948 közötti magyarellenos intézkedések, rendeletek gyűjteménye Kövesdi János és Mayer Judit szerkesztésében jelent meg (1996).

²¹ Az 1938 és 1941 közötti évek határváltozásairól, a visszatért területeken a magyar közigazgatás újbóli bevezetéséről Tilkovszky Loránt (1967), Csatári Dániel (1968) és A. Sajti Enikő (1987) készített egy-egy monográfiát. A kisebbségi magyarság második világháború utáni megpróbáltatásairól szóló könyvek, tanulmányok azonban csak az utóbbi tíz-tizenöt évben kerülhettek honi és határon túli magyar olvasók kezébe. A korábbiakban már idézett felvidéki eseményeket taglaló munkák mellett többek között Balogh Edgár (1985), Lipcsey Ildikó (1987), Domokos Pál Péter (1989), Dupka György (1993), Matuska Márton (é. n.) és Cseres Tibor (1991) tényfeltáró írásaiból ismerhető meg a háború utáni kisebbségi magyarság szenvedéstörténete.

²² Földesi Margit (1995).

²³ Ginder, Paul 1997. Frankfurter Allgemeine Zeitung 19. Juni. A magyarországi németek kitelepítésnek bel- és külpolitikai okait Balogh Sándor 1988. 77–102. o. világitotta meg.

²⁴ Balogh Sándor 1988. 108. o.

²⁵ Kertész István 1995. 535–545. o.

²⁶ Kertész István 1995. 237. o.

²⁷ Kertész István 1995. 238. o.

²⁸ Kertész István 1995. 548–549. o.

²⁹ Kertész István 1995. 238–236. o.

³⁰ Kertész István 1995. 239. o.

³¹ Az első prágai tárgyalásokról: Balogh Sándor 1988. 112–114. o. és Kertész István 1995. 241–246. o.

³² A második prágai tárgyalásokról: Balogh Sándor 1988. 115–116. o. és Kertész István 1995. 246–254. o.

³³ Balogh Sándor 1988. 116–117. o.

³⁴ Balogh Sándor 1995. 20–24. o., Szarka László (1997), továbbá a párizsi tárgyalásokról, a magyar diplomáciai erőfeszítésekről Boldizsár Iván (1982) tette közzé emlékiratait, és Bódy Pál (1992) készített egy rövidebb dolgozatot.

³⁵ A három község Csehszlovákiához történő csatolását a Szövetséges és Társult Hatalmaknak az 1947. február 10-én Magyarországgal kötött békeszerződése is tartalmazza (Halmosy Dénes 1985. 78–79. o.).

³⁶ Föglein Gizella (1996).

A DÉLKELET-ALFÖLD (NÉPESSÉGE) NEMZETISÉGI ÖSSZETÉTELÉNEK ALAKULÁSA A XX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN (1941-IG)

A trianoni Magyarország délkeleti részén az egykori Békés, Csanád és Bihar vármegyékben viszonylag jelentős lélekszámú nemzetiségi népesség élt a XX. század elején.¹ A Kárpát-medence központi területét elfoglaló Alföld lakosságának többsége azonban századunk kezdetén (sőt a középkorban még inkább) magyar volt. A magyarság elsősorban a Duna–Tisza között, a Bácska északi részén és a Tiszántúlon tömörült. A történelmi Magyarországot felosztó első világháború utáni Párizs környéki békeszerződés a népek (nemzetiségek) önrendelkezési jogát csak felemás módon vette figyelembe. A pontos néprajzi határokat nehéz is lett volna meghúzni, mivel az Alföld peremi megyék soknemzetiségűek voltak. Az új országhatárok kijelölése azonban szinte kivétel nélkül hátrányunkra történt, s csak a Nagyváradtól Horgosig húzódó határ menti területsávon mintegy félmillió magyar került idegen uralom alá. A továbbra is Magyarországon maradó térségben a magyarok mellett a szlovák nemzetiségűek (anyanyelvűek) voltak a legtöbben.² E határszéli magyar és kisebb részben vegyes lakosságú területsávra ugyanakkor Románia is szemet vetett, jóllehet az ott elszórtan élő románok lélekszáma alig haladta meg a húszezret. A bevonuló román hadsereg (1919–1920-ban) ezért elsősorban az itt élő szlovákokat igyekezett meggyőzni Nagy-Románia „civilizációs” küldetéséről. Néhány, a megszállókkal együttműködő izgága aktivistát leszámítva, a békés–csanádi szlovákok (a magyarokhoz hasonlóan) egyértelműen a Magyarországhoz való tartozás mellett foglaltak állást.³

A továbbiakban (tekintettel a lakosságcserére) elsősorban a délkelet-alföldi szlovákság lélekszámának alakulását vizsgálja a tanulmány. A török háborúkat és a Rákóczi-szabadságharcot követő időszakban a XVIII. század elejétől a Körös és Maros folyók által határolt lakatlan vagy gyér lakosságú terület benépesítésében a magyar mellett éppen a

szlovák etnikum vett részt legnagyobb arányban. A XVIII. századi alapítású településeket, amelyeknek népessége zömmel a mai Közép-Szlovákiából (az egykori Hont, Nógrád, Zólyom vármegyékből) származó lutheránus vallású volt, további a XIX. és XX. században alakult szlovák vagy részint szlovák települések követték. Az új községek lakóinak többsége azonban már nem a Felvidékről került az Alföldre, hanem jórészt a XVIII. századi anyatelepülések bocsátották ki fölös népességüket, vagy pedig magának az anyatelepülésnek a külterületi határából önállósodtak (1. ábra).⁴

A szlovákok lélekszáma a békés-csanádi térségben a XIX. század végéig gyorsan emelkedett annak ellenére, hogy a már említett településeken kívül a Kárpát-medence más vidékein is szerencsét próbáltak. Így egyebek mellett alföldi eredetű szlovákok alapították Nyíregyházát vagy az egykori Arad megyei Mokrárt is. A térségből (Délkelet Alföld) történő elvándorlás mellett főleg a XX. század elejétől azonban a magyarsághoz történő asszimiláció is éreztette hatását (1. táblázat).⁵ Az 1910 és 1941 közötti több mint 30 ezres csökkenés elsősorban a Békés megyei közösségeket érintette, míg Csanádban alig változott a szlovák anyanyelvet vallók száma. A XX. század elején még viszonylag jól kirajzolódnak a szlovákok által lakott térségek, a Szarvas–Mezőberény–Békéscsaba, illetve a Pitvaros–Tótkomlós–Medgyesegyháza által közrefogott területek.⁶

A délkelet-alföldi szlovákság döntő többségében (mint ez közismert) evangélikus vallású volt. A XVIII. század közepén érkező katolikus szlovák telepesek leszármazottai Békéscsaba második világháború előtti katolikus népességének legalább felét (kb. 5–6 ezer fő) jelentették, bár akkor már legtöbbször magyar anyanyelvűnek tartották magukat.⁷ Rajtuk kívül még Végegyházán és a községgel szomszédos néhány csanádi településen, valamint a Bihar megyei Ujirázon éltek gyorsan asszimilálódó szlovák eredetű katolikusok, akiknek többsége a múlt század közepén (a történelmi Magyarország túlnépesedett északi megyéiből) az éhínség elől menekülve telepedett le az akkori kincstári falvakban, pusztákon. Endrőd és Békésszentandrás római katolikus vallású, szlovák etnikumú népessége azonban már a reformkorban teljesen beolvadt a községben élő hasonló vallású, de nagyobb lélekszámú magyarságba. A XIX. század utolsó évtizedeitől kedve pedig az egyéni földvásárlás vagy a szervezett parcellázás eredményeként jöttek létre gyorsan magyarosodó kisebb-nagyobb szlovák közösségek.

A második világháború utáni magyar–csehszlovák kapcsolatoknak, így a lakosságcsere nék is egyik sarkalatos pontja a kisebbségek lélekszáma, számbavételük módja. Éppen az évezredek együttéléséből adódóan igen nagy lélekszámú magyar–szlovák „kevert” vagy vegyes etnikumú népesség alakult ki. Az asszimilációs tendenciák a XIX–XX. században – az ismert történelmi okokból – elsősorban a magyarságnak kedveztek, Nyitra és Kassa környékén azonban a szlovák elem olvasztotta magába a magyarságot. Sőt a korábbi évszázadokban (XVII–XVIII. sz.) a felvidéki nyelvhatár módosulása leginkább a magyarság visszaszorulását, a magyar vagy magyar többségű falvak számának csökkenését jelezte. A XVIII. században, az újratelepülés évtizedeiben evangélikus és református magyar családokkal is gyarapodtak a népesebb békési evangélikus szlovák közösségek. Ugyanakkor azt is el kell fogadnunk, hogy a dualizmus időszakában és a két világháború közötti évtizedekben a nemzetiségi (nemcsak szlovák) oktatás terén a mindenkor magyar kormányzat részéről érvényesült egyfajta beolvasztási kísérlet, bár korántsem olyan mértékben és eredménnyel, mint ahogyan azt a szlovák vagy más történelmi munkák állítják.⁸

A lakosságcsere során szlovák részről felmerült annak az igénye – és ezt széles körben propagálták is –, hogy a magyarországi szlovákok lélekszámát a megbízhatatlan magyar statisztikai adatok miatt a származás alapján kell megállapítani, míg a Szlovákia területén élő magyarokét hűen visszaadják (esetleg még a magyarok javára torzítanak is) az 1930. évi összeírások.⁹ Az az álláspont, miszerint a származás szerinti magyarországi szlovák népesség száma 1946-ban azonos volt az 1930. évi szlovákiai népszámlálás magyar népességével (kb. fél-fél millió), a magyar történészek és demográfusok számára (számunkra) elfogadhatatlan. Egyrészt az 1930. évi csehszlovákiai számsorok semmivel sem voltak objektívebbek, mint az 1930., illetve 1941. évi magyarországiak.¹⁰ Másrészt pedig a szlovák politikusok mind a Szlovákiában, mind pedig a Magyarországon élő magyar–szlovák eredetű közös népességet (mindkét oldalon több százezer személy), azok megkérdezése nélkül, egyoldalúan a szlovák etnikumhoz számították, vagyis nem voltak hajlandók e „vitatott” népesség „megosztásáról” tárgyalni, legfőképpen pedig maguknak az érintetteknek e kérdésben alkotott véleményét figyelembe venni. Ugyanakkor kétségtelen tény az is, hogy a hazai népszámlálási (anyanyelvi, nemzetiségi) adatokat bizonyos esetekben más államok nemzetiségi statisztikáihoz hasonlóan körültekintően kell alkalmazni,

jóllehet a honi népszámlálási (ezen belül a nemzetiségi-anyanyelvi) összeírások színvonala, megbízhatósága a múlt század második felétől messzemenően meghaladja az európai országok többségének hasonló adatait. Elsősorban azoknál a településeknél igényel fokozottabb odafigyelést a nemzetiségi statisztikai számsorok elemzése, ahol még viszonylag frissen zajlott le a „nyelvváltás” folyamata, vagy pedig a népesség tartósan „kétnyelvűvé” vált, s ezért az érintettek a nemzetiség és az anyanyelv „bevallásakor” a mindenkori államhatalom igényeihez igyekeznek igazodni.

Az 1941. évi népszámlálásra feszült politikai légkörben került sor, különösen a honi német kisebbség önbevalláson alapuló lélekszáma állt a politikusok érdeklődésének kereszttüzében. A korábbi évekkel eltérően ezúttal az összeírt személynek anyanyelvéről és nemzetiségéről külön kellett nyilatkoznia. Az anyanyelv a kérdőív megfogalmazása szerint: „az a nyelv, amelyet az illető saját nyelvének vall és a legjobban, és a legszívesebben beszél”, míg a nemzetisége meghatározás: „minden befolyástól mentes és anyanyelvre való tekintet nélkül megjelölendő az a nemzetiség, amelyhez tartozónak a megszámlált egyén érzi és vallja magát”. Mindkét esetben a „szlovák és tót” megjelölés is egymás mellett (szinonimaként) szerepelt.¹¹ A szlovák vagy tót anyanyelv vállalása a második világháború alatti népszámláláskor minden bizonnyal nem jelenthetett „kockázatot” a nyilatkozó számára, hiszen a környezete, sőt a hivatalos politika által is szorgalmasnak tartott és vallásosként elkönyvelt, a magyarosodás útjára lépő, anyanyelvéhez, hagyományaihoz azonban még valamennyire ragaszkodó „tótajkú magyarok” a két világháború közötti évtizedekben Magyarország megbecsült polgárai voltak. A szlovák nemzetiség, az öntudatos szlovák lét kinyilvánításához azonban különösen egy állami alkalmazott esetében feltehetően nagyobb bátorság kellett.

A magyar anyanyelvet és nemzetiséget választó szlovák vagy legalább részben szlovák gyökerű magyar állampolgárok döntő többségének véleménynyilvánítása minden külső kényszer nélkül történt. Egy részük valóban úgy érezte, hogy számára a nyelv- és identitásváltás mindenképpen végleges, a családban még használja ugyan az őseitől tanult dialektust, de már szívesebben beszél magyarul. Többnyire még megtartja a szlováksághoz kötődő tradíciókat, szokásokat, érzésvilágában azonban már a magyarsághoz tartozik. Míg mások inkább csak igyekeztek megfelelni az állam „elvárásainak”, esetleg az összeíró személye befolyásolhat-

ta őket döntésükben. Lélekben azonban egyszerre tekintették magukat magyarnak és szlováknak (tótnek), vagy bevallásukkal ellentétben kizárólag a szlováksághoz tartozónak.¹²

A magyarországi szlovákok lélekszámának megállapításakor a szlovák demográfusok és politikusok az elsősorban népszámlálási adatokon alapuló asszimilációs veszteségeiket mérték fel. Ján Svetoň az 1880-at követő fél évszázad tízévenkénti felmérési eredményeit vizsgálta.¹³ Ezen időszak alatt (a szerző kimutatása szerint) a szlovák anyanyelvű népesség a felére csökkent. De nem mulasztották el a szlovák szakemberck a „származás” szerinti számbavételt sem. A szlovák eredet megállapításakor leginkább az evangélikus vallásnak tulajdonítottak meghatározó szerepet. Felmérésük (becslésük) szerint a második világháború utáni csztendőben Magyarország több mint félmillió evangélikus lakosságából 300 ezer volt szlovák, míg 100 ezer német, 100 ezer pedig magyar (2. táblázat).¹⁴ Mintegy 100 olyan evangélikus gyülekezetet említettek, amelyet kizárólag szlovákok, továbbá kisebbségben levő szlovák hívek vagy elmagyarosított szlovákok tartottak fenn. Ezért jogosnak vélték 1946-ban megfogalmazott követeléseiket, mely szerint a magyarországi evangélikus egyházat etnikai alapon kell szétválasztani. „Szlovák nyelvű evangélikus folyóiratot, szlovák ajkú lelkészt minden szlovák gyülekezet élére és szlovák püspökséget a szlovák gyülekezetek összefogására” hangoztatta a Sloboda.¹⁵

A csehszlovák „felmérések” mintegy hétszer annyi magyarországi szlovákkal számoltak, mint az 1941. évi hazai népszámlálás (2. ábra).¹⁶ Néhány figyelemre méltó adat: Csanád megyében csak másfélszeres, vagy Békés megyében nem egészen háromszoros volt a csehszlovák kimutatás és az 1941. évi magyarországi népesség-összeírás közötti eltérés. Pest megyében azonban 15-ször, Borsodban pedig legalább 70-szer annyi szlovákot tartottak nyilván a csehszlovák „követelések”, mint a hazai népszámlálási eredmények.

A (cseh)szlovák politikusok a második világháború után feltehetően minden olyan Magyarországon élő személyt szlovákként könyveltek el, akinek ereiben akár csak negyed- vagy nyolcadrészben is szlovák vér folyt. (A számbavett „szlovákokat” azonban aligha kérdezték meg nemzeti hovatartozásukról a felmérést végzők.)

A továbbiakban azoknak a békés-csanádi szlovák gyökerű személyeknek a lélekszámát kísérel megállapítani a tanulmány, akik a második világháború alatti hazai népesség-összeírásban (saját bevallásuk alapján)

már magyarként szerepeltek, a szlovák demográfusok azonban őket is saját etnikumukhoz tartozónak (tehát szlováknak) tekintették. A szlovák „igények” nem terjedtek ki Észak-Békés református vagy Csanád megye római katolikus magyarságára. A szlovák „becslés, felmérés” feltehetően abból indulhatott ki, hogy a XIX. század második felében a Békés és Csanád megyében élő szlovákság aránya 17–20% körüli volt. Amennyiben tehát eltekintünk a természetes asszimilációtól, továbbá a vegyes házasságból születetteket is a szlovákok közé soroljuk, akkor a XX. század negyvenes éveiben is ilyen arányú szlovák etnikumú népességgel (legalább 100–110 ezer személlyel) kell számolnunk.

Az 1941. évi népszámláláskor a Békés és Csanád megyei lakosok között több mint 130 ezer evangélikus vallásút írtak össze. A szlovákiai egyházi szakemberek, politikusok (e népességből) több mint 100 ezer lelket számítottak a szlovákság soraiba, akik a 10 ezret messze meghaladó római katolikussal együtt alkották (a szlovák felmérések szerint) a térség szlovák etnikumát.

Kétségtelen, hogy századunk első felében a délkelet-alföldi evangélikusok nagyobbik fele szlovák vagy még pontosabban szlovák gyökerű volt, felmenőik között ugyanis a magyarok és/vagy más nemzetiségűek mellett szlovákokat is találunk. Jelentős volt azonban e két megye evangélikusai között azoknak a száma is (orosházi és környékbeli magyarok, továbbá a mezőberényi és gyomai németek), akik etnikailag nem kapcsolódtak a szlováksághoz. Különösen nehéz megvonni „az etnikai határokat” azokban a múlt század utolsó évtizedeitől alapított gyülekezetekben (Csorvás, Nagyszénás, Gerendás, Kondoros stb.), amelyek tagjai között szlovákokat, elmagyarosodott szlovákokat és magyarokat egyaránt találunk. Még a nagy múltú egykoron szlovák ajkú gyülekezetekhez (Békéscsaba, Szarvas) is már a XVIII. századtól (kisebb számban ugyan), de folyamatosan csatlakoztak magyar és német ajkú családok is, akiknek egy része szlovákká lett, míg mások megmaradtak magyarnak. A szlovákiai felmérők tehát a lakosságcserre idején az egykoron szlovákok vagy csak részben szlovákok által alapított gyülekezetek csaknem teljes lélekszámát saját etnikumukhoz számították, függetlenül attól, hogy a gyülekezeti tagok milyen nemzetiségűnek, anyanyelvűnek vallották magukat, vagy etnikailag legalább részben szlovák gyökerűek lettek volna.

A hazai népszámlálási adatok (1941) segítségével a szlovák politikusok által „igényelt” délkelet-alföldi szlovákok négy nagyobb csoportjáról beszélhetünk. 10 ezret meghaladta azoknak a száma, akik szlovák anya-

nyelvük mellett szlovák nemzetiségüket is felvállalták. További 35–37 ezren a szlovák anyanyelvük mellett már magyar nemzetiséget választottak. (A magyar anyanyelvű, szlovák nemzetiségűekről nincsenek források, számuk minden bizonnyal elenyésző lehetett.) Több mint 40 ezer olyan magyar anyanyelvű és nemzetiségű polgárt írtak össze, aki még beszélt szlovákul. A szlovák nyelvtudás a második világháború alatti években a legtöbb Békés és Csanád megyei lakosnál családja szlovák eredetére vezethető vissza. A szlovákul beszélők között azonban megtaláljuk természetesen a nyelvet megtanuló, de etnikailag nem szlovák gyökerű házastársakat, kereskedőket, egykori felvidéki tisztviselőket stb. is. Végül a szlovákok által igényelt lélekszámhoz tartozik még további 18–20 ezer szlovákul már nem értő magyar (esetleg más) anyanyelvű személy is. Az ő esetükben a szlovák eredet (származás) rendkívül bizonytalan, de nem zárható ki. A lakosságcsere során azonban (a későbbiekben erre még utal a tanulmány) az említett szlovák vagy csak részben szlovák gyökerű, magát már magyarnak valló rétegből is jelentkeztek áttelepülésre, sőt minden bizonnyal a kedvezőbb csehszlovákiai gazdasági kilátások miatt olyanok is az átköltözés mellett döntöttek, akik származásuk szerint sem kötődtek a szlováksághoz.

A „szélesebb értelemben” vett szlovák etnikum áttelepülési szándékára már 1946 márciusában gondoltak az AFS-aktivisták és természetesen a CSÁB tagjai is. A Viharsarok című lap tudósítója így összegezte a velük folytatott beszélgetést: „Számolva Magyarország valóban súlyos gazdasági helyzetével, könnyen beláthatjuk, hogy ha a külön bizottságok (CSÁB) ezen az alapon kezdenek propagandát, egészen komolyan számíthatnak még azokra a szlovák származású, de szlovákul már nem tudó magyarokra is, akik egy jobb megélhetés reményében hajlandók kitelepülni és elszlovákosodni. Ezen az alapon például Budapesten, ahol tudvalevőleg a gazdasági válság súlya a legjobban érezhető, minden fantázia nélkül, reális számítás alapján 40 ezer szegény dolgozó áttelepülésével lehet számolni.”¹⁷

Hasonlóképpen értékelte a CSÁB néhány hetes munkáját Cseres Tibor is, aki az esetleges disszimilációra hívta fel a közvélemény figyelmét: „A csehszlovák bizottság tevékenysége tudatosan igyekszik azzal az állítással, hogy odaát most és mindörökké jobbak a gazdasági viszonyok, megállítani és visszafordítani ezt a folyamatot (értsd asszimilációt). S amennyire a visszaszlovákosítás, illetve a „jobb ma szlováknak lenni” gondolat tudatosítása sikerül, olyan mértékben látjuk érvényesülni az

előbbi társadalmi törvény második felét és következtetését, hogy hanyatló gazdasági viszonyok között a kisebbség, a nem államvezető elem nyelve kerül kedvezőbb helyzetbe. Elfogultság nélkül meg kell állapítanunk, hogy Csehszlovákia jelenlegi gazdasági helyzete lényegesen jobb, mint a mienk, s ezért az agitációnak van bizonyos tárgyi alapja. S gyógyuló, de még korántsem egészséges társadalmi viszonyainkat szemlélve még azzal is számolnunk kell, hogy sok magyar is igyekszik majd a »jobb világba« átcsempészni magát egy-egy szláv nevű ős jogán”.¹⁸

A népesebb szlováklakta településeket vizsgálva (a lakosságcseré időszakában) elsősorban Szarvason és környékén éltek (élnek) nagyobb számban elmagyarosodott szlovákok vagy (más megközelítéssel) olyan magyarok, akiknek ősei között szlovákokat is találunk. Békéscsaba és Mezőberény szlovák eredetű lakosságát inkább a differenciáltság jellemezte. Az anyanyelvüket vállalók mellett jelentős volt azoknak a száma is, akik már magyarként regisztráltatták magukat, míg a Csanád megyei közösségek és a tótkomlóiak erősebben ragaszkodtak a nemzetiségi nyelvhez, kultúrához.

A cseh és szlovák politikusok és demográfusok álláspontja (a trianoni országhatáron élő szlovákok lélekszámát illetően) nem azért elfogadhatatlan, mert kételyeiket fogalmazták meg az 1941. évi (és más időpontbeli) hivatalos magyar statisztikai adatok hitelességét illetően, hiszen a magyar szakemberek is többnyire kifogásolják azokat a magyar kisebbségekre vonatkozó adatokat, amelyeket a szomszédos államok (hoztak) hoznak nyilvánosságra. A cseh és szlovák politikusok a második világháború utáni években a leszármazási módszer egyoldalú alkalmazásával irreálisan magas lélekszámú magyarországi szlovák kisebbséggel számoltak. Szerintük ugyanis teljes bizonyossággal szlovák mindenki, akinek felmenői között negyed vagy akár csak nyolcadrésben is szlovákok voltak (vannak), illetve a felmenőik valaha is kötődtek a szlováksághoz. Ugyanakkor, ha a negyvenes évek elejének mintegy 2,5 millió szlovákiai szlovákságát vizsgálták volna hasonló módon a szomszédos országok kutatói, vagyis a leszármazási módszer alapján, akkor a szlovákként elkönyvelt és magát már szlováknak valló népességből is több száz ezres magyar, ruszin–ukrán, lengyel, német, horvát, morva népességet „mutathattak” volna ki, ezt pedig bizonyára nem vették volna jó néven az akkori szlovák politikusok, statisztikusok sem.

- ¹ A trianoni határok közötti délkelet-alföldi (Békés, Csongrád, Bihar, Csanád, Arad, Torontál), többségében megcsonkított vármegyékben, Szeged és Hódmezővásárhely törvényhatósági jogú városokban az 1910. évi népszámlálás szerint közel 930 ezren éltek, akik közül a nem magyar anyanyelvűek száma meghaladta a 130 ezret (14%). 1920-ban 962 ezer személyt írtak össze az említett térségben, a nem magyar ajkúak száma nem érte el a 110 ezret (11,5%). MSK 42. köt. 22^x–27^x. o. és MSK 69. köt. 21^x–40^x. o.
- ² A trianoni határok közötti, délkelet-alföldi térségben, 1910-ben a 130 ezret meghaladó nem magyar ajkú népességből a szlovákok száma 80 ezer, a románoké 23 ezer, a németeké 18 ezer, a szerbeké pedig 8 ezer körüli volt.
- ³ Tóth István 1986. 269. o., Virágh Ferenc 1988. 518–519. o.
- ⁴ *l. ábra.* Forrás: Palugyay Imre 1855. 145–149. o., 191–194. o. és 369–371. o., Az 1881. évi népszámlálás 17. o., 46–47. o. és 81–82. o., Szabó Ferenc 1980. 286–291. o. és Krupa András 1985. 279. o. adatainak felhasználásával. A népesebb délkelet-alföldi szlovák közösségek XVIII. századi kialakulásának történetét Maday Pál (Szarvas története 1962), Implom József (Mezőberény története 1973), Molnár Ambrus (Békéscsaba története 1991) és Gombos János (Tótkomlós története 1996) dolgozták fel. A honi szlovák kisebbségről legújabb összefoglaló munka Gyivicsán Anna és Krupa András tollából jelent meg (1997).
- ⁵ *l. táblázat.* Forrás: MSK 42. köt. 278–279., 334–335, 340–343. o. Az 1941. évi Népszámlálás 494–497., 518–519. o., TSK 3/a. köt. 60–61., 72–73. o. és az 1949. évi népszámlálás 3. köt. 315. o.
- ⁶ A nemzetiségek által lakott kisebb délkelet-alföldi térségek a Teleki Pál által az 1910. évi népszámlálási adatok alapján készített ún. „vörös térképén” (Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján) is elkülönülnek. A térkép legújabb kiadása Gerő András é. n.
- ⁷ Gyenes Mihály békéscsabai római katolikus apát közlése (1988).
- ⁸ Ács Zoltán 1984. 285–288. o., Borsody István 1948. 47–50. o., Ölvedi János 1985. 157–185. o., Szarka László 1995. 16–27. o. és 104–215. o., Szabó István 1941. 122–247. o.
- ⁹ Sloboda, 1946. február 2., Viharsarok, 1946. február 23.
- ¹⁰ Popély Gyula 1991. 47–119. o. A szerző egyebek mellett az 1921. és az 1930. évi csehszlovákiai népszámlálás magyar kisebbségi vonatkozásait dolgozta fel.
- ¹¹ A magyarországi népszámlálások nemzetiségi vonatkozásairól néhány fontosabb tanulmány: Dávid Zoltán (1980, 1989), Hoóz István (1974, 1981), Thirring Lajos (1981), Klinger András – Kepecs József (1990), Kovácsics József (1992).

¹² A trianoni országterület szlovákságának kétnyelvűségét, a szlovák és a magyar kultúra családokon belüli egymás mellett élését, a szlovákok etnikai és nemzetiségi tudatának változásait Gyivicsán Anna (1993) vizsgálta három (Répáshuta, Nyíregyháza és Kiskőrös) eltérő tradícióval rendelkező közösségben.

¹³ Sloboda, 1946. március. 18. és Svetoň, Ján 1942. 160–164. o.

¹⁴ 2. *táblázat*. Forrás: Sloboda. 1946. február 2.

¹⁵ Sloboda, 1946. február 2.

¹⁶ 2. *ábra*. Forrás: Bobák, Ján 1984. 20. o. Hasonló (473 356 fő) számú magyarországi szlovákról tesz említést Zelenák, Peter 1994. 78–79. o. is a trianoni országterület két világháború közötti szlovák kisebbségi iskolai oktatását feldolgozó tanulmányában.

¹⁷ Viharsarok, 1946. március 9.

¹⁸ Viharsarok, 1946. március 23.

NEMZETISÉGI FESZÜLTSEGEK A DÉLKELET-ALFÖLDÖN A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ ÉVEKBEN (1944 ŐSZE, 1946 TAVASZA)

Románia átállása (1944 augusztusa) következtében hazánkban éppen a délkeleti része került legkorábban (1944. szeptember vége, október eleje) a szovjet csapatok ellenőrzése alá. A Vörös Hadsereg az általa elfoglalt területeken (lehetőség szerint) igyekezett megteremteni a felügyelete alatt álló polgári közigazgatást. A háborúban beállt fordulat hatással volt a békés–csanádi nemzetiségi lakosság és természetesen az itt élő magyarok életére, politikai aktivitására is. A megalakuló városi-községi nemzeti bizottságokban szép számmal vettek részt a magyarok mellett szlovákok, románok délszlávok és csekély számban németek is.¹

A rendelkezésünkre álló településtörténeti monográfiák szerint a két világháború közötti évtizedekben a Békés és Csanád megyében tevékenykedő politikai pártok, csoportok (az ország más térségeihez hasonlóan) elsősorban társadalmi alapon szerveződtek. (A dualizmus kori, többségében az országgyűlési választásokra szerveződő nemzetiségi pártok tevékenysége a történelmi Magyarország felbomlásával gyakorlatilag megszűnt vagy teljesen visszaszorult.) A húszas-harmincas években a mindenkorai kormánypártok helyi (délkelet-alföldi) tagjai és szimpatizánsai jobbra a nagybirtokosok és az állami alkalmazottak közül kerültek ki. A szociáldemokraták leginkább a kisiparosokat, az ipari és földmunkásokat vonzották, míg a közép- és módosabb paraszti rétegek a kisgazdapártban látták érdekeik védelmezőjét. Az egyes pártok tagjai között és a vezetőségben is mindegyik nemzetiség képviseltette magát.²

Csak a második világháború alatti esztendőkhöz indult (indulhatott) meg újból a nemzetiségi alapon történő politikai szervezkedés, ekkor is erősen jobboldali vagy szélsőjobboldali eszmeiséggel. A harmincas évek második felében a különböző nyilaskeresztes–hungarista csoportokban még nemzetiségi különbség nélkül együtt politizáltak azok, akik elége-

detlenek voltak a fennálló hazai rendszerrel, és az akkori németországi változásokat tekintették követendő példának. A Volksbund, majd pedig a Jednota már a származási (etnikai) alapon történő politikai szervezkedést tükrözte a német népcsoportelvnek megfelelően.³ Témánk szempontjából elsősorban a Szlovák Nemzeti Egység Pártja (Strana slovenskej národnej jednoty), ismertebb nevén a Jednota megalakulása és működése érdemel figyelmet.

Az első világháború utáni években (mint erre már a korábbiakban is utalt a tanulmány) Békéscsabán és a vegyes lakosságú településeken erőteljesen megindult a szlovák anyanyelvű népesség magyarosodása, ami aggodalommal töltötte el a társadalom különböző rétegeihez tartozó maroknyi (néhány száz) öntudatos szlovákot. Ők voltak azok, akik igyekeztek megállítani vagy legalábbis mérsékelni az asszimilációt.⁴ Szlovák nyelvet és irodalmat ápoló, valamint színjátszó csoportokat szerveztek. Önálló egyesületüket, a Szlovák Ifjúsági Egyesületet (Spolok) csak az evangélikus egyház, pontosabban Szeberényi Gusztáv lelkész védnökségével tudták hosszabb-rövidebb ideig fenntartani. Nem sikerült ugyanakkor létrehozni a Magyarországi Tót Közművelődési Társulat békéscsabai fiókját, noha ennek felállítását is kezdeményezték a csabai szlovákok. A szervezők munkáját gyakran az egymás közti állandó torzsalkodás is hátráltatta.⁵

A harmincas években a békés–csanádi szlovákok elsősorban a sajtó terén érték el tartósabb sikert. 1931-től havonta jelentették meg az Evanjelický hlásnik című egyházi, 1934–38 között pedig a világi jellegű Slovenská rodina című folyóiratot, amelynek előállításai költségeihez titokban a pozsonyi Nemzeti Tanács is hozzájárult. A húszas-harmincas években néhány békéscsabai és környékbeli szlovák állandó kapcsolatot tartott a csehszlovák kormánnyal és a különböző határontúli kulturális szervezetekkel, bár ezt a magyar hatóságok nem nézték jó szemmel.⁶ Nem véletlen, hogy egyesület híján a Slovenská rodina szerkesztősége és olvasótábora jelentette azt a központot, ahol az asszimiláció ellen küzdő szlovákok tömörültek. Mivel a vármegyei és a városi hatóságok nem engedélyezték a kiadvány köztéri árusítását, a terjesztést az aktivisták csak előfizetők toborzásával és illegális úton tudták megoldani. A folyóirat népszerűsítői és olvasóinak egy része (kb. 45–50 személy) jelentette Békéscsabán és környékén az 1941-ben megalakuló Jednota alapját. E csoporthoz tartozott többek között a háború után közeleti, politikai vezetőszerpet játszó Francisci Mihály evangélikus lelkész vagy Sze-

kerka János vállalkozó is.⁷ Fontos szerepet töltött be a békés-csanádi szlovákság anyanyelvi művelődésében az 1920 és 1948 között az evangélikus egyház gondozásában évenként megjelent Čabiansky kalendár is.⁸

A legális politikai szervezkedés lehetőségét a magyarországi szlovákok számára végül is német közvetítéssel teremtették meg. A magyar kormánynak ugyanis engedélyeznie kellett a Szlovák Nemzeti Egység Pártjának (SZNEP) magyarországi működését, mert csak így, a kölcsönösség elve alapján fejthette ki politikai tevékenységét az önálló Szlovák Államban az Esterházy János által vezetett Magyar Párt.⁹ A Teleki- és a Bárdossy-kormány azonban igyekezett a SZNEP működését kizárólag csak a visszacsatolt felvidéki részekre korlátozni, és a Jednota ellensúlyozására megpróbáltak egy magyarbarát szlovák nemzetiségi pártot szervezni.¹⁰ Hosszas viták és diplomáciai jegyzékváltások után 1941. augusztus 21-én Böhm Emánuel és Kelemen József újságíró vezetésével budapesti központtal megkezdte működését a SZNEP. Békéscsabán Kerepeczky András irányításával folyt a tagok toborzása 1941. október elejéig, amikor is a magyar csendőrség megakadályozta a további szervezést. Hasonlóképpen jártak el a magyar hatóságok a Bács-Bodrog megyei Petrőcön is.¹¹ A Jednota további Békés és Csanád megyei tevékenységéről alig rendelkezünk információval.

A SZNEP politikai hovatartozásának megítélése napjainkban (és korábban) is vita tárgyát képezi. A szlovák történeti kutatás ugyanis úgy véli, hogy a Jednota volt az egyetlen olyan legális szervezet, amelyik szóvá tette a magyarországi szlovákok nemzeti sérelmeit. Tehát csak ehhez az egyetlen szervezethez csatlakozhatott minden olyan szlovák, aki Magyarországon szívügyének érezte a szlovák nyelv és kultúra fennmaradását. A jobboldali gondolkodók mellett mérsékelt polgári erők, sőt kifejezetten baloldali csoportok is helyet kaptak a pártban. A háború vége felé éppen a baloldali szlovák aktivisták tekintélye erősödött meg, akik fokozatosan befolyásuk alá vonták az egész szervezetet. Így lényegében megteremtették a Magyarországi Szlovákok Antifasiszta Frontjának (MSZAF vagy szlovák rövidítéssel AFS) alapjait.¹² Hasonlóan, tehát különböző nézetű szlovákok pártjaként (kulturális szervezeteként) értékeli a SZNEP-t tanulmányában Tóth István is.¹³ A hazai feldolgozások azonban leginkább szélsőjobboldaliként, a nyilaskeresztesek „testvérpártjaként” minősítik a SZNEP-t.¹⁴

A SZNEP a háború alatt számos jogos kisebbségi sérelmet tett szóvá elsősorban az oktatás, a művelődés terén. A párthoz számosan csatla-

kozhattak szociális indítekból is. A nemzetiségi sérelmek és a valóban meglevő szociális problémák egyre inkább egy élesedő általános magyar-ellenesség irányába terelték a tagságot. A magyarellenesség és a féktelen nacionalizmus természetesen csak az utódszervezetben, az AFS-ben jelenhetett meg a maga valóságában.¹⁵

1944 őszétől Békés és Csanád megyében a megváltozott politikai helyzetben már érződött bizonyos feszültség a nemzetiségiek között. Elsősorban a szlovák és a csekély számú szerb lakosság körében erősödött a nacionalizmus. „Területünkön szlovák és román nemzetiségűek is laknak. A szlovák kérdésben, Békés vármegyében, komoly szlovák irredenta működik. Olyan híreket is kaptunk, mely szerint ennek a sovíniszta mozgalomnak a leszerelése nem kívánatos, mert ennek hivatása lesz egy magyar–szlovák lakosságcserre elősegítése. Ennek pontos leellenőrzéséig azonban Békés vármegyei pártszervezeteinket arra kértük, szlovák elvtársait utasítsák saját sovínisztáik elleni harcra és a szlovák tömegek bekapcsolására a magyar demokrácia építómunkájába” – hívta fel a figyelmet az MKP Délkerületi Titkárságának jelentése 1944 végén – 1945 elején.¹⁶ 1945 tavaszán a szerb–román–magyar nemzetiségű határszéli községben, Battonyán is érezhetően fokozódott a szerb lakosság iránti ellenszenv, mivel a szerbek lényegében kisajátították a település irányítását. „A szerbek befészkeltek magukat az orosz parancsnoksághoz, minden befolyásuk a magyarság ellen szól, mert ők azt mondják, hogy a magyarság alatt elnyomás alatt voltak, holott az nem volt elnyomás alatt, mert akinek 2–3 szobás lakása van és 80 hold földje, az nem lehetett elnyomás alatt” – idézi a háború utáni hónapok battonyai hangulatát az egyik jegyzőkönyv.¹⁷ A tótkomlói helyzetről pedig már 1944 októberében a következőket tudhatjuk meg: „a község szlovák lakosságára való tekintettel inkább pánszláv, mint szocialista hajlam”.¹⁸

A nacionalizmus erősödését térségünkben nagymértékben elősegítette a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja is, amelyet (a legújabbban feltárt források szerint) 1945. február 18-án Battonyán hívtak életre. Az alakuló gyűlésen 165 Békés és Csanád megyei szlovák és délszláv küldött vett részt. 1946 tavaszától két tagozatra (szlovák és délszláv) vált szét a szervezet. A szlovák tagozat élére Francisci Mihály került, az alelnöki tisztelet pedig Horák Sándor római katolikus pap töltötte be.¹⁹ Az AFS már 1945 júniusában megindította kétnyelvű lapját, a Slobodát. Míg az első évfolyam cikkei között számos szerbhórvát nyelvtől is találunk, addig az 1946–47. évi számokban már csak elvétve akad egy-két nem

szlovák nyelvű írás. 1946 tavaszától a Sloboda lényegében a lakosságcsere szócsövévé vált.²⁰

Az AFS programja látszólag mértéktartó volt, és jó néhány megvalósítható javaslatot is tartalmazott. Földreformot, parlamenti képviseletet, általános választójogot követelt a szlovákok számára is. Kölcsönös és szoros együttműködést hangoztatott a magyar néppel és a kiépülő, demokratizálódó magyar államszervezettel. A szlovák tagozat gyakorlati tevékenységét azonban a türelmetlenség és leginkább a magyarellenes indulatok jellemezték. Rendkívül gyorsan (hetek alatt) kívánták kiépíteni a szlovák nyelvű közigazgatást Békés és Csanád megye szlovákok lakta településein, vagy szinte napokon belül akarták újjászervezni a szlovák nyelvű oktatást (az elemitől a középiskoláig). Tendenciózan azt szerették volna bizonyítani, hogy Magyarország minden jó szándéka ellenére sem képes a szlovák kisebbség helyzetén változtatni, s így a kisebbségre a „nemzethalál” (a teljes elmagyarosodás) várhat.²¹ Ennek megakadályozása pedig kizárólag csak népcserével lehetséges. 1945 nyarán nemcsak a csehszlovák kormány szorgalmazta a magyarországi szlovákok és a felvidéki magyarok kölcsönös kicserélését, hanem ennek az egyik érintett fél is hangot adott. (A nemzetközi közvélemény számára így hitelesebbnek tűnhetett a készülő terv.) A pitvarosi szlovákok ugyanis már 1945 nyarán fontolgatták Csehszlovákiába való átköltözésüket.²² Az AFS sajtójában szinte mindennapos volt „a türelmetlen antifasizmus”, a magyarországi szabadság és demokrácia hiányának hangoztatása. Továbbá szinte egyetlenegy számból sem hiányzott a szláv népek, a Vörös Hadsereg és természetesen Sztálin dicsérete, vagy a Horthy-rendszer „elnyomásának” drámai hangú ecsetelése.²³

Hazai történeti kutatásunknak még tisztáznia kell, hogy a jobboldali eszmeiséggel számon tartott Jednotából miként vált a háború éveit alatt antifasiszta szervezet, illetve jött létre az AFS.

A délkelet-alföldi (hazai) szlovákok 1944 végétől 1945 elejétől nehéz döntés elé kerültek. Miután az AFS aktivistái a magyarországi szlovákság kizárólagos érdekképviseletére törekedtek, ezért nem látták szívesen a szlovákokat a demokratikus magyar pártokban. Így nem csoda, hogy a FKGP egyik oszlopos tagja, Csiáki János ellen heves kirohanást intéztek a Slobodában. A békéscsabai szlovák gazda ugyanis pártja egyik nagygyűlésén a hazai (csabai) tótok Magyarország iránti hűségéről beszélt.²⁴

Francisci lelkész 1945 júniusában mindenestre óvatos kísérletet tett, hogy Gyuska Jánost, az MKP szlovák származású megyei titkárát ter-

veinek megnyerje: „Ebédelés közben Francisci lelkész a következőket mondotta nekem, kérdezvén, mi az én véleményem arra nézve, hogyha az itt élő szlovákság át lenne telepítve a Csallóközbe, és az ott élő magyarokat pedig idetelepítenék. Erre én azt mondtam, hogyha az itt élő szlovákok mindenáron ki akarnak menni, kabátjuknál fogva visszarántani nem lehet. Kérdezvén, hogy mennyiben óhajtják és kívánják az áttelepítést. Erre Francisci azt mondja: Ez a dolog még nincs kiforrva. Még csak most kezdik az agitációjukat ebben az irányban kifejteni. Ambrózfalva, Pitvaros már küldöttséget is küldött Bratislavába. Ennek érdekében eljártak a cseh-szlovák illetékes köröknél, és azzal tértek vissza, utasítva a cseh-szlovák kormánytól, hogy indítsák meg a széles agitációt minden szlováklakta városban, községben, ahol még nincs Szlovák Antifasiszta Front, ott meg kell szervezni, és számolni kell azzal, a kulákság és jobb módú földbirtokosok több mint valószínű az áttelepülést nem vállalják, éppen ezért főleg a földmunkásságra és az ipari munkásságra kell helyezni a fősúlyt. Kihangsúlyozni, hogy amíg a magyar kormány földreform során 3–4 holdat juttatott a föld nélküli földmunkásoknak, addig a cseh-szlovák kormány az áttelepülést vállaló magyar szlovákoknak 8–10 holdat fog juttatni. Kérdeztem, hogy mit tud erről a magyar kormány. Ő erre azt mondta, hogy eddig a két kormány között ilyen irányú tanácskozás nem volt, de a közeljövőben meg fog történni. Cseh-szlovák kormány már eddig is ezen irányú akcióban segített, és mindenemű támogatást továbbra is megad, sőt vagonokról is gondoskodik, hogy kényelmesen, emberhez méltóan utazhassunk. Szigorú utasításunk az, hogy fáradságot nem ismerve a legszélesebb agitációt kifejtsük, és még a békétárgyalások előtt befejezett tények elé állítsuk ezt a kérdést.”²⁵ Gyuska János ekkor még vonakodott egyértelműen kiállni Francisci elképzelései mellett. Később, 1946 tavaszán azonban mégis lehetőséget biztosított a Csehszlovák Áttelepítési Bizottságnak (CSAB), hogy az egyik békéscsabai munkásotthonban agitációs tevékenységet folytasson. Az MKP Békés megyei Bizottsága azonban határozottan fellépett az „engedékeny” megyei titkár ellen, és a párt helyiségeiből száműzte a csehszlovák „vendégeket”.²⁶

A magyarországi politikai pártok gyors ütemben építették ki szervezeteiket, és a Front bajkeverése ellenére szépen gyarapították soraikat a szlovákság soraiból is. 1945 nyarán az egyes politikai pártok taglétszámát tekintve nem találunk lényeges eltérést a Békés megyei magyar és nemzetiségi települések között.²⁷ A legtöbb községben (városban) már a há-

ború előtt is legálisan működő ellenzéki pártok (FKGP és SZDP) programjai vonzották az embereket. Az MKP mindössze három színmagyar lakosságú helységben (Vésztőn, Dobozon és Gyulaváriban) toborozta versenytársait megelőzve a legtöbb tagot. Tótkomlóson 1945 nyaráig gyakorlatilag csak az MKP és az SZDP tudott gyökeret verni.

Levéltári adatok vagy egyéb kimutatások hiányában (mind ez ideig) nem sikerült hitelesen megállapítani az AFS tagságának lélekszámát, társadalmi összetételét. Minden bizonnyal a szegényebb néprétegek léphettek be nagyobb számban. Különösen a szlovákiai földhöz jutás ígérete sodorta az embereket e szervezetbe. De akadtak (akadhattak) az „antifasiszták” között (a visszaemlékezések szerint) olyan módosabb iparosok, földművesek is, akik a háború alatt „magyarabbak voltak a magyar-nál”, majd pedig a fordulat, a Vörös Hadsereg megjelenése után öntudatos szlovákokká lettek. (Az egyének gyors politikai irányváltása azonban sem nemzetiséghöz, sem pedig időponthoz nem köthető. Az a gyors társadalmi változások és az egyes személyek döntésének, reagálásának következménye.) Az AFS helyi szervezeteinek kiépítésében a korábbi jednotárok mellett néhány olyan szlovák vagy szlovák származású személy is aktív szerepet játszhatott, aki korábban egyáltalán nem politizált, és a Fronthoz való csatlakozása egyúttal régi álmának megvalósulását, a közszereplést, a vezető-irányító feladatok ellátását is jelentette számára. „Nagyapám sógora, H. apóka amolyan igazi szorgos csabai tót parasztember volt, aki tízholdas birtokán látástól vakulásig dolgozott, tanyáját példamutatóan rendben tartotta, és emellett sok gazdasági könyveket olvasott. Tulajdonképpen csak a családjának élt, lányait polgáriba járatta, de dirigálni azt roppant módon szeretett. Felesége és két lánya idejét szinte másodpercre beosztotta. A háború előtt nem nagyon politizált, a kiskisgazdagylésekre ugyan néha eljárt, de vezető szerepet nem kapott a pártban, talán tagja sem volt a Kisgazdapártnak, vagy ha volt is, csak rövid ideig. Nagyapám szerint az Antifasiszta Frontban élte ki dirigálási szenvedélyét, ahol valami vezetőféle volt, és mindenben kikérték a tanácsát, de áttelepülni azt nem akart, pedig húsz holdat és gyönyörű városi házat ígértek neki Újvárbán. Egyébként (a nagyapám véleménye szerint) nem voltak magyarellenes érzelmei, a háború után is mindig azt mondta, hogy a két népnek szeretnie és nem gyűlölnie kell egymást, talán emiatt is váltották le még talán 47 nyarán. Igaz, néha a családban is fitogtatta a Frontban hallott »történelmi tájékozottságát«, miszerint a magyarok a tatárok és hunok leszármazottai, és a szlávok, köztük a szlovákok ősei

civilizálták őket, ismertették meg ezzel a barbár néppel (mármint a magyarral) a földművelést vagy a kereszténységet. Ilyenkor magyar veje, de még saját tót rokonsága is egy-kettőre helyreigazította.”²⁸ – Emlékezett meg egy csabai helyi politikusi „karrieréről” 1989-ben, egy fővárosban élő, békéscsabai születésű 40 éves férfi.

Az 1945. évi és az 1947. évi Békés megyei választási eredmények jelzik, hogy az itt élők politikai orientációja eltér az országos átlagtól (3. és 4. táblázat).²⁹ Jóllehet 1929–30-ban Békés megyéből indult el az újjászervezett kisgazdamozgalom, mégis e párt az első szabad és titkos választáson alig szerezte meg a szavazatok 40%-át. Pedig az FKGP országosan abszolút többséggel (57% körül) győzött. (A 25 vármegye közül Békés a 24. volt a kisgazdászavazatok arányát tekintve.) Igen jelentős számban és arányban (47% körül) szavaztak Békésben a két baloldali pártra (MKP, SZDP). Az MKP-ra és SZDP-re voksolók aránya a második szabad választáson is meghaladta a 40%-ot. A kisgazdák 20% körüli eredménye (1947-ben) jónak mondható, miután viszonylag kevés szavazatot kapott (18%) a többi polgári párt. Az egyes nemzetiségi (szlováklakta) települések választási eredményei között alig mutatható ki valamilyen sajátosság. Tótkomlóson ugyan mindkét alkalommal igen sokan szavaztak a kommunistákra, de hasonló jelenséget tapasztalunk a színmagyar Doboznál és Gyulavárinál is. A vegyes (magyar–német–szlovák) lakosságú Mezőberényben és (magyar–szlovák) Gerendáson a kisgazdák szereztek meg az abszolút többséget, éppúgy, mint a kizárólag magyarlakta Szeghalmon és Köröstarcsán. Az 1947. évi választásokon a kitelepülő szlovákok egy jelentős része már nem nyilvánított véleményt, hiszen akkorra közülük már több ezren elhagyták az országot.

Az AFS és a magyarországi politikai pártok között szinte már 1945 februárjától állandó vita folyt a hazai szlovákság helyzetéről. Mengyán György (MKP) vitanyitó cikke 1945. május 30-án jelent meg a Viharsarokban. Reális, józan hangú írásában többek között így vázolta a nemzetiségi kérdést: „A szlovákság gazdasági és politikai elnyomatásról itt, helyben, nagy általánosságban nem beszélhet. Az elnyomatás a tudatos asszimilációban, az önző iskolapolitikában keresendő. Orvoslást elsősorban itt keres, mert itt érzett nyomasztó terhet. Szükségét érzi, hogy szlovák népi kultúráját fejleszthesse, mert ahhoz nem elegendő az elemi iskola, a szlovák istentisztelet, a tranoscius, biblia, egy naptár és vallásos folyóirat és olykor-olykor egy-egy színdarab. Azt szeretné,

ha ő is ugyanúgy tanulhatna szlovákul, mint ahogy a magyar ember magyarul.”³⁰

A magyar kormányzat igyekezett újjászervezni a szlovák nyelvű sajtót is. 1945. július 8-án Tótkomlóson megjelent a „Slobodný Hlas”. Az új lapot a Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok adták ki, és a nemzetiségi kérdésben az újság a magyar álláspontot képviselte. Mivel a Sloboda szerkesztősége ellenfelet látott új lapításában, igyekezett azt minél jobban lejártni olvasói, a hazai szlovákság előtt. Például: helyesírási és nyomdai korrektúrajavításokat végeztek a Slobodý Hlas már megjelent oldalain, és ennek fényképmásolatát a Slobodában közölték.³¹

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány, különösen pedig annak békéscsabai családi kapcsolatokkal rendelkező külügyminisztere, Gyöngyösi János nagy gondot fordított arra, hogy szűkebb pátriáját első kézből tájékoztassa a magyar–csehszlovák viszony alakulásáról. „Mivel már hivatalos oldalról és nemzetközi téren is felvetették a népcserét magyar–szlovák viszonylatban, szükséges erről nyilatkozni, és éppen Békéscsabán, mert itt van, főleg vallási szervezetei miatt a magyarországi szlovákság kulturális központja. A magyar kormány szükségesnek tartja megállapítani, hogy a maga részéről ilyen népcserét vagy áttelepítést soha nem kezdeményezne. Mert nem tartja sem humánusnak, sem demokratikusnak a népcsoportnak arról a helyről való áttelepítését, ahol születtek, ahol már ősök verejtékeztek, ahol a munkás életükkel gyökeret vertek. De nem zárkozhatna el a felvetett kérdés mérlegelésétől, ha a magyarországi szlovákság részéről olyan irányzat nyilvánulna meg, amely megtagadná az eddigi kapcsolatot” – szölt hallgatóihoz 1945. júliusának első napjaiban.³²

A belpolitikai küzdelmeknek (térsgünkben) a nemzetiségi kérdés rendezésén túl mindenekelőtt a földreform végrehajtása jelentette a csúcspontját. Noha Békés és Csanád megye birtokviszonyai valamivel kedvezőbbnek látszottak az országosnál. (A 200 kh feletti birtokok által elfoglalt terület aránya 30% körüli volt az országos 40%-al szemben.)³³ A megye mezővárosai közül Szarvas, Békéscsaba, Mezőberény nem rendelkezett számottevő nagybirtokkal.³⁴ Sőt Kovács Alajos felmérése szerint a két világháború között a trianoni országterületen és főleg a Békés és Csanád megyében élő szlovák (tót) földművesek „a parasztbirtokból többet tartanak kezükben, mint amennyi országos arányuk szerint megilletné őket”³⁵ A Viharsarokban azonban már a dualizmus időszakában

is jelentős agrár-túlnépesedés mutatkozott. Az első világháború előtt (és közvetlenül utána is) a parcellázások és a telepítési akciók átmenetileg csökkentették a társadalmi feszültséget, de a harmincas évektől újra erőre kapott a nincstelen paraszti réteg elégedetlensége. Nemegyszer a szekták vagy pedig a szélsőjobb felé sodorva a nehéz körülmények között élőkét.³⁶

A földreform Békés és Csanád megyei végrehajtása során kiderült, hogy az igényjogosultak egy részének nem tudnak a megyén belül földet biztosítani, jóllehet a mai Békés megye területén több mint 200 ezer kat. hold ingatlan került kiosztásra (5. táblázat).³⁷ A megyei Földbirtokrendező Tanács a térség német nemzetiségű lakosságának (kitelepítésük után megüresedő vagy elkobzott) javait is fel kívánta használni a földreform céljaira. Három jelentősebb módos német paraszti közösség (Elek, Almáskamarás, Mezőberény) élt a Körösök vidékén, akiknek visszamaradó ingatlanjai alig csillapították a viharsarki nincstelenek földéhségét. mintegy 2200 család készült elköltözni a Dunántúlra, ahol megfelelő juttatást és elhelyezést reméltek. Súlyos gondot okozott, hogy többek között néhány szlovákok lakta községben is szinte minimális volt a kiosztható mezőgazdasági terület. A földrendezést végrehajtó megyei szervek azonban igyekeztek megfelelő megoldást találni. Így egyebek között a tótkomlósiak 2700 kat. holdnyi földhöz jutottak Békéssámszonban. A három szűk határú csanádi falu (Pitvaros, Ambrózfalva, Csanádalberti) lakosságát pedig a mezőhegyesi állami birtokból kárpótolták (együttesen 2500 kat holddal). Békéscsabán a jelentkezőket alaposan megszürték, de 900, jogosnak tartott igényt így sem tudtak realizálni.³⁸ A véges felosztható mezőgazdasági ingatlan következtében, a magyar hivatalok körültekintése ellenére több száz szlovák család is (a több ezer magyar mellett) nem vagy csak kevés földhöz jutott. Ez kapóra jött az AFS-aktivistáknak, akik Szlovákiában néztek új életlehetőséget után. „A Pitvaros-ambrózi küldöttség útjáról tudok. De azt is tudom, hogy azok szlovák emberek, akik az óhazában keresnek elhelyezkedést. Úgy tudom, hogy ennek a két közösségnek földmunkásai – nem tudom, azért-e, mert szlovákok – a földosztásból kimaradtak. Tehát, senki se csodálkozzon azon, hogy kimentek megtárgyalni ügyes-bajos dolgaikat, mert hiszen ugyanazt megteszi a magyar is. – „Mi ebben az elítélni való?” – kérdezte Dorkovics Mihály az AFS békéscsabai elnöke a sajtón keresztül Gyuska Jánostól.³⁹ A magyar földreform végrehajtásának nehézségei tehát a csehszlovák külpolitika számára kínáltak kedvező lehetőséget.

- ¹ BML XVII. 36/1. A Békéscsabai NB iratai 1944–1949., BML V. 82/59. Békéscsaba város Ideiglenes jegyzőkönyvei 1944–1945., valamint PA 19. f. 1. fcs. 3. öe. MKP Megyei bizottság üléseinek jegyzőkönyvei. A feldolgozások közül pedig Békés megye 1944–45-ben.
- ² A társadalmi alapon történő politizálásra egy mezőberényi példa. A Kisgazdapárt 1929. évi újjászervezését e háromnemzetiségű községből indították el. Bartolf Mihály és Schultz Mihály gazdák (német) Filó Sámuel földmunkásköri elnökök (szlovák) és Szabó Árpád polgári iskolai igazgató (magyar) voltak az új párt alapítói. (Mezőberény története 1973. 341–351. o.) A harmincas–negyvenes években a magyarországi nemzetiségi lakosság (a magyarhoz hasonlóan) a politikai paletta széles skáláján helyezkedett el. Békéscsabán az SZDP-nek számos szlovák nemzetiségű tagja volt már a háborút megelőző években is. Ugyanakkor az Igazoló Bizottságok 1945–46-ban egyebek mellett jó néhány szlovák származású (családnevű, nemzetiségű) személyt ítéltek állásvesztésre vagy feddtek meg korábbi (szélső)jobboldali tevékenysége miatt. (PA 20. f. 6. fcs. 47. öe.)
- ³ Tilkovszky Loránt 1967. 121–122. o., illetve 1978. 17–36. o.
- ⁴ Dedinszky Gyula 1987. 26–27. o., Tóth István 1989. 1–8. o.
- ⁵ Tóth István 1986. 279–280. o., 1989. 5. o.
- ⁶ Tóth István 1986. 275–276. o., 1989. 5. o.
- ⁷ Tóth István 1989. 5. o.
- ⁸ Dedinszky Gyula 1987. 27. o. és 140–141. o.
- ⁹ G. Kovács László 1989/4. 54–65. o.
- ¹⁰ Kisebbségi Körlevél 1940. 5. sz. 23–25. o.
- ¹¹ Tilkovszky Loránt 1967. 141–142. o.
- ¹² Bobák, Ján 1984. 5–6. o.
- ¹³ Tóth István 1989. 9–10. o.
- ¹⁴ Mezőberény története 1973. I. köt. 391. o., Tóth István 1989. 9–10. o.
- ¹⁵ Tilkovszky Loránt 1967. 125–126. o.
- ¹⁶ PA 60. f. 1. fcs. 1. öe.
- ¹⁷ PA 19. f. 1. fcs. 18. öe.
- ¹⁸ PA 60. f. 1. fcs. 2. öe.
- ¹⁹ Lázár György 1981. 26. o., Bobák, Ján 1984. 9. o. (Más források szerint már korábban, 1945 januárjában alakult meg az AFS. Szincsk György–Lugosi Mátyás 1972. 20. o.)
- ²⁰ Sloboda, 1945. június 9., Molnár Imre 1987. 145. o.
- ²¹ Sloboda, 1945. szeptember 8. (Euthánázia címmel vezércikk jelent meg a félmillió magyarországi szlovák „elhalálozásáról”.)
- ²² Bobák, Ján 1984. 9–10. o.

- ²³ Pl. Sloboda, 1945. június 10. vagy 1945. október 6. Egy-két jellemző cím: M. Francisci: Az evangélikus szlovákok Magyarországon és a Vörös Hadsereg (Sloboda 1945. június 16.) vagy Timeo Danaos címen az ismert latin közmondásra hivatkozva jelezte félelmeit a szerző a kiépülő magyarországi szlovák iskolahálózattal szemben.
- ²⁴ Sloboda, 1945. június 10.
- ²⁵ PA 19. f. 1. fcs. 18. öe.
- ²⁶ Szobek András 1986. 138. o.
- ²⁷ PA 19. f. 1. fcs. 14. öe.
- ²⁸ Párhuzamos vallomások 1988/89. A korabeli sajtóban és levéltári anyagban azonban nincs utalás arra, hogy a korábbi szélsőjobboldali pártok tagjai esetleg tömegesen az AFS-be áramlottak volna.
- ²⁹ 3–4. táblázat. Forrás: Viharsarok, 1945. november 7., illetve 1947. szeptember 4.
- ³⁰ Viharsarok, 1945. május 30.
- ³¹ Viharsarok, 1945. május 26., Sloboda, 1945. július 21., Lázár György 1985. 524. o.
- ³² Viharsarok, 1945. július 4.
- ³³ Szabó István 1976. 12–13. o., Baranyi Béla (1985) igen adatgazdag monográfiájában nem tesz említést a földreform végrehajtása során jelentkező esetleges nemzetiségi feszültségekről.
- ³⁴ MSK 105. köt. 290–327. o.
- ³⁵ Kovács Alajos 1936. 23–24. o.
- ³⁶ Féja Géza 1937. 115–119. o., 144–145. o.
- ³⁷ 5. táblázat. Forrás: Békés megye 1944–45-ben. 457–462. o.
- ³⁸ Békés megye 1944–45-ben. 432–444. o., Földreform 1945. 39. o., Viharsarok, 1945. július 7.
- ³⁹ Viharsarok, 1945. július 7.

A CSEHSZLOVÁK ÁTTELEPÍTÉSI BIZOTTSÁG (CSÁB) TEVÉKENYSÉGE ÉS TEVÉKENYSÉGÉNEK EREDMÉNYEI (1946 TAVASZÁN–NYARÁN)

A magyar országgyűlés – nem minden nehézség nélkül – 1946. május 14-én fogadta el a lakosságcsere-egyezményt (1946. évi XV. tc.). A kisgazdapárti külügyminisztert ugyanis éppen saját pártja soraiból érték a leghevesebb támadások az egyezmény megkötése miatt. Néhány kiscgazda képviselő a parlamenti ülés bojkottjával igyekezett megakadályozni a törvénytervezet ratifikálását.¹

A 14 cikkelyből és a hozzákapcsolódó függelékből álló törvény gyakorlatilag a csere minden lényeges pontját érintette (1. melléklet).² A trianoni országterületen élő szlovák lakosság önkéntes áttelepülési lehetőségeiről az I. cikkely rendelkezett, míg az V. cikkely a felvidéki magyarok Magyarországra történő átköltözését szabályozta. A „telepítettnek át” ige passzív használata a törvény (egyezmény) szövegében mindenekelőtt azt jelentette, hogy a magyar kisebbség csak „szenvedője” lehet a tervezett népmozgásnak. Az I. és V. cikkely szerint kicserélendő személyek lélekszámát egyenlően állapították meg a szerződő felek. Magyarországnak vállalnia kellett még további, az ún. „háborús bűnös” felvidéki magyarok (a VIII. cikkely szerint áttelepülők) egyoldalú befogadását is.

Az egyezmény rendelkezett még néhány a csere konkrét lebonyolítását segítő szerv(ezet) létrehozásáról is (3. ábra).³ Így többek között egy „Magyar–csehszlovák Vegyesbizottság” felállítását határozták el (X. cikkely). Mindkét fél számolt ugyanis azzal, hogy az átköltöztetések számos olyan aprólékos jogi problémát vehetnek fel, amelyek azonnali megoldást igényelnek. A két-két magyar és csehszlovák tagból álló bizottság 1946 nyarától 1949 nyaráig a két állam területén felváltva ülésezett, a vitás kérdéseket pedig az egyhangúlag elfogadott véghatározatokkal zárták le (XI. cikkely). E határozatokat (számuk 67) mindkét állam nyelvén közzétették, végrehajtásukról pedig a megfelelő (magyar, csehszlovák) kormányservek gondoskodtak.⁴ Ugyancsak a Budapesten aláírt egyez-

mény tette lehetővé a csehszlovák kormány számára egy olyan ún. Különbizottság megszervezését is, amelyik a magyarországi szlovákok figyelmét és érdeklődését volt hivatva felkelteni az áttelepülés iránt (II–IV. cikkely).

Már az első olvasás után is szembetűnő, hogy a magyar külügyminiszter által is elfogadott és néhány hónap múlva törvényerőre emelt megállapodást két nem egyenrangú fél kötötte. Magyarországnak, „az utolsó csatlósának” az adott nemzetközi helyzetben szinte példátlan engedményt kellett tennie a győztesek oldalán álló, újjászülető csehszlovák államnak. Elegendő csak a kicserélendő népesség eltérő jogi helyzetére gondolnunk, vagy pedig arra a tényre, hogy a kormánynak hónapokon keresztül a saját fennhatósága alatt álló területén kellett eltűnnie egy idegen állam szűnni nem akaró propaganda-hadjáratát.⁵

A lakosságcsere-egyezmény gyakorlati végrehajtása azonban meglehetősen elhúzódott, és csak közel egyéves kényszerű szünet után indulhatott meg a tényleges ki- és betelepítés. Az egyezmény aláírását követően hat hétig (április közepéig) fejthette ki agitációját a Különbizottság vagy Csehszlovák Áttelepítési Bizottság (CSÁB). Majd ezt követően újabb hat hét (május végéig) állt e bizottság rendelkezésére, hogy a jelentkezési lapokat összegyűjtse.⁶ A csehszlovák kormány 1946. június 14-én nyújtotta át a magyar kormánynak az önkéntes áttelepülésre vállalkozó magyarországi szlovákok névsorát.⁷ Mivel indokolt esetben (hadifogság, családi ügyek) a jelentkezési határidőt még egy hónappal (június végéig) meghosszabbították, így valamelyest emelkedett az átköltözni szándékozók száma. Csehszlovákia pedig ezt követően, 1946. augusztus 26-án ismertette meg Magyarországgal az áttelepítendő felvidéki magyar családok névjegyzékét.⁸ Tehát augusztus végén lényegében megkezdődhetett volna a költözködés. Közben a Vegyesbizottság tagjai 1946. július 22-én Ótátrafüreden meghozták a 16. véghatározatot, amely a kicserélendő népesség ingóságainak átvitelét szabályozta.⁹ E véghatározat ellentétben az egyezmény VI. cikkelyével – mely kimondta, hogy az áttelepülő minden ingóságát magával viheti –, az ingóságokat három kategóriába (szabad, kötött gazdálkodás keretébe tartozó és kompenzációs ingóságok) sorolta. Csak az ún. szabad ingóságokat (bútor, ruha, háztartási eszközök stb.) tarthatták meg maradéktalanul az áttelepülők. A kötött gazdálkodás alá vont mezőgazdasági termékekből pedig egyévi szükségletet, továbbá háromtagú család részére a rendeletben szabályozott takarmányadaggal egy sertést (további három családtag után még

egy sertést) vihettek át egyik országból a másikba. Végül a kompenzációs ingóságokat (állatállomány, gazdasági felszerelések, gépek, szállító eszközök stb.) annak az államnak a területén kellett hagyniuk az áttelepülőknek, ahonnan elköltöztek. A 16. véghatározat óriási felháborodást váltott ki mind a szlovákiai magyarok, mind pedig a magyarországi gazdasági szakemberek körében. A kompenzációs ingóságaikat ugyan a magyarországi szlovákoknak is hátra kellett volna hagyniuk, de a felvidékiek ennek sokszorosát adták volna át a csehszlovák államnak. Így gyakorlatilag majdnem megtörtént az áttelepülő magyarok teljes kifosztása. Bár a Vegyesbizottság magyar tagjai is elfogadták az ingóságok átvitelének (az egyezményvel ellentétes) szabályozását, Magyarország mégis kérte a 16. véghatározat megsemmisítését. A csehszlovák fél azonban továbbra is ragaszkodott a számára előnyös változat végrehajtásához, ezért a nagy lendülettel előkészített népcserében egy hosszabb (1946 júliusától–1947 áprilisáig tartó), kényszerű szünet következett.¹⁰

A csehszlovák kormányzat valószínűleg már a kétoldalú diplomáciai tárgyalások idején részletes tervet dolgozott ki, hogy magyarországi népcsoportjait minél nagyobb számban nyerje meg az áttelepülésre. Mindenesetre az egyezmény aláírását követő napokban (1946. március 4-től) a CSÁB vagy Különbizottság igen rövid idő alatt szervezte meg toborzási körzeteit.¹¹ A körzetek kialakításakor a magyar közigazgatási határokat nem vagy csak alig vették figyelembe. A trianoni országhatárterületet kezdetben 16, majd (március közepétől) 18 körzetre osztották, és a legjelentősebb népességű és szlovák etnikummal rendelkező városok (Budapest, Békéscsaba) mellett néhány egészen kicsiny falut (Felsőpetény, Forró) is körzetközponttá emeltek (2. melléklet).¹² A Békés és Csanád megyei településeket három körzethez kapcsolták (4. ábra).¹³

A XIV. számú Szarvasi körzet szlovákságának gerincét a névadó mezőváros mellett két község (Kondoros, Csabacsúd) alkotta. Békés megye Szarvasi és Gyomai járását, továbbá Jász–Nagykun–Szolnok megye csaknem egészét, valamint Csongrád megye keskeny északi sávját fogta össze.

A szlovák anyanyelvű lakosság lélekszámát tekintve a XV. számú Békéscsabai körzet volt a legnépesebb, ugyanis a csabai szlovákok a második világháború előtti népszámláláson a trianoni országhatárterület szlovák anyanyelvű népességének ötödét jelentették. E körzethez tartozott Békéscsaba városon kívül Békés megye északi és keleti fele, a Szeghalmi, a Békési és a Gyulai járás, továbbá az egykori Arad megye Magyaror-

szágon maradt része, néhány csanádi községgel. Végül még idesorolták Bihar megye területének döntő hányadát is. A körzetközponton kívül két jelentősebb szlovák közösséget (a mezőberényit és a medgyesegyházit) kell megemlítenünk.

A XVI. számú Tótkomlói körzet tevékenysége Csanád megye mintegy 4/5 részére, Békés megye Orosházi járásának középső és déli sávjára terjedt ki, de e körzetben írták össze a Csongrád megyei jelentkezők nagyobbik hányadát is. (Szentés város azonban enklávszerűen a Békéscsabai körzethez kapcsolódott.) Tótkomlós mellett négy kifejezetten szlovák népességű településen (Ambrózfalva, Csanádalberti, Pitvaros, Nagybánhegyes) élt a vidék szlovákságának több mint 80 százaléka.

A Magyarországra érkező propagandisták a szlovák politikai élet szinte valamennyi árnyalatát képviselték. Az élesedő szlovákiai belpolitikai viták közepette ugyanis a nemzeti-nemzetiségi kérdések jelentették az egyetlen összekötő kapcsot az ellentétes csoportok között. A határon kívül élő szlovákok vélt vagy valódi sérelmeit nemcsak a jobboldali és polgári erők tették szóvá, hanem a baloldali pártok is. Többé-kevésbé hasonlóan vélekedtek az államuk területén élő nem szláv kisebbségekről is; teljes eltávolításukat tűzték ki célul. (A korabeli magyarországi politikai pártok is a kiszegzáktól a kommunistákig más-más megfontolásból ugyan, de síkraszálltak a magyar kisebbségek helyzetének javításáért.) Ezek után nem meglepő, hogy Békés megyében még a szlovák történelemben oly ellentmondásos szerepet játszó Hlinka-párt tagjai is felbukkantak, hangoztatva Szlovákia újbóli önállóságának szükségességét.¹⁴ De nem hiányoztak a gyűlésekről többek között Szlovákia Kommunista Pártjának vezetői sem. Laco Novomeský Békéscsabán, Gustáv Husák pedig Budapesten biztatta áttelepülésre hallgatóságát.¹⁵ A CSÁB döntő fontosságúnak ítélte a „nagy alföldi szlovák tömb” állásfoglalását, ezért több neves szlovákiai politikus személyesen kívánt szólni az itt élőkhez. A látogatók között nem kisebb személyiségeket találunk, mint Dániel Okálit, a CSÁB vezetőjét, Viliam Širokýt, a csehszlovák kormány alelnökét, Jozef Lettrichet, a Szlovák Nemzeti Tanács elnökét, Karol Šmidke szlovák minisztert és a Slovenská liga elnökét, Anton Granatiert.¹⁶

Az 1946. március 4-től április közepéig (mintegy hat héten át) engedélyezett, továbbá ezt követően közel egy évig tartó „nem hivatalos” toborzási akció során a lakosságcsere, az áttelepülés lehetőségének híre

a legeldugottabb magyarországi szlovák faluba, tanyára is eljutott. Az agitációt élőszóban, rádión, röplapokon keresztül folytathatták a CSÁB tagjai és hazai segítőik, de kizárólag csak szlovák nyelven. Továbbá minden szlováklakta településen (az egyezmény értelmében) két-két nyilvános nagygyűlést is tarthattak az érdeklődők számára (3. melléklet).¹⁷ A hazai szlovákok megnyerését az áttelepülésre hatékonyan támogatták az AFS szervezetei és tagjainak jelentős része is. Sőt az AFS lapja, a Sloboda szinte minden crejével a népcserét szolgálta.¹⁸

A Magyarországon tartózkodó szlovákiai aktivisták kezdetben elsősorban érzelmileg igyekeztek megnyerni a szlovák kisebbséget.

„Szlovákok! Magyarországon élő testvéreink! A szülőföld, a szlovák föld hív benneteket! A Csehszlovák Köztársaság, a szlovákok és csehek egyetlen otthona kitarja karját, hogy a nagyvilágban, idegenben széjjel-szóródott minden gyermekét magához ölelje. A kedvezőtlen nemzeti, vallási és gazdasági viszonyok arra kényszerítették elődeiteket, hogy szlovák szülőföldjükről kivándoroljanak. Noha a kedvezőtlen nemzeti-ségi körülmények miatt közületek sokan elsajátították az idegen nyelvet is, ti ma is szlovákok vagytok, vér a vérünkéből, hús a húsunkból. A Csehszlovák Köztársaságban élő és a köztársaság határain kívül élő szlovákok egyetlen szlovák családot alkotnak... A vér szava, a szlovák nyelv, a szlovák származás, a szlovák szenvedés arra kényszerít téged, testvérünk, hogy vedd utad hazafelé, övéid felé” – hangzott az egyik röplap felhívása.¹⁹

A CSÁB tagjainak egy részére – a korabeli források szerint – a naiv (talán őszinte) lelkesedés volt a jellemző. Szinte megszállottan hitték, hogy egy küldetést, a történelem viharai által szétszóródott szlovákság egyesítését hajtják végre. Sőt még a nemzetiségi kérdést is megoldani vélték a kölcsönös cserétől. (A kicserélendő népesség aránytalanságáról, a több ezer négyzetkilométernyi színmagyar terület erőszakos elszlovákosításáról azonban nem akartak tudomást venni.)

Igen gyakran hangsúlyozták a szónokok, a röplapok a szláv testvériség gondolatát és a Szovjetunió világtörténeti szerepét is. „Minden szlovák és cseh a nagy történelmi korszakának küszöbén álló hatalmas szláváshoz tartozik... Új napra, a valódi szabadság napjára virradtunk. A borzalmas háború az igazság, a demokrácia győzelmével, a szövetségeseknek és főként az orosz Vörös Hadseregnek, és így a szlávoknak a győzelmével végződött.”²⁰ A Szovjetunió népeinek emberfeletti szenvedéseit a szónokok és a röplapok feltehetően azért is igyekeztek kiemelni, hogy

ezzel Szlovákia második világháborús szerepéről eltereljük a figyelmet. Arról természetesen „elfelejtkeztek” a szláv testvériséget most oly magasztosan hirdető, hogy a háború első napjaiban a németek többek között éppen Szlovákián keresztül is támadást intéztek Lengyelország ellen, az akkori szlovák kormányzat teljes egyetértésével. Magyarország, amelyet „a szláv népek ősi ellenségének” kiáltottak ki, ugyanakkor nem volt részese ennek az agressciónak, sőt több tízezer lengyel menekültnek nyújtott oltalmat a háború éveit alatt.

A toborzó gyűlésekkel egy időben jeles szlovákiai művészek, művészeti együttesek mutatkoztak be az érdeklődő közönségnek. Az anyaországi kultúra (színház, zene, film, irodalom) értékeinek bemutatásával elsősorban a kettős kötődésű, vagy már az asszimiláció útján elindult szlovákokat kívánták megnyerni, „visszahódítani”. A háború befejezését követő években a magyarországi szlovák nyelvű kulturális élet nagy lendületet vett, és ebben az AFS szervezetei, aktivistái valóban kiemelkedő munkát végeztek. Egymás után alakultak meg vagy szerveződtek újjá a Békés és Csanád megyei községekben, városokban a szlovák kultúrcsoportok, színjátszó körök, táncgyüttesek.²¹

A racionálisabban gondolkodó aktivisták azonban rögtön a gazdasági kérdéseket helyezték előtérbe. Nemcsak a jóval kedvezőbb csehszlovákiai életszínvonalat ajánlották hallgatóságuk figyelmébe, hanem hosszasan ecsetelték a magyarországi gazdasági helyzet kilátástalanságát is. Nem győzték hangsúlyozni a szónokok, hogy az áttelepülők a világ egyik legfejlettebb államának polgáraivá válhatnak. (Ez akkor többé-kevésbé közel állt a valósághoz.) „Akartok-e győztes csehszlovák állam polgáraivá válni? Akartok-e jól fizetett munkát a gyárakban?” – olvasható az egyik röplapon (4. melléklet).²² Egy másik szórólapon többek között a következő jól hangzó ajánlat szerepel: „Titeket, magyarországi szlovákokat a Csehszlovák Köztársaság nemcsak áttelepít, hanem legalább olyan, de bizonyosan jobb gazdasági, kulturális és szociális körülményeket biztosít nektek, mint amilyenek között most éltek. A magyarországi szlovák földműves a termékeny szlovák földön, az iparos és a kereskedő a szlovák vállalatokban, a munkás a szlovák gyárban, az értelmiségi a szlovák hivatalban fog dolgozni... A Csehszlovák Köztársaság gazdaságilag az egyik legerősebb volt, és a háború befejezése után is a legkedvezőbb kilátásai vannak Európában.”²³

1946 tavaszán–nyarán tetőzött Magyarországon az infláció. Bár a magyar gazdaságban érződtek pozitív változások is. Egyebek mellett az

élelmiszer-ellátás fokozatos javulását is tapasztalhatták az állampolgárok. A Délkelet-Alföldön és más magyarországi régiókban azonban továbbra is jelentős volt a munkanélküliség, az ellátatlan családok száma. Békéscsabán közel 3 ezer, Békés megyében pedig kb. 20 ezer munkanélkülit tartottak számon, ennek eredményeként több ezer család pedig gyakorlatilag mindenféle jövedelem nélkül tengődött egyik napról a másikra.²⁴ Az ország jóvátételi kötelezettségének teljesítése érdekében a magyar kormányzat kénytelen volt a mezőgazdasági termékfelesleg legnagyobb részét alacsony áron elvonni. Ez a kényszerű intézkedés pedig nagymértékben megterhelte és elkedvetlenítette a paraszti családokat.²⁵

Nem egy esetben, hogy nyomatékot adjanak a CSÁB tagjai a csehszlovákiai jólétnek, cipő- és ruhasegélyt osztottak szét a nehéz körülmények között élő, többnyire az áttelepülés iránt érdeklődő szlovákok között. „Három picit gyermekemet tetőtől talpig felöltöztették. Sőt még egyik tüdőbajgyanus fiamat majdnem két hónapig a Tátrában nyaraltatták a szlovákok. Nagyon sokat segítettek nekem is, meg más szerencsétlen családon is. Nem nézték azok, ki szlovák, ki magyar, amíg tartott a segély, adták a ruhákat, cipőket. Igaz mondogatták, odaát (Szlovákiában) sokkal biztosabb jövő vár a gyerekekre” – összegezte emlékeit 1988-ban egy 70 éves békéscsabai asszony. (A nyilatkozó férje hadifogoly volt, aki csak 1947-ben tért haza Magyarországra, mivel szlovák származása ellenére sem akart kitelepülni, az egész család Békéscsabán maradt. A feleség 1946-ban hadifogoly férje nevében is jelentkezett áttelepülésre.)²⁶ Emberbaráti tevékenységükkel a Szlovákiából érkezők mindenképpen rokonszenvet ébresztettek a hazai szlovák társadalom egy részében.

A hagyományos vallásos értékrendhez és a szülőföldjéhez ragaszkodó paraszti családok megnyerését a CSÁB az egyházak, pontosabban a lelkészek bevonásával igyekezett fokozni. Domanek Pál békéscsabai római katolikus esperes, aki maga is szlovák családban nevelkedett, elutasított mindenfajta együttműködést az Áttelepítési Bizottsággal, és a háború utáni években gyakran hangoztatta híveinek a magyar haza iránti hűségét, szeretetét.²⁷

A szlovák ajkú evangélikus gyülekezetek közül a békéscsabai már 1945 nyarán hangot adott aggodalmának. „Hírlapi közleményekből, a magyar kormánynak külügyminisztere által a békéscsabai kiszgazdagülésen nyilvánosságra hozott hivatalos nyilatkozatából, de még egyéni

megnyilatkozásokból is tudjuk azt, hogy van az országban olyan mozgalom, mely a magyarországi szlovákságot a magyarságtól egyházi és kulturális tekintetben elkülöníteni törekszik, illetve azon munkálkodik, hogy a magyarországi szlovákságot áttelepülés formájában Szlovénkórá költöztesse... Szükségesnek tartjuk, hogy e kérdésben mi, a békéscsabai evangélikus egyház képviselő-testülete is félreérthetetlenül hangot adjunk álláspontunknak:

1. Kijelentjük, hogy a békéscsabai evangélikus egyházunk a fentebb említett mozgalommal semmi közösséget nem vállal.

2. Határozottan tiltakozunk népünknek szülőföldünkről való kiköltöztetésére irányuló minden kísérlet ellen, először is azért, mert mi Isten rendelését látjuk abban, hogy ősapáink annak idején az ország különböző vidékeiről éppen Békéscsabára jöttek, mely isteni rendeléssel szembeszállni, úgy érezzük, nincsen joga senkinek. De tiltakozunk a kiköltözés gondolata ellen legfőképpen azért, mivel mi békéscsabai evangélikusok az itt töltött idő alatt a magyarsággal teljesen összeforrtunk, ahhoz tartozónak valljuk magunkat, s így annak sorsát, jó és balsorsot egyformán vállaljuk.”²⁸

Pozsonyi protestáns egyházi körökben mégis nagy reményeket fűztek az alföldi szlovákok hazatelepítéséhez, ami egyúttal az evangélikus egyház erősödését is jelentette volna. (Szlovákiában ugyanis az evangélikusok kisebbségben voltak, az ottani szlovák népességnek legfeljebb csak ötödét számíthatták tagjaik sorába. Ugyanakkor a trianoni országterületen élő szlovákoknak mintegy 60, az alföldieknek pedig legalább 90%-a volt lutheránus.) A toborzó delegációhoz néhány lelkész is csatlakozott. Így többek között Julius Dérer modori esperes és Samuel Štefan Osuský pozsonyi püspök személyes jelenlétével tisztelte meg 1946 áprilisában a népesebb alföldi gyülekezeteket (Békéscsaba, Szarvas, Tótkomlós). Osuský püspök különösen azt fájlalta, hogy csak a városháza erkélyéről, nem pedig a templomi szószékről buzdíthatta exodusra Békéscsaba evangélikus őslakosságát.²⁹ A pozsonyi vendég templomi prédikációjához ugyanis Ordass Lajos bányakerületi evangélikus püspök nem járult hozzá, mivel egyértelmű volt, és ezt Osuský sem tagadta, hogy nemcsak lelkipásztorként, hanem a szlovák delegáció tagjaként is szeretett volna szólni a csabai hívekhez. Ordass püspökhöz hasonlóan foglalt állást egyébként a békéscsabai gyülekezet lelkészi kara és presbitériuma is.³⁰

Az evangélikus egyház nehéz döntés elé került a lakosságcsere idején. Mivel az egyezmény alapján a magyar kormánynak lényegében tartoz-

kodnia kellett az ellenpropagandától, így az egyházak is arra kérték lelkészeiket, hogy határolják el magukat a lakosságcseré mellett agítációtól. Egyébként is az evangélikus egyházi vezetésnek jó oka volt, hogy papjait visszatartsa a politizálástól. A háború alatt ugyanis néhány magyarországi német lelkész erőteljesebben kiállt a Harmadik Birodalom mellett. A háború befejezése után pedig e tényt igyekeztek (erősen el-túlozva) felhasználni a baloldali pártok az egyház tekintélyének lejáratására.³¹

Akadtt azért egy-két olyan lelkész is, aki vonakodott megfogadni az egyházi előjárók intencióit. Mindenekelőtt a Francisci-ügy kavarta fel a csabai gyülekezet életét. Francisci Mihály evangélikus lelkész 1905-ben Tótkomlóson született, jómódú paraszti családban. 1934-től Békéscsábán végezte egyházi szolgálatát. Már a háború előtti években is kétségtelenül sokat tett a békés–csanádi szlovákok anyanyelvi művelődéséért. Politikai állásfoglalása azonban erősen igazodott a mindenkori széljárás-hoz.³² Így a negyvenes évek elején még Horthyt és Mussolinit tisztelte leginkább, a Vörös Hadsereg megjelenése után pedig egyből Sztálin rajongójává vált.³³ Az AFS vezetőjeként idejének nagy részét 1944 őszétől politizálással töltötte, lelkészi munkáját pedig ennél fogva teljesen elhanyagolta. 1945 novemberében egyéves fizetés nélküli szabadságot kért az egyháztól. Arra hivatkozott, ha nem teljesítik kérését, önhatalmúlag válik ki az egyházi szolgálatból, vagy azt legfeljebb csak szabad idejében végzi. Felettesci és a csabai presbitérium azonban nem engedélyezték Francisci számára a kért szabadságot. 1946 áprilisában Rohály Mihály békéscsabai esperes felfüggesztette a szinte kizárólag csak politizálással foglalkozó beosztottját, egyúttal megvonta az engedetlenkedő lelkész fizetésének folyósítását is. Később az egyház fegyelmi vizsgálatot indított a munkáját elhanyagoló Francisci ellen. Az egyházmegyei törvényszék valószínűleg 1946 őszén tárgyalta első fokon az ügyet, és Francisci Mihályt fegyelmi vétségben, valamint hivatali esküjének megszegésében mondta ki bűnösnek, ezért hivatalvesztésre ítélte, továbbá kötelezte még a perköltség megfizetésére is. A lelkész azonban ügyvédje útján fellebbezett, s így perében másod- és harmadfokon is ítéleztek. Mindkét ítélet (1947 tavasza) megegyezett az első fokon hozott döntéssel, és Franciscit zárt tárgyaláson áthelyezéssel büntette az egyetemes egyházi bíróság. Enyhítő körülményként azonban figyelembe vették: „evangélikus híveinek vélt szolgálatot tenni magatartásával”. Miután a

lelkész 1947 decemberében áttelepült, így valójában csak fizetésének megvonásával sújthatta a bíróság.³⁴

Kisebb megbotránkozást váltott ki híveiből Balázs (Bagyinka) András hitoktató lelkész búcsúbeszéde is. Bagyinka Szlovákiába készült átköltözni, ezért a presbitérium engedélyezte számára, hogy a csabaiaktól istentisztelet keretében köszönjön el. „Szlovák nyelvű prédikációja minden kellemetlenség nélkül ment is végbe” – írja visszaemlékezésében egykori lelkéscsapatosa, Dedinszky Gyula. „Annál nagyobb meglepetéssel szolgált az esti magyar istentiszteleten. Itt textusul I. Móz. 19:12–17-t választotta, azt a történetet, amikor Isten angyala felszólítja Lótót, hogy hagyja el Sodomát, és családjával együtt meneküljön a bekövetkező pusztulás elől a hegyekre. Élénk színekkel ecsetelte Bagyinka Sodoma romlottságát, a bekövetkezett szörnyű pusztulást, azt, hogy helyén támadt a Holt-tenger, ahol megszűnt az élet. Így lesz – alkalmazta váratlan fordulattal az ígét – pusztulás és halál a sorsa itt is mindazoknak, akik Isten hívására nem hallgatva itt maradnak. A szószék magasságából újra és újra dörögte az ígét áhító templomi gyülekezet felé: »Fussatok a hegyekre!« Az érthetetlen csak az volt a dologban, hogy Bagyinka nem a szlovák, hanem pontosan a magyar gyülekezetben mondta el furcsa igemagyarázatát. A hívek megdöbbenve hallgatták a disszonáns hangot, többen beszéd közben felállva helyükről otthagyták a templomot.”³⁵

A szlovákságot ért vélt vagy valódi sérelmek állandó hangoztatása is fontos részét képezték az agitációnak. A messziről jött szónokok és hazai segítők szinte hallgatóságukba szuggerálták, hogy a magyar kormányzat úgy a múltban, mint a jövőben a szlovákság teljes beolvasztására törekszik, és legfeljebb csak taktikából enged a kisebbségi követeléseknek. „A szlovákság nem kér abból, hogy más állam költségén építsenek iskolát” – jelentette ki magabiztosan Jozef Lettrich a CSÁB békéscsabai nagygyűlésén.³⁶

Nem átalították a szlovákiai agitátorok még azt sem hangoztatni, hogy a magyar hatóságok gazdaságilag igyekeznek tönkretenni a szlovák nemzetiségű gazdákat. Különösen keményen sújtottak le a sajtóban (Sloboda) a „magyarokat kiszolgáló” renegátokra. Elsősorban Lipták András békéscsabai polgármestert és Resetár Mátyás termelési bizottsági elnököt célozták meg mérgezett nyilaikkal, de alkalmanként Szobek András közellátási államtitkárhoz is volt egy-két „keresetlen” szavuk.³⁷

Az új haza, a Felvidék magyarlakta részeinek megismertetése sem maradt ki a CSÁB tevékenységéből. 1946 tavaszától egyre-másra kaptak lehetőséget a magyarországi érdeklődők jövőbeli lakóhelyük megismerésére. Sőt Bencs elnök személyesen is fogadott egy Szlovákiába látogató Békés megyei küldöttséget.³⁸ Aki nem vállalkozott a szlovákiai felderítő útra, az a Sloboda híradásai nyomán szerezhette az információkat a leendő hazájáról. Térképmelléklettel ellátott fényképes beszámolók hívogatták a Csallóközbe és a Mátyusföldre a békés–csanádi telepeseket.³⁹

Az átköltözést fontolgató, de még végleges döntést nem hozó családok meggyőzését a rémhírek segítették. A valótlanságok terjesztésében a szlovákiai agitátorok mellett az AFS-aktivisták is derekasan kivették részüket. „Beszélnek Komlóson, hogy az önkéntes népcsere után itt maradókat a magyar kormány szét fogja telepíteni különböző magyar falvakba, és egy-egy községben legfeljebb csak 5 szlovák családot fognak együtt hagyni, hogy az erőszakos elmagyarosításnak nehezebben tudjanak ellenállni.” Felbukkantak azonban ennél sokkal inkább félelmet keltő hírek is. „Csabáról háromezer férfit vittek el, vagy visznek el jóvátételre – szól tovább a rémhír –, az országból 1 millió 200 ezret.”⁴⁰ A rémhírek többségének a háború utáni létbizonytalanságban sokan hitelt adtak. Ha arra gondolunk, hogy alig egy évvel korábban (1945 januárjában) több mint 4 ezer Békés és Csanád megyei német nemzetiségű vagy származású magyar állampolgárt szállítottak a szovjet katonai hatóságok jóvátételi munkára a Donyec-medencébe, akkor elképzelhető, milyen félelemmel töltötte el az embereket az újabb deportálás híre.⁴¹

A német lakosság kitelepítésének tényét is igen furfangosan igyekeztek felhasználni a CSÁB propagandistái a lakosságcsera érdekében. Egy „tanmese” részlete a Slobodából a jámbor olvasók okulására. „Csabai szlovák földet és házat kapott Eleken egy némettől. A német, amikor a házat átadta a szlováknak, ezt mondta neki: Nem haragszom magára, mert nekem mindegy, ki kapja az én birtokomat... – Hogy-hogy? – Azért – feleli neki a német –, mert maga szlovák. Két évvel ezelőtt értünk is jöttünk a németek, hogy költözködjünk Németországba teljes vagyónunkkal, mint ahogy maguk mehetnek Szlovákiába. Mi akkor nem hallgattunk a szavukra, és most vagyunk nélkül, kis batyuval a kezünkben muszáj elmenni. Bizony így, jóember! – A jó csabai erre megfordult, eljött Elekről, hazament Csabára – megy, de nem Elekre, hanem ahová származása szerint tartozik, Szlovákiába.”⁴²

Ma már nehéz nyomon követni, hogy az AFS tagsága milyen arányban támogatta a lakosságcsere-t és az „antifasiszta” vezetők élesen magyarellenes, olykor pánszláv irányvonalát. Mindenesetre a Sloboda 1946–48-as évfolyamaiban a magyarsággal való megbékélésről, a szervezetnek a magyar demokratikus átalakulásban való részvételéről szinte egyáltalán nem olvashattunk. Annál több cikk látott ugyanakkor napvilágot a lakosságcsere előnyeiről, a magyarországi „szabadság hiányáról”, vagy a magyarországi szlovákság teljes „elnyomásáról”. Szekerka János, az AFS békéscsabai titkára 1946 júliusában a következőkben foglalta össze szervezete célját: „A kitelepítési bizottság (CSÁB) eddig is függetlenül működött tőlünk, a mi feladatunk tagjainak világnézeti neveléséből és kisebbségi érdekeinek védelméből áll.”⁴³

A kisebbségi érdekek védelmét azonban meglehetősen sajátosan értelmezte a Front. Nem volt idegen többek között az AFS néhány aktivistájától a szervezet céljaival, módszereivel egyet nem értő szlovákok megfélemlítése, zaklatása sem. „Az utóbbi időben újból rengeteg panasz érkezett a csabai szlovák lakosság részéről. A békéscsabai AFS helyi csoportjának egyes tagjai és más szlovák egyének olyan szlovák családokat keresnek fel, akik vissza akarnak maradni, és felleltározzák lakásukat, ingó és ingatlanvagyonukat. Hiába hangsúlyozzák ezek a családok, hogy ők nem átköltözködők, az »összeírók« ezt egyszerűen nem veszik tudomásul, benyomulnak a lakásokba, mindent felírnak, kijelentik, hogy senkinek sem lehet visszamaradnia, még azoknak is menniök kell Csehszlovákiába, akik egyáltalán nem jelentkeztek” – adta hírül a Viharsarok 1946 nyarán.⁴⁴

A legnagyobb fejtörést azonban az AFS vezetése számára mindenekelőtt az okozta, hogy szervezetüket miként tudják úgy belföldön, mint külföldön a magyarországi szlovákság egyetlen hiteles képviselőjeként elfogadtatni. A szervezet teoretikusa, Francisci lelkész szerint: „No, sajnos, gyakran találkozunk olyan »szlovák« emberekkel is, akik hallani sem akartak az áttelepülésről. Semmiképp sem akarták azt tudomásul venni, hogy mi történik körülöttünk. Átkozódtak, és akasztófát kívántak azoknak, akik kitalálták és propagálták az áttelepítést. Ezek az emberek az ő fajtájuktól teljesen elidegenedtek. Származásukat megtagadták, sőt elárulták... Mi a teendő ezekkel? Legjobban teszi a szlovák nép, ha teljesen lemond róluk.”⁴⁵ Francisci eszmefuttatása szerint aki igazán szlováknak érzi magát, az készül az áttelepülésre. Egyúttal azonban elentmondásba is keveredett az AFS elnöke, ugyanis akkor ki képviseli a

szlovákiai politikusok által „igényelt” további 350–400 ezer szlovákot. (Áttelepülésre, mint közismert még 100 ezren sem jelentkeztek.) Az ellentmondást egykettőre feloldották. Egyrészt az AFS kongresszusán visszafogadták a „fajtájuktól elidegenedetteket”, másrészt pedig rögtön szót is emeltek a „hallgatag” szlovákság nevében. Az „antifasiszták” nem kevesebbet állítottak, mint hogy a szlovákok százezrei rettegetek a magyar terrortól, és félelmükben nem jelezték áttelepülési szándékukat. Az AFS vezetőinek logikája szerint tehát a nemzetközi közvélemény segítségével szorgalmazni kell az összes magyarországi szlovák kötelező áttelepítését. „A 450 ezer Magyarországon élő szlovákot a nemzethaláltól csak a kötelező lakosságcserevel lehet megmenteni. Ez az egyetlen biztosítéka a Duna-medencei tartós békének” – táviratozták az AFS békéscsabai nagygyűléséről (1946. július. 28.) a párizsi békekonferencián tartózkodó csehszlovák delegációnak.⁴⁶

Az AFS július végi kongresszusát egyébként is a botrányok sorozata jellemezte. Különösen a 28-i nagygyűlésen csapott magasra a magyarellenes hangulat, és szinte tömeghisztériába torkollott a népcsere gyors lebonyolításának a követelése. A megjelent mintegy 30 ezres hallgatósághoz az AFS vezetőin (Francisci, Horák, Rob) kívül magyar politikusok (Kiss Rolánd belügyi államtitkár, Keleti Ferenc, az MKP Békés megyei titkára), továbbá jeles csehszlovákiai vendégek (Kováč követségi titkár, Štefánik a Matica slovenská titkára és Okáli, a CSÁB elnöke) szóltak.⁴⁷ Kiss államtitkár beszéde közben azonban egy, a gyűlésről készült tudósítás szerint elszabadultak az indulatok. „Csehszlovákiával eddig még nem sikerült jó baráti viszonyt létesíteni – mondta egyebek között a belügyi államtitkár –, pedig megítélésünk szerint mindkét nép számára szükséges volna az együttműködés. (Közbekiáltások: Engedjétek haza!) Igaz, hogy a régi magyar rezsimből sok fájdalmas emlék maradt mibennünk. Az ezeréves közös munka alatt a dolgozó magyarok megtanulták becsülni a velük együttműködő szlovák népet. (Közbekiáltások: Le velük! Elég volt az ígérgetésekből!) Ismerjük a szlovákság jó tulajdonságait, és szeretettel várjuk azokat, akik itt maradnak továbbra is. (Közbekiáltások: A csehszlovákiai magyarok árulók voltak, az itt élő szlovákok pedig nem!) A szónok azonban kiáll a csehországi demokratikus magyarok védelme mellett a közbekiáltások dacára is. Gerincesen szembeszáll minden sovíniszta és fasiszta hangulattal. Határozottan kijelentjük, mondotta, hogy országunkban ezután is megmaradhat minden szlovák. (Nagy forrongás, közbekiáltások, nemtetszés-nyilvánítás.) A ma-

gyar kormány nevében köszönöm, hogy ide meghívtak bennünket. Bízom abban, hogy végül is megteremtjük az együttműködést a magyar és a csehszlovák nép között. Beszédében felhozta a Szovjetuniót. (Nagy éljenzés.) A tömeg követeli, hogy a szónok fejezze be a magyar nyelvű beszédet. (Többen közbefütyürésznek, hangoztatva: szlovák szónokot kérünk.) Francisci csitítja a tömeget, hogy hallgassák végig a szónokot. A tömeg azonban nem hallgat, állandó közbeszólások, fütyürészések. (Pl. Halljunk egy szlovák szónokot! Le a magyarokkal! és még olyasféle is elhangzott, hogy akasztófára a magyarokat!) Demokratikus rendőrségünk, úgy látszik, ki akarta ragadni a véresszájú, felelőtlen embereket, mert a következő közbekiáltások hangzottak el: »Ki a rendőrökkel a tömegből! Most is úgy csinálják, mint régen.« Egy helyen az is elhangzott: »Üssél oda!« A hangulat fenyegető volt, úgyhogy K. R. nem tudta teljesen befejezni beszédét.”⁴⁸ Nem szolgálták a két nép megbékélését Horák Sándornak és Okáli Dánielnek a gyűlésen elhangzott szavai sem. „Okáli Dániel, az Áttelepülési Bizottság elnöke megkérdezi, hogy itt akarnak-e maradni. Mire a tömeg zúg: „Haza akarunk menni!”⁴⁹

A júliusi kongresszus és az azt követő politikai mozgás mindenképpen jelentős változást hozott az AFS életében. A Front vezetését már megalakulásakor kisajátította egy a Francisci és Horák körül tömörülő csoport, akik teljesen alárendelték szervezetüket a szlovákiai politikai tanácsadóknak (Bartošek, Rybár). Az AFS baloldali tagjai azonban terhesnek érezték a szlovákiai gyámkodást, továbbá megütközve nézték a lelkeszek háború utáni pálfordulását is. A baloldali ellenzéknek kapóra jött, hogy a vezetők nem tudtak megfelelően elszámolni a szervezet költségvetésével.⁵⁰ Felháborítónak találták még azt is, hogy a régi vezetés a békéscsabai kongresszuson csak manipulációk árán tudta magát újjáválasztatni. Végül a baloldaliak puccsal igyekeztek eltávolítani a hasonló módszerekkel élő korábbi vezetést. „Testvérek! Szlovákok! Antifasiszták! Demokraták! 1946. július 28-án lett megválasztva Békéscsabán az AFS új vezetősége. Ez a választás fasiszta és diktátori eszközökkel történt, és ezért a legerősebben tiltakozunk ez ellen, és nem ismerjük el érvényességét, annál is inkább, mert nem egyeztethető össze az AFS tagjainak demokratikus és antifasiszta meggyőződésével. Követeljük azok eltávolítását és megbüntetését, akik ezt a fasiszta kezdeményezést a mi demokratikus szláv szervezetünkbe bevitték. Ebben legyünk egy véleményen, egyetértők, és közös erővel irtsuk ki ezt a fasiszta mótelyt, mely

szervezetünkbe befészkelte magát” – szölt a baloldaliak felhívása 1946. augusztus közepén.⁵¹ Egyes híradások szerint Francisci még augusztusban lemondott, míg más újságcikkek szeptemberben is a lelkész távozását követelték.⁵² Mindenesetre az AFS élesen magyarelles vezetője és irányvonala 1946 őszén erősen megrendült. E folyamatban döntő szerepet játszottak azok a szlovák származású kommunisták is, akik feltehetően beépültek a szervezetbe, s így belülről sikerült megingatniuk a szerintük erősen jobboldali gondolkodású vezérek trónját.⁵³

Az AFS néhány aktivistája, felbuzdulva a júliusi csabai „sikeren”, október elején Tótkomlóson szeretett volna magyarelles hisztériát keltetni. Az akkor szinte teljes egészében evangélikus szlovákok által lakott település 1946 őszén ünnepelte alapításának 200. évfordulóját. A jubileumi ünnepségek szervezését a Front igyekezett teljes egészében kisajátítani, és a lakosságsere szolgálatába állítani. Az évfordulónak Szlovákiában is igen nagy hírverést csaptak a komlósiai. A község politikai pártjai többé-kevésbé megértéssel fogadták, hogy az AFS a Matica slovenskát is bevonta a kulturális program összeállításába. De Hrdlicka Lajost már nem hallgatták volna szívesen ünnepi szónokként. Az egykori komlói lelkész ugyanis 1919-ben együttműködött a megszálló román csapatokkal, sőt szenátorként képviselte községét a bukaresti parlamentben. Később Csehszlovákiába emigrált. Jóllehet 1919-ben még erősen kommunistaelles volt, 1946-ra azonban már ő is harsány „antifasisztává” nevelődött át. Végül is az ünnepi megemlékezések különösebb botrány nélkül zajlottak le. Ez elsősorban annak volt köszönhető, hogy a politikai pártok jól együttműködtek az AFS mérsékeltebb vezetőivel.⁵⁴

Nem érdektelen utalni még az AFS és SZEB kapcsolatára sem. Mint „antifasiszta” és a szláv testvériséget hirdető szervezet, a Front mindenképpen élvezte a Békéscsabán tartózkodó orosz katonai hatóságok bizalmát. Az AFS-tagok a magyar közigazgatási hatóságokkal támadt konfliktusaik miatt előszeretettel fordultak az orosz parancsnoksághoz. A katonák azonban nyíltan soha sem avatkoztak be a számukra sokszor érthetetlen és lényegtelen viszálykodásba.⁵⁵

A CSÁB tevékenységét mindenekelőtt a hazai politikai pártok és a közigazgatási hatóságok próbálták nyomon követni. 1946 tavaszától számos belpolitikai és gazdasági nehézség terhelte hazánk mindennapi életét. Magyarországot ekkor már polgári és baloldali politikusokból álló koalíciós kormány irányította, a koalíción belül azonban egyre inkább

kiéleződtek az ellentétek. A földkérdés végleges rendezése, az államosítások ügye és nem utolsósorban a szárnyaló infláció megfékezése jelentette a legnagyobb gondot.⁵⁶ A helyi (megyei, városi) politikában is természetesen érződtek az országos tendenciák, a polgári erők és a baloldal eltérő törekvései, illetve az ebből adódó és egyre gyakoribbá váló konfliktusok. Békés és Csanád megye szlováklakta településein mindezek mellett még nemzetiségi bonyodalmak is terhelték a belpolitikai ellentéteket. E feszült politikai légkörben a nemzetiségi problémákról, a lakosságcserevel kapcsolatos eseményekről térségünkben a Viharsarok című újság igyekezett viszonylag pontos, naprakész tájékoztatást adni. Az 1945 májusában Békéscsabán induló lap „munkás és parasztújságként” jelölte önmagát.⁵⁷ Szerkesztői és újságírói a baloldali pártoknak (MKP, SZDP, NPP) voltak tagjai vagy szimpatizánsai, ami természetesen meghatározta a cikkek szellemiségét is. Az első években erős baloldali elkötelezettsége ellenére (néhány kivételtől eltekintve) a lapot viszonylag tárgyilagos hangvétel jellemezte. Munkatársai közé nem kisebb személyiségek tartoztak, mint Cseres Tibor író vagy Liska Tibor, a nyolcvanas évek jeles közgazdásza. 1947 végétől, 48 elejétől az újságban egyre inkább háttérbe szorultak az elfogulatlan írások, és más lapokhoz hasonlóan a Viharsarok is az MKP napi politikájának engedelmes eszközévé süllyedt.

A lakosságcsere érintő kérdésekben azonban a szerkesztőség többnyire a higgadtabb hangvételű cikkek közzétételét szorgalmazta, s ezzel is igyekezett csillapítani a CSÁB és hazai segítőik által alkalmanként kiváltott hisztérikus légkört. A két nép békés együttélésének szükségességét is gyakran hangsúlyozták az újságírók, de azok felett sem törtek pálcát, akik az áttelepülés mellett döntöttek. „Testvéri szeretettel búcsúzunk az önként távozó becsületes szlovákoktól. Hálás szívvel vagyunk az itt maradó szlovákok mellett, akiknek biztosítjuk összes gazdasági, kulturális, nemzetiségi és politikai jogaik csorbitatlan megmaradását és kiszélesítését” – zárta gondolatait Keleti Ferenc a Magyar–szlovák sorsközösség című írásában.⁵⁸ Cseres Tibor pedig Valóság és ígéret című vezércikkében többek között a szlovák kisebbség asszimilációjának okait elemezte. „A népszámlálások adatai azt mutatták, hogy a békés–csanádi szlovák sziget, de különösen a városi forgalom sodrába került csabai szlovákság rohamosan elvegyül a környező magyarságban. Tárgyilagosan megállapíthatjuk, ebben a folyamatban az „elnyomó kényszereknek” csekély szerepe volt. Az asszimiláció valódi oka gyakorlati, tehát a gaz-

dasági életben gyökerező magatartás következménye.”⁵⁹ A Viharsarok, mint közvélemény-formáló erő, szinte naponként szállt ringbe az „antisziszta” szócsöve, a Sloboda ellen is.

A térségünkben tevékenykedő politikai pártok (pártjaik országos irányelveinek megfelelően) élesen elítélték a felvidéki magyarság üldözését és a hazai szlovákság egy részének erősödő nacionalizmusát. Mivel a CSÁB igen nagy gondot fordított a szegényebb sorsú szlovákok megnyerésére, ezért egyre fontosabbá vált, hogy az MKP is kinyilvánítsa véleményét a lakosságcséről. A kommunisták állásfoglalását mindenképpen két fő ok motiválhatta. Egyrészt a szarvasi, békéscsabai, tótkomlói kitelepülőkkel jelentősen csökkent a párt taglétszáma, befolyása. Másrészt pedig az MKP egyre inkább igyekezett kézzelfoghatóan megcáfolni a közvélemény előtt a korábbi politikai rendszer és a konkurens polgári pártok „rágalmait”, miszerint a hazai kommunista mozgalom születésétől fogva a magyar nemzeti érdekek árulója. A párt Békés megyei bizottságának egyik 1946. tavaszi beszámolója szerint „Visszaesést jelentett a szlovák kérdés, de ne hagyjuk magukra azokat az elvtársakat, akik kimennek Szlovákiába. Nem szabad engednünk, hogy elvesszenek a mozgalom számára. Odakint más hatás alá kerülnek, ha mi nem nyerjük meg őket, odakint megnyerik egy magyarelles irány zászlóvivőinek. Erre nagyon kell vigyáznunk.”⁶⁰

Egymás után szólaltak fel az országos fórumokon Békés és Csanád megye szlovák nemzetiségű polgárai, és vették védelmükbe a magyar nemzetiségi politikát. Hodák János pitvarosi küldött az MKP titkárainak 1946. március végi kongresszusán hosszasan beszélt a hazai szlovák falvakban tapasztalható hangulatról. „Ma nincs nemzetiségi különbség Magyarországon – mondta Hodák. – Egyedüli nehézség, hogy kevés a szlovák kultúrányag. Ma nehéz helyzetben vagyunk, a suttozó propaganda arra akar kényszeríteni bennünket, hogy települjünk ki Szlovákiába, mert aki nem megy önként, annak később elveszik a földjét, és szétszórják a szlovákságot a Dunántúlon. Tiltakozunk az ellen, hogy azt is áttelepülésre kényszerítsék, aki nem akar menni. Aki itt marad, teljes jogú polgár lesz, megvédi jogait a Magyar Kommunista Párt.” Néhány nappal később az MNDSZ kongresszusán Sz. Klenk Ilona a csabai szlovák asszonyok (egy részének) véleményét tolmácsolta a CSÁB agitációjáról: „A törvények nekünk, szlovákoknak mindent megadnak. Annak érdekében, hogy a mi magyar demokráciánk megerősödjék, mi szlovák asszonyok is teljes erővel akarunk dolgozni. Ettől minket el

nem tántorít semmiféle hamis propaganda és semminemű hízogő beszéd.”⁶¹

Rákosi 1946. évi országjárása során többek között Békéscsabát is felkereste. Útját rendkívül jól időzítette, ugyanis éppen akkor fejtette ki nézeteit a magyar–szlovák viszonyról, amikor az a CSÁB hathetes munkájának eredményeként a lehető legjobban kiéleződött. A néptribunként viselkedő pártvezér április 21-én hosszú beszédet intézett csabai hallgatóságához. Az MKP Békés megyei vezetői és tagjai ezúttal is jó szervezőmunkát végeztek. Messze vidékekről szállították az érdeklődőket a különvonatok. Egyes újságírók százezres lelkes hallgatóságról tudósítottak. Rákosi előadását az akkori szokásos frázisokkal kezdte: kíméletlenül ostorozta a „reakciót”, majd a magyar nép Szovjetunió iránti végtelen hálájáról szónokolt, de nem maradt el a „nagy Sztálin” többszöri egekig magasztalása sem. Csak ezután tért rá a lakosságcsere és a hazai szlovákság helyzetének vázolására, ami beszédének legjobban sikerült része volt. Réáisan értékelte az egyezmény aláírását követő hetek hangulatát, és szavai megnyugtatóan hatottak azok számára is, akik továbbra is szlovákként kívántak Magyarországon élni. „Mi azt mondjuk: minden szlovák, aki úgy érzi, hogy őt anyanyelve miatt üldözik vagy szlovák volta miatt politikailag, kulturálisan vagy gazdaságilag hátrányba kerül, az menjen nyugodtan az önkéntes népcsere folyamán Szlovákiába. A magyar állam, a magyar demokrácia semmi néven nevezendő akadályt nem támaszt. A csehszlovák kicserélést propagáló bizottságok nem annyira a nemzeti érzésekre apelláltak, amikor a hazai szlovákságot az önkéntes népcsere szolítják fel, hanem agitációjukban rendkívül nagy szerepet játszik a körülmény, hogy Magyarországon átmenetileg a gazdasági helyzet rosszabb, mint Szlovákiában... Azok a mesék, hogy azokat, akik itt maradnak, utólag 5 kg-os csomaggal átdobják a határon, azok közönséges, aljas, suttogó propagandarágalmak.”⁶²

A kigazda politikusok is igyekeztek pontosan és tárgyilagosan tájékoztatni választóikat, illetve a hozzájuk közel állókat a népcsere eseményeiről. A békéscsabai családi kapcsolatokkal rendelkező külügyminiszter (Gyöngyösi János) június 30-án, a csabai aratóünnepségen figyelemztette az áttelepülés iránt érdeklődőket. „Minden harag nélkül búcsúunk el azoktól, akik nemzeti érzésük miatt mennek ki. Ők jól fogják magukat ott érezni. Figyelemztetem azonban azokat, akik azért mennek át, mert úgy gondolják, hogy gazdaságilag jobban érvényesülnek, hogyha számításukban csalódnak, vissza nem térhetnek, mert el-

vesztik magyar állampolgárságukat. Ezért a felelősséget maguknak kell vállalniok.”⁶³

Bel- és külpolitikai szempontból egyaránt nagy jelentősége volt annak a tömegdemonstrációnak, amelyet szintén Békéscsabán tartottak 1946. augusztusában. Ez a megmozdulás válasz volt az AFS július végi botrányos gyűlésére. Feltehetően az MKP szlovák származású tagjai kezdeményezték a tiltakozást, de más pártok szlovákjai is egy emberként csatlakoztak hozzá. Hírka János az MKP, Szlepkó András az FKGP, Betkó Pál az NPP, Pepó János pedig az SZDP nevében kérdőjelezte meg az AFS illetékességét a magyarországi szlovákság kizárólagos képviselőtére. A mintegy 25–30 ezres hallgatóságból a szónoklatok alatt többször felzúgott „Do Slovenská nejdeme!” (Szlovákiába nem megyünk!) A nagygyűlés végül egy határozatot fogadott el:

„A magyarországi szlovákság nagy megdöbbenéssel szerzett tudomást, hogy a magyarországi Szlovák Antifasiszta Front által 1946. július 27-én és 28-án rendezett békéscsabai nagygyűlés olyan értelmű határozati javaslattal fordult a párisi békekonferenciához, hogy az a szlovákiai magyarság és a magyarországi szlovákság kényszer-kitelepítése mellett döntsön.

Ezen eljárás ellen a leghatározottabban tiltakozunk, mert ilyen határozati javaslat az Antifasiszta Front által rendezett békéscsabai gyűlésen nem hangzott el, mert a magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontja a magyarországi szlovákság csak egy töredékét képviseli, továbbá mert ilyen kényszer-kitelepítés ellenkezik az emberi szabadságjogokkal, tehát szemben áll az Atlanti Chartában lefektetett alapelvekkel.

Mi, magyarországi szlovákok, a magyar demokratikus köztársaság egyenlő jogú állampolgárai vagyunk. A földreform során földet kaptunk, és a demokratikus választások alkalmával szavazati jogunkkal szabadon éltünk.

A legnyomatékosabban tiltakozunk az ellen, hogy őseink földjéről kényszerrel kiteleptsenek bennünket.

Mi, magyarországi szlovákok, hűek maradunk Magyarországhoz, apáink földjéhez, a röghöz, amely számunkra kenyeret és életet jelent, amelyet elhagyni semmi körülmények között nem akarunk. E szándékunknak félre nem magyarázható tanújelét adtuk azzal, hogy a szélsőséges propaganda ellenére sem voltunk hajlandók átteleplésre jelentkezni.

Ezt a határozati javaslatot az 1946. augusztus 18-án, Békéscsabán megtartott nagygyűlés, egyhangúlag elfogadta, és átnyújtotta a magyar köztársaság kormányának azzal, hogy terjessze a párisi békekonferencia elé.

Békéscsaba, 1946. augusztus 18.”⁶⁴

A Sloboda azonban egészen másként látta az augusztusi csabai eseményeket. „Újabb úri huncutság Békéscsabán” címmel kommentálta a nagygyűlést, és legfeljebb csak kétezer érdeklődőt számolt össze a cikkíró, akik között megítélése szerint igen sok volt a rendőr. A renegátok ezúttal is megkapták a magukét az AFS tudósítójától.⁶⁵

A közigazgatásban tevékenykedő szlovákok elsősorban a hozzájuk forduló lakosság kérésére fejtették ki véleményüket a népcseréről, illetve igyekeztek megcáfolni a rémhíreket és a kötelező áttelepítésről szóló információkat. A megye közéletében vezető szerepet betöltő és magukat szlovák nemzetiségűnek vallók is a nyilvánosság elé léptek, és nemzeti-ségük valós helyzetéről korrekt tájékoztatást próbáltak adni. Lipták András békéscsabai polgármester szerint: „A szlovákok Magyarországon nem szenvedtek semmiféle elnyomásban. Szabadon beszélhetik anyanyelvüket, szlovák nyelvű színdarabokat rendezhetnek a város színházában. A hivatalokban megfelelő számban vannak képviselve a szlovák nyelvű dolgozók. A felekkel való tárgyalás sokszor szlovákul folyik. Néha én is önkéntelenül szlovákra fordítom a beszédet, és ezen senki sem ütközik meg.”⁶⁶

Miután 1946 májusának utolsó hetében lejárt az önkéntes áttelepülésre való jelentkezés határideje, a költözködni vágyók és maradni kívánók közötti feszültség ekkor érte el tetőpontját. Talán későn is tette közzé a békéscsabai nemzeti bizottság június 1-jei felhívását, amely elsősorban a szülőföldjükhöz hű szlovákok megnyugtatótását segítette elő.

„A Nemzeti Bizottság felhívása a népcserére jelentkezett szlovák anyanyelvű magyar állampolgárokhoz!

A békéscsabai Nemzeti Bizottság május 31-én délelőtti ülést tartott, s ezen a következő felhívást adta ki egyhangú elhatározással:

Az utóbbi hetekben a magyar és szlovák lakosságcseré ügyében olyan hírek is kerültek forgalomba, melyek szerint a cserére nem jelentkező szlovákokat a Szovjetunióba viszik jóvátételi munkára. Olyan híreket is terjesztettek, hogy azokat a szlovákokat, akik a lakosságcserére nem jelentkeztek, a magyar kormány 50 kg-os csomagokkal fogja az országból eltávolítani. Ezen híresztelésekkel kapcsolatban a Nemzeti Bizottság

kijelenti, hogy a Szovjetunióval kapcsolatos híresztelésekkel felelőtlen elemek a magyar–szovjet barátságot akarják megzavarni, s ezen híreszteléseket rosszakaratúaknak minősíti és minden alapot nélkülözőnek tekinti.

A másik hírrel kapcsolatban utal a Nemzeti Bizottság a kormány ismételt nyilatkozatára, mely szerint a kitelepülni nem óhajtó szlovákokat egyenrangú állampolgároknak tekinti, és ezek a szlovákok semminemű hátrányt szenvedni nem fognak.

Miután a politikai pártok titkárságainál nap-nap után olyan szlovák nyelvű magyar állampolgárok jelentkeznek, akik a lakosságsere céljából a csehszlovák propagandabizottságnál feliratkoztak, azonban családi vagy egyéb oknál fogva a nevüket a jelentkezési listából törölni kívánják, és továbbra is Magyarországon akarnak élni, a csehszlovák propagandabizottság ezen későbbi elhatározásukat figyelembe venni nem akarja, a Nemzeti Bizottság kénytelen volt az ügygel foglalkozni. Miután további megállapítást nyert, hogy a jelentkezésre megállapított határidő után jelentkezőket is felvették a kitelepülni akarók listájára, és ezeknek május 26-ával dátumozták a jelentkezést igazoló iratukat, a Nemzeti Bizottság elhatározta, hogy felhívja a jelentkezéstől visszalépő szlovák nyelvű magyar állampolgárokat, hogy két tanúval jelentkezzenek a Nemzeti Bizottság titkárságánál (városháza 17. sz. ajtó), ahol a visszamaradás iránti kívánságukat bejelenthetik. A Nemzeti Bizottság ezeknek a szlovák nyelvű magyar állampolgároknak névsorát az illetékes helyre juttatja.

Kocziha Mihály, a békéscsabai N. B. elnöke.”⁶⁷

A délkelet-alföldi szlovákok többsége 1946 kora tavaszán tanácstalannul állt a Csehszlovákiába történő áttelepülés lehetősége előtt.⁶⁸ Kivéve talán azt a maroknyi öntudatos réteget, akik lényegében már 1945 nyarától vártak erre az alkalomra. Elsősorban az AFS tagjai körében váltott ki osztatlan örömet a lakosságsere-egyezmény aláírása és a CSÁB tagjainak magyarországi megjelenése. A legtöbb településen pártállásra való tekintet nélkül érdeklődéssel fogadta a szlovák lakosság az anyaországból érkező politikusokat, értelmiségieket, a jelentkezési ívek aláírására azonban általában nehezebben szánták rá magukat.

Az előzőekben már ismertetett CSÁB-kampányon kívül milyen egyéb okok befolyásolhatták az érintettek döntését? Miként reagáltak a Ma-

gyarország által kínált lehetőségeire? Milyen indítékok szóltak a távozás vagy az itt maradás mellett?

A két világháború közötti Magyarország elégtelen szociális viszonyai (mint erre már korábban is utalt a tanulmány) a szlovák, de más nemzetiségi lakosság egy részében is azt a képzetet keltették, hogy nyomorúságos sorsuk oka éppen nemzetiségi származásukban rejlik. Amíg pl. egy makói vagy magyarbánhegyesi föld nélküli magyar napszámos megélhetési nehézségeit elsősorban a fennálló társadalmi rendszer igazságtalanságaiban látta (többnyire joggal), addig pitvarosi vagy békéscsabai hasonló sorsú szlovák származású társa esetleg éppen „a magyar elnyomásban” vélhette (vélte) megtalálni sanyarú életének okát.⁶⁹ Jóllehet az Alföldön (Békés–Csanádban) élő szlovák paraszti népesség birtokviszonyai kielégítőbbek voltak a térségben élő magyarságnál.⁷⁰ A szociális elégedetlenség mindenképpen hatással volt az etnikailag szlovák eredetű lakosságra, és életének jobbra fordulása érdekében ez a réteg vállalta az átköltözést.

A második világháborút követő évek népességmozgása, többek között a németek kitelepítése szintén erősítették a szlovákok átköltözési szándékát. Éppen az agitáció idején (1946. április–május) került sor a délkelet-alföldi szórványnémetség kitelepítésére.⁷¹ Egy mezőberényi szlovák család végignézhette (nézte) sváb szomszédjának kálváriáját. A szeme előtt játszódott le mindaz, amit addig elképzelhetetlennek tartott, hogy családok százait nem egy esetben egymástól szétszakítva, csekély ingóságokkal vagonokba rakják, és elszállítják őket az országból.

A sors ironiája, hogy a föld nélkül maradt alföldi agrárnépesség letelepítése a dunántúli sváb falvakban szintén erősítette a szlovákok elköltözési szándékát. 1946 tavaszától a német ingatlanokba helyezett földműveseknek (köztük voltak szlovákok is) számtalan nehézséggel (elsősorban az őslakosság ellenszenvével) kellett megküzdeniük. Az alföldieket gyakran olyan házakban helyezték el, amelynek tulajdonosát még nem telepítették ki. Még inkább fokozták a feszültséget azok a kalandorok, kétes elemek, akik magukat földművesnek álcázva, kizárólag a szorongatott helyzetben lévő németek vagyonának megszerzésén munkálkodtak. A nehézségek hatására a Dunántúlra érkezett szlovákok visszafordultak, és egyre gyakrabban tették fel maguknak a kérdést: „Miért küszködjek én idegenben, amikor Szlovákiában tárt karokkal fogadnának?”⁷²

Nem lehet megfedkezni arról a lélektani hatásról sem, ami az agitáció során a hazai szlovákságot érte. Ezek az emberek (családok) átértékelték azt a számukra felemelő érzést, hogy ők egyszeriben valakik számára fontosakká váltak. Foglalkoznak köznapi gondjaikkal, kíváncsiak véleményükre, gondoskodnak jövőjükéről. Szinte beléjük szuggerálták, hogy ők mások, mint a magyarok, értük aggódnak az anyaországi szlovákok. Rájuk odaát számítanak, és már a helyüket is előkészítették. Ezek után nem kellett egy hazai szlováknak különösebben ellenségesen visszanyúlnia a magyarsághoz, hogy a hívó szóra az „övéihez” menjen. Nem számít, hogy korábban szegény volt vagy gazdag, az új haza új életlehetőséget kínált, és ehhez mindössze csak egyetlen jelentkezési lapot kellett aláírni.⁷³

Az átköltözés mellett döntött jó néhány olyan szlovák vagy részben szlovák származású családfő is, aki a háború alatt a különböző szélsőjobboldali pártokban sürgött-forgott. A háború után megalakított népbíróságok és igazolóbizottságok céljai és gyakorlati tevékenysége között ugyanis sokszor volt tapasztalható ellentmondás. Gyakran olyanokra is „rábizonyították” a „népellenes tevékenységet” és az ezzel együttjáró állás-, vagyon- és szabadságvesztést, akik ezt nem érdemelték meg, míg mások gyorsan irányt váltva a baloldal árnyékában húzták meg magukat, így kerülve el a számonkérést. A jogos felelősségre vonástól vagy az igazolóbizottságok szubjektív döntéseitől való félelem egyaránt fokozta az átköltözési kedvet. (Ugyanakkor csaknem minden délkelet-alföldi szlováklakta településen olyan esetek is ismertek, hogy vagyoneklobzást és internálást szenvedett egykori nyilasok nem települtek ki, holott ezt, hivatkozva családjuk szlovák eredetére, könnyen megtehették volna, és ezáltal legtöbbjüknek a kiszabott büntetését sem kellett volna letöltenie.) Míg egy magyar legfeljebb csak nyugatra távozhatott, ha el akarta kerülni jobboldali múltjának számonkérését, addig a szlovák őssel is rendelkező társát tárt karokkal fogadták a szomszédban.⁷⁴ „Dehogy akartak kimenni a szomszédék. Sírva hagyták itt azok a tanyát, a házat, a földet meg mindenüket. Talán az öreg is nyilas volt, de fia az mindenképpen közéjük keveredett, háború után meg megfenyegették őket, hogy a férfiakat internálják meg mindenüket elvezik. Így aztán elmentek Cseszkóba, pedig nagyon magyar érzelműek voltak.” – mesélte el volt szlovák szomszédja kitelepülésének okát egy mezőberényi sváb család.⁷⁵

Azért a sajtóban is akadt egy-egy példa arra, hogy erősen jobboldali beállítottságú személy(ek) éppen kitelepülésük miatt menekültek meg a népbírósi eljárástól. „Ötszáz koronáért vásárolt partizánigazolvánnyal garázdálkodik Érsekújvárott a volt csabai újságíró, aki a népbírósi elöl szökött meg” – keltette fel olvasóinak érdeklődését a Vihar-sarok.⁷⁶

A szülőföldre, a gyermekkor emlékeihez, a szűkebb-tágabb környezethez való ragaszkodás inkább maradásra ösztönözte az áttelepülést fontolgatókat. Serédi János: Szlovákok, hív titeket az anyaföld című novellájában a következő párbeszéd zajlik le egy csabai parasztember és az őt kitelepülésre buzdító lelkész között.

„Nem megyek Szlovákiába!

– De hiszen aláírta a jelentkezési lapot! – húzta fel szemöldökét a pap.
– Szándékának megmásítása elszomorít. Mivel kend egyházunk kurátora, gondolkozzon el...

– Nincs mit gondolkoznom – vágott közbe Ocsenás János. – Nézzem körül, tiszteletes úr! Nézze ezt a tanyát. Valamikor itt nádas volt. Róka fészkel, farkas tanyázott. A házat apám építette, én meg az istállót, én bővítettem a górért, a csatornát a feleségemmel együtt ástuk ki. És most nézzem arra, ott a határdomb lábánál azt a nyolc oktat nagyapám izzadta ki a jobbágyfelszabadítás után az Ursényi-birtokból. Hát ez az én anyaföldem.”⁷⁷

Nemzetiségtörténeti kutatásunk eddig még nem vizsgálta kellőképpen, hogy a két világháború közötti időszak erős nemzeti politikája (mások szerint nacionalista-sovinisza elnyomása) milyen hatással volt a trianoni országterületen élő több mint félmillió nem magyar anyanyelvű népességre. (Pontosabban a feldolgozások szinte kizárólag e korszak nemzetiségpolitikájának negatívumait, „az elnyomást vagy az erőszakos magyarosítást” hangsúlyozták, és nem vagy csak alig érintették a természetes asszimilációt.)⁷⁸ Kétségtelen, hogy a Horthy-korszak kormányai a trianoni országterület magyarosításán fáradoztak. Az is előfordulhatott (előfordult) ezekben az évtizedekben, hogy valakit (valakiket) éppen nemzetiségi származása miatt értek sérelmek, megaláztatások. „Amíg magyar kenyeret eszel, addig beszélj magyarul” – szölt alkalmanként az intelem az anyanyelvüket használó nem magyar ajkú gyerekekhez, fiatal felnőttekhez. Ezek az elszenvetett sérelmek mindenképpen megkönnyítették a magyarsággal való szakítást, és erősítették a nemzetiségi tudatot.

Ugyanakkor az iskolai vagy iskolán kívüli (levente, cserkészet) nemzeti nevelés hatására, továbbá családi vagy egyéb befolyás eredményeként a magyarországi kisebbségek (így a szlovákok) egy része lelkiileg, gondolkodásmódjában azonosult a többségi nemzettel, mintegy megadta magát a természetes asszimilációnak. Ezek az emberek magától értetődőnek tartották, hogy otthon egymáshoz és a templomban Istenhez tótul (szlovákul) szólnak, a hivatalokban vagy gyermekeik a felsőbb iskolákban a magyart használják. Egy magyar érzelmű családban nevelkedett szlovák, minden valószínűséggel, sokkal nehezebben szánta rá magát a kitelepülésre, mint az, akit szülei erős nemzetiségi öntudatra neveltek magyarellenes megnyilatkozások közepette.⁷⁹ A kitelepüléssel vagy itthon maradással lényegében arra is választ adtak a szlovákok (szlovák származásúak), hogy bíznak-e a háborús károkat szenvedett ország felemelkedésében, el tudják-e képzelni jövőjüket magyarként vagy szlovákként szülőföldjükön. Különösen elgondolkodtató a szülőföldhöz és minden biznnyal Magyarországhoz való ragaszkodása azoknak a szlovák vagy szlovák gyökerű szegényebb sorsú (számuk több tízezerre tehető) embereknek is, akik lényegében egyetlen nyilatkozatukkal (a „szlovák lap” aláírásával) egyik napról a másikra jóval kedvezőbb életviszonyok közé kerülhettek volna, egy csapásra megvalósulhatott volna régi álmuk, a saját ház és gazdaság, mégis vagy elálltak kitelepülési szándékuktól, vagy pedig már eleve hidegen hagyta őket a CSÁB propagandája.

A magyar politikai életbe való integrálódás is természetesen az itt maradást erősítette. A két, már a háború előtt is létező kormánypárt, az SZDP és az FKGP tagjai közül kevesen fogtak vándorbotot. Hasonlóképpen (mint erre már utalt a dolgozat) az MKP is igyekezett lebeszélni kitelepülési szándékukról a szervezeteihez tartozókat. Azok a szlovákok viszont, akik az AFS-hez csatlakoztak, inkább hajlottak arra, hogy elhagyják Magyarországot.

Szűkebb-tágabb környezetük állásfoglalása is hatással volt az érintettek-re, főleg az ingadozókra. „Ha a család, a rokonság és a szomszéd kitelepül, akkor megyünk mi is” – hangoztatták nem kevesen 1946-ban. A vegyes lakosságú településeken az ingadozókat többé-kevésbé befolyásolta a szomszédság véleménye is. „Elment a józan eszetek, azt hiszitek, hogy Szlovákiában már dolgozni sem kell” – pirongatták a kitelepülést fontolgató szlovák tanyasi szomszédaikat a mezőberényi magyarok. „Lenne szívetek elmenni, bezzeg mi meg örülünk, hogy nem vittek ki bennünket. Hát nincs meg itt mindenetek?” – hangozott a német szomszéd figyelmeztetése.⁸⁰

A szegényebb néprétegek könnyebben mobilizálhatók, mint a jobb módúak. Hasonlóképpen könnyebben változtatnak lakhelyet a fiatalok és a vállalkozó szellemmel rendelkezők. Az emberek jelentős része azonban fél az újtól, az ismeretlentől, és ragaszkodik a régihez, a megszokotthoz. Ez az alapvető emberi tulajdonság is inkább maradásra ösztönzött sokakat.

Talán meglepő, hogy a szlovákiai valóság alaposabb megismerése, ellentétben a CSÁB agitátorainak várakozásával, nem egy esetben a jelentkezők visszalépését vonta maga után. Különösen 1946 őszén indul meg a tömeges visszajelentkezés. „Ne átkozzon engem senki, hogy kitűrom a házából, a nádtetős kis csabai tanyám az enyém, meg a négy hold földem is, szegényesen, sok munkával, de megélünk. Itt maradunk, nem megyünk sehová – mondtam apósomnak. – Az ottani magyarok sem akarnak jönni, mit szólna hozzá (így apósomnak), ha valaki idejönne máshonnan, és azt mondaná magának, menjen innen a fenébe, mert ez a tanya nekem kell” – emlékezett vissza 1946. évi nyári újvári és szentpéteri útjára (1988-ban) egy 80 éves békéscsabai parasztiparos, aki (elmondása szerint) tíz közeli hozzátartozóját (feleségét, apósát, anyósát, mostohatestvéreit, sógorait) beszélte le az átköltözésről. (A visszajelentkezések kérdésével részletesebben a MÁK tevékenységének elemzése foglalkozik.)

A csehszlovák agitáció eredményeképpen a végleges adatok szerint (június végén) közel 100 ezer magyarországi szlovák vagy szlovák származású, illetve magát annak nyilvánító személy kívánt élni az önkéntes áttelepülés lehetőségével (6. táblázat).⁸¹ Minden felnőtt (18 éven felüli) jelentkezőnek egy-egy jelentkezési vagy „szlovák lapot” kellett kitöltenie és aláírásával hitelesítenie (5. melléklet).⁸² A CSÁB által összeállított kétnyelvű kérdőív a kitelepülni szándékozókna nemcsak a családi adataira (családtagok neve, születési éve stb.) volt kíváncsi, hanem ingó és ingatlanvagyonára is. Sőt a Magyarországot elhagyni kívánók még jövőendő szlovákiai lakóhelyüket is megjelölhették.

Az egyes magyarországi térségekben a szlovák lakosság eltérő mértékben használta ki a felkínált lehetőséget. Amíg az ország szlovák anyanyelvű népességének mintegy kétharmada élt a Délkelet-Alföldön, addig a kitelepülésre jelentkezetteknek csak harmada került ki e régióból. Néhány körzetből számos olyan elmagyarosodott szlovák vagy szlovák össel is rendelkező magyar jelezte áttelepülési szándékát, aki már egyáltalán nem beszélt elődei nyelvét, sőt a jobb életlehetőség reményében olya-

nok is csehszlovák állampolgárok kívántak lenni, akik származásukra nézve egyetlen szállal sem kötődtek a szlováksághoz. Szlovák nyelvtudásuk hiányosságait az érdeklődők 1946 tavaszától a CSÁB és az AFS által szervezett tanfolyamokon pótolhatták. Még Békéscsabán is, ahol egyébként a legtöbb szlovák még beszélte szülei, nagyszülei anyanyelvét, indítottak teljesen kezdő csoportokat a tanulni vágyók számára.⁸³ A nyelvi kurzusok indításával az Áttelepítési Bizottság lényegében két célt szeretett volna megvalósítani. Egyrészt az alapfokú nyelvi ismeretek megszerzésével segíteni leendő állampolgárainak beilleszkedését, másrészt pedig „szlovákként” szerették volna átvinni a teljesen asszimilálódottakat (kb. 20 ezer személy) is. (A szlovák nemzetiség megállapításának problémáját a későbbiekben, a MÁK működésének elemzésekor érinti a tanulmány.) A CSÁB nyelvtanítási buzgalmát mi sem indokolta jobban, minthogy az 1946-ban a Mátra vidékéről és a Dunántúlról áttelepült „szlovák” bányászok, a helyi szlovák hatóságok legnagyobb megrökönyödésére, magyar tanítási nyelvű iskolát kértek gyermekeik számára.⁸⁴

A jelentkezők foglalkozási összetételét tekintve megállapítható, hogy az önállóak (a 18 éven felüli személyek) között igen sok (több mint negyede) volt a napszámos. Viszonylag alacsony a földművesek (20 százalék körüli) aránya. Feltételezhető, hogy az agrártérsegek, így a Délkelet-Alföld „napszámosai” között több száz vagy akár ezer olyan földműves (haszonbéres, idénymunkás) lehetett, aki nem vagy csak alig rendelkezett saját tulajdonú földdel.⁸⁵ Arányaiban ugyan nem nagy, de számszerűségében mindenképpen jelentős (kb. 2300 család, 10 000 személy) kis-, középparaszti (5–20 kat. holdas) réteg is foglalkozott az áttelepülés gondolatával. Szép számmal (kb. 4 ezer fő) vállalták a Szlovákiába történő átköltözést az értelmiségiek, a közalkalmazottak és a szabadfoglalkozásúak is. Ez a réteg elsősorban a fővárosból, Miskolcra, valamint Békéscsabára, illetve az említett városok környékéről toborzódott, és jelentkezésük okát mindenekelőtt a háború utáni honi létbizonytalanságban kell keresnünk. De olykor a magyar statisztikai kimutatások is pontatlanok.⁸⁶ A Magyarországon visszamaradó kis- és középparaszti birtokok több mint fele Békés és Csanád megye területén található. Az ingatlanok kb. 2/3 része volt saját tulajdonú, a többi az 1945. évi földreform során került az új gazdák kezébe (7. táblázat).⁸⁷ A Sarvasi, Békéscsabai és Tótkomlói körzetből kitelepülő paraszti lakosság birtokolta az összes Magyarországon vissza-

maradó szántóterület nagyobbik részét. Kevés az összeírt tanya. Valószínű, hogy az alföldi régióban a tanyák egy részét lakóházként vették számba. A legtöbb kitelepülő azonban csak lakással (lakásbérlettel) rendelkezett. A nyilvántartott saját tulajdonú lakóházak minőségi különbségeiről – az összegző adatokból – nem tudunk következtetéseket levonni.

Ha a térségünkől távozókat település szerinti bontásban vizsgáljuk, akkor néhány érdekes jelenséget tapasztalunk (8., 9., 10. táblázat).⁸⁸ Kondoros és Csabacsúd községek elmagyarosodó szlováksága néhány kivételtől eltekintve az 1941. évi népszámláláskor – minden kényszer nélkül – magyar anyanyelvűnek és nemzetiségűnek vallotta magát. E népességből 1946-ban mintegy másfélszer szlovákként jelentkezett áttelepülésre. A MÁK szerint az egész Szarvasi körzetből (amelyhez a két település is tartozott) mindössze 170 személy nem tudott szlovákul, vagyis a többi jelentkezőt lényegében elfogadták a magyar hatóságok az egyezmény keretében kitelepülőnek. Csak e két község esetében mintegy 1500 olyan magyar állampolgár készült távozni az országból szlovákként, akiket 1941-ben magyarként tartottunk számon. Csabacsúd és Kondoros kitelepülői között jelen voltak azok a szarvasi és békéscsabai szlovák vagy szlovák gyökerű újjazdák is, akik éppen az 1945. évi földreform eredményeképpen lettek a községek lakói. Azt sem lehet pontosan megállapítani, hogy a Mezőberényből elköltözni szándékozó közel 1800 személy mindegyike vajon azok közül került-e ki, akik, illetve családtagjaik az 1941. évi népösszeírásnál szlovák anyanyelvűnek vallották magukat. Minden bizonnyal a kitelepülők között képviselve volt az a több mint 2 ezer szlovák eredetű, evangélikus berényi is, akik 1941-ben (saját elhatározásukból) magyar anyanyelvet és nemzetiséget választottak. (Ugyanilyen kételkedést támaszthatunk a Békéscsabáról és a Szarvasról jelentkezők esetében is.) Sőt Mezőberényben már a századfordulótól kezdve (ha nem is nagy számban) összeházasodtak az evangélikus németek és szlovákok. Így a kitelepülésre jelentkező utódok között lehettek (voltak) olyan személyek is, akik 1941-ben német anyanyelvűnek vagy nemzetiségűnek regisztráltatták magukat.⁸⁹

Községenként eltérő képet mutat a kitelepülni szándékozók saját és juttatott ingatlanvagyonának aránya is. Néhány faluban (Kondoros, Csabacsúd, Medgyesegyháza) jobbra csak az újjazdák fogtak vándorbot, míg más településeken (Tótkomlós, Csanádalberti, Nagybánhegyes) a két világháború közötti évek kisbirtokosai is vállalkoztak átköltözésre.

Megfigyelhető, hogy a saját tulajdonnal rendelkező kitelepülési szándékozó kisparaszti réteg inkább az erősebb szlovák nemzeti tudatú, kevésbé asszimilált Tótkomlósról és a Csanád megyei falvakból került ki. (A korábban már említett mintegy 2300 kis- és középparaszti család között kisebb számban újjazdák is voltak, bár arányuk az eddig ismert kimutatók alapján nehezen határozható meg.)⁹⁰

Jegyzetek

- ¹ Balogh Sándor 1975. 284. o.
- ² 1. melléklet. 1946. évi. OT–CJ 39–49. o. és Két év hatályos jogszabályai 80–85. o.
- ³ 3. ábra. Forrás: A Magyar Állam Szervei 1944–50. I. köt. 168–172. o., A magyar–csehszlovák lakosságcsereére vonatkozó jogszabályok 12–19. o., BML–Boross Zoltán iratai 308/1976 gyj., Bobák, Ján 1982. 73–74. o., BML–MÁK XXIV. 1/8. 3369/47., Szabó Károly 1981. II. köt. 42–54. o.
- ⁴ A magyar–csehszlovák lakosságcsereére vonatkozó jogszabályok 102–106. o., MK–HL 1949/158.
- ⁵ Balogh Sándor 1985. 296. o.
- ⁶ Lásd 1. sz. melléklet
- ⁷ Balogh Sándor 1982. 123. o.
- ⁸ Szabó Károly 1988. 58. o.
- ⁹ A 16. véghatározatot a MK–HL 204. számában tették közzé (1946. szeptember 8.).
- ¹⁰ Szabó Károly 1988. 58. o.
- ¹¹ A CSÁB körzetközpontjainak felsorolása a 6. és 7. táblázatban. ÚMKL–MÁK XIX–A–15–d/117.
- ¹² 2. melléklet. MMM Békéscsaba Hd. 88. 34. 16.
- ¹³ 4. ábra. Forrás: BML–Fh. Ir. XXIV. 201/h. 138. A kitelepülésre jelentkezők körzetek szerint lista alapján.
- ¹⁴ Viharsarok, 1946. június 15.
- ¹⁵ Sloboda, 1946. március 28., április 16.
- ¹⁶ Sloboda, 1946. március 27., április 16.
- ¹⁷ 3. melléklet. MMM Békéscsaba Hd. 88. 34. 16.
- ¹⁸ A Sloboda nemcsak a lakosságcsereével kapcsolatos hivatalos információkat (az egyezmény szövege, toborzó gyűlések színhelyei, véghatározatok stb.) hozta nyilvánosságra, hanem igyekezett meggyőzni olvasótáborát az átköltözés szükségességéről is. Egy-két jellemző cím: 1946. március 10.: Milliók világa (a magyarországi inflációról), március 21.: Szlovákok ezrei

jelentkeznek Szlovákiába (a CSÁB lelkes magyarországi fogadtatásáról és a magyar „ellenpropaganda” leleplezéséről), május 26.: Ilyen a magyar demokrácia arca (a magyar irredentizmus továbbélése, a magyarországi szlovákok „elnyomása”). Vö. Molnár Imre (1987). Mazán Mátyás (1994) rövid tanulmányában a CSÁB békéscsabai tevékenységének néhány mozzanatát emelte ki a „Szekerka-hagyatékban” található források segítségével.

¹⁹ A CSÁB szlovák nyelvű röplapja: MMM Békéscsaba Hd. 88. 34. 16.

²⁰ A CSÁB szlovák nyelvű röplapja: MMM Békéscsaba Hd. 88. 34. 16.

²¹ MMM Békéscsaba Hd. 88. 34. 16. (Egykori, 1945 és 1948 közötti plakátok, meghívók a szlovák nyelvű kulturális rendezvényekre.) Sloboda, 1946. március 2., Viharsarok, 1946. április 3.

²² 4. melléklet. MMM Békéscsaba Hd. 88. 34.1 6.

²³ A CSÁB szlovák nyelvű röplapja: MMM Békéscsaba Hd. 88. 34. 16.

²⁴ PA 19.f. 5. öe., PA. 20.f. 2.fcs. 17. öe., 19.f. 2. öe. (1947 szeptemberében 5500 békéscsabai állásnélkülről tesz említést az egyik irat.) A munkanélküliek számát többnyire eléggé pontatlanul adják meg a források. Békéscsabán más kimutatások 1–3 ezer között jelölik az 1946–47-ben munkát nem találókat. 1946 őszén a szociális feszültségek többek között Békéscsabán is zavargásokhoz, tüntetésekhez vezettek (PA. 19. f. 1. fcs. 17. öe.).

²⁵ Szobek András 1986. 141–159. o., PA 19. f. 5. öe.

²⁶ Párhuzamos vallomások a lakosságcsereéről, 1988/89, illetve Sloboda 1946. május 1., június 9., július 1. A magyarországi szlovákok visszaemlékezései a lakosságcsereéről: Jakab Róbertné (1987) kisgyermekkorai élményeit idézi fel. Oláh Kálmán (1992) interjúalanyai között pitvarosi szlovákok is szerepelnek. Krupa András (1995., 1996.) pedig a Kiskőrösön és a Bükk-szentkereszten gyűjtött beszélgetését adta közre.

²⁷ Gyenes Mihály békéscsabai római katolikus apát közlése (1988).

²⁸ BEL–BEK jegyzőkönyve 12. kötet. 1945. július 15. Közzétette Nagy Sándor 1988. 314. o.

²⁹ Viharsarok, 1946. április 6.

³⁰ Dedinszky Gyula 1963. 51. o., Sloboda, 1946. április 2., 13., BEL–BEK jegyzőkönyve 12. köt. 1946. március 16.

³¹ Tilkovszky Loránt 1978. 121. o., 188. o., Zilbauer György 1989. 21. o.

³² Tóth István 1986. 276–284. o.

³³ Viharsarok, 1945. június 20., 1946. augusztus 14., Sloboda, 1945. június 16., Lázár György 1985. 520. o.

³⁴ Sloboda, 1946. június 9., Dedinszky Gyula 1963. 50–51. o.

³⁵ Viharsarok, 1947. április 1., december 5., Dedinszky Gyula 1963. 52. o.

³⁶ Viharsarok, 1946. április 10. A kisebbségi (szlovák) iskolai oktatás 1945 utáni rendezéséről, átszervezéséről: Lázár György (1983) és Föglein Gizella (1990).

³⁷ Sloboda, 1946. március 27., augusztus 25., Viharsarok, 1946. szeptember 4., Szobek András 1986. 139–140. o.

- ³⁸ Sloboda, 1946. április 21., Viharsarok, 1946. április 27., szeptember 4.
- ³⁹ Sloboda, 1946. augusztus 25., 28. A CSÁB toborzógyűléseit követő békéscsabai hangulatról Mazán Mátyás (1994).
- ⁴⁰ Viharsarok, 1946. április 30., május 22., 25., szeptember 7. Hasonlókat tapasztalt Vigh Károly (1993. 134–136. o.) a CSÁB Pest megyei toborzógyűlésein is.
- ⁴¹ Zilbauer György 1990/b. 14–15. o.
- ⁴² Sloboda, 1946. május 11., Viharsarok, 1946. május 18.
- ⁴³ Viharsarok, 1946. július 20.
- ⁴⁴ Viharsarok, 1946. július 17., illetve hasonló esettel foglalkozik PA 20 f. 1. fcs. 4 öe.
- ⁴⁵ Viharsarok, 1946. június 12. A magyarországi szlovákság körében tapasztalható 1945 utáni megosztottságról: Lázár György (1985).
- ⁴⁶ Sloboda, 1946. augusztus 3.
- ⁴⁷ PA 19.f. 3.fcs. 7. öe., Viharsarok, 1946. július 31., Sloboda, 1946. augusztus 3.
- ⁴⁸ PA 19.f. 3.fcs. 7. öe.
- ⁴⁹ PA 19.f. 3.fcs. 7. öe.
- ⁵⁰ Viharsarok, 1946. július 27., augusztus 3., 28.
- ⁵¹ Viharsarok, 1946. augusztus 14.
- ⁵² Viharsarok, 1946. augusztus 14., 28., szeptember 7.
- ⁵³ PA 19.f. 1.fcs. 5. öe.
- ⁵⁴ Sloboda, 1946. szeptember 1., 29., október 12., Viharsarok, 1946. október 9.
- ⁵⁵ Viharsarok, 1946. április 3.
- ⁵⁶ Balogh Sándor 1985. 276–294. o. A második világháború utáni magyarországi polgári pártok politikai célkitűzéseiről: Izsák Lajos (1994).
- ⁵⁷ A Viharsarok első száma 1945. május 23-án jelent meg Békéscsabán. Az induló szám vezércikkében is (feltételezhetően Cseres Tibor) a Táncsics Mihály által alapított Munkások Lapját és az Áchim L. András nevével fémjelzett Parasztújságot vallotta szellemi elődjének.
- ⁵⁸ Viharsarok, 1946. április 13.
- ⁵⁹ Viharsarok, 1946. március 23.
- ⁶⁰ PA 19.f. 2. öe., továbbá az MKP hasonló szellemű állásfoglalását tükrözik PA 19.f. 1.fcs. 3. öe., 19.f. 5. öe., 20.f. 1. öe.
- ⁶¹ Viharsarok, 1946. március 30., illetve április 13.
- ⁶² Viharsarok, 1946. április 24.
- ⁶³ Viharsarok, 1946. július 3.
- ⁶⁴ Viharsarok, 1946. augusztus 20.
- ⁶⁵ Sloboda, 1946. augusztus 25.
- ⁶⁶ Viharsarok, 1946. április 30.
- ⁶⁷ Viharsarok, 1946. június 1. (A békéscsabai N. B. már néhány nappal korábban is foglalkozott a lakosságcserevel. A Viharsarok május 25-én közölte a 23. ülésen elhangzottakat „A népcserepropaganda vadhajtásai ellen tiltakozik a békéscsabai Nemzeti Bizottság” címmel.)

- ⁶⁸ Párhuzamos vallomások a lakosságcsereéről 1988/89.
- ⁶⁹ Párhuzamos vallomások a lakosságcsereéről 1988/89.
- ⁷⁰ Kovács Alajos 1936. 23–24. o.
- ⁷¹ Fehér István 1988. 111. o.
- ⁷² Viharsarok, 1946. április 6., 27., május 11., 25., június 12., november 13., december 12. Továbbá Albert Gábor 1983. 123–127. o., illetve 300 éves együttélés (II. köt.) 235–248. o. foglalkoztak az alföldiek dunántúli letelepítésével.
- ⁷³ Párhuzamos vallomások a lakosságcsereéről 1988/89.
- ⁷⁴ Ravasz Károly 1989. 42. o. A szerző rövid tanulmányában szintén érinti a jobboldali múlttal rendelkezők kitelepülésének kérdését, továbbá Vigh Károly 1993. 137. o.
- ⁷⁵ Párhuzamos vallomások a lakosságcsereéről 1988/89.
- ⁷⁶ Viharsarok, 1946. szeptember 11.
- ⁷⁷ Békés Megyei Népújság, 1987. február 28., Serédi János a Népújság munkatársa családi emlékek, elbeszélések alapján írta meg novelláját. (Az agitátor személyében nem nehéz felismerni Francisci lelkész, aki már a háború előtt is főleg a tanyasiak lelki gondozásával foglalkozott.)
- ⁷⁸ Bellér Béla (1975), Tilkovszky Loránt (1989, 1998).
- ⁷⁹ Tilkovszky Loránt 1989. 3–30. o. A dokumentumkötet bevezetőjében a két világháború közötti kormányok magyarosító politikáját emeli ki. A szlovák ajkú evangélikus gyülekezetben is ezekben az években (Békés és Csanád megyében) erősödött a kétnyelvűség.
- ⁸⁰ Párhuzamos vallomások a lakosságcsereéről 1988/89.
- ⁸¹ *6. táblázat.* Forrás: Csehszlovák adatok Bobák, Ján 1982. 75. o. Magyar adatok ÚMKL–MÁK XIX–A–15–d/117.
- ⁸² *5. melléklet.* Szabó Károly 1981. 1. köt. 250–253. o. A lakosságcsere-egyezmény értelmében „az áttelepülésre való jelentkezést kinyilváníthatja felesége és kiskorú gyermeke nevében a férj, illetve az apa”. (Pl. egy háromgenerációs család esetében: 70 éves nagymama, 50 éves férj, 45 éves felesége, 20, 12, 10 éves gyermekek. 1. lap: 70 éves nagymama, 2. lap: 50 éves férj, 45 éves felesége, 10 és 12 éves kiskorú gyermekek, 3. lap: 20 éves nagykorú gyermek.) A hatagú családnak tehát összesen 3 db jelentkezési lapra volt szüksége. (Lásd jelentkezési lapok száma 8. táblázat.)
- ⁸³ Sloboda, 1946. június 9.
- ⁸⁴ Ravasz Károly 1989. 42. o.
- ⁸⁵ A földreform végrehajtása során Békés és Csanád megyében a felosztható terület hiánya következtében több ezer igény jogosult maradt föld nélkül. Mivel a statisztikákban a földművesek közé csak az ingatlanvagyonnal rendelkezők tartoztak, így a föld nélküli mezőgazdasági foglalkozásúakat a „napszámokhoz” sorolták. Hasonlóképpen „napszámoként” könyvelhették el azokat a gazdacsaládból kitelepülő fiatal felnőtteket is, akik egyedül (szülők nél-

kül) jelentkeztek áttelepülésre. A legtöbb paraszti családban ugyanis, amíg élt a szülő, addig az ingatlan az ő nevében volt, és csak a halála után örökölték meg azt gyermekei. Nincs egyértelmű utalás arra, hogy az önálló jelentkezési lappal rendelkező kisbirtokos családban a mezőgazdaságból élő fiatal felnőtt (férfi vagy nő), aki szüleivel együtt akart kitelepülni, de nem volt saját ingatlanvagyon, melyik foglalkozási csoportban szerepelt, „napszámosként” vagy „háztartásbeliként” tartották számon.

⁸⁶ Így többek között az egyik összesítő ív (ÚMKL–MÁK XIX–A–15–d/117.) 131 orvos kitelepülési szándékát jelzi a békéscsabai körzetből. Egy 1935. évi kimutatás (Békéscsaba megyei város útmutatója és közérdekű címtára) szerint a városban akkor összesen 53 orvos volt. A csabai körzetből elköltöző 131 orvos megbénította volna Békés megye egészségügyi ellátását. A kitelepülő orvosok kérdésével sem a sajtó, sem pedig a Nemzeti Bizottság (BML XVIII. 36/1.) nem foglalkozott, tehát ez nem is lehetett valós probléma. (Legfeljebb csak néhány szlovák származású orvos készülhetett az áttelepülésre.)

⁸⁷ 7. táblázat. Forrás: ÚMKL–MÁK XIX–A–15–d/117.

⁸⁸ 8., 9., 10. táblázat. Forrás: TSK 2. köt. 494–497. o., 518–519. o., 522–523. o., 546–549. o. TSK 3/a. köt. 59–60. o., 72–73. o., 114–115. o. A kitelepülésre jelentkezettek lélekszáma, ingatlanvagyon a ÚMKL–MÁK XIX–A–15–d/117. A ténylegesen kitelepültek BML Fh. Ir. XXIII. 201h./140. Kitelepítési jelentések alapján.

⁸⁹ BML–MAK XXIV. 1/2. Néhány német családnév, valószínűleg szlovák anyától származó kitelepülőt sorol fel a lista. Balogh Sándor (1975. 274. o.) arra az esetre utal, amikor a berényi svábok jelentkezését is tudomásul vették a CSÁB tagjai.

⁹⁰ A kitelepülésre jelentkezett kb. 2300 kis- és középparaszti család zöme minden bizonnyal földjének régi tulajdonosa volt. (Jóllehet 1945–46-ban nem egy szerencsés újjazdának is 8–15 kat. hold föld is jutott.)

A CSEHSZLOVÁK TELEPÍTÉSI POLITIKA IRÁNYELVEI

A második világháború befejezése, pontosabban a csehszlovák közigazgatás visszaállításakor a Csehszlovákia területén élő magyarság lélekszáma megközelítette a 750 ezret. Az akkori háromnegyed milliós magyar etnikum létezését a következő adatok is alátámasztják. (Noha az 1930. évi csehszlovák népszámlálás még 600 ezer magyart sem regisztrált.¹) Az 1938. évi felvidéki népösszeírás ugyanakkor a Magyarországhoz visszakerülő terület népességét 1041 ezer főben jelölte meg, akik közül 879 ezer személy volt magyar anyanyelvű. Ha ezekből a számadatokból levonjuk a Kárpátalján (Ung, Bereg és Ugocsa megye) élőket, akkor 834 ezer fős összlakosságot, mintegy 690 ezres lélekszámú magyarságot találunk a Pozsony megyétől Zemplén megyéig húzódó területsávon.² Az első bécsi döntés utáni határokon kívül legalább 100 ezer felvidéki magyar rekedt, jóllehet az önálló Szlovákia hivatalos adatai szerint még a 60 ezret sem érte el az állam területén élő magyarok lélekszáma.³

A háború után újjáalakuló Csehszlovákia területén 1940 körül így közel 800 ezer magyar élt. A többségében magyar anyanyelvű és kultúrájú felvidéki zsidóság vérvesszései és a megpróbáltatásokat túlélők kivándorlása mintegy 40 ezer fővel csökkentette a magyarságot.⁴ A csehszlovák politikusok 1945 és 1948 között ennek a közel 750 ezres magyarságnak a teljes felszámolását tűzték ki célul. A lakosságcsere-egyezmény megkötéséig a vagyonelkobzások miatt és az internálások elől mintegy 26 ezer felvidéki őslakos magyar lépte át a trianoni országhatárt, rajtuk kívül még több tízezer olyan személy is visszatért Magyarországra, akik 1938 és 1944 között költöztek a felvidéki településekre.⁵

A csehszlovák kormánysszervek 1946. augusztus 26-án nyújtották át Magyarországnak azoknak a (magyaroknak) a névjegyzékét, akiket családtagjaikkal együtt a lakosságcsere keretében vagy pedig „háborús bűnösként” kívánnak áttelepíteni. A MÁK már korábban (1946. augusz-

tus 1.) létrehozta Pozsonyban az áttelepítendőek érdekeinek védelmére az ún. Meghatalmazotti Hivatalt.⁶

A szlovákiai magyarság egy kisebb része tehát menekültként volt kénytelen elhagyni szülőföldjét. Más részük, engedve a csábításnak, az 1946. június 17-étől kezdődő hetekben reszlovakizált. A csehszlovák hatóságok ugyanis miután látták, hogy a lakosságcsere-egyezmény keretében kevés, legfeljebb 180 ezer magyart telepíthetnek át, lehetőséget adtak arra, hogy a magukat szlovákká nyilvánító magyarok visszakapják állampolgári jogait, amit a kassai kormányprogram (1945. április 5.) vont meg tőlük. Mintegy 400 ezren jelentkeztek a reszlovakizációs program keretében, és kívánták felvállalni „új” szlovák nemzetiségüket. 300–320 ezer személy kérelmét el is fogadták az erre kijelölt bizottságok.⁷

1946 nyarán még mindig 300–350 ezer olyan magyar maradt Szlovákia területén, aki következetesen ragaszkodott nemzeti identitásához. Közülük választották ki a csehszlovák kormányservek a már említett V. és VIII. cikkely szerinti áttelepítendőket. Ugyancsak e magyar rétegből „toborozták” azokat a családokat (több mint 40 ezer főt) is, akiket 1946. november 15. és 1947. február 23. között cseh–morvaországi kényszer-munkára irányítottak.⁸

Ha az 1930. évi népszámlálás adatait vesszük alapul, akkor is láthatjuk, hogy Szlovákia déli járásait többségében magyarok lakták. 8 járásban 75 százalék feletti volt részarányuk (5–6. ábra).⁹ A második világháború előtti utolsó csehszlovák népszámlálás magyar nemzetiségű népességének járásonként közel felét-harmadát jelölték ki magyarországi áttelepítésre, sőt a Komáromiban még ennél is nagyobb arányban állapították meg az átköltözők lélekszámát. Csehszlovák részről fontos célként merülhetett fel az áttelepítendőek kijelölésénél, hogy a Pozsonytól Ipolyságig húzódó, néhol 40–60 km szélességű színmagyar területsávot minél jobban fellazítsák, elszlovákosítsák, vagy legalább vegyes lakosságúvá tegyék (7. ábra).¹⁰

A távozásra kényszerített magyar őslakosság helyére részben a repatriáló (határokon kívül élő) szlovákokat, részben pedig Szlovákia északi térségeiből önként vállalkozó családokat kívántak letelepíteni. A Szlovák Telepítési Hivatal ugyanis az északi szlováklakta járásokat a déli magyar lakosságú járásokkal ikresítette, ezzel megszervezve a belső telepítést is. A hivatalnokokon és rendfenntartó erőkön és családtagjaikon kívül szlovákiai (szlovák) földművesek vagy iparosok azonban csak kisebb számban teljesítették a politikusok által megfogalmazott kolonia-

lizációs célokat, mivel a magyarok elkobzott ingatlanjait zömmel a magyarországi és más közép-európai repatriáltak, az állami tisztviselők és a „hivatásos ellenállók” (partizánok) szerezték meg. A belső telepítés sikertelenségének okát mindenekelőtt az okozta, hogy a csehszlovák diplomáciának nem sikerült nemzetközileg jóváhagyni a tervezett 200 ezer felvidéki magyar egyoldalú kiutasítását szülőföldjéről.¹¹

Amíg a csere keretében átköltöztetendők szinte kizárólag a déli járá-sokból származtak, addig „háborús bűnösöket” egész Szlovákia terüle-téről regisztráltak. Az áttelepülésre kötelezettek közül elsősorban az ún. V. cikkelyeseket kell számba vennünk, a többiek (VIII. cikkelyesek) áttelepítésére ugyanis csak kisebb arányban került sor.

A foglalkozási szerkezetet vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a magyar-oroszági kitelepülőknél sokkal szélesebb birtokos paraszti réteget jelöltek ki a csehszlovák hatóságok (11. táblázat).¹² Továbbá a napszámosok csaknem teljes egészében hiányoznak az áttelepítendők közül. Az önálló foglalkozással rendelkezők arányát tekintve jelentős eltérések tapasztal-hatók az egyes járások között. A Galántaiban 40 százalék, a Komáromi-ban azonban csak 20 százalék körüli az említettek részaránya. Nincs utalás – az iratok között – arra, hogy a paraszti családok esetén kiket tekinthetünk önállóknak. Például három generáció együttélése esetén csak a földtulajdonnal rendelkező nagyszülők számítottak annak, míg az ingatlant használó középnemzedék eltartottként vagy háztartásbeliként szerepelt. A Szlovák Telepítési Hivatal ugyanis leggyakrabban úgy ala-kította ki (szűkítette le) a csere alapját jelentő ún. gazdasági egységeket, hogy abban csak az ingatlantulajdonnal rendelkezők és legfeljebb csak a legközelebbi családtagok szerepeltek. Számos esetben előfordult ugyanis, hogy a többgenerációs paraszti családokhoz tartozó nő, családos „gyer-mekeket” nem számították a gazdasági egységbe, mivel őket többnyire már előzőleg cseh–morvaországi közmunkára kötelezték. A Magyaror-szágra történő áttelepítés így lényegében szétszakította a nagycsaládo-kat, ezért gyakran előfordult, hogy a családhoz tartozó fiatal felnőttek a deportálásból a határon átszökve követték szüleiket Magyarországra.¹³

Az értelmiségiek hányada viszonylag alacsony volt. Ha azonban meg-gondoljuk, hogy közülük elsősorban a nemzeti tudat formálásában meg-határozó szerepet játszó rétegeket (papokat, tanítókat) irányították Ma-gyarországra, akkor a veszteség sokkal nagyobb annál, mint az a lélek-számból következne.¹⁴ Hiszen a szülőföldjükön maradó magyarok szel-lemi vezetőiket veszítették el. Nem lehetett utolsó szempont (szlovák

résről) az értelmiségiek kijelölésénél az sem, hogy a színmagyar vagy magyar jellegű városok, közigazgatási központok (Pozsony, Kassa, Érsekújvár, Komárom) etnikai jellegét minél inkább átformálják.

A kicserélendő népesség vagyoni helyzetének és területi elhelyezkedésének tanulmányozásához további segítséget nyújtanak az ún. ingatlancsere vagy ikresítési névjegyzékek.¹⁵ E jegyzékeket a szlovák hatóságok (a Telepítési Hivatal szakemberei) szerkesztették meg a Magyarországról áttelepülni szándékozók képviselőinek bevonásával.¹⁶ Egy-egy ív általában 30–32 felvidéki magyar és ugyanannyi magyarországi szlovák család (gazdasági egység) ingatlanvagyonának adatait állította egymás mellé. Feltüntetve a családok pontos lélekszámát, lakcímét, a családtagok nevét, születési évét, családi állapotát és a családfő foglalkozását is. Továbbá jelölték még a hátramaradó ingatlanokat (ház, tanya), illetve ezeknek a család által birtokolt részarányát. A földvagyon esetében csak a szőlőt választották külön, míg a szántót, rétet, legelőt stb. összevontan (kat. holdban) kezelték. A mennyiségi adatokon túl a föld minőségéről (aranykorona-értékéről) azonban nem közöltek kimutatást.¹⁷

Milyen adatok alapján készültek ezek a jegyzékek? A felvidéki magyarok ingatlan-nyilvántartása eleve a csehszlovák hatóságok kezében volt, sőt a csereegyezmény aláírását követő hetekben a magyar lakosságú települések újonnan kinevezett szlovák tisztviselői berendelték a község- vagy városházára a családfőket, és lázas sietséggel írták össze a lakosság nemzetiségi hovatartozását, ingó és ingatlanvagyonát. Továbbá nem felejtkeztek el arról sem, hogy kimutatásokat készítsenek a csehszlovák szempontból „megbízhatatlan” magyarokról is. Később ennek a személyi- és vagyoneleltárnak az alapján állították össze az áttelepítendő névsorát, alkották meg az ikresítési íveket.¹⁸ A Magyarországról kitelepülni szándékozók pedig a toborzás során kitöltött jelentkezési lapon (ún. Szlovák lapon) jelezték visszamaradó ingatlanjaikat.¹⁹

A jegyzékek összeállítása 1946 őszén (október és december között) úgy történhetett, hogy a kitelepülni szándékozó családok mellé kerestek egy-egy ún. „ikerpárt” a reszlovakizálásnak ellenálló magyar családok közül. A szlovák telepítési szervek célja e nyilvántartások megalkotásával az volt, hogy az átköltözések lehetőség szerint rendezetten és szervezeten történjenek. A magyar fél, a pozsonyi meghatalmazott valószínűleg 1947 elején kapta kézhez az ikresítési íveket, és már ezeknek az ismeretében készítette elő a magyar családok útnak indítását.²⁰ Így például

április 9-én a tényleges csere megkezdésekor az A/B 34–6–16 sz. jegyzék alapján egy időben kezdték ingóságaik vagonba rakását a Csanád megyei Pitvaros szlovákjai és a Galántai járáshoz tartozó Nagyfödémés és Nagymácséd magyarjai. (Mindkét helyen mintegy 30–30 család, 130–130 személy.) Mire a pitvarosi kitelepülők április 12-re Szlovákiába értek, addigra a földemesiek és a mácsédiak már Magyarországon voltak.²¹ (A későbbiekben, 1947 nyarától az említett ívek alkalmazása ellenére – számos ok következtében – felborult a ki- és betelepítés rendje.)

Napjainkban az ingatlancsere-névjegyzékeknek csak kisebb része lelhető fel a honi levéltárakban. A meglévők közül az 52 délkelet-alföldi vonatkozásúról egy rövid összegzés áll rendelkezésünkre, bár egyik (délkelet-alföldi) településre sem teljes a lista. A kondorosi kitelepülőknek majdnem háromnegyed részét, a tótkomlósiaknak mintegy 40 százalékát, a berényieknek, a csabaiaknak és pitvarosiaknak negyedét, a csabacsüdieknek pedig alig több mint hatodát tüntetik fel a még megtalálható ívek (12. táblázat).²² (Ez az arány az összes kitelepülésre jelentkezett számához van viszonyítva.) Természetesen az ingatlannal nem rendelkező áttelepülni szándékozókra nem készültek ilyen kimutatások. Pontosabban róluk egy külön „S” jelzésű névjegyzéket állítottak össze.

Az átnézett ívek összességében több mint 1500 magyar és majdnem ugyanennyi szlovák család, illetve mindkét részről 6000–6500 személy adatait tartalmazzák. Ez a népesség az áttelepülésre jelentkezők közel 7, az áttelepítésre kijelölt (V. cikkely) magyaroknak pedig 6 százalékát jelenti. Ha térségek szerint vizsgáljuk az adatokat, akkor valamennyivel jobb arányokat kapunk. A három délkelet-alföldi körzet kitelepülőinek majdnem ötödéről, a Pozsonytól Ipolyságig húzódó területsáv kitelepítendőinek ugyanakkor csak alig tizedéről maradtak fenn az említett ingatlan-nyilvántartások. A jegyzékekben szereplő magyarországi szlovákok még pontosabb társadalmi összetételének megállapításához ismernünk kellene, hogy a hátramaradó földvagyon milyen arányban volt saját tulajdonú, illetve juttatott. A Kondoros–Nagysalló ingatlancsere-névjegyzékek adataiban mindenképpen benne foglaltatik a juttatott földmennyiség is, hiszen az íveken majdnem 900 kat. hold szerepel, míg egy másik jelentés szerint a saját tulajdonú ingatlan alig volt több, mint 100 kat. hold.²³ A mezőberényi számsoroknál ugyanakkor ellentmondás tapasztalható. Az ikresítési ívek szerint ugyanis a 128 kitelepülni szándékozó berényi család majdnem 1000 kat. hold területet birtokolt, míg más

források szerint még a 400 kat. holdat sem érte el a visszamaradó földtulajdon. Ebben az esetben valószínű elírás történhetett az összegző számsorok közzétételekor, mivel Mezőberény, Békéscsaba és Tótkomlós után a legtöbb felvidéki családot (kb. 200 család, 852 személy) fogadta a megyében, és az egykori szlovákiai magyar gazdák számára kiosztott földterületnek legfeljebb csak 25–30%-a volt korábban a berényi németek tulajdonában. Így egyértelmű, hogy az országból eltávozó szlovákok ingatlanjait kapták meg a betelepülő magyarok, mivel számottevő nagybirtokkal sem rendelkezett a község. A saját tulajdonú föld így a mezőberényi kitelepülők esetében nem 226 kat. hold, hanem bizonyosan 1226 kat. hold volt. Egy 1947. június végi, a 8 kitelepülő berényi szerelvény utasainak visszamaradt ingatlanjairól készített kimutatás is 1400 kat. holdról tesz említést.²⁴

A birtokok tulajdon szerinti megkülönböztetésének a telepítés szempontjából nincs gyakorlati jelentősége, hiszen az átköltözés tényével az ingatlan a magyar államra szállt, s így ezt is fel lehetett használni a felvidéki családok elhelyezésére.²⁵ A felvidéki magyarok birtokvagyonára egyértelműen saját tulajdonú volt, mivel az 1945 utáni szlovákiai agrárforradalom kizárólag nemzeti szempontokat szolgált.²⁶

A névjegyzékek és a későbbi szállítási tervek szerint a Békés és Csanád megyei jelentkezőket a Duna menti alföldön (Szlovák-alföldön) kívánták letelepíteni. A Dunától északra elterülő, a Pozsony, Nagyszombat, Nyitra, Léva és Ipolyság által határolt mintegy 7 ezer km²-nyi sík vidéki, illetve enyhén dombsági területen található Szlovákia legnagyobb kiterjedésű és legjobb minőségű termőföldje. A térség középső és déli, csaknem színmagyar része az első bécsi döntés után visszakerült Magyarországhoz. Az 1941. évi magyar népszámlálás elsősorban Érsekújvártól északra jelzett több, Léva és Galánta környékén pedig kevesebb szlovák vagy szlovákok által is lakott falut. Mivel az említett terület Szlovákia élelmezése szempontjából kulcsfontosságú volt, ezért a szlovák hatóságok a földműveléshez értő alföldi kitelepülőkkel igyekeztek pótolni a fejtett mezőgazdasági kultúrával rendelkező magyar paraszti családokat.

A közel hasonló természeti adottságok mellett számos lényeges különbség is volt az Alföld és a Duna menti alföld között. A Duna északi mellékfolyói által feltöltött síkságon az intenzív gazdálkodás alapját a cukorrépa-termesztés, a kertészkedés, az istállózó vagy egyes helyeken (folyók mentén) legeltető állattenyésztés (elsősorban szarvasmarha-tartás) jelentették. A múlt század utolsó harmadától az egyre népesebb

mátyusföldi és csallóközi falvak többsége földvásárlási lehetőség hiányában az intenzívebb gazdálkodás meghonosításában látta a felemelkedés útját. Különösen a két világháború közötti években lendült fel az árutermelés, hiszen az akkori Európa egyik élen járó ipari országának piacát látta el élelemmel. Negyeden, Vágfarkasdon vagy más Vág és Kis-Duna menti községben piacképes áruval már négy-öt hold föld viszonylag tisztos megélhetést biztosított egy család számára. Az első köztársaság konjunktúrájának köszönhetően a húszas-harmincas években igen sok korszerű lakóház is épült vagy épült újjá a hozzá tartozó gazdasági létesítményekkel együtt.

Az alföldi jó minőségű, de kötöttebb talajokon a búza- és kukorica-termesztés, valamint a sertéshizlalás és baromfitartás képezte a gazdálkodás gerincét. A dualizmus időszakában a fővárost Araddal és Nagyváradot a tengerparttal összekötő vasútvonalak által átszelt térség jelentős fejlődést könyvelhetett el. A húszas évektől azonban fokozatosan a megkisebbedett területű ország periferiájává vált. A vasútvonalak megépítése Békéscsabát a múlt század utolsó harmadától a Körös-vidék gazdasági központjává emelte. Az 1918-ban városi jogot nyert település a trianoni békét követő évtizedekben a határokon kívül eső Arad és Nagyvárad korábbi gazdasági szerepét is átvette. Békéscsaba fejlődésével azonban Békés és Csanád megye egyetlen települése sem tudott lépést tartani. Az urbanizálódás ugyanakkor nem volt olyan ütemű, hogy szűkebb-tágabb környezetének feleslegessé váló munkaerejét magához vonzza.²⁷

A gazdasági élet változása hatással volt a szlovákság (elsősorban a békéscsabai) társadalmi szerkezetének alakulására is. Jóllehet a városban 1941-ben még mindig 40 százalék körüli a mezőgazdaságból élők aránya, de az ipar és építőipar már a népességnek negyedét, a közlekedés-kereskedelem pedig ötödét tartotta el. Más települések (nemzetiségre való tekintet nélkül) azonban nem tudták követni Békéscsaba fejlődési ütemét, s így legtöbb békés–csanádi mezőváros vagy falu népességének közel kétharmad része mezőgazdasági foglalkozású volt.²⁸ Ennél jobb arányt Békéscsabán kívül csak a két megyeszékhely (Gyula, Makó) tudott felmutatni. Az intenzívebb gazdálkodással a húszas évektől a Körösök vidékén és Csanádban is megpróbálkoztak. Cirok, dinnye, hagyma, paprika, később pedig a földimogyoró jelezték az új növényi kultúrákat. A tőke és a felleveőpiac hiánya vagy ingadozása miatt azonban a kedvező tendenciák alig érvényesültek.

Történelmileg a településhálózat is másként alakult a két térségben. A Vágtól nyugatra eső sík vidéki táj településhálózata az Árpád-kortól folyamatos és magyar népességű volt, míg a Vág és Garam közötti sík vidéki térség településeinek többsége a törökök kiűzése után a XVIII. századtól települt újjá. A Duna mentére mindenekelőtt a kis- és középfalvak voltak a jellemzőek, kiegészülve néhány népesebb mezővárossal (Szenc, Gúta, Galánta, Dunaszerdahely stb.) és a közigazgatási, ipari, közlekedési központot jelentő „igazi” városokkal (Komárom, Érsekújvár, Léva).

A délkelet-alföldi szlovákság nagyobbik hányada ugyanakkor a nagy határú mezővárosokban élt. (Közigazgatási értelemben csak Békéscsaba rendelkezett városi jogállással.) A Csanád megyéből kitelepülők pedig általában a későbbi alapítású (XIX. sz.) és szűk határú telepítvényes (kis- és közép-) falvakban laktak. Gúta volt az egyetlen alföldi jellegű mezőváros a felvidéki települések között. Nagy kiterjedésű (több mint 20 ezer kat. hold) határán majdnem 12 ezren éltek, közülük is minden harmadik tanyasi lakos volt.²⁹

A gútai magyar gazdákat a mezőberényiekkel és megyesegeyháziakkal ikresítették (8. ábra).³⁰ A békéscsabai szlovákok letelepítésére Érsekújvárt és Komáromot jelölték ki. Jobbára a csabai tanyákról jelentkező parasztszaladokat és mezőgazdasági munkásokat a két várost övező falvakba irányították. A jegyzékek szerint még a távolabbi Dunaszerdahelyi járásba is kerültek csabai telepesek. A Szarvasi körzethez tartozó kondorosi és csabacsúdi jelentkezők „ikerpárjai” a Zselizi járás magyar lakosai lettek. A Tótkomlói körzetbelieket (Tótkomlós, Pitvaros) pedig a mátyusföldi magyarokkal „cserélték ki”.

A vizsgált (ikresítési) névjegyzékek szerint a paritás elve alig érvényesült. Hiszen a Magyarországon visszamaradó földingatlan még a felét sem érte annak, amit az áttelepülésre kijelölt magyarok Szlovákiában hagytak. A békéscsabai kitelepülőknek harmadannyi ingatlanjuk sem volt, mint felvidéki „ikerpárjaiknak”. Kiegyenlítettnek látszik ugyanakkor a hátramaradó földtulajdon Mezőberény és Gúta esetében. A házak, tanyák számában is a felvidékiek javára mutatkozik mintegy 30 százaléknyi eltérés. Bizonyos, hogy minőségileg is előnyösebbek (jobb kivitelezésűek) voltak a felvidéki lakó- és gazdasági épületek.³¹

A Magyarországról (Délkelet-Alföld) elköltözni kívánók kétharmad része – az ikresítési névjegyzékek tanúsága szerint – házzal, házrésszel rendelkező földnélküli vagy törpebirtokos (0–5 kat. hold) volt. Mellettük

egy viszonylag jelentős számú kisparaszti réteg (5–10 kat. hold) is kérte áttelepülését. Sőt még néhány középparaszti család sem idegenkedett az átköltözéstől.³²

Csehszlovák részről viszont leginkább az 5–20 kat. hold közötti földműves réteg kijelölését szorgalmazták, és nem kevesen (10 százalék) voltak a 20 kat. hold feletti gazdák sem. A reszlovakizációs csábításnak ellenálló, házzal, földdel rendelkező családok aligha kerülhették el az ikresítési ívek összeállítóinak figyelmét. Az érsekújvári és szenci „földnélküliek” (0–1 kat. hold) többsége olyan jómódú iparos volt, akik többszobás házzal, műhellyel rendelkeztek, foglalkozásukból adódóan azonban mezőgazdasági ingatlant alig birtokoltak. A Délkelet-Alföldről kitelepülő nagyobb számú „nem mezőgazdasági foglalkozású” családfő nem a térség vagy az elköltözők magasabb urbanizációs szintjét jelzi, hanem számos olyan tót-komlói és pitvarosi törpe- és kisbirtokost, akik a mezőhegyesi cukorgyár vagy a ménesbirtok alkalmazottjai is voltak, munkásként jegyezték be.

Elsősorban a csabai földművesek neve mellett gyakran szerepelt az általuk korábban bérelt föld nagysága is. (Családonként 5–50 kat. hold, összességében pedig mintegy 3–4000 kat. hold.) A városból legalább 200–220 olyan család is Szlovákiába kívánt költözni, akiknek ugyan kevés (1–5 kat. hold) saját földje volt, de haszonbéresként, bérlőként már a korábbi évtizedekben tapasztalatot szerzett a gazdálkodásban. Általában ezek a családok legalább részben rendelkeztek a föld megműveléséhez szükséges ingóságokkal (igásállat, szerszámok). Békéscsabán és (Pitvarost kivéve) a többi érintett településen a két világháború közötti években a megművelt mezőgazdasági terület negyedére-ötödére kötöttek tulajdonosai bérleti vagy haszonbérleti szerződést.³³

Ha az ingatlancsere-névjegyzékben szereplő települések korábbi birtokviszonyait tekintjük át, akkor láthatjuk, hogy mind a felvidékiek, mind pedig az alföldiek határából jelentős hányadot (30–60%) foglalt el a kis- és középparaszti gazdaság. Néhány felvidéki településen (Bögellő, Gúta, Nagysáro stb.) kiugróan magas volt a 100 holdon felüli birtokok, pontosabban e birtokcsoport által elfoglalt terület részaránya. Ezek az adatok azonban nem minden esetben jelentették a nagybirtok túlsúlyát. Például Gúta határának közel felét a korlátozott forgalmú községi és közbirtokosági földek alkották. E zömmel legelőből és kisebb részben erdőből álló földterület a mezővárosi közösségé volt. Az egykori Pozsony megyei falvakban, mezővárosokban (Nemeskosút, Galánta) pedig több száz holdas kincstári birtokokat tartottak számon.³⁴

Miután a Szlovák Nemzeti Tanács 1945. február 27-i rendeletével már elkobozta a németek, a magyarok és a szlovák árulók 50 hektárnál (kb. 90 kat. hold) nagyobb földbirtokait, így a lakosságcsere keretében a Telepítési Hivatal a (magyar) kis- és középparaszti földek megszerzését kívánta elérni.³⁵

A névjegyzékekben szereplő családnevek is tükrözik a két nép évezredes összeolvadását. Míg az alföldi szlovákok között számosan viseltek magyar családnevet, addig a felvidéki magyarok között nem kevésnek volt szláv hangzású a vezetékneve. Feltehető, hogy a szlovák hatóságok jó néhány általuk rencgátnak bélyegzett, szlovák össel is rendelkező felvidéki magyart köteleztek áttelepülésre, miután azok a végsőkéig kitarottak magyarságuk mellett.³⁶

Elsősorban az ingatlancsere-névjegyzékek, de a MÁK-statisztikák is alátámasztják azokat a korábbi megállapításokat, miszerint a kicserélt népesség vagyoni (helyzeti) állapota nagymértékben különbözött. Az ikresítési névjegyzékek kézzelfoghatóan jelezték a magyar telepítési szerveknek, hogy a felvidékiek minimális életfeltételeinek biztosítására messze nem elegendőek a visszamaradó szlovák birtokok, és jobb híján az elkobzott (elkobzandó) német paraszti ingatlanokat is igénybe kell venniük. (Mivel a magyar kormányzat ragaszkodott a népcsere önkéntességéhez, és nem kényszerített szlovák családokat az ország elhagyására.)

Jegyzetek

¹ Volkszählung 34–35. o.

² MSK 105. köt. 12^x–13^x.

³ Kisebbségi Körlevél IV. évf. 4. sz. (1940. július.) 24. o.

⁴ A felvidéki zsidóság (az izraelita felekezethez tartozók) lélekszáma az 1938. évi felvidéki népesség-összeírás szerint 81 720 volt, akiknek fele a kárpátaljai (Ung, Bereg, Ugocsa) megyékben élt. MSK 105. köt. 12^x–13^x.

⁵ Szabó Károly 1988. 60. o.

⁶ Szabó Károly 1988. 57. o.

⁷ Janics Kálmán 1979. 197–200. o., valamint Szabó Károly 1988. 58. o. A legfrissebben feltárt levéltári források szerint reszlovakizációra két időpontban jelentkeztek a kiszolgáltatott helyzetben levő felvidéki magyarok. Először a Belügyi Megbízotti Hivatal 1946. június 17-i 20.000/I–IV/1–1946.

felhívása alapján július 25-ig 352 ezer személy kérte szlovákká nyilvánítását. Majd pedig a Megbízottak Testülete 1947. október 3-i határozata alapján a Reszlovakizációs Bizottság és a Szlovák Liga támogatásával meghirdetett, 1948. január 1-ig tartó második szakaszban újabb 83 ezer kérelmezőt írtak össze. Az 1948. január 1-jén készített összegzés szerint összesen 120 636 kérvényen családtagokkal együtt 435 264 személy kérte korábbi nemzetisége szlovákká változtatását. A kérelmezők közül 282 596 személy kapott „pozitív” elbírálást, míg az elutasítottak száma 99 401 volt. A többi jelentkezőről (53 352 fő) vagy még nem született döntés, vagy pedig a jelentkezők időközben Magyarországra költöztek, csehországi munkaszolgálaton tartózkodtak, visszaléptek, esetleg elhaláloztak. (Vadkerty Katalin 1993. 61–68. o. és 103–108. o.) A nógrád-gömöri falvak hangulatáról, a reszlovakizációs kampány fogadtatásáról Boross Zoltán (1997).

⁸ Szabó Károly 1988. 59. o. A legújabb kimutatások szerint a Szudéta-vidékre „közmunkára” két időszakban deportáltak felvidéki magyarokat. 1945 szeptemberétől decemberéig 9247 magyar férfit vittek családja nélkül (rendőri segítséggel) Csehországba. A deportálások második szakaszában, 1946. október 19. és 1947. február 26. között pedig 11 568 családot (gazdasági egységet) 43.546 személyt szállítottak erőszakkal a korábbi németlakta határterületekre a Szlovák Telepítési Hivatal kiválasztása alapján. (Vadkerty Katalin 1996. 13–16. o., 22–26. o. és 41–43. o.) Az egykori deportáltak visszaemlékezéseiről Molnár Imre – Varga Kálmán (1992).

⁹ 5–6. ábra. Forrás: SzNA IX. 36. tkp. 121. o. Az atlasz nem tartalmazza az 1944–49 közötti közigazgatási beosztást, így az 1928–38 közöttit veszi alapul az ábra. A csehszlovák népszámlálás adatai (lásd 1. lábjegyzet). A csehszlovák adatok (V. cikkelyesek) Bobák, Ján 1982. 76. o. A magyar adatok (V. és VIII. cikkelyesek) foglalkozási statisztikája ÚMKL–MÁK XIX–A–15–d/117. Janics Kálmán (1979) az Új Otthon 1948. január 31. számadatait vette át. Az újság azonban felcserélte a V. és VIII. cikkelyesek számát. Szabó Károly (1988) szerint is az V. cikkely alapján 106 398, a VIII. cikkely alapján pedig 73 187 személyt kívántak a csehszlovák hatóságok Magyarországra telepíteni.

¹⁰ 7. ábra. Az egyes települések anyanyelvi adatai: Az 1941. évi Népszámlálás 490–495. o., 524–525. o., 554–561. o., 576–579. o.

¹¹ A belső szlovákiai telepítésekről, kolonizációs elképzelésekről Vadkerty Katalin 1996. 66–67. o.

¹² 11. táblázat. ÚMKL–MÁK XIX–A–15–d/117.

¹³ A Szlovák Telepítési Hivatal kijelölési gyakorlatáról (V. cikkelyesek) Szabó Károly 1981. III. köt. 157. o.

¹⁴ ÚMKL–MÁK XIX–A–15–d/117. Az V. és VIII. cikkely alapján 373 lelkészt, 1100 tanerőt, 331 tisztviselőt köteleztek Magyarországra települni.

¹⁵ ÚMKL–MÁK XIX–A–15–d/65–66.

- ¹⁶ A levéltári anyagban az ikresítési névjegyzékekhez nem mellékeltek tájékoztatót. A fedőíveken Oblastná úradovňa osídlovacieho úradu Nové Zámky, Komárno, Galánta stb. szerepel. Több fedőíven megtalálható a bizalmiak (döverníci) aláírása is, akiknek családnevei (Sekerka, Hrabovský, Liker, Feledi, Kováč) alföldi származásukra engednek következtetni.
- ¹⁷ Az ikresítési névjegyzékeknek különösen a B oldalain (a magyarországi kitelepülők adatai között) nagyon sok a javítás. Általában az ingatlanok „csökkenését” jelezték az új számok. Hasonlóképpen többször átírták a borítóívek összegző adatait is. Mindez megnehezítette az eligazodást. Az adatok korrigálása bizonyára azért vált szükségessé, mert az ún. jelentkezési lap (szlovák lap) ingatlan-nyilvántartását az átköltözni szándékozók bemondása alapján töltötték ki, és csak a későbbiek során bizonyosodhattak meg a Telepítési Hivatal szakemberei azok valóságáról. Egyébként nem kell feltétlenül rossz-hiszeműséget feltételeznünk az adatközlőkről. Pl. egy háromgenerációs szlovák parasztcsalád házzal, tanyával, földdel, 1946 tavaszán, együttesen kitepülésre jelentkezett. Később a nagyszülők, akiknek a nevén az ingatlan nagy része szerepelt, visszaléptek. Így az átköltözés mellett kitartó fiatalabb generációk lényegében alig „vittek át” ingatlant. A kitelepülés vagy itthon maradás kérdése, illetve elsősorban ennek vagyoni jogi következményei számtalan szlovák család nyugalma dűlta fel. BML–MÁK XXIV. 1/1. Végh Aladár mb. jelentései, valamint Párhuzamos vallomások 1988/89.
- ¹⁸ Angyal Béla 1997. 24–26. o.
- ¹⁹ Minden nagykorú 18 éven felüli jelentkezőnek önálló jelentkezési lapot kellett kitölteni, de férj a és a feleség kiskorú gyermekeikkel egy lapon szerepelhettek. (Lásd 6. táblázat ún. lapszám.) A jelentkezési lapon több kérdés irányult a kitelepülni szándékozó ingatlanvagyonára (szántó, telek, ház stb.). Az egyezmény egyébként lehetőséget adott a CSÁB-nak arra, hogy tájékozódjanak a jelentkezők vagyoni helyzetéről (lásd 1. melléklet), illetve Szabó Károly 1981. I. köt. 250–253. o.
- ²⁰ Szabó Károly 1988. 60. o. A szerző nem közli dátumszerűen, hogy a pozsonyi meghatalmazott mikor jutott az ikresítési névjegyzékekhez. Feltételezésem szerint ez 1947 elején történhetett, mivel az íveket 1946 őszén állították össze a szlovák hatóságok, a tényleges csere pedig csak 1947 áprilisában kezdődött meg.
- ²¹ ÚMKL–MÁK XIX–A–15–d/99. Az első, Szlovákiából Magyarországra induló szerelvénnyel (Ma 1) utasainak névjegyzéke erősen megrongálódott, így nehezen olvasható az áttelepülők lakóhelye. Főleg nagyfödémesi illetőségűek jöttek át ezzel a szerelvénnyel. (Az eredeti ingatlancsere-névjegyzék sem maradt fenn.)
- ²² 12. táblázat. ÚMKL–MÁK XIX–A–15–d/65–66. adatai alapján.
- ²³ Vö. 8. táblázat.
- ²⁴ BML–Bm.Fh. Ir. XXIV. 201.h./138.

- ²⁵ Az 1946. évi XV. tc. VII. cikkely (vö. 8. hiv.), és a 10.000/1946. ME. számú rendelet. Két év hatályos, jogszabályai 140–141. o.
- ²⁶ Janics Kálmán 1979. 127. o.
- ²⁷ Békéscsaba földrajza 1976. 128–152. o., Tóth József 1988. 30–38. o. A Duna menti alföld tájaira vonatkozóan Kósa László–Filep Antal 1975. 75–76. o., 141–142. o.
- ²⁸ A délkelet-alföldi települések népességének második világháború előtti foglalkozási szerkezete TSK 1. köt. 522–525. o.
- ²⁹ Gúta bel- és külterületi népessége, a külterületi lakott helyek MHT 1944. 242. o.
- ³⁰ 8. ábra. Forrás: ÚMKL–MÁK XIX–A–15–d/65–66. A CSÁB magyarországi körzetei és a Szlovák Telepítési Hivatal körzetei közötti kapcsolatról Vadkerty Katalin 1993b. 139. o.
- ³¹ A névjegyzék eléggé következtetlenségül használja az épületek megjelölését (dom, obytný dom, sálaš, hosp. dom). Pl. a Békéscsaba külterületén levő ingatlanokat is ház, gazdasági épülettel (hosp. dom) címen vették leltárba. A Békés és Csanád megyébe telepített felvidékiek gyakran tették szavá a nekik juttatott (szlovák) házingatlanok méreteit, állapotát. Gútaiak és érsekújváriak élete Békés megyében (Új Otthon 1947. október 18.), vagy Szarvason is megalakult az áttelepített magyarok érdekvédelmi szövetsége (Új Otthon 1948. január 24.).
- ³² Az agrártörténeti szakirodalom nem vonja meg egyértelműen a kis- és középparaszti birtok határát. (Természetesen a jövedelmezőséget a föld nagyságán kívül, annak minősége és a piachoz való közelsége, továbbá a művelés módja is befolyásolja.) Orbán Sándor szerint (1979. 41. o.) az 5–20 kat. hold területtel rendelkezők alkotják a kis- és középparasztságot, míg az 50 kat. holdnál nagyobb gazdaságok képezik a gazdagparaszti birtokot. A 20–50 kat. hold közötti csoportról azonban nem szól a szerző. Gunst Péter (1987. 19. o.) a középparasztsághoz az 5–10, illetőleg a 10–20 kat. holddal rendelkező birtokosokat sorolja.
- ³³ MSK 105. köt. 290–293., 298–301., 314–317. o.
- ³⁴ MSK 108. köt. 226–229., 242–245. o.
- ³⁵ Janics Kálmán 1979. 126. o.
- ³⁶ Néhány példa a magyar és szlovák családnevek, illetve nemzetiség eltérésére. Szlovákiából áttelepítésre kijelöltek: Majerčík, Proháška, Pridalko, Kucsera, Potocký, Hudec, Trnovský stb. Az önként Szlovákiába költözők: Varga, Molnár, Antal, Máté, Dohányos, Dudás, Rózsa, Mézes, Farkas, Boros stb.

A MAGYAR ÁTTELEPÍTÉSI KORMÁNYBIZTOSSÁG (MÁK) TEVÉKENYSÉGE A KÉTOLDALÚ CSERE MEGINDULÁSÁIG (1946 JÚLIUSÁTÓL 1947 MÁRCIUSÁIG)

1946 júliusától a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság (MÁK) hangolta össze a lakosságcserevel kapcsolatos teendőket. A miniszterelnök ugyanis a minisztertanács hozzájárulásával július 12-én nevezte ki Jócsik Lajos kereskedelem- és szövetkezésügyi államtitkárt kormánybiztossá.¹ A parasztpárt centrumához tartozó politikus a két világháború közötti években maga is csehszlovák állampolgár volt, így a felvidéki magyarság sorsáért felelős hivatal vezetése megfelelő kezekbe került.²

A kormánybiztosság szervezeti felépítését két fő feladat határozta meg. Az egyik a Csehszlovákiából való áttelepítés, a másik pedig az áttelepítettek elhelyezése volt. (E két feladat végrehajtásának felelősei a helyettesek voltak. Az elsőre dr. Bólya Lajos, a másodikra pedig dr. Avar László kapott megbízást. Bólya később a Magyar–Csehszlovák Vegyesbizottság elnöke lett.) A kormánybiztosság hatékonyabb munkáját az ún. funkcionális osztályai (jogi, közlekedési, sajtó stb.) segítették (3. ábra). Ezek az osztályok jobbra csak 1947 tavaszán alakultak meg, és a cserét érintő egy-egy szakterületről nyújtottak pontos tájékoztatást a kormánybiztosnak és a kormánynak. Továbbá a MÁK-ra hárult még az áttelepülni szándékozó szlovákok nyilvántartása, ingatlanulajdonaik ellenőrzése, az esetleges visszalépők regisztrálása és nem utolsósorban a CSÁB-bal való állandó kapcsolattartás is.³

A kormánybiztosság felállításáról szóló első hivatalos híradás 1946. szeptember 28-án jelent meg (11 040/1946. M. E. számú rendelet).⁴ A szűkszavú közlemény mindössze egyetlen konkrét feladattal, nevezetesen a 10 000/1946. M. E. számú rendelet végrehajtásával bízta meg az újonnan létrehozott hivatalt.⁵ Ugyanis már az egyezmény megkötése előtt, a kétoldalú diplomáciai tárgyalások idején (1946. január 5.) a magyar kormányzat korlátozta az ingatlanok elidegenítését és megterhelését (6850/1946. M. E. számú rendelet).⁶ A rendelet megfogalmazói

feltehetően abból indultak ki, hogy a kitelepülési lehetőséggel élni kívánó magyarországi szlovákok esetleg itt maradó családtagjaikra írathatják ingatlanjaikat, s ezáltal is csökkenhetnek az ideérkező felvidéki magyarok életlehetőségei. Tehát ez a szabályozás csak a tulajdonjog előjegyzését, nem pedig bekebelezését tette lehetővé a telekkönyvi hivatalok számára.

Az 1946. augusztus 31-én kihirdetett 10 000/1946. M. E. számú rendelet szintén az áttelepülő magyar állampolgárok tulajdonjogát, pontosabban a tulajdonjog átruházását szabályozta. Lényegében megerősítette a január 15-én kiadott korlátozást, továbbá előírta, hogy a kitelepülő személyek ingatlanjai (az egyezmény alapján) a magyar állam tulajdonába kerülnek. A MÁK 11 040/1946. M. E. sz. r. szerint egy bizonyítványt állított ki, amelyben igazolta, hogy a házát, földjét eladó személy nem jelentkezett önkéntes kitelepülésre. Néhány hónappal később, már a kétoldalú csere megindulása után kiadott 5300/1947. M. E. sz. rendelet szabályozta átfogóan a kormánybiztosság tevékenységét. A földművelésügyi miniszter felügyelete alá tartozó szerv hatásköre (e rendelet szerint) „kiterjed a lakosságcserere vonatkozó, az Egyezmény keretébe tartozó összes teendők ellátására, valamint az ezzel kapcsolatos jogszabályok és Egyezmény X. cikkelye szerint alakult vegyesbiztosság véghatározatainak végrehajtására. A kormánybiztos megteheti mindazokat az intézkedéseket, amelyek a lakosságcsere megszervezése és végrehajtása céljából szükségesek.”⁷ A MÁK hivatali szervezete feltehetően 1946 júliusa és 1947 áprilisa között épült ki fokozatosan.⁸

A kormánybiztosság első intézkedéseként körlevélben kereste meg az alispánokat és a törvényhatósági jogú városok polgármestereit. A Jócsik Lajos által aláírt mintegy három oldalas „szigorúan titkos” tájékoztató a hazai közigazgatás előtt álló legfontosabb feladatokat vázolta. Többek között felhívta a hatóságok figyelmét az áttelepülésre jelentkező magyar állampolgárok lélekszámának pontos megállapítására, helyesebben a CSÁB által mellékelte névsor valódiságának ellenőrzésére. A MÁK utasítása szerint első lépésként a vármegyék részletes útmutatást adnak ki a városi, községi előljáróságok számára, majd pedig ennek birtokában az előljáróságok elvégzik a területükön élő, áttelepülésre jelentkező személyek meghallgatását. A CSÁB névsorában szereplő magyar állampolgároknak tehát a honi hatóságok előtt is meg kellett erősíteniük átköltözési szándékukat, vagy pedig vissza is vonhatták azt. Esetleges visszalépés esetén azonban két tanú aláírásával ellátott jegyzőkönyvet

mellékeltek. Az adóügyi jegyzőkre nem kisebb feladat hárult, mint a jelentkezettek ingatlanvagyonának megállapítása. Javasolta még továbbá a körlevél azokban a járásokban, községekben, ahol sok (több száz) kitelepülni szándékozó él, ún. munkaközösségek felállítását is. E munkaközösségekbe elsősorban a helyben lakó, köztisztelőben álló értelmiségieket (tanítókat, papokat, közigazgatásban dolgozókat) és a politikai pártok képviselőit kívánták bevonni. Feladatuk pedig megfelelő információ nyújtása a helyi viszonyokról (a kitelepülők személyi és családi helyzetéről), valamint a felvidékiek elhelyezési lehetőségeiről, amelynek fontosságát többször is hangsúlyozta a kormánybiztos.⁹

Az említett körlevél elküldésén túl a MÁK szorgalmazta a személyes kapcsolatok felvételét is azokkal a településekkel, amelyeket valamilyen formában érintett a népeségmozgás. Békéscsabát augusztus 15-én kereste fel Nagy Miklós „kitelepítési kormánybiztos”, aki többek között részt vett a helyi nemzeti bizottság ülésén is. Nagy a város pártjainak képviselői előtt fejtette ki a kormánybiztosság álláspontját. „Csak annak kell kimenni, aki valóban itt előttünk ezt kinyilatkoztatja. Ezenkívül felül lesz az is vizsgálva, hogy magyar anyanyelvűnek, avagy szlovák anyanyelvűnek vallotta magát.”¹⁰ A csabai nemzeti bizottság minden vonatkozásban elégedett volt a fővárosból kiküldött kormánybiztos munkájával, ugyanis szeptember 5-én arra kérték, hogy a lakosságcsere teljes lebonyolításáig maradjon Békés megyében.¹¹ Nagy Miklós helyett azonban Végh Aladár megbízott vette át a munkát, aki szeptember 13-tól gyakorlatilag állandóan Békéscsabán tartózkodott. A levéltári források alapján valószínűleg ezt a dátumot kell a MÁK békéscsabai kirendeltségi központja létrehozásának tekintenünk.¹² Nincsenek adataink arról, hogy a csabai megbízott működési területe mely közigazgatási egységekre terjedt ki. Valószínű, hogy Békés, Bihar, Csanád, Csongrád és Jász-Nagykun-Szolnok vármegyék lakosságcserével kapcsolatos ügyeit is Békéscsabán intézték 1946 szeptemberétől 1947. március végéig.

A fővárosi központon kívül 15 vidéki kirendeltséget is létrehoztak. A kirendeltségek központjait részint a szlovákok által lakott térségekben (Miskolc, Békéscsaba, Nyíregyháza, Balassagyarmat), részint pedig a jelentős számú német lakossággal rendelkező megyék székhelyein (Baja, Szekszárd, Sopron, Pécs) jelölték ki. A kirendeltségek szervezésekor (ellentétben a CSÁB-körzetek felállításával) többé-kevésbé figyelembe vették a honi közigazgatási beosztást. Ettől csak Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegyében és a Délkelet-Alföldön tértek el. Térségünkben 1947. már-

cius végén szervezték meg a 4. sz. Tótkomlói kirendeltséget, amely július 17-ig intézte Csanád és Csongrád vármegyékben, valamint néhány délbékési településen a csere lebonyolítását.¹³ A már korábban létrehozott 3. sz. Békéscsabai (kirendeltség) felügyelete alá területileg ezen időszak alatt Tótkomlós környékét kivéve egész Békés, illetve Bihar és Jász–Nagykun–Szolnok vármegye tartozott (9a. ábra).¹⁴

Július közepétől–október végéig a 2. sz. Békéscsabai (kirendeltség) hatásköre a korábbi 3–4. sz. (kirendeltségek) területére (5 vármegyére) terjedt ki. (1947. július 17-én a Tótkomlói kirendeltséget gyakorlatilag a Békéscsabaiba olvasztották be.) Egy 1947. október 21-én keltezett kormánybiztosi körrendelet a vidéki kirendeltségeket november 1-jei hatállyal megszüntette, az alkalmazottait pedig az illetékes vármegyék földhivatalaihoz osztották be. 1947 decemberétől tehát több mint egy éven keresztül a Földhivatal ki- és betelepítési osztályai intézték az ügyeket. A népességmozgás által közvetlenül érintett településeken és környékükön pedig ún. mozgócsoportokat szerveztek (9b. ábra).¹⁵ Így a földhivatal munkatársai lényegében helyben intézték a telepítési feladatokat. Az ideérkező felvidékieknek pedig nem kellett a megyeszékhelyre utazgatniuk ügyes-bajos dolgaikkal. A kormánybiztosságot, helyesebben annak központi hivatalait véglegesen csak 1949. június 1-jén (4066/1949. Korm. sz. r.) számolták fel.¹⁶

A MÁK már 1946 őszén megkezdte a felvidéki magyarok letelepítési lehetőségeinek számbavételét, bár ekkor még alig ismerték a kitelepülni szándékozó szlovákok ingatlanvagyonának nagyságát. A Jócsik Lajos által kiküldött körlevél válaszait az egyes települések nemzeti bizottságai foglalmazták meg (a kormánybiztosság számára). A mezőberényi N. B. 1946. augusztus 26-án postázta helyzetjelentését, és a helyi németek kitelepítéséről szerzett tapasztalatait is megosztotta a MÁK központjával. „Megállapítja a Nemzeti Bizottság, hogy áttelepülésre előreláthatólag kb. 1600 személy jelentkezett a községből. A jelentkezők nagy része földműves foglalkozású réteg. A közelmúltban lezajlott német kitelepítés tanulságai alapján a N. B. feltétlenül szükségesnek tartja, hogy az áttelepítés személyi és anyagi kérdéseinek lebonyolítása a legpontosabban megszerveztessék, hogy ebből kifolyólag súlyos nemzetgazdasági károk az államot ne érijék, éppen ezért szükségesnek tartja, hogy az áttelepítés és a letelepítés végrehajtását a kormányzat által kizárólag ezzel a feladattal megbízott szerv végezze. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy az áttelepítés folytán visszamaradó több száz, 25–30 km-es körzeten belül szétszórt

gazdaság élő és holt felszerelését, ingóságait, ingatlanát a községi előljáróság vegye át, vagy pedig mint a német vagyonoknál volt, a községi földigénylő bizottság végezze azok további kezelését és kiosztását... A fentiek szerint tehát a német kitelepítés tanulságai alapján meglevő létszámból feltétlenül egy olyan szervezet létesíthető az áttelepítési kormánybiztosság által, amely a fenti kérdést önállóan meg tudja valósítani.”¹⁷

Halász István, a MÁK telepítési megbízottja 1946 októbere és decembere között személyesen kereste fel a jelentősebb szlovák lakossággal rendelkező Békés megyei településeket. Jelentéseiben a földreform végrehajtását követő bizonytalanságról, a telekkönyvezés hiánya okozta összevissza kuszált földnyilvántartásról számolt be. De személyes tájékozódása arról is meggyőzte a közigazgatási szakembert, hogy Békés megyében rendkívüli nehézségekbe ütközik a felvidékiek átmeneti vagy végleges elhelyezése. A gazdasági élet pangása, az ipari termelés tartós visszaesése, a munkaalkalom és a lakás hiánya nehezítették meg az itt élők hétköznapijait. „Kondoros községet a legnagyobb mérvű lakáshiány jellemzi. A kitelepülő szlovákok nagyobb részben tanyákon laknak, s így a községből csak kisebb számban fognak lakások telepítés céljára megüresedni. Az itt felszabaduló lakások is túlnyomó részben egyszobakonyhás lakások. Az is előfordul, hogy egy szobában több család lakik vagy a család csak részben jelentkezett kitelepülésre. Ilyen esetben nem fog a felvidékiek számára lakás megüresedni. A községben fennálló lakáshiány miatt a helybeliek szeretnék a kiköltöző szlovákok lakásaiba beköltözni és ilyen irányú kérelemmel már fordultak is a kormánybiztossághoz.”¹⁸

A békéscsabai kilátások már valamivel jobbak. „Békéscsaba megyei városban a helyi földigénylő bizottságtól szerzett információim szerint 16 család mondott le a földreform során nekik juttatott földről összesen 100 kat. hold területtel, mert Csehszlovákiába kitelepülésre önként jelentkeztek. Ezzel szemben tudnak olyan családokról, akik már eltávoztak, de a földjuttatásról le nem mondtak, sem eltávozásukról a helyi földigénylő bizottságot nem értesítették. Békéscsabán a telepítés céljára, a kitelepülő szlovákok földjein kívül, a földbirtokreform során kapott földek is jelentősek. A 6 kat. hold alapjuttatás azonban túlzott, s ha azt sikerülne lemérsékelni, úgy további jelentős területek szabadulnának fel ezáltal a felvidékiek számára.”¹⁹

Egyebek mellett egy másik beszámolójában a következőket is javasolta Halász István: „Feltétlen magyar érdeknek tartom, hogy az önkéntes

kitelepülésre jelentkezett szlovákoknak a földbirtokreform során juttatott földingatlanjait az alapjuttatás emelésére ne használhassák fel, hanem azokat a megyei tanács a Szlovákiából kitelepített, illetve kitelepítendő magyarok javára tartalékolja. Ezt csak úgy lehetne keresztülvinni, ha az Országos Földbirtokrendező Tanács erre vonatkozólag a megyei tanácshoz megfelelő írásbeli rendeletet adna ki.”²⁰

Végh Aladár megbízottira számos feladat megoldása hárult, miután 1946 szeptemberében elfoglalta békéscsabai hivatalát. Az áttelepülni szándékozók lélekszámának pontos ellenőrzése, a visszajelentkezettek kartonjainak összegyűjtése, rendszerezése, a 10.000/1946. M. E. sz. rendelet végrehajtása (igazolások kiadása), sőt a kitelepülés első fázisának lebonyolítása is. Jóllehet a 7. sz. véghatározat életbe léptetése kihúzta a kitelepülésre jelentkezőket és a magyar hatóságok közötti viszály méregfogát. De a MÁK azon rendelete, mely szerint az átköltözni kívánó (felnőtt) magyar állampolgárokat személyesen kell a helyi közigazgatási tisztviselőknek meghallgatniuk, továbbá a kitelepülésre jelentkezőknek a magyar fél előtt is, egyértelműen meg kell erősíteniük szándékukat, felháborodást váltott ki az érintett lakosság (egy részének) körében. A MÁK lényegében a leadott csehszlovák névsor valódiságáról kívánt (a honi közigazgatáson keresztül) meggyőződni, miután nyilvánvaló volt, hogy a CSÁB aktivistái a legkőrmönfontabb módszerek alkalmazásától sem riadtak vissza a jelentkezők számának növelése érdekében.²¹

A kitelepülni szándékozók magyarellenes hangulatát a Sloboda és a CSÁB Magyarországon tartózkodó tisztviselői is szították. Egyre-másra jelentek meg az AFS sajtójában „a magyarországi szlovákok terrorizálásáról, a magyar hivatalnokok túlkapásairól, a munkanélkülivé vált szlovák közalkalmazottak nyomoráról” szóló híradások.²² A MÁK útmutatása alapján 1946 júliusától fokozatosan szabadságolták azokat a magyarországi állami alkalmazottakat, akik a CSÁB-nál regisztráltatták magukat. Állambiztonsági szempontból természetesen nem férhet kétség e lépés jogosságához. Ugyanakkor az elbocsátott tisztviselőknek és családtagjaiknak (ha vagyonuk nem volt) ez az intézkedés súlyos csapást jelentett. A Sloboda nem egy tudósításában hívta fel a közvélemény figyelmét az állás nélküli kitelepülők sanyarú sorsára.²³ A szlovákiai magyar közalkalmazottak nem kevésbé mostoha hétköznapijai azonban elkerülték az AFS újságíróinak figyelmét. Az V. cikkely szerint kijelölt felvidéki magyarok számára 1946 őszétől a csehszlovák állam elvben

vállalta ugyan a létminimum folyósítását. Ennek gyakorlati megvalósításáról azonban ellentmondásos jelentést kapott a pozsonyi Meghatalmazotti Hivatal.²⁴ Valószínű, hogy a viszonyosság elve alapján a magyar állam is igyekezett könnyíteni valamelyest Szlovákiába költöző volt alkalmazottai sorsán. A kétoldalú csere megkezdése az ingóságok átvitelének megoldatlansága miatt egyre inkább elhúzódott. 1946 őszén már érezhető volt, hogy a Szlovákiába vágyóknak kényszerűségből még hónapokat kell szülőföldjükön eltölteniük. Pedig türelmük napról napra fogyatkozott. Sloboda híradása szerint 1946. december 4-én 20 ezer kitelepülni szándékozó szlovák kézjegyével ellátott memorandumot juttatott el az ENSZ-hez, a magyar és a csehszlovák kormányhoz, melyben kérték a lakosságcsere gyors lebonyolítását.²⁵ Nem ismert, de feltételezhető, hogy az aláírásgyűjtést akár a CSÁB is kezdeményezhette.

A Magyarországról elvagyók rossz hangulatát az egyre gyakoribbá váló családi perpatvarok is fokozták. Bár a hazai szlovákokat senki sem kényszerítette az ország elhagyására, a kitelepülés vagy itthon maradás kérdése és főleg az ebből származó vagyoni jogi problémák számos család nyugalma dült fel. A paraszti háztartásokban (még a második világháború utáni években is) három nemzedék élt együtt. A tanya, a ház vagy a föld halálukig leginkább a nagyszülők nevében volt. Legtöbb gazda csak 40–50 éves korában (amikor már szülei nem éltek) vált önállóvá. Ha az egész család együttesen áttelepült, nem is volt gond a családi vagyon megosztásával. Általában azonban nem ez volt a jellemző. Egy-egy családon belül ádáz küzdelmet folytattak egymás ellen a kitelepülni szándékozók és az itthon maradók. Mindkét fél igyekezett megnyerni saját elgondolásának a ház- és földtulajdonnal rendelkező szülőt, nagyszülőt. Ha ugyanis a tulajdonos is áttelepült, akkor a vele együtt élő felnőtt korú családtagjai is jobb elhelyezést, megfelelő csereingatlant kaptak. Míg a birtokos paraszti családokból származó, szülők nélkül átköltöző „vagyonatlan” fiatal felnőtteket más nincstelenekkel együtt a Duna menti Alföld helyett a Szudéta-vidékre irányították.

Szomorú és humoros történetek egyaránt jellemezték a lakosságcsere kapcsán kialakult családi perpatvarokat. Szívszorító volt annak az idős szarvasi szlovák házaspárnak az esete, aki a háborúban elveszítette két felnőtt fiát, ezért egyetlen reménysége 17 éves lánya maradt. Egy atyai pofon után a kislány jövendőbelijével kiszökött Szlovákiába. A kétségbeesett szülők a kormánybiztosságtól kérték kiskorú gyermekük felkutatását és hazahozatalát.²⁶ Nem volt irigylésre méltó helyzetben az a

fiatalasszony sem, aki 4 éves gyermekével lakás nélkül maradt, miután özvegy apja és testvérei „kivitték” feje fölül a családi házat és a tanyát. Az áttelepülés tényével ugyanis az ingatlan a magyar államra szállt, és azt a Magyarországra érkező felvidékiek elhelyezésére használták fel. A kisgyermekes anya szintén szlovák származású férje hadifogoly volt, aki levélben kérte feleségét, hogy maradjon Békéscsabán, a kitelepülésnek még a gondolatát is verje ki a fejéből.²⁷ Akadt ugyanakkor olyan szlovák származású fiatalember is, aki a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosságtól kérte (családi nyugalma érdekében) szlovák nemzetiségű anyósa sürgős eltávolítását az országból.²⁸

A MÁK békéscsabai megbízottjának jó néhány család vagyoni jogi vitájában kellett állást foglalnia a felek vagy az egyik fél kérésére. (A kitelepülni készülőket a CSÁB hivatalnokaihoz, a Magyarországon maradókat pedig inkább a MÁK megbízottjaihoz fordultak tulajdonjogi problémáikkal.) Néhány, a Végh Aladárhoz érkezett vagyonmegosztási kérések közül. „K. A. békéscsabai lakos örökbefogadott két gyermeket. A vagyonát a gyermekekre íratta ajándékozás címén haszonélvezeti jogának haláláig tartó fenntartásával. A gyermekek most ezt azzal hálálták meg, hogy kitelepülésre jelentkeztek. K. mint örökbefogadó viszont nem jelentkezett. Lesz-e joguk a gyermekeknek a haszonélvezeti jog fenntartásával ajándékozásképpen reájuk írt vagyont kivinni, hiszen a jogfolytonosságot nem a haszonélvező szakította meg. Vagy ha fordítva áll a helyzet. A haszonélvező jog tulajdonosa megy ki. Hogyan bírálható el az ilyen eset.” Vagy pedig egy másik eset a családi vagyon megosztásának nehézségéről: „Egy gyermek 32 éves koráig a szüleinél élt a gazdaságban, együtt dolgozott a családdal, a vagyon az apa nevében van, aki kitelepül. A gyermek nem megy. Mivel hosszú évekig a háznál és a gazdaságban foglalatlan volt, tehát mint közös szerzemény alapján jogosult az apával szemben örökségre. Van-e mód arra, hogy az apa, ne vigye ki az egész vagyonát és a fia kapjon itt már valamit, tekintve, hogy megnősült és biztosítani akarja magát.”²⁹

A legtöbb gondot azonban a kirendeltség vezetőjének mégis a visszajelentkezések okozták. Már a CSÁB toborzógyűlései idején és a „gondolkodási idő” alatt is akadtak olyan családok, családtagok, akik megváltottatták kitelepülési szándékukat. A kétoldalú csere megkezdésének késlekedése is tovább kedvtelenítette a korábban még az átköltözés mellett voksolókat. A szaporodó nemzedéki és családi konfliktusokról (az olvasó érdeklődését is felkeltve) a helyi sajtó is beszámolt. „Megdöb-

bentő háterű öngyilkosság történt a napokban. F. J. 52 esztendőös gazdálkodó kedden a kora reggeli órákban beleugrott a tanyáján lévő kútba. Mire észrevették eltűnését, már halott volt. Az öngyilkosság oka, értesülésünk szerint az volt, hogy idősebb F. J., aki nem szándékozott kitelepülni, régóta ellentétben állt 15 éves fiával, ifj. F. J.-vel, aki szülei akarata ellenére Szlovákiába akart menni. Az apa és a fia között lévő ellentét vitte azután rá az apát tragikus tettének elkövetésére.”³⁰

Színes, olvasmányos stílusban adott hírt az újság az egyik volt Arad megyei község hétköznapijairól „Kutyavilág Medgyesegyházán” címmel. „Medgyesegyházán nemcsak a golyák és fecskék készülődnek másik hazájukba, hanem a Szlovákiába kitelepülők is. Az AFS helyi nagyságai minden nap megadják az utasításukat, hogy, mit tegyenek, mert hamarosan eljő a nagy nap, amikor rezesbandával jönnek a szlovák katonák, gyönyörű személyszállító autók, meg sok-sok teherautót is hoznak magukkal és azután – z Bohom! Így lesz, ők tudják, mert éjjel-nappal ezt hirdetik még ma is az ügynökeik. K. András bátyánk is rendezgeti – ahogy illik: vasvillával – a maga szénáját, amit az asszonnyal, Dorottya nénénkel 48 esztendő alatt hordtak össze. Nagy idő, de a kazal is nagy. Nem akar menni sem az asszony, sem a családok. Ők nem féldecis üveg mellett hallanak a kocsmában a csupa cukor, csupa Batya, csupa újruhas Szlovenskóról, hanem a valóságban élnek: a Szlovákiából visszaszököttek mondják nekik, hogy mi van odaát. András bátya jobban hisz a propagandistáknak. Ő megy, s mert a család nem követi: most megmutatja. Felkapja a vasvillát és előbb feleségét fizeti ki vele, aztán a családokat: nesze asszony, nesztek, itt a bér! Azután kimegy a tanyára, elfelejtkezik hatvannyolc esztendejéről és átadja a »pakszust« az új asszonynak, aki vele megy a szlovák paradicsomba.”³¹

Az egyre mélyülő családi problémák, a tényleges csere megkezdésének elhúzódása és nem utolsósorban a szlovákiai valóság megismerése egyre inkább elvették a korábban még az áttelepülés iránt lelkesedők kedvét. A békéscsabai Nemzeti Bizottság (már ismertetett) felhívása nyomán 1946 júniusában indult meg a nagyobb arányú visszajelentkezés. A szlovák fél viszont azt a magyar nyilatkozatot, mely szerint bárki, aki kitelepülésre jelentkezett, visszamaradhat, csábításként, sőt rafinált erőszakként értékelte, és gyakorlatilag „a kifárasztás” politikájával vádolta meg Magyarországot. A lappangó feszültség olykor durva kitörésekben került felszínre. A CSÁB kíséretéhez tartozó fegyveres katonák erőszakkal próbálták megszerezni a visszajelentkezők névsorát a kormánybiz-

tosság egyik békéscsabai tisztviselőjétől. Szerencsére lövés nem dördült el, és a vonakodó hivatalnok ezúttal néhány pofonnal megúsza a „kemény” csehszlovák fellépést.³² A Sloboda is előszeretettel fokozta tovább az áttelepülni szándékozók rossz hangulatát, akik lényegében már 1946 őszén el akarták hagyni Magyarországot. Az újságírók, helyi tudósítók egyre-másra hozták nyilvánosságra a magyar hatóságok „szabotázsakcióit” vagy éppen a „hortysta elnyomásra” emlékeztették olvasóikat.³³ Az igazi okról, az ingóságok átvitele körül támadt magyar–csehszlovák vitáról azonban hallgatott az AFS lapja.

Az aratás, cséplés befejezése után a gazdákra az őszi munkák elvégzése várt. Egyre többen gondolták meg a dolgot, és szlovák lapjukat a magyar hatóságoknál hagyván, a maradás mellett döntöttek. A visszajelentkezésekkel kapcsolatban Gyöngyösi külügyminiszter megrótt a békéscsabai Nemzeti Bizottságot 1946. június 30-i felhívásáért. Gyöngyösi szerint ugyanis a visszalépőknek kellett volna szorgalmazniuk és egy szervezetbe tömörülve kérvényezniük a Magyarországon maradást. Így ugyanis a békéscsabai N. B. azt a látszatot keltette, hogy a magyar hatóságok biztatják visszamaradásra az áttelepülésre jelentkezőket. A külügyminiszter nyilatkozatában mindenekelőtt az ország nemzetközi megítélésének szempontjait helyezte előtérbe, míg a lakossággal naponta érintkező tisztviselőknek gyorsan és határozottan kellett cselekedniük a város nyugalmanak megőrzése érdekében.³⁴ Az érintett települések előljárásságai tanácsalanságukban (1946. május–június) ugyanis egymáshoz fordultak, hogy a visszalépőkkel kapcsolatosan milyen intézkedéseket fogatosítsanak.

A békéscsabai Nemzeti Bizottság gyakorlatilag nem tett mást, mint széles körben nyilvánosságra hozta, illetve megerősítette a népcsere önkéntességéről vallott magyar álláspontot. Így lényegében a június végi csabai felhívás mintául szolgálhatott más, hasonló gondokkal küszködő községek számára. A külügyminiszter reagálását egyébként heves bírálattal illették a Viharsarok helyi politikusai. „Én nem osztom véleményem a Gyöngyösi külügyminiszter által előadottakkal, egyáltalán nem tartom rossznak ezt a visszairatkozási szándékot. Becsedett ide egy szlovák bizottságot a külügyminiszter azzal a gondolattal, hogy remélhetőleg a Szlovákiában ottmaradt magyarok helyzete javulni fog. Sajnos azonban ez nem így történt, a magyarokat Szlovákiában továbbra is üldözik, az ideküldött bizottságok pedig először is cukros spárgával, azután mikor ez sem használt, ijesztgetésekkel kezdték rábírní az itt lakó

szlovákokat a kitelepülésre, sőt hogy tovább menjek a Szovjetunió külpolitikájának nem tetsző dolgokat is műveltek, azt híreszteltették, hogy a férfi munkaerőt Oroszországba viszik ki munkára. Én javasolnám a mezőberényieket felhívni, hogy végezzék ezen munkájukat, s ami már elkészült, azt juttassák el ide Békéscsabára, a Nemzeti Bizottság címére.”³⁵

Bár Csehszlovákia nem szenvedett komolyabb háborús károkat és jóvátételi kötelezettség sem terhelte az országot, sőt a háború befejezését követő években gyakran részesült az UNRRA-segélyekből is, a közellátást azonban egyre nehezebben tudta megoldani a kormányzat. Iparcikkkel (ruha, cipő) ugyan megfelelően ellátták a lakosságot, sőt a szegényebb sorsú magyarországi áttelepülők segélyezésére is gondot fordítottak. Nem voltak képesek biztosítani ugyanakkor az ország állampolgárainak élelmezését. A németek kitelepítése, a zömmel földműves foglalkozású magyar lakosság jogfosztása kedvezőtlenül hatott a mezőgazdasági termelésre. A Magyarországon gabonát, sertést felvásárló szlovákokat gyanakodva figyelték a kitelepülésre jelentkezők is.³⁶ A CSÁB propagandistái ugyanis a tavasszal még tejjel-mézrel folyó kánaánként mutatták be Szlovákiát. Egyre több alföldi szlovák családban merült fel a gondolat, hogy a végleges átköltözés előtt még tájékozódni az új haza hétköznapijairól, és saját tapasztalataik alapján döntenek véglegesen.³⁷ A csehszlovák telepítési szervek is támogatták a magyarországi szlovákok hosszabb-rövidebb ideig tartó kiutazását, ők ugyanis úgy vélték, hogy a Szlovákiába látogatók kedvező benyomásokat szereznek az ottani életviszonyokról, és Magyarországra visszatérve minden jelentkezőt kitelepülésre buzdítanak.³⁸

A szlovákiai valóság megismerése azonban éppen ellenkező hatást váltott ki, mint amire szlovák részről számítottak. 1946 nyarán-őszén ugyanis egyre-másra jelezték vissza maradási szándékukat az áttelepülés iránt korábban még lelkesedő magyar állampolgárok. Az egyik magyarországi „látogató” a Viharsarok újságírójának a következőket mondta el a szlovákiai élelmiszer-ellátásról. „Gondolja el: évente négy családnak csupán 1 db 80 kilogrammos disznót lehet levágnia. Meg kell osztoznuk rajta. Négy családnak, érte? Nem csoda ez otthon: nagyon kevés a háziállat. Főleg disznóban erős a hiány. Az udvarokban 2-3 baromfi lézeng. Mikor én azt állítottam az ottaniak előtt, hogy az én anyámnak idehaza 20 libája és 25 tyúkjá van, azt hitték, lódtíkok.”³⁹

H. A. Békéscsaba, Körösi utcai lakos és néhány vállalkozó kedvű fiatal társa többek között az alábbi tapasztalatokat szerezte útjáról. „Közben

újra mindent megpróbáltam, jártam a szlovák hatóságokhoz, hogy iparhoz vagy földhöz, vagy legalább rendes munkához juttassanak, mikor már megunták, hogy valamennyien állandóan a nyakukra járunk, kereken megmondták, vegyük tudomásul, hogy először a cseh partizánok, azután a szlovákiai szlovákok és ezek után jöhetünk magyarországi szlovákok.”⁴⁰

Sz. I. Békéscsaba, Munkás utcai lakos pedig a rémhírek alaptalanságáról szerzett bizonyosságot. „A propaganda azt állította, hogy ha nem jelentkezünk, kivisznek Oroszországba jóvátételi munkára, ha oda nem is visznek ki, Szlovákiába úgy is ki kell mennünk, s ha nem önként jelentkezünk, akkor csak 50 kg-os csomagot engednek kivinni. Miután az itt terjesztett rémhírek valótanságáról meggyőződünk, kérem az illetékes magyar hatóságokat, hogy a felvettek névjegyzékéből minket töröljenek.”⁴¹

Végh Aladár megbízott 1946. szeptember közepétől naponta 1–10 szlovák lapot (2–30 személy adataival) küldött a MÁK központjába a tulajdonos visszajelentkezési szándékával.⁴² 1946. december 31-ig csak Békéscsabáról és környékéről mintegy 800–1000 személy vonta vissza kitelepülési szándékát.⁴³

A 10 000/1946. M. E. számú rendelet végrehajtása sem volt gördülékeny. Mindenekelőtt a kitelepülésre jelentkezettek névjegyzékének hiánya, pontosabban annak centralizált kezelése okozott gondot. E névjegyzéket (a szlovák lapok másodpéldányait) ugyanis a MÁK fővárosi központjában őrizték. A nyár végi létszám-ellenőrzéshez a helyi közigazgatási hatóságok gyakran csak a szlovák lapok alapján összeállított névsort kapták meg. Az ingatlanok elidegenítését szabályozó (10 000/1946. M. E. sz.) rendelet szerinti bizonyítványok kiállítása rendkívül körülményes volt. A Békés megyei községi, városi előljáróságok ugyanis először a csabai megbízottnak adták át a kérelmeket, aki azokat a budapesti központhoz továbbította. Itt vizsgálták meg (a szlovák lapok alapján), hogy az ingatlan eladója vagy megterhelője jelentkezett-e áttelepülésre. Majd pedig a csabai megbízott érintésével érkezett vissza az elbírált kérelem (bizonyítvány) a helyi előljáróságra, utána pedig az érintett állampolgárokhoz. A nehézkes ügyintézés hetekig-hónapokig eltartott, és e kényszerű várakozás gátolta a normális ingatlanforgalmat. A vevők és eladók egyaránt türelmetlenül várták a lassú ügyintézés megreformálását. 1946. október elején a Kormánybiztosság végül annyi könnyítést engedett, hogy a helyi közigazgatás közvetlenül a fővárosi központtól

kérhetett írásbeli tájékoztatást.⁴⁴ A visszalépők nagy száma azonban mindenképpen indokoltá tette, hogy az áttelepülők kartotékjait egyetlen központi helyen őrizték, és az esetleges változásokat naprakészen jegyezzék.

Elsősorban az égető munkaerőhiány sarkallta a csehszlovák felet arra, hogy azalatt is, amíg folynak az ingóságok átvitelét szabályozó vegyesbizottsági tárgyalások, a vagyontalan áttelepülő magyarországi családokat egyoldalúan befogadja.⁴⁵ Az egyoldalú befogadás gyakorlatilag azt jelentette, hogy az ún. „S” névjegyzékekben szereplő személyek helyett a csehszlovák állam nem telepíthetett át felvidéki magyarokat. A szegényebb sorsú magyarországi kitelepülőket ugyanis nem Dél-Szlovákia falvaiban, városaiban helyezték el, hanem a Szudéta-vidék elhagyott német ingatlanjaiba vagy valamelyik bányavidékre irányították. Csehszlovák részről előszeretettel szorgalmazták nagyobb (12–18 éves) iskoláskorú gyermekek előzetes szlovákiai kiutaztatását.⁴⁶ Továbbá igyekeztek lebeszélni a szülőket arról, hogy gyermekeiket az újonnan megnyíló vagy átszervezett magyarországi két tannyelvű iskolákba adják.⁴⁷ A kitelepülő gyermekek nyelvi képzésére nagy szükség volt, hiszen voltak, akik nem vagy csak alig beszéltek az irodalmi szlovák nyelvet. De nem kis szerepet játszott a csehszlovák elgondolás megvalósításában az az „előrelátás” sem, hogy a szülők könnyebben elszakadnak őseik lakóhelyétől, ha már gyerekeik otthon érzik magukat jövődő hazájukban. A szlovák hatóságok mindent megtettek, hogy a Magyarországról érkező gyerekek elégedettek legyenek sorsuk alakulásával. Szlovákia legszebb vidékein helyezték el őket, és számukra ingyen ruhát, cipőt és taneszközöket biztosítottak. Az idegen környezet, a nyelvi nehézségek és nem utolsósorban a szülők hiánya azonban egyre fokozták a gyerekek honvágyát.⁴⁸

A soron kívüli átköltöztetést (az 1. sz. véghatározat alapján) a magyarországi bányavidékekről kezdték meg a csehszlovák telepítési szervek. Első alkalommal 1946. június közepén (11–14.) 150 család 518 személy hagyta el az ország területét.⁴⁹ Békéscsabáról és környékéről szeptember 26-án és 27-én indították útnak az első kitelepülőket szállító gépkocsi-karavánokat, 4 pedagógus 34 tanuló lépte át az országhatárt.⁵⁰ 1946 második felében több mint 8 ezer vagyontalan magyar állampolgár és (szülők nélkül már előre kiutazó) gyermek költözött át Csehszlovákiába. A soron kívül áttelepülők csak személyes használati tárgyaikat (ruha, bútor) és kisebb mennyiségű élelmiszert (liszt, zsír) vihettek magukkal.

Akadtak azonban olyan vállalkozó szellemű kitelepülők is, akik jelentősebb élelmiszerkészletet próbáltak meg kicsempészni az országból.⁵¹

Többen inkább önként lemondtak a magyar állam javára csekélyebb értékű ingatlanjaikról (1/4 vagy 1/8 házrészről, néhány száz négyszögöl kertről, esetleg szántóföldről) a gyors áttelepülés reményében. Végh Aladár békéscsabai megbízott és munkatársai a magyar állam képviselőjeként a CSÁB tisztviselőivel együtt ellenőrizték le a kitelepülők lélekszámát, ingóságait stb. A MÁK azonban néhány esetben kifogást emelt a távozni szándékozó személyek ellen. Olyan békéscsabai és környékbeli polgárok is szerepeltek a CSÁB listáján, akik a magyar hatóságok előtt magyar nemzetiségűnek vallották magukat, vagy pedig számottevő ingatlanvagyonuk volt. Az árvák és az elvált szülők gyermekeinek kitelepülése esetén gyakran gyámügyi akadályok merültek fel.⁵² A három délkelet-alföldi körzetből 1946 nyarán–őszén közel 2 ezer személy távozott. (Szarvasiból 843, a Békéscsabaiból 624, a Tótkomlósiból pedig 432.)⁵³

Mialatt a kitelepülni szándékozók és a honi közigazgatási tisztviselők között, az adózás kérdésének megoldatlansága miatt, a végsőig kiéleződtek az ellentétek, a Vegyesbizottság 1946. július 8-án, Ótátrafüreden meghozta 7. sz. véghatározatát, amely mind az önkéntesen távozó szlovákoknak, mind pedig az áttelepülésre kijelölt magyaroknak tényleges átköltözésük napjáig különleges jogi helyzetet biztosított, pontosabban konzuli jogvédelemben részesítette a kicserélendő népességet.⁵⁴ E véghatározat szerint „nem lehet az áttelepülőkön behajtani semmiféle adót, szolgáltatást és illetéket, illetőleg egyéb pénzügyi természetű közjogi követelések teljesítését”. A magyarországi szlovákok (az áttelepülni szándékozók) jogvédelmét a Budapesten székelő Szövetséges Ellenőrző Bizottság mellett működő csehszlovák kormány megbízott látta el, míg a felvidéki magyarok (áttelepítésre kijelölt V. cikkelyesek) a pozsonyi Meghatalmazotti Hivatalhoz fordulhattak sérelmeikkel.⁵⁵ A Vegyesbizottság úgy rendelkezett, hogy a véghatározat csak akkor lép életbe, ha Magyarország számára is ismertté válik az áttelepítendő névsora. Jóllehet a Sloboda már korábban (július elején) felhívta olvasói figyelmét e jogorvoslati lehetőségre.⁵⁶ Közös megegyezéssel sikerült tehát legalább részlegesen orvosolni az „adóztatás” miatt kirobbant súlyos konfliktust.⁵⁷

Az 1946. augusztus 1-jén a Pozsonyban felállított Meghatalmazotti Hivatal vezetőjének a miniszterelnök Wagner Ferenc jogtanácsost ne-

vezte ki, aki néhány héttel később (augusztus 26-án) vehette át a Szlovák Telepítési Hivataltól a leendő magyar állampolgárok, az áttelepítésre kijelölt felvidékiek névsorát.⁵⁸

Wagner és munkatársai e névsor alapján küldtek értesítést október hónapban az érintett magyar családok számára. A köznyelv által „Wagner-féle fehér lapnak” nevezett igazolvány (értesítés) tájékoztatta az áttelepülésre kijelölteket a konzuli jogvédelemről, az adómentességről, valamint bizonyos vagyoni jogi problémák rendezésének lehetőségéről (6. melléklet).⁵⁹ Ez utóbbi rendezése igen nagy szükség volt. Az állampolgárságuk elvesztésén túl ugyanis a felvidéki magyaroknak még vagyonukkal is felelniük kellett „háborús bűneikért”. Különösen az 1945. június 5-én bevezetett nemzeti gondnokság intézménye (A Szlovák Nemzeti Tanács 50/1945. sz. rendelete) keserítette el az újból nemzetiségi sorba kerülő felvidékieket.

„1. § Az állam szempontjából megbízhatatlan személyek Szlovákia területén fekvő minden vagyona lefoglalandó és zár alá veendő...”

4. § Az állam szempontjából megbízhatatlannak tekintendők: a.) a német vagy magyar nemzetiségű személyek, amennyiben nem igazolják, hogy tevékenyen részt vettek Németország vagy Magyarország elleni harcban, vagy lényegesen hozzájárultak a Csehszlovák Köztársaság és a szlovák és cseh nép szabadságának visszaszerzéséhez...” A nemzeti gondnokság intézményének felállítása lényegében majdnem azonos volt a vagyonelkobzással, hiszen a tulajdonos semmit sem tudott kezdeni tulajdonával (műhely, üzlet, ház). Nem adhatta el, illetve nem részesülhetett a termelésből származó nyereségből sem.⁶⁰

Az augusztus 23-án kiadott (Szlovák Nemzeti Tanács 104/1945. sz.) rendelet még ennél is súlyosabb büntetést helyezett kilátásba. Hiszen a legfőbb államhatalmi szerv törvényesítette „a magyarok, németek és szlovák hazaárulók” földjének elvételét. Elméletileg ez a rendelet az összes szlovákiai magyar paraszti birtok kisajátítását irányozta elő. Szerencsére végrehajtására csak szórványosan került sor, és jobbra csak az 50 ha feletti birtokokat érintette.⁶¹

A 108/1945. sz. elnöki dekrétum pedig a nemzeti újjáépítés alapjait az „ellenséges vagyonok” megszerzéséből kívánta előteremteni. Elsősorban az értékpapírokra, családi házakra, üzemekre terjedt ki az elkobzás.⁶²

A meghatalmazott által küldött értesítés mindhárom rendelet (dekrétum) csehszlovák részről történő felfüggesztéséről adott tájékoztatást.

Pontosabban csak az V. cikkely szerint áttelepülőkre vonatkozott az említett csehszlovák rendeletek végrehajtásának szüneteltetése, míg a VIII. cikkely alapján kijelölt „nagy háborús bűnösöket” nem érintette a vagyonek kobzás hatálytalanítása. A „nagy háborús bűnösök” családtagjaira (a velük áttelepítendő gyermekeikre, házastársukra stb.) azonban az V. cikkelyeseknek nyújtott „kedvezmény” volt érvényes.⁶³ A VIII. cikkely szerint áttelepítendő magyarok kiválasztása elsősorban a szlovákiai közigazgatási hatóságok aktivitásán múltott, és legtöbb esetben szubjektív alapon döntöttek e kérdésben. Előfordult, hogy egy-egy település teljes felnőtt lakosságát azért nyilvánították háborús bűnösnek, mert 1938 őszén lelkesen fogadták a bevonuló katonákat.⁶⁴ Ilyen alapon az önálló Szlovák Állam polgárainak jelentős részét is felelősségre lehetett volna vonni, hiszen a háború alatt az országban masírozó német hadsereget nem egy esetben a szlovák lakosság kitörő örömmel fogadta. A magyar–csehszlovák kétoldalú tárgyalások eredményeként 1946 őszétől a felvidéki magyarság egy részének (kb. 160–170 ezer személy) sikerült megszabadulnia a jogfosztó intézkedések hatálya alól.⁶⁵ A további több mint félmillió szlovákiai magyar állampolgársága és vagyonbiztonsága továbbra is megoldatlan maradt, pontosabban több mint 300 ezren a reszlovakizációval vélték megoldani problémáikat.

A vagyonjogi kérdések rendezését szolgálta még a 6. és a 22. véghatározat is, amelyek a Szlovákia területéről elmenekült és Magyarországra költözött személyek ingóságainak áthozatalát szabályozták, tekintet nélkül arra, hogy az illető résztvevője-e a lakosságcsere-nek vagy sem.⁶⁶

Az említett, a tulajdonjogi viszonyokat megbolygató rendelkezéseken túl a reszlovakizációs kampány (1946 nyara) és a Szudéta-vidékre történő deportálás is megkeserítette a felvidéki magyarság hétköznapijait. „Azokat a személyeket, akik reszlovakizációra nem jelentkeztek, 1946 év végén azzal fenyegették meg, hogy őket Csehszországba deportálják. K. Géza tornaljai lakost 1946. december 16-án akarták elszállítani 4 gyermekével együtt Csehszországba munkára, de bizalmasan közölték vele, ha reszlovakizál, otthon maradhat. Mivel nem tudta magát más módon megváltani, kénytelen volt reszlovakizációs nyilatkozatát aláírni, amelyet később visszavont” – írta az egyik, a pozsonyi Meghatalmazotti Hivatalhoz küldött jelentés.⁶⁷ A magyar megbízott azonban csak az áttelepítésre kijelöltek jogsérelmeinek orvoslásához járulhatott hozzá. Akadt tehát bőven tennivalójuk a pozsonyi hivatal munkatársainak. 1946 őszén megszervezték a területi kirendeltségeket (Kassa, Losonc, Érsekújvár, Ko-

márom, Léva, Párkány, Somorja) is. Ez nagy segítség volt a sérelmet szenvedett magyarok számára, hiszen nem kellett napokig utazniuk egy-egy jogi tanácsért. 1947 nyarától (Boross Zoltán visszaemlékezése szerint) azon ban gyakorlatilag csak három körzeti kirendeltség (Pozsony, Rimaszombat, Kassa) működött, a körzethatárokat pedig a csehszlovákiai közigazgatási beosztásnak megfelelően alakították ki. Még 1946 őszén megkezdődött az áttelepülésre kijelöltek személyi és vagyoni adatainak összeírása, hogy számukra megfelelő magyarországi telephelyeket találjanak.⁶⁹

Jegyzetek

¹ Szabó Károly 1981. II. köt. 42. o.

² BML 308/1976. gyj. (Boross Zoltán iratai)

³ ÚMKL–MÁK XIX–A–15–d/116. Jelentések a kitelepülni szándékozókrol.

⁴ 11.040/1946. M. E. számú rendelet (Két év hatályos jogszabályai 141. o.)

⁵ 10.000/1946. M. E. számú rendelet (Két év hatályos jogszabályai 140–141. o.)

⁶ 6.850/1946. M. E. számú rendelet (Két év hatályos jogszabályai 136–138. o.)

⁷ 5.300/1947. M. E. számú rendelet (Az 1947. év hatályos jogszabályai 120–124. o.)

⁸ Szabó Károly 1981. II. köt. 43–44. o. A magyar állam szervei 1944–1950. I. köt. 54. o.

⁹ ÚMKL–MÁK XIX–a–15–d/116. – Jócsik Lajos körlevele 1946. július 30. 3033/1946.

¹⁰ BML XVII. 36/l. (Békéscsabai NB Iratok) 1946. augusztus 15.

¹¹ BML XVII. 36/l. (Békéscsabai NB Iratok) 1946. szeptember 5.

¹² BML–MÁK XXIV. 1/1. Végh Aladár mb. iratai – Feljegyzések. 1946. szeptember 13. A levéltári források alapján nem állapítható meg egyértelműen, hogy Végh Aladár megbízott kinevezése egyúttal a MÁK vidéki (békéscsabai) kirendeltségének felállítását is jelentette. Más források (BML–MÁK XXIV. 2/1. 2–3–K 1947.) szerint ugyanis 1947. március 21-én alakult meg a Békéscsabai kirendeltség. Ha ehhez a dátumhoz kötjük a kirendeltség létrehozását, akkor 1946 szeptembere és decembere között Békéscsabán tevékenykedő megbízotti irodát inkább csak a MÁK vidéki hivatali szervezete előzményének tekintjük. Ebben az esetben 1946 őszén a MÁK megbízottai alkalmi feladatokat (a visszajelentkezők szlovák lapjainak összegyűjtése, a vagyontalanok kitelepítésének előkészítése) láttak el. Nincsenek levéltári feljegyzések arról, hogy Végh Aladár békéscsabai tevékenységével egy időben Tótkomlóson és Szarvason működött volna-e önálló MÁK megbízott. Pl. a németek lakta Sopronban 1947 tavaszán (1947. március 17-én) csak közvetlenül a kétoldalú cserc megindulása előtt szervezték meg a kirendeltséget (Zielbauer György

1989. 74. o.). A MÁK dél-dunántúli kirendeltségének tevékenységéről, a telepítési feladatok megoldásáról Cseresnyés Ferenc (1982) készített összefoglalást.
- ¹³ BML-MÁK XXIV. 2/1. 2–3–K–1947.
BML-MÁK XXIV. 3/1. 17–4–K–1947., BML-MÁK XXIV. 3/1. 42–4–K–1947., BML-MÁK XXIV. 3/1. 52–4–K–1947. (A Békéscsabai kirendeltség élére Toma Ádámot nevezték ki, míg a Tótkomlói vezetéssel Sechler Zoltánt bízta meg.)
- ¹⁴ 9a. ábra. Forrás: BML-MÁK XXIV. 1/8. 3369/1947.
- ¹⁵ 9b. ábra. Forrás: BML-MÁK XXIV. 2/1. 2606–2–K/1947 adatai alapján.
- ¹⁶ 4.066/1949. Korm. sz. r. (Törvények és rendeletek gyűjteménye 1950. II. köt. 354. o.)
- ¹⁷ BML-MÁK XXIV. 1/1. A Mezőberényi NB jgyk. 1946. augusztus 26.
- ¹⁸ BML-MÁK XXIV. 1/1. Halász István mb. jelentései 26/1946.
- ¹⁹ BML-MÁK XXIV. 1/1. Halász István mb. jelentései 29/1946.
- ²⁰ BML-MÁK XXIV. 1/1. Halász István mb. jelentései 15/1945.
- ²¹ A CSÁB 1946. őszén levélben kért tájékoztatást azoktól a községektől, ahol jelentősebb számú áttelepülő szlovák élt. A MÁK egyik rendelete azonban megtiltotta az előljárásságoknak, hogy külföldiek részére közvetlenül bármilyen adatot is kiszolgáltassanak. Csak a MÁK volt illetékes erre a feladatra. (Viharsarok, 1946. október 12.)
- ²² Sloboda, 1946. július 6., augusztus 17., szeptember 4.
- ²³ A MÁK békéscsabai megbízottja még 1946. őszén is arról számolt be, hogy a szabadságolt tisztviselők teljes fizetésüket kézhez kapták (BML-MÁK XXIV. 1/1. Végh Aladár iratai). Cseres Tibor: Gátoljuk meg az apró hazaárulásokat! című vezércikkében követelte az áttelepülésre jelentkezett közalkalmazottak elbocsátását (Viharsarok, 1946. szeptember 11.).
- ²⁴ 5. sz. véghatározat (A magyar-csehszlovák lakosságcsere-re vonatkozó jogszabályok 20. o.)
- ²⁵ A memorandum teljes szövegét a Sloboda 1946. december 5-i számában közölte. A MÁK megállapítása szerint „a memorandum szereplő aláírások kb. csak 25%-ban eredetiek”. (ÚMKL-MÁK XIX-A-15-d/116. – Jelentések 1946. december 27.)
- ²⁶ BML-MÁK XXIV. 1/1. Végh Aladár iratai.
- ²⁷ Párhuzamos vallomások 1988/89.
- ²⁸ Párhuzamos vallomások 1988/89., BML-MÁK XXIV. 1/1. Végh Aladár iratai – Sürgősen elintézendők – iktatási szám nélkül.
- ²⁹ BML-MÁK XXIV. 1/1. Végh Aladár iratai.
- ³⁰ Viharsarok, 1946. szeptember 7.
- ³¹ Viharsarok, 1946. szeptember 11.
- ³² Viharsarok, 1946. szeptember 4.
- ³³ Sloboda, 1946. július 6., 17., szeptember 1., november 28., december 5., illetve Viharsarok 1946. október 9.

- ³⁴ BML–XVII. 36/1. (A Békéscsabai NB iratai) 1946. július 11.
- ³⁵ BML–XVII. 36/1. (A Békéscsabai NB iratai) 1946. július 11., illetve Viharsarok, 1946. július 13.
- ³⁶ Viharsarok, 1946. június 8., július 3.
- ³⁷ Viharsarok, 1946. április 17., június 28., szeptember 14.
- ³⁸ Viharsarok, 1946. szeptember 4., Sloboda, 1946. június 1., november 21.
- ³⁹ Viharsarok, 1946. június 19.
- ⁴⁰ PA 19. f. 3. fcs. 7. öe.
- ⁴¹ PA 19. f. 3. fcs. 7. öe.
- ⁴² BML–MÁK XXIV. 1/1. Végh Aladár iratai „Visszajelentkezések”.
- ⁴³ A Viharsarok 1946. szeptember 7-i tudósítása 5000 csabai visszalépéséről adott tájékoztatást. Ez a szám azonban mindenképpen túlzott, Végh Aladár jelentései szerint (BML–MÁK XXIV. 1/1.) kb. 1000 személy mondott le 1946 nyarán–őszén kitelepülési szándékáról Békéscsabán és környékén.
- ⁴⁴ BML–MÁK XXIV. 1/1. Végh Aladár iratai.
- ⁴⁵ 1. sz., illetve 8. sz. véghatározat – 1946. június 5. (A magyar–csehszlovák lakosságcsereére vonatkozó jogszabályok 17. o., illetve 26. o.)
- ⁴⁶ Viharsarok, 1946. szeptember 7., október 12.
- ⁴⁷ „A rémhírterjesztők márciusban úgy ijesztgették a kitelepülni nem akaró szlovák szülőket: ha beíratják gyermeküket szlovák iskolába, akkor ki fogják őket a magyarok telepíteni, akik pedig jelentkeztek áttelepülésre, azoknak nem érdemes szlovák iskolába íratni gyermeküket, mert úgyszólván Szlovákiában fognak iskolába járni” – adta hírül a Viharsarok (1946. augusztus 28.) az anyanyelvi oktatás körül kirobbant vitát.
- ⁴⁸ Sloboda, 1946. október 6., november 21.
- ⁴⁹ ÚMKL–MÁK XIX–A–125–d/117. Kimutatások..., illetve Sloboda 1946. június 12.
- ⁵⁰ BML–MÁK XXIV. 1/1. Végh Aladár iratai.
- ⁵¹ Szobek András 1986. 139–140. o.
- ⁵² BML–MÁK XXIV. 1/1. Végh Aladár iratai.
- ⁵³ A magyar források szerint 1946. június 11. és október 30. között 25 csoportban 8630 személy távozott. (Közülük 5837-en kvótában a többiek pedig kvótán kívül.) A „kvótán kívül távozók” zöme a kitelepülők magyar nemzetiségű házastársai vagy pedig olyan személyek voltak, akik még alapfokon sem ismerték a szlovák nyelvet, illetve magyar nemzetiségüként jelentkeztek áttelepülésre. 1747 (korábban jelentkezett) magyar állampolgár elállt átköltözési szándékától. (ÚMKL–MÁK–XIX–a–15–d/117. Kimutatások...) A szlovák források 8599 személyről tudnak, akik az említett időszak alatt távoztak Magyarországról (Sloboda, 1947. február 7.).
- ⁵⁴ 7. sz. véghatározat (A magyar–csehszlovák lakosságcsereére vonatkozó jogszabályok 24–25. o.), Szabó Károly 1988. 58. o.
- ⁵⁵ Szabó Károly 1981. II. köt. 45. o.

⁵⁶ Sloboda, 1946. július 11.

⁵⁷ A magyar hatóságok még 1946 nyarán is (közvetlenül a 7. véghatározat meghozatala előtt) több alkalommal felszólították a kitelepülni szándékozókat, hogy köztartozásaikat fizessék meg. (Viharsarok, 1946. június 8., július 13.)

⁵⁸ Szabó Károly 1981. II. kötet 45. o.

⁵⁹ 6. melléklet: „Wagner féle fehér lap”. (Minden áttelepített család irathagyatékában megtalálható.)

⁶⁰ A Sz.N.T. 50/1945. sz. r. (Közli Gerényi Tibor é. n. 68–75. o.)

⁶¹ A Sz.N.T. 104/1945. sz. r. (Közli Gerényi Tibor é. n. 75–84. o.)

⁶² A 108/1945. sz. elnöki dekrétum (Közli Gerényi Tibor é. n. 84–92. o.)

⁶³ 20. véghatározat (A magyar–csehszlovák lakosságcsereére vonatkozó jogszabályok 36. o.)

⁶⁴ Janics Kálmán 1979. 187. o., Szabó Károly 1988. 56–57. o.

⁶⁵ Az V. cikkely szerint kijelöltek száma családtagokkal együtt: kb. 106 000 fő. VIII. cikkely (5. §) szerint a kijelöltek száma családtagokkal együtt („kis háborús bűnösök”) kb. 2000 fő. A VIII. cikkely (1–4. §) szerint kijelöltek családtagjainak száma (az ún. „nagy háborús bűnösök” családtagjai) kb. 55 000 fő. A konzuli jogvédelemben, részesülő felvidéki magyarok száma összesen: mintegy 163 000 fő.

⁶⁶ 22. véghatározat (MK–HL 88. szám 1947. április 19.)

⁶⁷ BML–308/1976. gyj. Boross Zoltán iratai – Körzeti jelentések.

⁶⁸ Szabó Károly 1981. II. köt. 50. o.

⁶⁹ A felvidéki családok vagonfölvételi íve (nyomtatvány) BML–308/1976. gyj. Boross Zoltán iratai. Boross Zoltán 1997.

A CSERE TÉNYLEGES LEBONYOLÍTÁSA 1947 ÁPRILISA ÉS 1948 DECEMBERE KÖZÖTT

Háromnegyed éves kényszerű várakozás után 1947. március végére elhárultak az utolsó akadályok is a csere tényleges megkezdése előtt. A csehszlovák kormány ugyanis február 25-én felfüggesztette a felvidéki magyarok november közepe óta tartó deportálását, amelynek során több mint 40 ezer személyt szállítottak lényegében munkaszolgálatra a cseh–morva országrész egykor németek lakta vidékeire.¹ Továbbá április 2-án közzétették a 26. véghatározatot, amely az egyezmény szellemének megfelelően szabályozta az ingóságok átvitelét, vagyis a tulajdonos szabadon rendelkezett mozgatható értékeivel. Eladhatta, vagy pedig minden korlátozás nélkül új hazájába vihette azokat (7. melléklet).² A Vegyesbizottság egyébként már korábban (1946 nyarán–őszén) elfogadta az áttelepülés lebonyolításával kapcsolatos véghatározatok többségét.³

A magyar és a szlovák telepítési szervek, illetve a diplomaták 1947 márciusában a csere első részeként 3 ezer család (mintegy 12 ezer személy) kölcsönös átköltöztetéséről döntöttek.⁴ A tárgyaló felek között az áttelepítendő magyar családok vagyoni helyzete és foglalkozási szerkezete okozta a legtöbb nézeteltérést. A csehszlovák küldöttség (hosszas alkudozás után) ígéretet tett arra, hogy a Magyarországra érkező felvidéki családfőeknek legfeljebb kétharmada lesz földműves foglalkozású, és a személyenként visszamaradó föld nem haladja meg a 2,37 kat. holdat.⁵ Nem lényegtelen mozzanata a lakosságcsere Jócsik Lajos kormánybiztos lemondása sem. Jócsik arra hivatkozott, hogy államtitkári megbízatására való tekintettel, időhiány miatt nem tudja megfelelően ellátni kormánybiztosi hivatalát. A háttérben azonban más okok húzódtak meg. A felvidéki magyarság sorsáért aggódó és kemény tárgyalófélnek bizonyuló egykori írótt heves támadások érték csehszlovák részről. Jócsik Lajos viszont inkább a távozást választotta, hogy személye ne

akadályozza a küszöbönálló magyar–szlovák megegyezést. A MÁK élére április 11-én Hajdú Istvánt nevezte ki a miniszterelnök.⁶ Az egyeztetések a csere lebonyolításáról azonban még az átköltözködések megkezdése után is folytatódtak. A tárgyalási eredményeket, pontosabban a magyar kifogásokat pedig az ún. pöstyéni jegyzőkönyvben rögzítették.⁷

Az 1947. április 10-e és 1948. december 21-e közötti időszakban mintegy 23 ezer szlovák (származású vagy nemzetiségű) magyar állampolgár hagyta el térségünket (13. táblázat).⁸ A helyükre érkező felvidéki magyarok száma azonban még a 9 ezret sem érte el (14. táblázat).⁹ E két évben az országból (a csere keretében) távozók majdnem felének Békés vagy Csanád megyében volt a lakóhelye (15. táblázat).¹⁰ A betelepülő magyaroknak pedig még az ötödét sem helyezték el a Délkelet-Alföldön (16–17. táblázat).¹¹

A szlovák és a magyar telepítési szervek előzetes egyeztetés alapján (a korábban már ismertetett ikresítési névjegyzékek felhasználásával) indították meg a tényleges cserét. Magyarországon, április 9-én a Tótkomlói körzethez tartozó Pitvaroson és a Nyíregyházi körzetben (a várost övező bokortanyákon) kezdték meg ingóságaik vagonokba rakását a kitelepülni szándékozók. Ezzel egy időben, Szlovákiában, a Galántai körzet áttelepítésre kijelölt családjai (Nagyfödémes, Nagymácséd), valamint Léva és környékének magyarjai is csomagoltak. Az első magyar, illetve szlovák telepéseket szállító szerelvény április 12-én lépte át az országhatárt.¹² Május közepén a Szarvasi, május végén pedig a Békéscsabai körzet is bekapcsolódott a lakosságcserebe. A kondorosi szlovákokat a történelmi levegőjú Nagysallóra, a csabaiakat pedig Érsekújvárra és környékére (Andód) költöztették. A mezőberényi kitelepülőknek is közel fele még az első 3 ezer család között távozott a csallóközi Gútára.¹³ A MÁK a népességmozgás első heteiben szinte csak a magyarországi németek korábbi ingatlanjait használta fel telepítési célokra (10. ábra).¹⁴ Mindössze Galánta vidékéről és Andódról irányítottak néhány szerelvényt Nyíregyházára.

Térségünkben ugyan már 1946 nyarán – 1947 tavaszán is letelepedett néhány menekült család, felvidéki magyarok jelentősebb számban azonban csak május végén érkeztek.¹⁵ Az érsekújváriakat Tótkomlóra, a június elejétől folyamatosan érkező gútaiakat pedig a további megüresedő telephelyekre (Pitvaros, Kondoros stb.) irányította a kormánybiztosság. Az ikresítési ívek alkalmazásából származó szervezési előnyöket elsősorban a szlovák fél hasznosította. A hazai hatóságok jobbra csak a

kitelepítések előkészítésénél tudták alkalmazni az ingatlancsere-név-jegyzéket. A Felvidékről egy-egy szerelvénnel távozó (20–30 család, 80–120 fő) ugyanis annyi házat, földet hagytak vissza, amennyi elegendő volt a Magyarországról érkező ikervonat utasainak megélhetésére. A hazai (délelet-alföldi) szlovák falvakban ugyanakkor többnyire csak 3–4 kitelepülő szerelvény után tudtak egy betelepülőt fogadni. Vagyis 20–30 felvidéki család megfelelő (minimális) életkörülményeinek biztosítására gyakran 70–80 már elköltözött család ingatlanjait kellett szétosztani.¹⁶

1947 júniusában tovább folytatódott a csere. A csehszlovák kormány újabb 10 ezer család kölcsönös átköltöztetését terjesztette elő.¹⁷ Még aratás előtt befejeződött a mezőberényiek és a medgyesegyháziak kitelepülése. A békéscsabai földműves lakosság egy része is éppen a legnagyobb nyári munkák előtti napokban változtatott lakóhelyet. A csere átmeneti szüneteltetését (az említett időszak alatt) magyar és szlovák oldalról egyaránt szorgalmazták.¹⁸

Augusztustól újból a Tótkomlói körzet homogén szlovák lakosságú falvai kerültek sorra (Nagybánhegyes, Csanádalberti, Ambrózfalva). A szarvasi körzetből Csabacsüdről és Szarvasról távoztak legtöbben az év második felében. Július elején nagyobb lélekszámú komáromi telepest helyeztek el Békéscsabán. A Vágsellyei körzethez tartozó Negyed és Vágfarkasd lakói közül is sokan találtak új otthonra térségünkben 1947 őszén. De a Lévai körzet községeiből is többeket ideirányítottak. Sőt a tótkomlói kitelepülők „ikerpárjai” közül is néhány család Békés és Csanád megyében kapott csereingatlant. 1947-ben a ténylegesen kitelepülő békés–csanádi szlovákoknak 4/5-e távozott az országból, és ezen időszak alatt mintegy 6 ezer felvidéki magyar letelepítése is megtörtént.¹⁹ A népesebb szlováklakta helységek közül már csak Szarvason és Békéscsabán maradt vissza nagyobb számú leendő csehszlovák állampolgár.

1948 tavaszán a hazai szlovákok már egyre kisebb érdeklődést mutatnak az átköltözés iránt. Gyakran előfordult, hogy a kitelepülésre jelentkezett családoknak még a fele, harmada sem élt az egyezmény nyújtotta lehetőséggel.²⁰ A szlovák fél viszont az ikresítési ívek alapján egyre-másra indította útnak a magyar családokat. A paritás elve így teljesen felborult. A magyar áttelepítési kormánybiztos a külügyminiszterrel egyetértésben 1948. június 12-én felfüggesztette a lakosságcsere-t.²¹ A nyár folyamán azonban újból tárgyalóasztalhoz ültek az érdekeltek. A csehszlovák fél természetesen az összes, még Magyarország területén tartózkodó, átte-

lepülésre jelentkezett és e szándéka mellett kitartó szlovák átköltöztetését szorgalmazta. Magyarország pedig 10 ezer további, V. cikkely szerinti és családtagokkal együtt kb. 5 ezer VIII. cikkely szerinti felvidéki magyar befogadását vállalta 1948. december végéig.²²

1948 őszén (térsgünkől) elsősorban Békéscsabáról és környékéről távozott nagyobb számú kitelepülő.²³ A másik két délkelet-alföldi körzetben ekkorra már inkább csak azok maradtak, akiknek átköltöztetését korábban valamilyen családi vagy szervezési ok, esetleg betegség akadályozta. Békés és Csanád megye a népcserc utolsó szakaszában viszonylag kevés családnak tudott otthonteremtési lehetőséget kínálni. A komáromi (V. cikkely szerinti) áttelepülőket elsősorban Békéscsabán, a Szlovákia különböző részeiből érkező VIII. cikkely szerintiek pedig a még üres telephelyekkel rendelkező 8 községben (városban) helyezték el.²⁴

Az első néhány száz család áttelepítése után többé-kevésbé kialakult, gördülékennyé vált az átköltöztetések menete. 1947 áprilisától 1948 júniusáig a ki- és betelepítések alapját a már ismertetett ikresítési (ingatlancsere-) névjegyzékek jelentették.²⁵ Április elején egy időben értesítették a 3 ezer kijelölt magyar és szlovák családot, hogy áttelepülésük a közeljövőben megtörténik. Egyúttal felhívták az érintettek figyelmét a hivatalos ingatlan-nyilvántartási iratok beszerzésére, továbbá mellékeltek még a 26. véghatározatot is.

Az ingóságok csomagolása előtt még az ún. „összeíró bizottság” kereste fel az áttelepülő családokat. A csehszlovák jegyzőkönyvvezető, a megbízott magyar hivatalnok, két összeírási bizalmi és a vagyonátvevő tisztviselő jelenlétében a tulajdonos(ok) meghallgatásával, valamint a hivatalos okmányok (telekkönyvi kivonatok) segítségével vette számba az ingatlanokat. A kétnyelvű (magyar és szlovák) nyomtatványok útmutatásai gyakorlatilag a teljes hátramaradó ingatlanvagyon felvételére törekedtek. Nemcsak a házak, istállók, ólak, pajták építési éve, az építkezés során felhasznált anyaga után érdeklődtek, hanem a porták kerítése vagy a kertek gyümölcsfaállománya felől is. De kiterjedt az összeírók figyelme az áttelepülő családtagok által birtokolt minden földdarabra (szántóra, legelőrészre, kertre, erdőre stb.). Külön ívek foglalkoztak a visszamaradó műhelyekkel, gyárépületekkel. Sőt még az elvégzett mezei munkákról (szántás, vetés, trágyázás) sem felejtkeztek el. Egy-egy család ingatlanjait gyakran 25–30 oldalas vagyonleltár rögzítette.²⁶

Az összeírást követően (2–3 nappal) kezdődhetett meg a költözködés. Az előkészített üres szerelvényeket az ún. berakóállomásra (Érsekújvár,

Galánta, Vágsellye, illetve Békéscsaba, Tótkomlós, Mezőberény stb.) irányították. Egy-egy szerelvénnel általában 20–30 családot (80–120 személyt) szállították ingóságokkal együtt egyik országból a másikba. A szerelvények többsége egy személy-, 50–70 fedett és 5–10 nyitott vasúti kocsiból állt, amelyekhez alkalmanként még egy-két sertésszállító vagon is hozzákapcsoltak. A háztól (tanyától) a berakóállomásig Szlovákiában a magyar állam által bérelt (fizetett) teherautók szállították a családok értékeit, míg a hazánkat elhagyó szlovákok ingóságait csehszlovák gépjárművek fuvarozták az említett távon. Az átköltözés (300–500 km-es út) 2–3 napig tartott, ezért a szerelvényeket úgy állították össze, hogy minden családnak legyen legalább egy saját vagonja, ahol életszükségeit (alvás, főzés) végezheték. Ezenkívül még további külön vagonokat is (családonként ez akár 5 vagy 6 is lehetett) igénybe vehettek az átköltözők ingóságai (mezőgazdasági gépek, ipari berendezések stb.) tárolására. Az állatokat (ló, szarvasmarha) közös, e célra kialakított vasúti kocsikban szállították. A Felvidékről induló szerelvények nem ritkán 20–30 db lovat, 30–50 db szarvasmarhát, 60–70 db sertést, 1500–2000 db baromfit hoztak át Magyarországra.²⁷ A hazai szlovákokat szállító vonatok általában kevesebb vasúti kocsival közlekedtek. Gyakran előfordult, hogy a Szlovákiából induló szerelvényeket a forgalomszervezőknek két vagy három részre kellett bontani, mivel 20–25 magyar család mozdítható értekeinek elszállítása nem egy esetben 90–100 vagy még ennél több vagon igényelt. A kitelepülők állatállománya is szerényebb volt. Kevesebb lovat (2–15 db) és szarvasmarhát (5–15 db), de általában több sertést (80–100 db) és baromfit (2000–2500 db) vittek ki, mint amennyit a felvidékiek egy-egy szerelvényen magukkal hoztak.

Mielőtt (akár Magyarországon, akár Szlovákiában) véglegesen elhagyták volna szülőföldjüket az áttelepülők, elbúcsúztak közeli-távoli ismerőseiktől, temetőben nyugvó halottaiktól, és istentisztelet (mise) keretében elköszöntek az egyházközösségtől, illetve a lelkészről is.²⁸ Már közvetlenül a vonat indulása előtt történt meg a kitelepülő személyek létszámenőrzése. A MÁK és a CSÁB hivatalnokai mellett a helyi közigazgatás képviselői is részt vettek e munkában. A Viharsarok tudósítója a békéscsabai pályaudvaron örököltette meg az első kitelepülőket szállító szerelvény utolsó perceit. „A felvirágozott vagonok előtt érdeklődő gyermekek, asszonyok és férfiak sokasága áll. Legtöbbjük hozzátartozó, aki a következő csoportokkal indul útnak, de vannak olyanok is, akik csak búcsúzkodni jöttek. A vasúti híd is tele van emberekkel.

Bánatosan integetnek barátaik, volt munkatársaik felé. ...A gazdasági felszerelések a szerelvény utolsó három vagonjában vannak elhelyezve. Tizennégy szarvasmarha, négy ló, 151 vegyesjószág, juh, sertés és kecske hangzavara szüremlik át a vagonok rácsos ablakain. ...Befejeződik az ellenőrzés, és a várakozók százas csoportja előzőnli a vagonokat. Hosszas ölelkezések, sírások után megmozdul a hosszú szerelvény.”²⁹

Az áttelepülőket szállító vonatokon ún. kísérők (2–4 személy) is utaztak. Feladatuk az adminisztrátori teendőkön túl a ki- és berakodás irányítása, a balesetvédelem és az úton adódó kisebb-nagyobb problémák megoldása volt.³⁰ A kísérők kapcsolatot tartottak az egyes állomásokkal, és ők jelölték ki a pihenési időszakot is, amikor egy-két órára valamelyik mellékvágányra beállt a szerelvény. A gazdák pedig ez idő alatt ellátták (etették, itatták, megfekték) állataikat. A betegeket és a könnyebb sérülteket (ha voltak ilyenek) a vonaton tartózkodó vöröskeresztes nővér(ek) részesítették szakszerű gondozásban.³¹ A határ átlépésekor (Szob vagy Somoskövőújfalun) újból számba vették a betelepülő családokat, és részükre ún. személyi lapot állítottak ki.³²

Az egy-egy szerelvényvel érkezők vagyoni helyzetéről és foglalkozási összetételéről a vonatot kísérő tisztviselők már közvetlenül a határátlépés után jelentést készítettek, amelyet telefonon vagy táviratilag a MÁK Telepítési Osztályára továbbítottak. A könnyebb és gyorsabb tájékozódás érdekében a hátrahagyott ingatlanok nagysága és a foglalkozásuk alapján osztályozták az áttelepülő családokat (gazdasági egységeket). Hasonló szempontok alapján készítettek felmérést a MAK, majd pedig később a Földhivatal szakemberei az elhagyott szlovák javakról, elsősorban is a lakóházakról (18. táblázat).³³ A ki- és betelepülők vagyoni adatainak birtokában azután a Kormánybiztosság Központjának Telepítési Osztálya jelölte ki a telephelyeket (települést) a szerelvényen utazó magyar családok számára. A németek által visszahagyott vagy a németektől elkobzott ingatlanok ilyen típusú osztályozásáról nincsenek egyértelmű forrásaink. A zavartalan telepítési munka érdekében azonban szükség volt az említett javak valamilyen típusú rendszerezésére is. A felvidékiek általában a határállomáson vagy csak a fővárosban értesültek arról, hogy melyik községbe (városba) viszik őket, miután a telepítés 1947. május végétől párhuzamosan folyt a volt szlovák és a volt német javakba.³⁴ [A hazánkból elköltöző szlovákok azonban pontosan tudták, hogy melyik szlovákiai település lesz új lakóhelyük. Esetünkben ugyanis (a már ismert okok miatt) jól működtek az ikresítési névjegyzékek.]

Az új otthon megismerésének izgalmát így foglalta össze egy Gútáról Mezőberénybe telepített paraszttasszony, aki 1947-ben 38 éves volt. „Már tán Szolnokot is elhagytuk, amikor megtudtuk, Mezőberénybe visznek bennünket. Még a híret sem hallottuk ennek a falunak vagy városnak. Közben a vonat Mezőtúr és Gyoma között több órát vesztegelt. Nagyon megijedtünk, hogy ilyen vízenyős helyen raknak ki minket... A vasúti töltés két oldalán rizstelep volt, mi meg ilyen még soha sem láttunk, azt hittük, valami mocsaras-lápos vidék ez. ... Mikor megérkeztünk Berénybe, a miénk volt az első betelepülő csoport (június 13-án vagy 14-én történt). Utánunk azután egy hétig szinte naponta jött vonat Gútáról. Sokan voltak kint az állomáson, magyar zászló lengett a vasút épületén. A Himnuszt énekelték először a fogadásunkra érkezett gyerekek. Egy berényi tanító köszöntött bennünket. Nem beszélt hosszan, olyasmit mondott, hogy otthonról hazajöttetek felvidéki magyar testvéreink. A gyerekek meg azt énekelték: »itt élned és meghalnod kell«. Mindenki zokogott a betelepültek közül. A berényiek (asszonyok, emberek) borral, kaláccsal, süteménnyel kínáltak bennünket.”³⁵ A magyar családok ünnepélyes fogadásáról beszámolt a korabeli sajtó is „A csehszlovákiai betelepülők első csoportja ma a déli órákban érkezik meg a csabai pályaudvarra. A város és a politikai pártok köszöntik a betelepülőket. Zászlódísszel, virágcsokkal, forró szeretettel, ölelésre tárt karokkal várja Békéscsaba a magyarokat.”³⁶

Az első nagyobb lélekszámú felvidéki magyar telepes május végén érkezett Békés megyébe (Tótkomlósról), majd néhány nappal később a Csanád megyei Pitvarosra. A Kormánybiztosság már idejekorán megkezdte a telepítési előkészületeket. Március végén (újabb) körlevélben fordultak az érintett községekhez (városokhoz), melyben az átmeneti szállások kialakításának fontosságára hívták fel az előljáróságok figyelmét. Várható volt ugyanis (az ingatlancsere-névjegyzékek alapján), hogy a betelepülők megfelelő ingatlanokhoz juttatása csak nagyobb számú szlovák család elköltözése után biztosítható, s így néhány napig vagy hétig a felvidéki magyarokat átmeneti szálláson kell elhelyezni. Miután a betelepítések 1947 áprilisában szinte kizárólag csak németlakta falvakba történtek, a szlovákok által visszahagyott javakat pedig csak akkor vették igénybe, amikor már ott megfelelő telephely állt rendelkezésre, a tömegszállások igénybevételére így térségünkben alig került sor. Jobbára csak a békéscsabai Andrassy úti laktanyában éltek hosszabb-rövidebb ideig felvidékiek megfelelő elhelyezésre várva.³⁷

A községi (városi) előjáróságokat a kormánybiztosság illetékes kirendeltsége értesítette a várható ki- és betelepülés időpontjáról és a hozzákapcsolódó tennivalókról. Az érintett településeken a pártok, a tömegszervezetek, az egyházak és a közigazgatásban dolgozók képviselőiből ún. fogadóbizottság alakult. A megérkezéskor rövid ünnepség keretében már a vasútállomáson üdvözölték (fogadták) a község új polgárait. A betelepülőket szállító szerelvényekről igen rövid idő (fél-, egy nap) alatt kellett kirakodni. De még így is előfordult, hogy az egymás után érkező vonatok egy-két napig valamelyik szomszédos vasútállomáson várakoztak. (A Pitvarosra tartó szerelvények Mezőhegyesen, a Mezőberénybe irányítottak pedig Békésen »Muronyban« vesztegeltek, amíg a célállomáson hely akadt számukra.) A kirakodást meggyorsította, hogy a helyi közigazgatási szakemberek a földhivatal és a kormánybiztosság munkatársainak bevonásával ideiglenes juttatási tervezetet készítettek.³⁸ Elsősorban a lakóházakat, tanyákat osztották el a felvidéki családok között. A vagonokból lovas kocsikkal és teherautókkal fuvarozták az ingóságokat a gazdák és a MÁK alkalmazottai a családok számára kijelölt házakba, lakásokba. Az ideiglenes juttatások felülvizsgálata, a földek, műhelyek (ideiglenes) birtokbaadása már a telepítési bizottságra hárult.

A felvidéki magyarok letelepítését az 5300/1947. M. E. számú rendelet szabályozta részletesen. Az új állampolgárok megélhetését két forrásból próbálták meg előteremteni a rendelet alkotói. Egyrészt a hazánkat önkéntesen elhagyó szlovákok ingatlanjait, másrészt pedig a magyarországi németek elkobzott javait használták fel e célra. Térségünkben (a nemzetiségi összetételből adódóan) elsősorban a visszamaradó szlovák vagyonok elosztásából kellett biztosítani a felvidéki családok letelepítését. Eleken és kisebb mértékben Mezőberényben a korábbi német vagyonokból is juttattak az áttelepült magyaroknak.

Az említett (5300/1947. M. E. sz.) rendelet egyebek mellett az ún. telepítési bizottság létrehozását írta elő. "...10. § (1) Az áttelepülőket megérkeztével egyidejűleg minden érdekelt községben telepítési bizottságot kell alakítani. A telepítési bizottság elnöke a kormánybiztos kiküldöttje, tagjai: a járási főjegyző (polgármester) által előzetesen kijelölt egy, valamint a letelepítendőket által megbízott öt személy, a járási szociális titkár, továbbá a Független Kisgazda-Földmunkás és Polgári Párt, a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt, az Újbirtokosok és Földhözjuttatottak Országos Szövetsége, a Magyar Parasztszövetség és a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos

Szövetsége helyi szervezetének egy-egy kiküldöttje. (2) A betelepítéssel érintett községekben a járási főjegyző (polgármester) köteles községenként egy-egy kellő helyi és szakismerettel rendelkező személyt a telepítési bizottságba a jelen rendelet hatálybalépése után kellő időben kijelölni, s ennek nevét, foglalkozását és pontos lakcímét a kormánybiztossal közölni. 11. § (1) A telepítési bizottság feladata a telepítés helyére érkezett áttelepítettek gondozásba vétele és elhelyezése. A telepítési bizottság a leltározó bizottságtól átvett leltár alapján a rendelkezésre álló lakóházakat, valamint ezekkel együtt a gazdálkodás továbbviteléhez szükséges élő és holt gazdasági felszerelést, terménykészletet, továbbá a háztartási, felszerelési és egyéb vagyontárgyakat az áttelepítettek – részletesen elkészített terv alapján a rendelkezésre álló mezőgazdasági ingatlanokat a jelen rendelet 12. §-ában foglaltak szerint a letelepítettek birtokába adja. A letelepített, a neki használatra átadott vagyontárgyakat a jó gazda gondosságával tartozik kezelni és megőrizni.”³⁹

A továbbiakban a rendelet jelzi, hogy az ingatlan és egyéb vagyontárgyak használatba adását ideiglenes jellegűnek tekinti, de a véglegesítés során az „ideiglenes állapotot” nagymértékben figyelembe veszi(k). A mezőgazdasági ingatlan juttatásának maximumát 15 kat. holdban jelölték meg. Ekkora területet azonban csak azok kaphattak, akik már korábban (a Felvidéken) is birtokoltak ilyen nagyságút. A föld nélküli vagy kevés földdel rendelkező mezőgazdasággal foglalkozó áttelepültekre a földreform végrehajtása során (az adott településen) érvényes juttatás mértékét alkalmazták. (Ez 4–6 kat. hold alap-, és családtagonként 1 kat. hold kiegészítő juttatást jelentett.) Az iparosok, kereskedők, értelmiségiek letelepítését alig érintette a rendelet. E társadalmi csoportok elhelyezésének kérdését egyéb rendeletek és vegyesbizottsági véghatározatok szabályozták.⁴⁰

Térségünkben április végén foglalkoztak először közös értekezleten a kormánybiztosság és a földhivatal munkatársai a felvidéki magyarok letelepítésének lehetőségével. A Gyulára összehívott értekezlet jegyzőkönyvének állásfoglalása szerint: „Kétségtelen, hogy Békés megyében a földreform végrehajtása során számos községben nagyszámú ki nem elégített földigénylő maradt és a szociális feszültség ezekben a községekben igen nagy, mégis a fentiek szerint felszabaduló ingatlanoknak a megyén belül való ún. belső telepítésre való felhasználása az eddig szerzett tapasztalatok szerint nagyfokú belső ellenállásba ütközne, viszont ugyanezen területeknek a szlovákiai magyarság részére való felhasználá-

lását inkább keresztülvihetőnek tartja. A csehszlovákiai áttelepüléssel érintett Békéscsaba, Kondoros, Csorvás, Szarvas, Mezőberény, Csabacsüd és Tótkomlós községekben az egy Tótkomlóst kivéve, a földreform során történt juttatásban részesültek. Tehát ezen községekben nem indokolt, hogy a kitelepülő szlovákok után felszabaduló földeket a helyi igénylők kapják meg.” Szóba került még a tanácskozáson a kormánybiztosság és a földhivatal hatáskörének pontosabb körülírása is, és határozat született arról, hogy a létrehozandó telepítési bizottságokban a földhivatal egy-egy taggal képviselteti magát. Végül hangsúlyozta a jegyzőkönyv, hogy a telepítések során a törvényesség betartásával a helyi sajátosságokat legnagyobb mértékben figyelembe kell venni.⁴¹

A ki- és betelepítések időszakában nem kis gondot okozott az érintett községi (városi) eljáróságoknak, hogy a település határának folyamatos művelését (műveltetését) és a talaj termőképességének fenntartását biztosítani tudják. Békés és Csanád megyében két év alatt kb. 20 ezer kat. holdnyi ingatlan cserélt gazdát, illetve állt átmenetileg (néhány hétre vagy hónapra) gazdátlanul. Jóllehet ez a két megye szántóterületének alig 3%-a.⁴² De ha figyelembe vesszük, hogy az említett szántók döntő többsége a békés–csanádi löszháthoz kapcsolódó igen jó (18–25 ak/kh) adottságú termőföld, továbbá a hazai gabona- és sertéshús termelésben (-előállításban), az ország lakosságának ellátásában a Délkelet-Alföldnek kiemelkedő jelentősége volt (van), akkor arányainál jóval nagyobb fontosságot kell tulajdonítanunk a mezőgazdasági termelés folyamatosságának és a művelés hiányából adódó termés kiesésnek.⁴³

Már 1946 nyaratól egyre többször kifogásolták a békéscsabai gazdák, hogy áttelepülésre jelentkezett (szlovák) bérlőik, harmadosaik nem teljesítik a szerződésben vállalt kötelezettségeiket. „Napirend előtt Maczák Mihály bizottsági tag a Független Kisgazdapártban felvett panaszjegyzőkönyv alapján nyújt ismertetést V. Mihály békéscsabai gazdálkodóval kapcsolatban. Jegyzőkönyv alapján V. Mihály előadja, hogy B. András és F. János együtt voltak harmadosok, kik 36 kishold földjét művelték. Mindketten jelentkeztek Szlovákiába való kitelepülésre, a földet egyáltalán nem művelik, azonban az eddig is elvégzett csekély munkálatokért 13 mázsa búzát kérnek. B. András a tanyából sem akar kimenni, a helyet nem akarja átadni az új harmadosnak, habár V. Mihály lakást is ajánlott fel részére, sőt a tanyának egy részét is átengedné lakásnak. Nevezett (V.) gyenge, beteges ember, aki dolgozni nem bír. Ezért volt kénytelen földjét harmadában kiadni... A N. B. felhívja a termelési

bizottságot, hogy ebben az ügyben sürgősen járjon el, s ha kell, rendőrségi karhatalom igénybevételével mozdítsa ki nevezetteket.”⁴⁴ A békéscsabai Nemzeti Bizottság hétről hétre kénytelen volt ehhez hasonló esetekkel foglalkozni.⁴⁵

Az áttelepülni szándékozó gazdák (Békés és Csanád megyében) kb. 13 ezer kat. hold saját és 10 ezer kat. hold juttatott földet birtokoltak. Néhány szlováklakta településen (Szarvas, Békéscsaba, Tótkomlós) a földreform során kiosztott ingatlanok 40–60%-át azok a földművesek kapták, akik később önkéntes csehszlovákiai átköltözésre vállalkoztak. A Szlovákiába vágyó újjgazdák egy része és a földnélküliek napról napra türelmetlenebbül várták a kitelepülést, ezért nem is igyekeztek huzamosabb ideig tartó munkalehetőség után nézni vagy a juttatott földet óriási erőfeszítések árán művelni. Békéscsabán több újjgazda mondott le (juttatott) földjéről annak reményében, hogy „vagyontalanként” már 1946 őszén Szlovákiába távozhat.⁴⁶

A föld megművelésének hiányosságaira 1946 decemberében a Békés vármegye Hivatalos Lapja is felhívta a figyelmet. „A vármegye előírt 194 000 kat. hold bevetendő területtel szemben bevetettek 195 000 kat. holdat. Felszántottak összesen 250 000 kat. holdat. Miután az őszi vetésterületben már lényeges változás nem lesz, így a tavasziak alá való őszi szántás kiterjedése 85 000 kat. hold, mely terület – kedvező időjárás esetén – még növekedni fog. ...Sajnálatos körülmény, hogy az ország területén az őszi szántási és vetési munkák terén Békés vármegye nagyon elmaradt.” A jelentés az elmaradás egyik okaként a szlovák kitelepítést jelölte meg. „A kitelepülésre váró szlovákok nem művelték meg földjeiket.”⁴⁷

1947. június 20-ára az első betelepülő csoportok (mintegy 450 család 1800–2000 személy) megérkezése után a Békés és Csanád megyei földhivatali szakembereket Békéscsabára hívták össze. A telepítési felügyelők nem kevesebbről döntöttek (figyelembe véve néhány központi irányelvet), mint arról, hogy a szlovákok által visszahagyott, aratásra váró gabonaterületek termése kit illessen. Ki végezze el a munkálatokat, és milyen díjazásban részesüljön. A végleges határozat meghozatala előtt azonban több körülményt kellett mérlegelniük az értekezlet résztvevőinek. A felvidéki családok ugyanis éppen az aratás előtti hetekben lépték át a határt. Előző évi gabonatermésüket azonban még „otthon” igénybe vette a csehszlovák közzellátás. (Noha a fejadag és a vetőmag kölcsönös áthozataláról közös megegyezés született, de ennek gyakorlati megvaló-

sítása az említett ok miatt sokszor nem sikerülhetett.)⁴⁸ 1946 őszétől a kitelepülni szándékozók számos feles vagy harmados szerződést kötöttek itthon maradó ismerőseikkel, rokonaikkal, s így a bérlők joggal tarthattak igényt az őket megillető részesedésre. Továbbá a nehéz szociális körülmények között élő föld nélküli vagy kevés földdel rendelkező őslakosság is szeretne volna biztosítani a legnagyobb nyári munkák idején jövő évi kenyerét.

Még az értekezletet megelőzően Tótkomlóson és Pitvaroson, valamint Mezőhegyesen a telepítési felügyelők a telepítési bizottságok döntéseivel egyetértve (az 5300 M. E. sz. rendelet alapján) kiosztották a gazdáknak ideiglenes juttatásként a rendelkezésre álló földterületeket. Egy-egy földműves család 7–15 kat. hold ingatlanhoz jutott, melyből általában 3–6 holdnyi volt az aratásra váró gabona. Tótkomlóson 1035 kat. holdat, Pitvaroson 1300 kat. holdat, míg Mezőhegyesen 927 kh-at adtak át. A kondorosi kitelepülők 770 kat. hold szántót hagytak vissza hasonló nagyságút, mint a június közepéig elköltöző mezőberényiek. A visszahagyott szántók 30–40%-a kalászosokkal volt bevetve, míg a műveletlen terület elérte a 20–25%-ot.

Az értekezleten végül a következő döntés született. „A felvidékiek részére juttatáson felüli haszonbér címén átadott kalászosokért, ami földalap, nem kapunk haszonbért, hanem mezei leltáron elszámolás tárgyát képezi. A helyi feszültség levezetése végett, valamint hogy mégis nekünk legyen tartalékolva gabona a később beérkező felvidékiek részére, ezeknek a haszonbérbeadók területeknek bizonyos százalékát a helybeliek részére szándékozik juttatni, illetőleg haszonbérbe adni, vagyis a helyi feszültség levezetése végett másodsorban, hogy mégis legyen gabonánk, amivel rendelkezünk, és amiből a felvidékiek részére tudunk juttatni.”⁴⁹

Gyakorlatilag sikerült olyan döntést hozniuk a földhivatal szakembereinek, amit többé-kevésbé megértéssel fogadtak az érintettek. Az aratásban részt vevő felvidéki földművesek 10–15 mázsa gabonához jutottak, s így legalább a jövő évi fejadag és vetőmagszükségletüket sikerült előteremteniük. Az aratás után érkező családok ellátása azonban alkalmanként igen nehézkes volt.

1947 nyaratól a békéscsabai elöljáróság 31 körzetre osztotta fel a város több mint 50 ezer kat. holdnyi határát (tanyavilágát). A kinevezett körzetvezetők egyik feladataként a „gazdátlan” földek számbavételét jelölték meg. A termelési bizottság összesítette az adatokat, majd átadta a

földhivatalnak, ahol vállalkozó szellemű helyi lakosokkal (általában egy gazdasági évre) felesbérleti szerződést kötöttek. A bérlők által beszolgáltatott terményből látta el (fejadaggal és vetőmaggal) a telepítési bizottság az aratás után érkező betelepülőket.⁵⁰

A Békés megyei községekben (városokban) tevékenykedő telepítési bizottságok jegyzőkönyvei csak töredékesen maradtak fenn, míg a Csánád megyeiek teljesen hiányoznak. A felvidéki családok megérkezését követően általában egy-két héten belül megalakultak vagy kiegészültek az említett bizottságok. Legtöbb érintett községben ugyanis már a letelepítés megkezdése előtt az előljáróságok összeállítottak egy fogadó, vagy „hiányos” telepítési bizottságot, amelyik az előzetes juttatási tervet is elkészítette. Később hozzájuk csatlakoztak az áttelepítettek képviselői (általában 5 személy), és így a bizottság összetétele már megfelelt a rendeletben foglaltaknak.⁵¹ A felvidéki családok többségéből ugyan általános elkeseredést és befelé fordulást váltott ki a kényszerű átköltözés, akadtak azonban köztük olyanok is, akik maguk és sorstársaik érdekének érvényesítése érdekében vállalták a közszereplést. A Tótkomlóra irányított érsekújváriak levélben keresték meg a MÁK 4. sz. kirendeltségét. „Ezzel a közreműködésünkkel egyrészt segítségére leszünk a helyi hatóságoknak és az áttelepítés nehéz munkáját végző szervezeteknek, másrészt önmagunkkal és nemzetünkkel szembeni parancsoló szükségességgnek tartjuk jogos érdekeink minden vonalon való megvédését. Azt akarjuk, hogy a sorsunkról nélkülünk vagy éppen ellenünk a kijelölt új hazában ne történhessék semmi, s bizton reméljük, hogy eme jogos törekvéseinket a helyi demokratikus érzelmű és gondolkodású polgártársaink is magukévá teszik annál is inkább, mert az 5300/1947. M. E. sz. rendelettel életre hívott ún. telepítési bizottságot egymagában ezeknek a feladatoknak megoldására nem tartjuk alkalmasnak és elegendőnek.”⁵²

A telepítési bizottság Tótkomlóson 1947. június 10-én, Kondoroson június 23-án, Mezőberényben június 25-én, Békéscsabán július végén, Csabacsüdön, december 11-én, Szarvason pedig december 14-én kezdte meg tevékenységét.⁵³

A jegyzőkönyvek is egyértelműen igazolják, hogy a földműves családok általában elégedettek voltak a nekik juttatott termőföld minőségével, határbeli elhelyezkedésével, a parcellák elaprózottságát azonban alkalmanként kifogásolták. A legnagyobb gondot a megfelelő lakóház és gazdasági épületek (istállók, magtárak) megtalálása jelentette.⁵⁴ Legtöbb felvidéki család korábban önálló (saját) házban lakott, míg a kite-

lepülő szlovákok inkább csak házrészeket hagytak vissza. Az üresen maradó házak jelentős része (gyakran harmada) azonban lakhatatlan volt. Kondoroson 1947 nyarán még 25–30 betelepülő parasztcsalád számára tudtak volna szántóföldet kimérni, de elfogadható lakóház és gazdasági épület már egy sem állt rendelkezésre.⁵⁵ Sőt a községbe irányított 40 gútai család megfelelő elhelyezése is nehézségekbe ütközött. A telepítési bizottsághoz számos házcserekérelem érkezett. „B. Mihály felvidéki telepes jelenleg Kondoros t. 180 sz. alatti lakos kérelme, melyben kéri a neki juttatott tanya 833. sz. telephelyet kicserélni, mivel az lakásra nem alkalmas. Elnök bejelenti, hogy kint járt a helyszínen és megállapította, hogy B. Mihálynak tényleg igaza van, mert az oly kicsinyre és alacsonyra van méretezve, hogy abban ellakni és berendezkedni nem lehet, ezért javasolja, hogy B. Mihálynak a kért Maczyk-féle tanyát juttassa a bizottság.”⁵⁶

Más községekben is hasonló gondokkal küszködtek a telepítési bizottságok. „Elnök ismerteti a bizottsággal K. András betelepült lakáscserére vonatkozó kérelmét. Kérelmező kérelmében előadja, hogy a részére juttatott telephely nem megfelelő, mert a lakás kicsiny és abban bútorait elhelyezni nem tudja, nem megfelelő a tanyaépülethez tartozó istálló sem, mert abban 2 db nagy lovát és 2 db szarvasmarháját elhelyezni nem tudja. Végül az épülethez egyéb melléképületek nincsenek, így gazdasági felszerelését és egyéb ingóságait elhelyezni nem tudja.” Ebben az esetben is megfelelő telephely juttatását kérte a csabacsüdi gazda.⁵⁷

A telepítési bizottságok az elintézendő ügyek számának megfelelően általában hetenként-kéthetenként tartották üléseiket. A nagyobb lélekszámú felvidéki telepest befogadó Békéscsabán, Tótkomlóson vagy Mezőberényben egy-másfél éven keresztül gyakorlatilag folyamatos volt a bizottság munkája, míg más településeken (elintézendő ügyek hiányában) hetekig-hónapokig szüneteltette tevékenységét. Egy-egy ülésen 8–10, de gyakran 25–30 kérelmet, javaslatot is el kellett bírálniuk a bizottsági tagoknak. Előfordult, hogy a panaszok valódiságáról helyszíni szemlén győződtek meg.⁵⁸ A bizottságokban (az ismert jegyzőkönyvek alapján) politikai csatározásoknak alig találjuk nyomát. A máskor hangoskodó pártok, politikai érdekcsoportok (NPP, MKP, UFOSZ) megbízottai ezúttal elfogadták az ülésen hozott döntéseket, és túlzott aktivitásukkal sem zavarták az elhelyezési munkát. Nem ismerjük ugyanakkor az eleki betelepítéssel kapcsolatos feljegyzéseket, vitákat. Feltehető, hogy a korábbi német ingatlanok elosztása miatt élesebb vita alakul-

hatott ki a honi és a felvidéki telepések képviselői között. A dunántúli német falvakban az Új Otthon közlése szerint nemcsak az őslakos németek, hanem a hazai telepések is rossz szemmel nézték a felvidékiek megérkezését.⁵⁹

A nagy határú mezővárosokban és községekben (Békéscsaba, Szarvas, Mezőberény, Tótkomlós, Kondoros) a betelepülő földműveseknek gyakran juttattak tanyákat is, mivel kevés volt a rendelkezésre álló megfelelő belterületi lakóház. Továbbá a településeken a gazdasági épületek jelentős részét is a tanyák mellett emelték. A módosabb paraszti családok (bár közöttük kevés kitelepülő akadt) általában házzal és tanyával is rendelkeztek. A városban alig vagy egyáltalán nem tartottak jószágot, míg a tanyasi istállókban 6–8 vagy még ennél is több számosállatot helyeztek el. Legtöbb (a városokból) Szlovákiába költöző földműves család azonban vagy csak tanya- vagy csak ház(rész-) tulajdonos volt. A kisparaszti tanyákhoz, amely a tulajdonos állandó lakóhelyéül szolgált, leginkább 5–10 kat. hold szántó jártult. A gazdasághoz tartozó földek egy része azonban a külterületi „háztól” gyakran 5–10 km-re, fél-egy holdas parcellákban volt. A döntő többségében hármass elosztású (szoba, konyha, kamra) lakóépülethez egy 2–4 számosállat befogadására alkalmas istálló és néhány ol csatlakozott. Telepítési célokra ezekből a kisebb tanyákból szabadult fel a legtöbb.⁶⁰ Ha a felvidéki család jó állagú (első vagy másodosztályú) tanyát kapott, akkor ehhez rendszerint csak harmad-negyed osztályú ház társult. „Ma 346/II. K. Miklós elhelyezésével kapcsolatosan a telepítési bizottság tudomásul veszi, hogy Kerek 1757. sz. tanyáján a gazdasági épületek kifogástalanok, a lakóházak gyengék. Szükség esetén kilátásba helyezi a t. b., hogy a város területén 1 szobakonyhás lakást bocsát rendelkezésére.”⁶¹ Jó állagú belterületi ingatlanhoz legfeljebb csak nyári szállásra alkalmas tanyát utalt ki a bizottság.

A legtöbb gondot kétségtelenül az iparosok, kereskedők és értelmiségiek elhelyezése, pontosabban életfeltételeinek biztosítása jelentette. Már az előzetes csehszlovák telepítési tervek alapján is nyilvánvaló volt, hogy a felvidéki magyar (magyar többségű) városokból (Pozsony, Érsekújvár, Komárom, Léva, Kassa, és kisebb arányban Rozsnyó, Ipolyság, Rimaszombat, Losonc) jelentősebb számú, nem mezőgazdasági foglalkozású személy átköltözése várható.⁶² Nem ismeretes, hogy a kormánybiztosság részéről készült-e átfogó tervezet a nagyrészt városi léthez kötődő polgári réteg elhelyezésére. Azt sem tudjuk, hogy a MÁK Telepítési Osztálya 1947 májusában milyen indítékok alapján irányította

Érsekújvár jómódú polgári rétegét éppen Tótkomlóra, egy kifejezetten agrár jellegű településre. Amíg az újvári gazdák elégedetten szemlélték a zsíros földű komlói határt, és panaszkodtak legfeljebb csak a nekik juttatott házakra, gazdasági épületekre volt, addig iparos és kereskedő társaik, mintegy 40 család életkezdésére alig volt remény. 12 család meg sem érkezett kijelölt tótkomlói telephelyére, hanem „útközben” a trianoni országterület más részein próbált szerencsét, vagy néhány hetes komlói tartózkodás után költözött tovább.⁶³ Jelentősebb számú iparos-kereskedő elhelyezésére inkább csak a korábban németek lakta Budapest környéki községekben és Sopronban nyílt lehetőség. Bár a fővárosból, Miskolcra és Békéscsabára is szép számmal jelentkeztek áttelepülésre nem mezőgazdasági foglalkozásúak, önálló műhellyel, üzlettel azonban csak nagyon kevesen rendelkeztek.⁶⁴

Tótkomlóson 1947 nyarán–őszén egyébként is feszült hangulat alakult ki. A helyi szegényebb sorsú lakosok közül ugyanis többen igényelni szerettek volna a kitelepülők által visszahagyott házakból. A községben rendkívül súlyos volt a lakáshiány. Igen sok őslakos család ötöd-hatod magával egy-egy szobában húzta meg magát, vagy alig fűthető melléképületekben nyomorgott.

„Nemrégiben 200 főnyi tömeg vonult az Áttelepítési Kormánybiztossághoz mozgó kirendeltsége elé” – adta hírül az Új Otthon 1947 októberében. „Voltak a tömegben minden párt hívei. Azt követelték, hogy a megmaradt lakásokat osszák szét a község hajléktalanjai között. A kirendeltség vezetője felolvasta a rendeletet, amely kimondja, hogy a tartalékolt ingatlanokat csak a letelepítendő magyarok között lehet szétosztani. A tömeg széteszlott, két nap múlva azonban a hajléktalanok újabb küldöttsége ment a hivatalba. Követelték a tartalékolt házak kulcsainak azonnali kiadását, valamint annak a tíz reakciós tisztviselőnek azonnali elbocsátását, akik a kirendeltségen dolgoznak. A község házában nagy tömeg várt válaszra. Ha nem viszik a kulcsokat, a küldöttség nem vállalhat többé felelősséget a történetekért – mondták. A küldöttség tagjai erre benyomultak az egyik hivatali helyiségbe, magukhoz vettek 158 darab kulcsot és eltávoztak.”⁶⁵ Végül sikerült a kormánybiztosságnak és a helyi elégedetlenkedőknek megegyeznie. A kulcsok visszakérültek a MÁK kirendeltségéhez, és 65, más adatok szerint 100 telepítésre nem alkalmas házat osztottak ki átmeneti bérleményként, a komlói hajléktalanok között. Mind az elégedetlenség szításához, mind pedig annak lecsillapításához nagymértékben hozzájárult az MKP tótkomlói

szervezete is. Korábban a CSÁB propaganda-hadjárata idején éppen a kommunisták igyekeztek lebeszélni a komlói (és más településeken élő) szegényebb sorsú néprétegeket a kitelepülésről. A spontánnak induló elégedetlenségi mozgalomba való beavatkozás a helyi társadalom szegényeit egyrészt arról kívánta meggyőzni, hogy csak az MKP törődik hétköznapi gondjaikkal, másrészt pedig a kommunisták meg akarták mutatni más pártoknak, szervezeteknek, hogy csak ők képesek kézben tartani a társadalomban felhalmozódó indulatokat.⁶⁶

1947 őszén újabb családokat telepítettek le Tótkomlóson, így az elhelyezési nehézségek tovább súlyosbodtak. 1948. január végén a községben már 64 betelepült családfő megélhetését nem tudták biztosítani, akik közül 30 volt iparos vagy értelmiségi, 34 pedig földműves. Különösen kilátástalan helyzetbe kerültek az 1947 utolsó hónapjaiban érkező pozsonyvezekényi családok, számukra már föld sem jutott. A telepítési bizottság részint telephelycserékkel, részint pedig az 1948 tavaszától (a kitelepüléssel) felszabaduló ingatlanok juttatásával kívánta az átmeneti nehézségeket megoldani.⁶⁷

Nem volt gondoktól mentes az 1947 júliusában Békéscsabára érkező több mint 100 komáromi (iparos, kereskedő, hivatalnok) család megfelelő elhelyezése sem. Sikerült ugyan a legtöbb érintett számára többé-kevésbé elfogadható megoldást találni. De 10 család néhány napos (hetes) csabai tartózkodás után a jobb elhelyezés reményében a Dunántúlra költözött.⁶⁸ A volt komáromi iparosok, kereskedők augusztustól–szeptembertől kezdve sorra jelentkeztek a MÁK kirendeltségénél és a városházán is, hogy korábbi tevékenységük folytatására engedélyt kérjenek.⁶⁹ 1947. augusztus elején még mindig 17 (nem mezőgazdasági foglalkozású) felvidéki családfő várt hozzátartozóival együtt arra az Andrassy úti laktanyában, hogy a további kitelepülésekkel számukra is kielégítő telephely szabaduljon fel.⁷⁰ A lakáshiány Békéscsabán is kisebb feszültséget okozott az őslakosság és betelepülők között. A tótkomlósihoz hasonló megmozdulásra azonban nem került sor. A csabaiak inkább csak azt szerették volna elérni, „hogy a rokonaik által kivitt házrészbe ne telepítsenek felvidéki magyart”.⁷¹ Kérésük általában meghallgatásra talált a kormánybiztosságnál. Az elhelyezési nehézségek arra ösztönözték a MÁK békéscsabai kirendeltségét, hogy újabb telephelyek után nézzen. 1947 júliusában négy, korábban mezőberényi németek tulajdonát képező ingatlan igénybe vételét kérte a csabai kirendeltség a megyei földhivataltól.⁷² Az eleki német javakat csak 1947. november

végétől használták fel (de akkor is korlátozott számban) felvidékiek telepítésére.⁷³

A nem földműves foglalkozású felvidéki családok megfelelő elhelyezése országosan is sok gondot okozott. Még lakást úgy-ahogy tudtak biztosítani a honi telepítési szervek az iparosoknak, kereskedőknek és értelmiségieknek, alkalmanként üzletet, műhelyt is találtak számukra. De a termelés (vállalkozás) beindításához szükséges tőkét már nem sikerült előteremteni. A kormánybiztosság által nyújtott néhány száz forintos hitel vagy kölcsön csak a legritkább esetben volt elég e korábban már nagyrészt kifosztott réteg gazdasági tevékenységének újakezdéséhez. Számos, egykor igen jómódú, nagy múltú iparos- vagy kereskedőfamília kilátástalanul és elkeseredetten sodródott a trianoni országterületen Békéscsabától Szombathelyig vagy Nyíregyházától Pécsig a megélhetés reményében.⁷⁴ Avar László kormánybiztos már 1947 nyarán körlevélben kérte a kirendeltségeket: „Mind gyakrabban érkezik hozzám az a panasz, hogy a Felvidékről áttelepült iparosok telephelyükön iparjukból nem tudnak megélni, és kérik, hogy őket mint földműveseket részesítsem földjuttatásban. Tekintettel arra, hogy ezek az áttelepült iparosok régi lakóhelyükön többé-kevésbé földműveléssel is foglalkoztak – vagy saját vagy bérelt földjük volt –, nem zárkozom el az elől sem, hogy ezen iparosok akiknek megélhetésük nincs biztosítva, földművesek földjuttatásában részesüljenek, amennyiben a földművesek kielégítése után még földterület rendelkezésre áll.”⁷⁵ 1947 őszén 18 Tótkomlóásra telepített iparos és más foglalkozású személy élt a kormánybiztos által nyújtott lehetőséggel. Volt köztük cipész, géplakatos, kereskedő, sőt még vasutas is.⁷⁶ Míg más érintettek határozottabb, az iparosokat, kereskedőket segítő intézkedéseket követeltek. „A legtöbb áttelepített iparos tele munkakedvvel jött új otthonába. A kormánybiztosságon is megvan a jóakarát. Hol van hát a hiba? Ott, hogy az itteni kormánybiztosságon is azt mondják, mondjon le az iparról az iparos ember, s akkor földművesnek nyilvánítják, és kap földet. Hát ez nem is jó tanács és nem is megoldás!” – írta levelében Strahl Béla mezőmegyeri (volt nagymegyeri) bádogosmester. A levélíró a továbbiakban az ipar meghagyása mellett átmeneti időszakra kért iparos társai nevében is néhány kat. hold földet.⁷⁷

Nem sokkal az első felvidéki telepések megérkezése után, 1947. május elején Budapesten megalakult az Otthon Szövetkezet, amely „a Szlovákiából idekerült magyarok anyagi és szellemi erejét hivatott egyesíteni

és hasznosítani”.⁷⁸ A szövetkezet május 14-től megjelenő hetilapja, az Új Otthon hetek alatt az áttelepült magyarok legismertebb újságjává vált. Nemcsak a lakosságcserevel kapcsolatos rendeletekről olvashattak benne az érdeklődők, hanem az aktuális magyarországi politikai, gazdasági kérdésekről is. De nem hiányoztak a hetilapból a hirdetések és alkalmanként a legújabban áttelepült családok névsorai sem. A szövetkezet gyakorlati tevékenységéről kevesebb információval rendelkezünk. 1947. augusztus elején a szövetkezet vezetősége levélben fordult Hajdú kormánybiztoshoz, hogy a Baranyába és Tolnába telepítettek mindennapi nehézségeit legalább részben orvosolja. A gondok (lakás és gazdasági épületek hiánya, rokonok széttelepítése stb.) e megyében is hasonlóak voltak, mint térségünkben. De nem kis gondot jelentett a felvidékiek számára az otthonitól eltérő földrajzi környezet (hegy- és dombvidék) és nem utolsósorban a németek összeköltöztetéséből eredő emberi konfliktusok is.⁷⁹

1947 őszétől szinte mindegyik településen vagy térségben, ahol jelentősebb számú felvidéki magyar élt, megrendezték az áttelepítettek napját. A szervezők általában azok közül a betelepült gazdák közül kerültek ki, akik igyekeztek egykettőre túltenni magukat az elszenvedett sérelmeken, és sorstársaik tekintetét is a jövő felé irányították. Kezdeményezésüket támogatták a községi (városi) előljáróságok, a politikai pártok is. De bekapcsolódtak a programok szervezésébe és lebonyolításába a kormánybiztosság és az Otthon Szövetkezet munkatársai is. A rendszerint vasárnapi ünnepség lovas bandériumok felvonulásával kezdődött, majd a szónoklatok következtek. A MÁK, az Otthon szövetkezet, az előljáróság és a helyi egyházak lelkészei köszöntötték a megjelenteket. A közös ünnepi ebéd után egy rövid zenés műsorral mutatkoztak be a felvidékiek, este pedig táncmulatság zárta a rendezvényt. Az első nagyobb ünnepséget térségünkben 1947. október végén a Csanád megyei Nagybánhegyesen tartották mintegy 600 felvidéki magyar és több száz helyi és környékbeli szlovák és magyar őslakos részvételével. A bánhegyesi összejövettel célját az Új Otthon többek között így fogalmazta meg: „Az áttelepült magyarok lelki és gazdasági beolvasztása az egységes magyar demokratikus életbe. Ennek azonban vannak bizonyos magától értetődő lélektani és gazdasági előfeltételei. Ezeket teremtettk meg, vagy legalábbis kezdték megteremteni Nagybánhegyesen, s ezzel tömegformáló példát adtak az áttelepülő magyarok tízezreinek.”⁸⁰ 1948 augusztusában pedig Békéscsabára hívták hasonló összejövettelre a szervezők a környék betelepült-

jeit és a város lakosságát.⁸¹ Az elhelyezési nehézségek, az új életkezdés gondjai arra sarkallták a felvidéki magyarokat, hogy érdekeik védelmére összefogjanak és szövetségbe tömörüljenek. A Békés megyében élők képviselői 1947 decemberében Békéscsabán tették közzé nyilatkozatukat:

„Mi, Csehszlovákiából áttelepített és menekült, Békéscsabán és környékén elhelyezett magyarok, elszakítva ősi otthonunktól, gyökértelenül állunk új környezetünkben. Hogy a lehető legkisebb zökkenő nélkül illeszkedjünk be a magyar demokráciába, crónk egyesítése végett Békéscsabán értekezletet tartottunk és elhatároztuk, hogy megalakítjuk a Csehszlovákiából Áttelepítettek Érdekvédelmi Szövetségét, míg gazdasági érdekeinket az Otthon Szövetkezeten keresztül akarjuk biztosítani. Célunk a sorsunkat intéző hatóságoknak segítségére lenni, helyzetünkről őket tájékoztatni, hogy érdekünkben minél hathatósabb munkát fejthesenek ki...

A földművesek sok helyütt olyan házakba kerültek, ahová bútoraikat se tudták berakni, állataik az udvaron vannak. Ezért a legmesszebbmenő adókedvezményeket kérjük, otthagytott vagyonaink terhére építési és forgótőke célját szolgáló előlegek folyósítását, hogy házat, istállót, ólat építhessünk.

Kérjük a fölös földingatlanoknak 15 hold maximumon felüli juttatását, ha körülményeink, elsősorban a sok gyerek és volt ingatlanaink nagysága ezt az igényt jogosulttá teszik.

Kicsiny, Isten háta mögötti falvakba telepítettek ipari üzemeket, nagy múltú üzlettulajdonosokat, akik gépeikkel, áruikkal nem kaptak megfelelő életlehetőséget. Üzlet- és üzemhelyiséghez sokan nem tudnak jutni, mert a kitelepült szlovákok ilyen nem hagytak hátra, pénzük pedig nincs, hogy bérletként az óriási burkolt lelépési díjakat megfizethessék.

Ezért követeljük, hogy a lakáshivatalok a megürülő vagy nem használt üzem- és üzlethelyiségeket elsősorban az áttelepítettek részére utalják ki. Ha nincs helybeli kitelepített igénylő, akkor a kormánybiztosságon és az Új Otthon szerkesztőségén keresztül értesítsék a más vidékén levő áttelepülteket...

A Csehszlovákiában hagyott vagyonok elszámolását egyéni és állami érdekből egyaránt sürgősnek tartjuk...

Követeljük az áttelepített szakmunkásoknak és értelmiségieknek elhelyezését. Kérjük, hogy ügyeink intézésénél a pártpolitikát teljesen kapcsoljuk ki.”⁸²

Toma Ádám, a MÁK Békéscsabai kirendeltségének vezetője ígéretet tett a sajtóban, hogy a kormánybiztosság, a földhivatal, a közigazgatás, sőt még a minisztertanács is megvizsgálja a Békés megyeiek követeléseit, és lehetőség szerint orvosolni fogják az áttelepítettek legégetőbb gondjait.⁸³ Nincsenek megbízható forrásaink arról, hogy hány Békés és Csanád megyei településen szervezték meg az Áttelepített Magyarok Érdekvédelmi Szövetségének helyi csoportjait. A szarvasi alakuló gyűlésen, amelyet szintén 1947 végén tartottak, 131 családfő vett részt. Ügyvezető titkárrá Batori Emil tanítót választották, és döntöttek a megjelentek egy 15 tagú választmány felállításáról is.⁸⁴

1948-ban azonban már a belpolitikai események sem kedveztek az ilyen jellegű spontán mozgolódásoknak. Hajdú kormánybiztos is elég felemás módon értékelte a felvidékiek önszerveződését. „Elvileg és általában véve nem tarthatnók kívánatosnak, ha valamilyen szeparatista törekvést tükrözne vagy jelentene. A felvidékiek külön életet nem élhetnek. Ez nem azt jelenti, hogy nem tartanák meg életszokásaikat, viszont mint egyéneknek osztozniuk kell a magyarság jó és rossz sorsában, és be kell illeszkedniük annak a közösségnek életébe, ahova sorsuk helyezte őket. Az anyagi vonatkozású érdekközösség azonban fennáll, és csak helyeselni lehet, ha e kérdések megoldására az áttelepült magyarok szövetkezetbe, vagy más szervezetbe tömörülnek.”⁸⁵

1949-től pedig a trianoni országterület őslakos, módosabb iparosait, kereskedőit, földműveseit is elérte a politika forgószela. Az egyre-másra kibocsátott államosítási törvények, rendeletek, kulákperek jelezték a társadalom mozgásirányát.

A Békés és Csanád megyébe telepített felvidéki magyar családok többsége rövid aléltáság után már a megérkezést követő hónapokban igyekezett alkalmazkodni új környezetéhez, míg mások (főleg az idősebbek) évekig ki sem csomagolták ingóságait ládáikból, várták, mikor térhetnek „haza”. Beilleszkedésük a „kényszerből vállalt” új közösség életébe településenként, sőt családonként más és más volt, ennek a folyamatnak felkutatása az elkövetkezendő évek történéseinek, szociológusainak feladata, jóllehet az utóbbi másfél évtizedben már számos visszaemlékezést ismerhetett a közvélemény. A Magyarországra, s így a Békés és Csanád megyébe érkező betelepülő családokat az őslakosság többsége szeretettel, együttérzéssel fogadta. A kormánybiztosság, főleg a községi és városi előljáróságok ugyanis már előre igyekeztek felkészíteni a lakosságot a felvidékiek fogadására. A fogadó településeken élők

így tudták, hogy az új polgárok, leendő szomszédai nem önszántukból jönnek, s ezért is kell őket megkülönböztetett figyelemmel segíteni a beilleszkedésben. Különösen a tanyán élők voltak egymásra utalva. Mezőberényben a június közepén-végén érkező gútai családok közül akadtak olyanok is, akik a megérkezésüket követő hetekben már együtt arattak tót (szlovák) vagy német tanyasi szomszédakkal. Ugyanakkor településtől függetlenül nem kevesen (a felvidékiek közül) nehezebben eresztettek gyökeret, idegenül érezték magukat a községben (városban), szlovák vagy magyar őslakos szomszédakkal évekig alig voltak képesek áthidalni a közöttük levő szakadékot. Pitvaroson, Csanádalbertin, Nagybánhegyesen erős felvidéki közösségek jöttek létre, míg másutt, Szarvason vagy Békéscsabán gyakran egymástól elszigetelve éltek.⁸⁶

A Magyarországot (Délkelet-Alföldet) önként elhagyó szlovákok élete sem úgy alakult, mint ahogyan azt remélték, jóllehet a korábbinál sokkal kedvezőbb gazdasági körülmények közé kerültek, mégis idegennek érezték magukat új környezetükben, ahol kisebbséget alkottak. Minden bizonnyal egy részük igyekezett alkalmazkodni a megváltozott feltételekhez, és lehetőség szerint közeledni, jó viszonyt kialakítani a többséget kitevő magyar őslakossággal, akik évekig (évtizedekig) nem tudtak napirendre térni hozzátartozóik kényszerkitelepítése miatt. A „repatriánsok” másik része azonban úgy érezte, hogy a magyar környezet szinte létében fenyegeti. Az egyik, feltehetően Tótkomlósról származó „antifasiszta”, Ondrej Beňo, aki kitelepülése után a Szlovák Nemzeti Tanács (országgyűlés) tagja lett, a Pozsonyban megjelenő Nás Naród című hetilapban egy újságírói kérdésre válaszolva éles kirohanást intézett a lakosságcseré után is szülőföldjén maradó magyarok ellen: „A magyar elem nyomása az anyanyelv és a mindennapi élet szempontjából még mindig súlyos teherpróbára teszi az áttelepített szlovákok érzelmeit. Áttelepülésünk előtt ugyanis egységben éltek (Tótkomlóson, Szarvason stb.), és mindennapi életükben nem érintkeztek magyarokkal. S most? Kis csoportokra vannak szétszakítva, és naponta kénytelenek elviselni a rosszakaratú környezet nyomását. Az áttelepítettek igenis joggal várják az összes tényezőktől, hogy okos intézkedésekkel segítsenek áldatlan helyzetükön. Igen, az áttelepültek azt várják, hogy a kormánytényezők megértik annak szükségességét, hogy a fojtogató büzt meg kell szüntetni, mert ha terjedni hagyjuk, a szlovák közösség megsemmisítését vonhatja maga után.” Beňo magyarellen

indulatait Szalatnai Rezső sem hagyta szó nélkül: „...Még senki magyar nem mondta Békéscsabán vagy Pitvaroson, Tótkomlóson vagy Sósúton, hogy »fojtogató bűzben él«, s nem hívta fel az illetékes magyar tényezőket »okos intézkedésekre«. Holott ezekben az alföldi nagyközségekben olyan szlovákiai magyarok kaptak szegényes földet és vedlett fedelet, akik szülőföldjén Ondrej Běnónak hagyták dús földjeiket, ápolt kertjeiket és remek házaikat. Nem, mi itt és testvéreink a Dunától északra nagyon jól tudjuk, hogy a tartós békét és népi demokráciát nem gyűlölettel, hanem munkával, nem izgatással, hanem igyekezzel lehet és szabad csupán szolgálni.”⁸⁷

Az új életkörülmények elviseléséhez, a szétszakított családok megnyugvásához nem kis mértékben járultak hozzá az egyházak, illetve a lelkészek. Az áttelepítettek lelki gondozásának megszervezését az érintett egyházak (római katolikus és református) kezdtől fogva szívükön viselték. A Magyarországra települők vallási megoszlását az Actio Catholica is igyekezett figyelemmel kísérni. A szervezet fővárosi központja levélben kereste meg adatszolgáltatás végett a lakosságcseré által érintett hazai községek (városok) plébánosait, akik a MÁK illetékes kirendeltségének tájékoztatása és saját tapasztalataik alapján készítették el jelentésüket.⁸⁸

„Sokat hallottam a községben arról – írta az Új Otthon tudósítója 1948 elején Pitvarosról –, hogy az áttelepített magyaroknak, akik a honvágymia miatt napokon át letargiában éltek, először egy fiatal pap csalt mosolyt az arcokra. Ez a lelkes pap a 8 kilométernyire fekvő Csanádpalotáról csaknem naponta biciklivel járt be Pitvarosra, hogy az új környezetbe került, szülőföldjüktől elszakadt gazdacsaládok csüggedését, szomorúságát elűzze.”⁸⁹ A korábbi nagyjából homogén evangélikus szlovák falvakban (Pitvaros, Csanádalberti, Ambrózfalva, Nagybánhegyes) új (katolikus vagy református) egyházközséget kellett szervezni. A földhivatal a kormánybiztosság javaslatára épületet, telket és a gyülekezet (egyházközségek) fenntartására 20–30 kat. hold mezőgazdasági ingatlant biztosított. Új templom építésére azonban a gyorsan változó politikai viszonyok miatt csak Pitvaroson került sor, míg más településeken inkább már a meglévő épületeket alakították át egyházi célokra. (Nehéz is lett volna 60–80 családnak az adott körülmények között, jelentősebb támogatás nélkül templomot emelni.) A pitvarosi templomot 1950 augusztusában, a gútai templom védőszentjének (Nagyboldogasszony) ünnepén szentelte fel a csanádi püspök.⁹⁰

A honi telepítési szervek már néhány héttel a lakosságcsere megindulása után sem tudták maradéktalanul megoldani a betelepülők megfelelő elhelyezését. Továbbá az érintett családokban az elesettség közepette még inkább élt a vágy, hogy Magyarországra került családtagjaik, rokonaik közelébe költözzenek. A kormánybiztosság munkatársai hamar felismerték a telephelycserék szükségességét, és már 1947. június elején szabályozták azt. A MÁK 25 500/1947. A. K. (rendelete) körvelele szerint csak a Földhivatal engedélyével lehetett az új telephelyet elfoglalni. Pontosabban csak akkor költözhetett át egy felvidéki magyar család irányítási helyéről (első telepítési hely) az általa kiválasztott községbe (városba), ha az illetékes telepítési szervek igazolták, hogy az új helyen a család megélhetése és elhelyezése biztosított.⁹¹ Az 1948. évi szabályozás kisebb változást jelentett az előző évihez képest. „A telephelycsere elbírálásához a rendelet az áttelepülők két csoportját különbözteti meg. Az első csoportba tartoznak azok az áttelepültek, akiknek a letelepítése még egyáltalán nem történt meg, vagy letelepítésük nem tekinthető véglegesnek. Ide tartoznak azok, akik telephely hiányában nem voltak telepíthetők és ennél fogva szükségelhelyezésben részesültek (iskolák, laktanya stb.). De nem tekinthetők véglegesen elhelyezettnek azok sem, akik ház- és földjuttatásban, illetőleg vagy földjuttatásban vagy házjuttatásban nem voltak részesíthetők, továbbá azok az iparosok, kereskedők és értelmiségiek, akik üzletágukat és foglalkozásukat folytatni nem képesek, és megélhetésüket biztosítani nem tudják.

A második csoportba azon áttelepültek sorolhatók, akiknek a telepítésc véleglegesnek tekinthető, mivel a telepítés helyén a vonatkozó törvény és rendeletek szerinti ingatlanjuttatásban részesültek, illetőleg a letelepítési helyükön megélhetésüket megtalálhatják, azonban jobb juttatás, jobb megélhetés, családi kötelek helyreállítása stb. okából kérnek telephelycserét.

Az első csoportba tartozók telephelycserét illető szállítási költségeit indokolt esetben a kormánybiztosság vállalja.

A már véglegesen letelepítettnek tekinthető (a második csoportba tartozó) családok telephelycseréjével kapcsolatosan a kormánybiztosság indokolt esetben csak a vasúti szállítási költségeket vállalja, minden egyéb költségeket az érdekelteknek kell viselniük.”⁹²

A térségünkbe irányított felvidéki családok 10–12%-a (200–250 család) már meg sem érkezett a kormánybiztosság által kijelölt településre vagy pedig rövid időn belül (néhány nap, hét) elköltözött (19. táblázat).⁹³

Ugyanakkor a véglegesen itt maradó családoknak 4–5%-a (80–100 család) más megyékből, más kirendeltségek területéről került önkéntes elhatározása alapján Békés és Csanád megyébe. „Édesapám nem akart a kitelepített svábok helyére menni és azt mondta: inkább menjünk szlovák községbe. Nagybánhegyesre irányították, de ott sokan voltak már, egy kicsi házacska jutott volna nekünk. Az öregem alaposan szét-nézett a környéken, mi 3 napig várakoztunk Békéscsabán a vagonban, míg végre Gerendást alkalmasnak találta a letelepedésre” – emlékezett vissza 1988-ban Petes Gyula egykori mátyusföldi (alsószei) lakos megérkezésük körülményeire.⁹⁴

A kölcsönös átköltöztetések közvetlen lebonyolításán túl még számos egyéb, a lakosságcserevel kapcsolatos feladat elintézése is a kormánybiztosságra hárult. A MÁK központja ugyanis 1946 őszén megvizsgálta a magyarországi szlovákok jelentkezési lapjait („Szlovák lap”), és a több mint 42 ezer lap felénél alaki vagy egyéb kifogást találtak. Hiányzott a jelentkező aláírása, gyámügyi akadályok merültek fel, érvénytelen volt a jelentkezés stb.⁹⁵ A MÁK, illetve a pozsonyi Meghatalmazotti Hivatal munkatársai gyakran már szlovákiai telephelyükön keresték fel a CSÁB megbízottaival együtt az egykori magyar állampolgárokat, hogy a jelentkezési lapjuk adminisztrációs hiányosságaiból eredő félreértéseket tisztázzák.⁹⁶

A legtöbb vitát az áttelepülő szlovákok nemzetiségének megállapítása váltotta ki. Voltak olyan „szlovák” családok, akik ugyan folyékonyan beszélték őseik nyelvét, de magukat a hatóságok előtt következetesen magyarnak vallották. Míg mások nem tudtak egy szót sem szlovákul, de azt hangoztatták, hogy ők szlovákok. (A kvóta, a Magyarországról áttelepülő szlovákok pontos lélekszámának nyomon követése fontos honi érdek volt. A szlovák fél ugyanis az egyezmény szellemének megfelelően csak annyi magyart telepíthetett át Magyarországra, mint ahány szlovák önkéntes csehszlovákiai átköltözésre jelentkezett.) A vitát a 39. véghatározat zárta le, amely szerint cseh vagy szlovák nemzetiségű az a személy, aki annak vallja magát, és rendelkezik a cseh vagy a szlovák nyelv minimális ismeretével. A magyar fél által kifogásolt személyeket „ún. nyelvvizsgának” vetették alá. A magyar és a csehszlovák tisztviselő néhány perces szlovák nyelvű társalgást folytatott a beidézett személlyel. Azok a volt magyar állampolgárok, akik „megbuktak” a vizsgán, kvótán felüli áttelepülőként lettek regisztrálva.⁹⁷

A kormánybiztosság feladata volt még az ún. egyéni cserék törvényesítése is. Az 1946. július 13-án kihirdetett 12. sz. véghatározat lehetővé tette, hogy az áttelepülésre jelentkezett szlovák és az áttelepítésre kijelölt magyar családok egymással közvetlenül is kicserélhetik ingatlanjaikat.⁹⁸ A megkötött megállapodást (szerződést) a MÁK, illetve a CSÁB központjához kellett továbbítani, az érintett családokat pedig a továbbiakban törölték az ikresítési névjegyzékből. Nem ismert, hogy milyen számban éltek az áttelepülők e lehetőséggel. A felvidéki magyarok, a kétoldalú csere első hetében, nagyobb számban kívántak egyéni megállapodást kötni, és ajánlották fel ingatlanjaikat e célra (8. melléklet)⁹⁹. A földművesek főleg Békéscsabát és környékét részesítették előnyben. A levéltári anyagban (térsgünkben) mindössze egyetlen alkalommal bukkant fel egyénileg kezdeményezett ingatlancsere. Egy jómódú tótkomlói és egy érsekújvári család állítólagos szerződése került szóba a tótkomlói ingatlanok elosztásakor.¹⁰⁰

A kormánybiztosság számos feladata mellett igyekezett figyelemmel kísérni az áttelepültek hadifogoly hozzátartozóinak hazatérését is. A MÁK körlevélben tájékoztatta a felvidéki családokat, hogy személyi adataikkal együtt levélben jelezzék, ha van hadifogoly családtagjuk. A kormánybiztosság a Vöröskereszthez továbbította az összeállított névsort, és a hazatérőket a debreceni fogadóállomásra már a trianoni országhatáron élő családjukhoz irányították.¹⁰¹ Így nem kellett hetekig a volt hadifoglyoknak szeretteik után kutatniuk. Akadt nem egy olyan volt hadifogoly, aki 1942–43-ban Gútán vagy Érsekújváron búsúzott el feleségétől, szüleitől, és 4–5 év múlva Pitvaroson vagy Tótkomlóson látták viszont egymást.¹⁰² Az Új Otthon is több alkalommal közölt olyan felhívást, amelyben a hazatért hadifoglyok Magyarországon élő hozzátartozóik lakóhelyét keresik.¹⁰³

A kormánybiztosság többé-kevésbé megfelelő és alkalmanként áldozatkész munkáját azonban beárnyékolta egy szomorú tény. „Lctartóztatások az Áttelepítési Kormánybiztosságon” – adta hírül a Viharsarok 1947 decemberében. Cserky Gyula telepítési felügyelő, aki hat megye kiskirálya volt, ifj. Básthy Endre békéssámsoni telepítési felügyelő, aki a földalap pénzét sikkasztotta el, és Plathy Gyula miniszteri osztálytanácsos, aki Pitvaroson lisztfeketézécsből szerzett százas bankókkal gyűjtött cigarettára, ma már fogdában vannak.¹⁰⁴ (A harsogó sajtóbeszámoló valódiságáról, a visszaélések nagyságáról azonban egyetlenegy utalást sem találunk a levéltári források között.)

- ¹ A szlovákiai magyarokon kívül a repatriáló szlovákok egy részét is az ún. Szudéta-vidékre irányították a csehszlovák hatóságok. Sőt önkéntes jelentkezőket Szlovákia és Csehország egész területéről toboroztak, a korábban németek lakta településekre, a kiesett német munkaerő legalább részleges pótlására. A magyarok életét azonban megnehezítette, hogy korlátozták mozgásszabadságukat, és elviselhetetlen körülmények között tengődtek. Molnár Imre és Varga Kálmán (1992) válogatást közölt a deportált magyarok leveleiből.
- ² 7. melléklet. (Hivatalosan közzétéve: 1947. április 10. MK–HL 1947/88. 11–16. o.)
- ³ Néhány, a lakosságcsere lebonyolításával kapcsolatos korábban (1946 nyarán–őszén) megjelent véghatározat. 2. sz. végh: A személyi okmányok kiállításának (illeték-) díjmentessége (1946. június 25.). 9. sz. végh: Az áttelepülők névsora... (1946. július 4.). 10. sz. végh: Az összeírás tárgya, A vagyonösszeírás jellege (1946. július 9.). 14. sz. végh: Forgalmatszervezés (1946. július 17.; (Forrás: A magyar–csehszlovák lakosságcsere vonatkozó jogszabályok 5–35. o.)
- ⁴ Szabó Károly 1988. 60. o.
- ⁵ Szabó Károly 1981. III. köt. 83–102. o.
- ⁶ Szabó Károly 1981. III. köt. 27. o.
- ⁷ BML 308/1976. gyj. Boross Zoltán iratai. Az ún. pöstyényi jegyzőkönyvet valószínűleg 1947 júniusában írták alá a tárgyaló felek. A megállapodás értelmében 1440 család kicserélését tervezték havonta a magyar és szlovák telepítési szervek.
- ⁸ 13. táblázat. Forrás: ÚMKL–MÁK XIX–a–15–d/99. MÁK Kimutatások, BML–MÁK XXIV. 2./5. Kitelepítési jelentések, BML–Fh.Ir. XXIV. 201.h./140. 141., 142. Kitelepítési jelentések adatainak felhasználásával. (A táblázat számsoraiban azonban a körültekintő összesítés ellenére is kisebb-nagyobb pontatlanságok fordulhatnak elő. A levéltári adatok ugyanis olykor egymásnak ellentmondanak, a ki- és betelepülők lélekszáma, korábbi lakóhelye, letelepítési helye sem mindig egyértelmű.) Vö. 14. táblázat.
- ⁹ 14. táblázat. Forrás: ÚMKL–MÁK XIX–a–15–d/99. Kimutatások, 111. Betelepítési jelentések, BML–Fh.Ir. XXIV. 201h./138. és 139. Betelepítési jelentések
- ¹⁰ 15. táblázat. Forrás: Bobák, Ján 1982. 70–89. o.
- ¹¹ 16. táblázat. Forrás: Szabó Károly 1988. 61. o.; 17. táblázat. Forrás: ÚMKL–MÁK XIX–A–15–d/99. Kimutatások
- ¹² ÚMKL–MÁK XIX–a–15–d/99. és ÚMKL–MÁK XIX–a–15–d/111.
- ¹³ BML Fh.Ir. XXIV. 201 h./140. A MÁK 3. sz. kirendeltségének jelentése (Kitelepítési összesítés). 1947. július 27.

- ¹⁴ 10. ábra. Forrás: ÚMKL–MÁK XIX–a–15–d/99. és BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./138. (Ki- és betelepítési jelentések) alapján szerkesztve.
- ¹⁵ BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./138. (Betelepítési jelentések).
- ¹⁶ ÚMKL–MÁK XIX–a–15–d/99. BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./140., 141. Kitelepítési jelentések.
- ¹⁷ Szabó Károly 1981. III. köt. 84. o. és Új Otthon, 1947. Július 1.
- ¹⁸ Viharsarok, 1947. július 2.
- ¹⁹ Lásd a 15. és 16. táblázatot.
- ²⁰ BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./140., 141., 142. A magyarországi (kitelepülő) szlovák családokról vagyoni helyzetük alapján két külön névjegyzéket állítottak össze. A „B” jelzésűekbe azokat sorolták, akik legalább 2 kat. holdnyi mezőgazdasági ingatlant, esetleg műhelyt, üzletet és negyed vagy fél házat (tanyát) birtokoltak, míg a többiek az ún. „S” jelzésű névjegyzékekbe vették fel. A szegényebb sorsú szlovákok befogadását a csehszlovák állam egyoldalúan vállalta, és az érintettek többsége már 1946 őszén áttelepült. A még 1947-ben is Magyarország területén tartózkodó vagyontalan (kisvagyonú) szlovákok az ikresítési íveken szereplő családokkal egy időben költöztek át. Vagy külön szerelvényeken (pl. Sl. 204/a., 205/a., 206/a.) vagy pedig a „B” jelzésű (névjegyzékekben nyilvántartott) családokkal együtt lépték át a határt. A Magyarországon visszamaradó „vagyonos” szlovákok helyett ugyanis a CSÁB a vagyontalanok listáján felvett családokat jelölt ki. Pl. 32 „vagyonos” családból csak 15 kívánt élni az áttelepülés lehetőségével. A CSÁB ilyenkor 8–10, az „S” jelzésű névjegyzékekben szereplő családot is áttelepíthetett a 15 „vagyonos” mellett. A Felvidékről induló ikervonat azonban ilyenkor is 25–30 kis- és középparaszti családot szállított Magyarországra. A kicserélendő népesség közötti vagyoni különbség így egyre inkább fokozódott. A vagyontalan és a kis vagyonú szlovákok áttelepüléséről a 8. sz. és a 40. sz. véghatározat rendelkezett. (A magyar–csehszlovák lakosságcsereire vonatkozó jogszabályok 26. o. és 81–82. o.) Vö. 20. és 21. táblázat.
- ²¹ Szabó Károly 1982. 93. o.
- ²² Szabó Károly 1988. 61. o.
- ²³ BML–MÁK XXIV. 1/l. Végh Aladár iratai (XV. 15., 16., 26., 39.). BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./140., 141. Kitelepítési jelentések ÚMKL–MÁK XIX–a–15–d/99. Kimutatások.
- ²⁴ A lakosságcsere utolsó szakaszában, 1948 őszén települt át Magyarországra a „háborús bűnösként” elkönyvelték (VIII. cikkely szerinti) többsége a „D” jelzésű szerelvényeken. Közülük Békés és Csanád megyébe mintegy 100 családot, kb. 400 személyt irányítottak. Továbbá ezekben a hónapokban érkezett még néhány „R” és „S” jelzésű család is. Az előbbieket az 57. véghatározat szerint áttelepülő „külön engedélyesek”, míg az utóbbiak az ún. „soron kívüli fehér laposok”. Az 57. véghatározat elsősorban a családok egyesítését

- kívánta előmozdítani. (A lakosságcsereére vonatkozó jogszabályok 98. o. Ki-
hirdetve: 1948. november 16.). BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./138. és 139.
- ²⁵ Szabó Károly 1988. 60. o.
- ²⁶ A „Jegyzőkönyv az összeírásról”. Mind az érintett magyar, mind pedig az
érintett szlovák családok (gazdasági egységek) ingatlanvagyonának összeírás-
sát szolgáló nyomtatványok fedőlapja.
- ²⁷ ÚMKL–MÁK XIX–a–15–d/99. Kimutatások.
- ²⁸ Párhuzamos vallomások a lakosságcsereéről 1988/89., illetve pl. a Sloboda,
1947. szeptember 26-i számában az ambrózfalvi szlovákok templomi búc-
súztatásáról írt.
- ²⁹ Viharsarok, 1947. május 24.
- ³⁰ Utasítás 1948. 55–70. o.
- ³¹ Utasítás 1948. 70–72. o. és Párhuzamos vallomások 1988/89.
- ³² Az ún. „Személyi lap” is minden áttelepülő család irathagyatékában megtalálható,
a megérkezés után néhány hétig ez szolgált személyi igazolványként is.
- ³³ 18. táblázat. Forrás: BML–MÁK XXIV. 1/8. Telephelyek osztályozása (MÁK-
körlevél dátum nélkül). Új Otthon 1948. július 24. Mit kell tudni a betelepítési
bizottságokról? (II. rész)
- ³⁴ Új Otthon, 1947. június 1., vö. 10. ábra.
- ³⁵ Párhuzamos vallomások a lakosságcsereéről 1988/89. Néhány további ismer-
tebb szépirodalmi feldolgozás (esszékötet) a magyar–cseh(szlovák) kapcsola-
tokról, a két világháború közötti csehszlovákiai magyar kisebbségről, és a
magyarság háború utáni hányattatásairól: Dobossy László (1981), Szalatnai
Rezső (1982) Pecry Dezső (1984, 1993).
- ³⁶ Békés Népe, 1947. július 9., BML–NB Ir. 36/1. 1947. július 10. (A N. B. is
készült a felvidékiek fogadására.)
- ³⁷ BML–MÁK XXIV. 1/2. 1300–2 K 1947. augusztus 4.
- ³⁸ BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./68. 132 Mezőberénybe telepített, főleg gútai,
család számára készített juttatási tervezet. 120 házat, 17 tanyát, kb. 1200 kat.
hold szántót, 15 kat. hold kertet osztottak szét a betelepülők között.
- ³⁹ 5300/1947. M. E. számú rendelet (In Két hatályos jogszabályai 120–124. o.)
- ⁴⁰ Néhány rendelet és véghatározat, amelyik az iparosok, kereskedők, értelmi-
ségek elhelyezésével foglalkozik. Pl. a 24 530/1946. M. E. számú rendelet
1946. december 6. (MK–HL 1946. évf. 293. szám), a 700/1947. Közl. M. számú
rendelet 1947. február 21. (MK–RT 1947. évf. 502–504. o.). A véghatározatok
közül a 35. végh.: 1947. április 26. – Az iparengedélyek felülvizsgálata, a 48.
végh.: 1948. március 18. Az áttelepülő közalkalmazottak szolgálati jogviszo-
nyára vonatkozó okmányok...
- ⁴¹ BML–MÁK XXIV. 3/1. 142/4.K. 1947. április 30.
- ⁴² Békés vm. területe (régi) 634 890 kat. hold, ebből 500 009 kat. hold szántó,
Csanád–Arad és Torontál k. e. e vm. területe 345 701 kat. hold ebből 290 486
kat. hold szántó. MSK 105. köt. 298–328. o.

- ⁴³ A lakosságcsere által érintett települések határai közül legfeljebb csak a szarvasi, a csabacsüdi és a mezőberényi határ egy részét tartották számon az alacsonyabb (10–15 Ak/kat. hold) termőképességűek között.
- ⁴⁴ BML–NB Ir. XVII. 36/1. Jegyzőkönyvek, 1946. december 12.
- ⁴⁵ BML–NB Ir. XVII. 36/1. Jegyzőkönyvek (Pl. 1946. július 25., 1947. január 2., 1947. április 17.)
- ⁴⁶ BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./137. Jegyzőkönyvek, 1948. szeptember 2.
- ⁴⁷ BVM–HL. 1946. december 14.
- ⁴⁸ BML 308/1976. gyj. Boross Zoltán iratai.
- ⁴⁹ BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./138. Feljegyzés. 1947. június 20.
- ⁵⁰ BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./137. Tanyai vezetők és körzeteik.
- ⁵¹ A betelepülő magyarok maguk közül választották meg az ún. ötös bizottság tagjait. Ha több felvidéki településről érkeztek, akkor igyekeztek úgy összeállítani a bizottságot, hogy mindegyik faluból (városból) legyen legalább egy-egy személy. Legtöbbször 8–10 képviselőt is választottak, hogy akadályoztatás esetén az előírt 5 személy megjelenjen a bizottsági ülésen. (Párhuzamos vallo-mások 1988/89.)
- ⁵² BML–MÁK XXIV. 3/7. i. sz. 34. 1947. május 28.
- ⁵³ BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./137. és 138. Telepítési bizottsági jegyzőkönyvek.
- ⁵⁴ Hasonló gondokról számolt be az Új Otthon is. (Pl. 1947. június 15. Érsekújváriak Tótkomlóson, 1947. október 18. Panasznapok Mezőberényben, 1948. július 31. Érsekújváriak a szarvasi határban.)
- ⁵⁵ A kondorosi kitelepülők zöme újjgazda volt. A juttatott földhöz lakást (tanyát) azonban nem, vagy csak a legritkább esetben tudtak biztosítani földreform során. (Vö. a 8. táblázat.)
- ⁵⁶ BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./138. A kondorosi Telepítési Bizottság jgykv. 1947. július 1.(?)
- ⁵⁷ BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./138. A csabacsüdi Telepítési Bizottság jgyk. 1947. december 11.
- ⁵⁸ BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./138. A mezőberényi Telepítési Bizottság jgyk. 1947. november 16.
- ⁵⁹ Új Otthon, 1948. január 24. Avar József: A legkényesebb kérdés: Az áttelepített magyarok és a hazai telepesek viszonya, valamint Albert Gábor 1983. 220–249. o. A felvidéki magyar családoknak a dunántúli német falvakban (városokban) történő letelepítéséről: Dankó Imre (1982), László Péter (1987). A felvidéki magyarok és az őslakosok több évtizedes együttéléséről Gáspár Gabriella (1986).
- ⁶⁰ Elsősorban Békés megyében (Békéscsaba, Mezőberény, Szarvas, Tótkomlós, Kondoros, Csabacsüd) összesen mintegy 400–420 tanya szabadult fel a szlovák lakosság kitelepülésével (BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./140., 141., 142.
- ⁶¹ BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./138. Telepítési bizottsági jegyzőkönyvek, Békéscsaba, 1948. október 6.

- ⁶² Vö. 11. táblázat.
- ⁶³ ÚMKL–MÁK XIX–a–15–d/99., illetve BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./138.
- ⁶⁴ Vö. 6. táblázat.
- ⁶⁵ Új Otthon, 1947. október 11.
- ⁶⁶ Viharsarok, 1947. szeptember 14.
- ⁶⁷ BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./138. Telepítési bizottsági jegyzőkönyvek Tótkomlós, 1948. január 28.
- ⁶⁸ BML–MÁK XXIV. 1/2. 1161. i. sz. 1947. július 31, továbbá iktatószám nélküli kérelmek, 1947. július 23., 24., augusztus 2.
- ⁶⁹ BML–MÁK XXIV. 1/2. 1265–2–K. 1947. július 31., 1293–2–K. 1947. augusztus 1., 1308–2–K. d. n., 1311–2–K. 1947. augusztus 4., 1321–2–K. 1947. augusztus 8.
- ⁷⁰ BML–MÁK XXIV. 1/2. 1947. augusztus 4. Egy korábbi jelentés (BML–MÁK XXIV. 1/2. 1300–2–K. 1947. július 25.) szerint a MÁK 2. sz. kirendeltségének területén 11 nem mezőgazdasági foglalkozású családfőnek nem volt biztosítva a megélhetése (2 cs. Békéscsaba, 5 cs. Mezőberény, 4 cs. Kondoros).
- ⁷¹ BML–MÁK XXIV. 1/2. (békéscsabai kérelmek, 1947. június–augusztus). „A kitelepülők lakását 45 napig zárolni kell, és a bérleményt addig felhasználhatja a MÁK telepítés céljaira. Később, a határidő lejártá után a város lakáshivatalát értesítik az üres lakásról. (BML–MÁK XXIV. 1/2. 1244., 1947. augusztus 4. Toma Ádám, a MÁK 2. sz. kirendeltsége vezetőjének értesítése.)
- ⁷² BML–MÁK XXIV. 1/2. 1947. július 22.
- ⁷³ BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./138. Betelepítési jelentések.
- ⁷⁴ Néhány az iparos, kereskedő és értelmiségi foglalkozásuk elhelyezési nehézségeivel foglalkozó cikk az Új Otthonból. 1947. december 25. A prágai egyezménytől a magyarországi kirakodásig (Hajdú István kormánybiztos beszámolója). 1948. május 8. Amiről ismét írni kell. 1948. június 26. Beszélgetés dr. Avar László kormánybiztos-helyettestel az áttelepítések időszzerű kérdéseiről. 1948. július 31. Az elhelyezés problémái.
- ⁷⁵ BML–MÁK XXIV. 1/2. 1868–2–K. 1947. július 31.
- ⁷⁶ BML–MÁK XXIV. 1/2. 1888–2–K. 1947. szeptember 15. A Tótkomlóra irányított felvidéki családok hátrahagyott és a számukra kiosztott ingatlanvagyonát hasonlította össze Závada Pál (1988) terjedelmesebb tanulmányában.
- ⁷⁷ Új Otthon, 1948. augusztus 7.
- ⁷⁸ Új Otthon, 1948. május 14.
- ⁷⁹ Új Otthon, 1947. augusztus 3.
- ⁸⁰ Új Otthon, 1947. november 1.
- ⁸¹ Új Otthon, 1948. június 5. (1948. májusban a Somogy megyei Szulokon tartottak hasonló ünnepséget, amelyen mintegy 1500 felvidéki magyar vett részt.)
- ⁸² Új Otthon, 1947. december 25.
- ⁸³ Új Otthon, 1947. december 25.

⁸⁴ Új Otthon, 1947. január 24.

⁸⁵ A nyilatkozatot az Új Otthon 1947. december 25. számában közölte. (Ninsectek levéltári források az érdekvédelmi szervezet további tevékenységéről.)

⁸⁶ Az áttelepítés körülményeiről, az első magyarországi évek nehézségeiről Mórocz Károly és Lichtenstein József (1986) adta közre a Pitvarosra került gútai, pozsonyvezekényi családok visszaemlékezéseit, Németh Zoltán (1987) pedig saját átélt élményeit osztotta meg az olvasóközönséggel. Oláh Kálmán (1992) szintén a Pitvaroson élő egykori felvidékieket szólaltatta meg dokumentumgyűjteményében. A legújabb dokumentumkötetet Horváth Zoltán (1998) állította össze. A Nyíregyházára telepített andódiak, taksonyfalviak, diószegiei emlékeznek vissza a szülőföldön töltött utolsó és az új hazában eltelt első éveikről. A mintegy 600 oldalas kötet számos dokumentumot, fényképet is tartalmaz. Különösen gazdag az Érsekújvár melletti Andód községre vonatkozó történeti, néprajzi és nyelvészeti anyag.

⁸⁷ Szalatnai Rezső 1982. 360–364. o. A Pitvarosról önként elköltözött családok szlovákiai telepítési (első) lakhelyét pedig Komoly Pál (1992) térképezte fel, aki saját családjá, a szintén pitvarosi gyökerű Kochan család itthon maradt és kitelepült tagjainak életútját követte végig. A felsorolásszerű közlés kiváló szociológiai „nyersanyag”, aminek alapján a társadalmi átrétegződés, a vegyes házasságokat követő esetleges nyelv- és identitásváltás is nyomon követhető. A szerző említett könyvében felsorolja a Pitvarosra telepített felvidéki családokat is, a kapott csereingatlannal (házszámmal) együtt. Névjegyzéke azonban nem teljes, két Gútáról érkezett szerelvény utasai, továbbá a pozsonyvezekényi és más településekről 1947 őszén és 1948-ban Pitvarosra irányított családok nem szerepelnek a Komoly Pál által készített jegyzékben.

⁸⁸ Békéscsabai Római Katolikus Plébániahivatal 1947/90. (A református egyház hasonló kezdeményezéséről nem áll rendelkezésre hasonló, adat, ettől függetlenül bizonyosan a református egyházi vezetés is igyekezett nyomon követni a református vallású felvidékiek magyarországi elhelyezését.)

⁸⁹ Új Otthon, 1948. február 7.

⁹⁰ Párhuzamos vallomások 1988/89.

⁹¹ BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./138. Körlevél, 1947. június 8.

⁹² Új Otthon 1948. augusztus 7.

⁹³ 19. táblázat. Forrás: BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./138. Összesítő táblázatok

⁹⁴ Békés megyei Népújság, 1988. augusztus 23.

⁹⁵ ÚMKL–MÁK XIX–a–15–d/117. Kimutatások.

⁹⁶ ÚMKL–MÁK XIX–a–15–d/27. Nyilatkozatok.

⁹⁷ A 39. sz. véghatározatot 1947. június 6. fogadták el, de kihirdetésének időpontja ismeretlen. (A magyar–csehszlovák lakosságcsereére vonatkozó jogszabályok... 78–81. o.) A „Ki a szlovák?” vitát a felek a pöstényi jegyzőkönyv (1947. június 6.) szerint rendezték, a 39. véghatározatot pedig a jegyzőkönyv

szellemének megfelelően hozták. A magyar fél egyebek mellett vállalta, hogy mintegy 70 ezer kitelepülésre jelentkezővel szemben további kifogást nem emel, pontosabban kizárólag az egyén bevallása alapján döntenek arról, hogy a kvótában („szlovákként”) vagy kvótán kívül hagyja el Magyarországot. (Szabó Károly 1981. III. köt. 70–128. o.)

⁹⁸ A 12. sz. véghatározatot 1946. szeptember 13-án hirdették ki.

⁹⁹ 8. *melléklet*. Forrás: Sloboda, 1947. április 24.

¹⁰⁰ BML–MÁK XXIV. 3/7. 87./47. 1947. október 31.

¹⁰¹ BML–MÁK XXIV. 1/2. 1294–2–K 1947. augusztus 1. A MÁK központjának körlevele a kirendeltségekhez.

¹⁰² Párhuzamos vallomások, 1988/89.

¹⁰³ Új Otthon, 1947. szeptember 20., 1948. július 24. 102. Viharsarok, 1947. december 13.

¹⁰⁴ Viharsarok, 1947. december 13.

A LAKOSSÁGCSERE NÉHÁNY (DÉLKELET-ALFÖLDI) NÉPESSÉGFÖLDRAJZI VONATKOZÁSA

A második világháború (mint közismert) az európai országok többségétől nemcsak súlyos véráldozatot követelt, hanem önként vagy kényszerűségből igen sokan fogtak vándorbotot is. Sőt ez a népességmozgás leginkább a háborút követő években tetőzött. A háborús veszteségek és a kivándorlás Európa keleti felében a népességszám átmeneti csökkenéséhez vezetett, mivel a menekültek és a kitelepítettek kelet–nyugati irányba sodródtak. Ausztriában és különösen Németország területén azonban a beköltözők lélekszáma jóval meghaladta a világhégcs okozta veszteségeket.

A Magyarországot ért migrációs hatások számszerűségét és ember-veszteségeink pontosabb feltárását inkább csak az utóbbi másfél évtizedben sikerült elvégeznie a hazai történettudománynak.¹ A hetvenes évektől kezdve szép számmal jelentek meg a második világháborút követő évtizedek demográfiai változásait bemutató földrajzi tanulmányok is. Az egyes régiók (elsősorban az Alföld) településeinek népességszám-változásait, illetve annak okait elemző írások leginkább az 1949. évi összeírást vették kiindulópontul. Ugyanakkor megfogalmazódott a szerzők igénye (különösen az egyes települések vagy kisebb térségek demográfiai arculatának megrajzolásakor), hogy a háborús veszteségeket és a vallási, etnikai, esetleg gazdasági okokra visszavezethető háború utáni migrációs hatásokat még pontosabban vegyék számba.² Bár e témához kapcsolódóan a KSH az utóbbi egy-másfél évtizedben számos eddig még nem publikált adatot tett közzé, azonban még mindig alapvető számsorok hiányoznak, s így a levéltári kutatások nélkülözhetetlenek, ha az említett időszak népességszám-alakulásának okait, mértékét keressük.

E rövid népességföldrajzi áttekintés elsősorban a lakosságcsere okozta Békés és Csanád megyei változásokra helyezi a fő hangsúlyt, de más,

a lélekszám alakulását befolyásoló tényező (veszteség) számbavétele sem marad el. A trianoni országterületen az 1949. évi népszámlálás az előző (1941. évihez) képest több mint százezer lelkes csökkenést jelzett. Békés és Csanád megyéből pedig tízezernél is többen hiányoztak (20. táblázat).³

A térség háborús veszteségeiről (a frontokon, a deportálások következtében, a hadifogságban vagy a kényszermunka-táborokban meghaltakról) csak részleges adatokkal rendelkezünk. A második világháború Békés megyei áldozatairól az alispán 1949 nyarán kért jelentést a járástól és a megyei városoktól. E jelentések azonban csak a régi Békés vármegye területéről maradtak fenn, továbbá hiányoznak Békéscsaba törvényhatósági jogú város megfelelő adatai is (21. táblázat).⁴ (A Csanád megyei veszteségekről pedig egyetlen egy támpontunk sincs.) Az alispáni hivatalhoz befutott kimutatások szerint a fronton meghaltak, az eltűntek és a deportálásból vissza nem tértek száma elérte a 7 ezret.

Békés és Csanád megyében, 1941-ben, mintegy 8700 zsidó (izraelita vallású) élt. A legnagyobb közösség a békéscsabai (kb. 2500 fő) és a makói (közel 2000 fő) volt.⁵ 1944 áprilisa és júniusa között először gettóba kényszerítették, majd deportálták a magyar anyanyelvű és kultúrájú zsidó családokat. A szerelvények többségét azonban nem Auschwitzba, hanem a Bécs melletti Strasshofba irányították. Így a szerencsés véletlennek köszönhetően a térségünkbeli zsidók nagyobb arányban éltek túl a megpróbáltatásokat, mint más megyékből származó sorstársaik.⁶ Az említett alispáni iratok 2 ezer körülre teszik a korábban Békés megyében élő, a háborús események következtében meghalt zsidók lélekszámát. (Ebből azonban hiányoznak a csabai veszteségek.) Az 1949. évi népszámlálás több mint 6 és fél ezerrel kevesebb izraelita vallású személyt talált a Délkelet-Alföldön, mint 9 évvel korábban. Ha figyelembe vesszük, hogy a túlélők közül nem kevesen végleg elhagyták szülőföldjüket, és a fővárosba vagy külföldre (USA, Izrael) távoztak, akkor is legalább 3500–4000-re kell becselnünk a zsidóközösségek háborús veszteségeit térségünkben.

Az 1949. évi alispáni jelentések nem szólnak (szemérmesen hallgatnak) azokról, akik a hadifogságból, az oroszországi munkaszolgálatról soha sem tértek vissza, vagy azokról, akik Temesvár és Focsan „felszabadulás után” létesített megsemmisítő táborait nem éltek túl. Egy, a mezőberényi németek ukrainai munkaszolgálatáról szóló tanulmány szerint 1945–47 között 558 berényi deportáltból 50-en maradtak örökre

távol a hazától, míg kilencen a hazatérést követő egy-két évben haltak meg.⁷ A Délkelet-Alföld (ideértve még Csongrád megyét is) 27 településéről 4306 polgári (német származású) személy robotolt (2–5 éven át) Ukrajna bányáiban vagy távoli építkezéseken. Az elhurcoltak legalább harmada nő volt.⁸

Nincsenek pontos adataink az angolszászok 1944 nyár végi terrorbombázásainak áldozatairól sem, amelyek elsősorban a védtelen békéscsabai polgári lakosságot sújtották.⁹ A régi Békés megye lakosai közül az 1941–1949 közötti időszakban legalább 13–15 ezren veszítették életüket a háborús események következtében vagy a háború alatti és utáni megtorlások során. A Csanád megyében hasonló okokból meghaltak száma is elérheti a 7–8 ezret.¹⁰

A németek kitelepítése és menekülése is apasztotta térségünk népességének lélekszámát, bár (a vidék nemzetiségi összetételéből adódóan) korántsem olyan mértékben, mint a dunántúli (Baranya, Tolna) megyékben. Békésből és Csanádból 1946. április végén, május elején indították útnak a kitelepülőket szállító szerelvényeket. Mezőberényből 926, Elekről 3492, Almáskamarásról 1339, Nagykamarásról 21, Medgyesegyházáról 24, Medgyesbodzásról 36, Pusztatlakáról pedig 13 személy távozott (korántsem önként) Németország akkori amerikai megszállási övezetébe.¹¹ A Délkelet-Alföldön ezzel gyakorlatilag lezárult a kitelepítés, noha még 1947–48-ban is ijesztgették a visszamaradó németeket, hogy őket is rövidesen útnak indítják. Erre azonban nem került sor, vagyonuk egy részétől viszont megszabadították azokat, akik az 1941. évi összeírásakor német anyanyelvűnek regisztráltatták magukat.¹² Nem kevesen a Szovjetunióból hazatérve követték hozzátartozóikat Németországba.

A hadi események, a Vörös Hadsereg elől elmenekülők, majd pedig a később visszatértek számáról még hozzávetőleges adatokkal sem rendelkezünk, arányaiban ez feltehetően nem járhatott nagyobb népességcsökkenéssel.¹³

A statisztikai kimutatások szerint a negyvenes években (1938–1948 között) közel 300 ezer magyar költözött át önként vagy kényszerűségből, a szomszédos államokból a trianoni országterületre. A Csehszlovákiából érkező magyarok lélekszáma 100 ezer körüli volt.¹⁴ A lakosságcseré keretében áttelepülők (12 548 család 50 192 személy) ingóságaikat is magukkal hozhatták, míg mások kénytelenek voltak mozdítható értékeik nélkül vagy csak annak töredékével távozni szülőföldjükről.¹⁵

A MÁK elsősorban a Dél-Dunántúl (Baranya, Tolna, Somogy megye) sváb falvaiban jelölte ki az áttelepülő családok több mint 40 százalékanak új lakóhelyét (22. táblázat).¹⁶ Térségünk (az ismert okok miatt) az érintett családoknak még ötödét sem volt képes fogadni. Míg a többi (V. cikkely szerinti) áttelepülő Pest megyében vagy az ország más részein találta meg új otthonát (11. ábra).¹⁷ A kitelepülő szlovákok ingatlanjaiban a csereként érkező magyaroknak alig negyedét tudták elhelyezni. Észak-Magyarország (Nógrádtól Zemplénig húzódó) falvaiból, városaiból is számos (10–12 ezer személy) szlovák vagy szlovák származású személy készült áttelepülni, és 65–70 százalékuk ténylegesen el is hagyta az országot.¹⁸ A csere keretében áttelepülő magyarokat azonban alig költöztettek e térségbe. Valószínű, hogy Észak-Magyarország korábban szlovákok és az Észak-Dunántúl korábban németek lakta településein nagyobb számú, Szlovákia területéről menekült családot helyeztek el. A menekültek ügyeit (letelepítését) a kétoldalú csere lebonyolításával egy időben szintén a kormánybiztosság intézte a helyi hatóságok közreműködésével.¹⁹ A statisztikai kimutatások tükrében megfigyelhető, hogy (a csere keretében) az Alföld délkeleti megyéibe irányított családok közül többen már 1948-ban a csehszlovák határ menti városokba vagy a fővárosba és környékére költöztek.²⁰

Sajnos az Áttelepítési Kormánybiztosság minden igyekezete ellenére sem tudta megvalósítani vagy elérni, hogy a korábban egy településen élők (rokonok, szomszédok) lehetőleg Magyarországon is egymás közelébe kerüljenek. Szinte ritka kivételnek számítanak a gútaiak, akiknek (néhány család kivételével) Békés és Csanád megyében, 10–70 km távolságban jelölte ki új lakóhelyét a MÁK (12. ábra).²¹ Legtöbb felvidéki település (Diószeg, Érsekújvár, Csata, Negyed stb.) egykori lakóit egymástól több száz km-nyi távolságban szórták szét a trianoni országterületen. A negyedik anyaországi hányattatásait az Illyés Gyula szerkesztésében megjelenő Válasz című folyóirat is szóvá tette. „A lakosságcseré keretében 450 jobb módú családot jelöltek ki magyarországi áttelepítésre... (1947.) július 29-én indult el az első transzport negyedi áttelepülőkkel – 1948 húsvétjakor már csak néhány család van otthon a kijelöltek közül. A kitelepítettek helyére nagybányai szlovákokat vittek. Az új hazában mintegy 40–45 különböző helyre szórták szét az áttelepített családokat. Nagyobb tömegben csak három helyen vannak negyedik. Csanádalbertin 120 család, Némethályban (Baranya

megye) 45 család, Z. községben Tolna megyében 80 család körül. A többit 2–10 családossal Csanád, Békés, Csongrád, Tolna és Baranya megye falvaiban telepítették le. A Dunántúlon sváb, az Alföldön áttelepülő szlovákok után maradt házakba kerültek a negyediek, most már »betelepítettek».”²²

A MÁK Telepítési Osztálya a vallási szempontokat sem vette mindenkor figyelembe. Az alföldi evangélikus szlovák és a dunántúli vagy bácskai, zömében római katolikus német falvakban nehezen találták meg helyüket a református vagy római katolikus vallású áttelepültek. A hontfüzesgyarmati református gyülekezet gondjait mi sem bizonyítja jobban, mint a Hajdú kormánybiztoshoz írt nyílt levelük: „Fájdalommal kell látnunk, hogy a betelepített családok sok esetben nagy távolságokra szórótnak szét egymástól, nemcsak testvér a testvértől, de öreg szülők a gyermekeiktől szakítatnak el, s ezáltal felbomlik az a munkaközösség is, melyben együttesen közös gazdasági felszereléssel végezték a mezőgazdasági munkákat, és a minimumra szűkítették a termelési költségeket. Az évszázadok óta egy közösséget alkotó református gyülekezetek sokszor a legcsapongóbb képzeletet is meghaladó módon telepítettnek szét (pl. Hontfüzesgyarmat 14 községbe stb.), s ez nemcsak az ősi közösségek szétbontását jelenti, de szabad vallásgyakorlás teljes gátlását is, miután az esetek 85%-ában a felvevő községekben eddig református egyház nem volt, református templom és iskola nincs, s a betelepítések során egy-egy más felekezethez tartozó községbe 15–20 református család kerül, kik az eddigi elgondolások szerint létesítendő lelkészi munkakörök beosztása mellett csak szórványban élhetnek, s lelkészt csak temetések alkalmával vagy egy-két esetben láthatnak évenként.”²³ (A kormánybiztos 1947 szeptemberében átvette ugyan a nyílt levelet, és lehetőségeihez mérten ígéretet tett a panaszok orvoslására, gyakorlatilag azonban nem sok minden történt, a széttelepítések ugyanúgy folytatódtak a lakosságcsere befejezéséig, mint korábban.)

Összegezve: a MÁK Telepítési Osztályának számos nehézséggel kellett megküzdenie a lakosságcsere lebonyolítása során. A kölcsönös átköltöztetések (mint ezt már érintette a tanulmány) az ikresítési ívek alapján történtek, amelynek szervezési előnyeit (a már ismert okok miatt) szinte kizárólag csak a szlovák fél hasznosíthatta. Előfordult, hogy egy-egy község vagy város (Érsekújvár, Komárom, Taksonyfalva stb.) kitelepítési listán szereplő magyarjait több hullámban indították útnak

Magyarország felé. Például: az első hat, érsekújváriakat szállító szerelvényt Tótkomlóra irányították 1947 májusában. A kitelepítések a városból csak egy év múlva (1948 nyarán) folytatódtak. Miután Tótkomlós több családot már nem tudott fogadni, az újváriak egy részét Szarvason, Békéscsabán, Eleken juttatták ingatlanokhoz, továbbá számos családnak csak a Dunántúlon tudtak telephelyet biztosítani.²⁴ Nehezítette a kormánybiztosság munkáját, hogy 1947 őszétől egyre nagyobb számban maradtak vissza a hazai szlovákok, valamint a németek összeköltözéséből fakadó emberi problémák is.²⁵ Közel 50 év távlatából sem könnyű eldönteni, hogy jobb szervezéssel lehetett volna-e hatékonyabban segíteni az áttelepített családok beilleszkedésén, a korábbi vallási, családi közösség megőrzésén.

A Békés és Csanád megyébe irányítottak mintegy 80 százaléka korábban a Mátyusföldön, a Csallóközben és a Garam mentén élt (23. táblázat).²⁶ Más területekről, elsősorban Kelet-Szlovákiából jobbra csak 1948 őszén érkeztek nagyobb számban (mintegy 50 család) áttelepülők. A térségünkben elhelyezett családok 80–85 százalékanak a Felvidéken visszahagyott ingatlanjait a korábban itt (a Délkelet-Alföldön) élő szlovákok kapták meg. A Békés és Csanád megyéből áttelepülő szlovákok felvidéki „ikerpárjainak” még a harmadát sem sikerült letelepíteni a Délkelet-Alföldön. Így többek között a csabai telepeseeknek helyet adó komáromszentpéteri, perbetei, izsai magyarokat teljes egészében a Dunántúlra irányították.

Mindhárom (említett) felvidéki táj része volt a Dunától északra elterülő 30–50 km széles, 1945-ig csaknem összefüggő magyar nyelvterületnek. Ez a városok, falvak nemzetiségi (anyanyelvi) adatain is érzékelhető (13. ábra).²⁷ Vallásilag is „a magyar jelleg” a meghatározó az említett felvidéki településeken. Nagyobb részben (70–75%) katolikusok, kisebb részben (20% körüli) pedig reformátusok éltek a lakosságcseré megkezdéséig a Duna túlsó oldalán végighúzóódó magyarok lakta területsávon. A népesebb helységekben (Érsekújvár, Komárom, Nagymegyer) a második világháború végéig jelentős magyar anyanyelvű zsidó közösségek is voltak. Evangélikusokat 1945–46-ig csak néhány településen (Alsószelei és Felsőszelei) találunk (14. ábra).²⁸

Térségünk foglalkozási szerkezetét nem befolyásolta számottevően a lakosságcseré, jóllehet számos önálló iparossal, kereskedővel is gyarapodtak a felvidékieket fogadó települések (24. táblázat).²⁹

Az 1949. évi birtokstatisztikákban sem érzékelhető különösebben a népesség kicserélődése. Az összehasonlításához talán Pitvaros, Ambrózfalva, Csanádalberti és Nagyér (korábban Nagymajláth) nyújtja a legjobb példát. A négy szűk határu csanádi falu a lakossága számarányának többé-kevésbé megfelelő nagyságú földterülethez jutott az 1945. évi földreform során a mezőhegyesi állami birtokból. Pitvaros és Csanádalberti népességének mintegy háromnegyede, Ambrózfalvának pedig több mint harmada átköltözött Szlovákiába. A kálvinista magyar lakosságú Nagyérről viszont senki sem távozott. Pitvarosra 280, Csanádalbertire 140, Ambrózra pedig közel 50 felvidéki családot telepítettek, vagyis e három falu 1949. évi földtulajdonosai az itt maradó őslakosok és a betelepített magyarok voltak. Az előzőekben már ismertetett telepítési törvény (5300/1947. M. E. sz. r.) 15 kat. holdban maximálta a mezőgazdasági ingatlan juttatását. Ezt a felső határt a telepítési bizottságok csak ritkán lépték át. Inkább a családok (gazdasági egységek) felbontását szorgalmazták, ennek azonban határt szabott a szétosztható földterület nagysága.³⁰ Ilyenkor egy-egy módosabb (a Felvidéken 25–50 kat. holddal rendelkező) parasztcsaládból nemcsak a gazda (az idős családfő) részesült föld- és házjuttatásban, hanem nő, hivatásszerűen földműveléssel foglalkozó fiai is. A családfő megkapta a maximális 15 kat. holdat egy jobb házzal, gazdasági épülettel, míg fia(i) 5–7 kat. holdat és egy kisebb házat mondhatott magáénak. Természetesen gondosan ügyeltek arra, hogy a magyarországi ingatlanjuttatásnak meglegyen „a leltárban szereplő felvidéki fedezete”. A betelepült földműves családok így az 5–10 és a 10–15 kat. hold birtokkal rendelkezők számát gyarapították.³¹ Valószínű, hogy néhány földtulajdonos a 15–20 kat. holdas, iparosok és kereskedők pedig az 1–3 vagy a 3–5 kat. holdas csoportokba sorolhatók be. Békés megye mai területén az 5–10 és a 10–15 kat. holddal rendelkező gazdaságok száma meghaladta a 35 ezret, ebből legalább 1200–1300 (4 százalék körül) volt az egykori felvidéki családoké.³² Pitvaroson 88 személy (család) rendelkezett 1 kat. hold alatti földterülettel. Ők valószínűleg az itthon maradó szlovák lakosság szegényebb rétegeihez tartoztak, akiket az MKP beszélt le a kitelepülésről, vagy pedig eredetileg sem akarták elhagyni szülőföldjüket. A többi a (ki- és betelepítés által érintett) település mezőgazdasági számsoraiból még nehezebb következtetéseket levonni, hiszen Nagybánhegyest és Tótkomlóst kivéve az összlakossághoz képest elenyésző (2–15%) volt a felvidékiek aránya.

A szlovákok lakta városok, községek népességének korösszetételét sem befolyásolta lényegesen a csere.³³ Annál nagyobb hatást gyakorolt az egyes települések népessége lélekszámának és vallási összetételének alakulására. Az 1949. évi népszámlálás szerint Békés és Csanád megye leginkább fogyó települései azok voltak, amelyeket valamilyen formában érintett a népcseré (25. táblázat).³⁴ A városok esetében a zsidó közösségek pusztulása és talán a front előli menekülés is hozzájárult a lakosság fogyásához. De Békéscsaba 6,5 ezres és Szarvas több mint 2 ezres veszteségét leginkább a szlovákok távozása okozta. Endrőd népességét viszont a belső telepítés csökkentette. Több száz endrődi család ugyanis a földreform végrehajtásakor nem juthatott helyben ingatlanhoz, s ezért sokan jelentkeztek dunántúli átköltözésre.³⁵ Más Békés, Csanád vagy Csongrád megyei községekből (városokból) is több száz (ezer) föld nélküli család vállalkozott „belső áttelepülésre”, de (mint ezt már érintette a tanulmány) sokan néhány hónap után visszatértek szülőfalujukba. A Csongrád megyei magyar lakosságú falvak (Apátfalva, Csanádpalota stb.) népessége is valószínűleg hasonló okok miatt esett vissza.³⁶

A népességföldrajzi elemzések egyértelműen kimutatták, hogy az alföldi (délkelet-alföldi) települések (falvak, kisvárosok) elsősorban az 1949–60 és 1960–70 közötti évtizedekben veszítették el népességük jelentős részét (20–40%-át). Elsősorban a fiatalabb, munkaképes korosztályok költöztek a megyék központjaiba vagy más hazai régiókba. Magyarország egyes nagyobb régióihoz (Észak-Dunántúl, a főváros környéke) képest az Alföld lemaradása a hatvanas-hetvenes években sem csökkent, sőt még tovább növekedett.³⁷ Térségünkben (más térségekhez hasonlóan) csak azok a falvak tudták népességüket megőrizni vagy gyarapítani, amelyekről a városi munkahelyek jól megközelíthetők, és a főállásban szerzett jövedelmet a háztáji gazdaságból is ki lehetett egészíteni. A lakosságcsere által érintett települések legtöbbször már 1949-ben is erős negatív vándorlási mérleg jellemezte (15. a., b., c., d. ábra).³⁸ Nem egy község (Pitvaros, Csanádalbertyi stb.) népességének csökkenése lényegében azóta is folyamatos. Elek és Almáskamarás a németek kényszerű távozása után belső telepítéssel ideiglenesen pótolni tudta lakosságát, de 1960 óta a két településen is folyamatos a lélekszám visszaesése. A földreformot követő belső telepítés még néhány olyan faluban is (Csabacsüd, Kondoros, Medgyesegyháza) átmene-

tileg stabilizálta a népességszámot, ahonnan jelentős számú szlovák költözött el.

A nagyobb községek közül Tótkomlós demográfiai helyzete évtizedek óta egyre súlyosbodik, de nincs kedvezőbb helyzetben a szerbek, románok és magyarok lakta egykori járási székhely, Battonya sem. Bár Mezőberény igen jó közlekedéscsomóponttal rendelkezik, a háború utáni népességmozgásból adódó veszteségeit még napjainkra sem volt képes pótolni.

A szlovákság nemcsak a megyék periferiáin élt (él), hanem a centrumban is. 1950-től Békéscsaba lett a megnövekedett területű megye székhelye. A város új közigazgatási szerepe már az 1960. évi népszámláláskor megmutatkozott, a lakosság száma ekkorra lépte túl az 1941. évit. A hatvanas-hetvenes évek beruházásai további új munkacserét vonzottak a városba; a népesség növekedése azonban a nyolcvanas évek vége felé megtorpant.

A lakosság egy részének kicserélődése megváltoztatta a szlováklakta települések vallási összetételét is. Mindenekelőtt a római katolikusok és kisebb mértékben a reformátusok száma növekedett, míg az evangélikusoké csökkent. Békéscsabára nemcsak Szlovákiából, hanem Erdélyből is érkezett nagyobb számú magyar, s így az említett két egyházközösség lélekszámának növekedéséhez mindkét bevándorlási „hullám” hozzájárult (26. táblázat).³⁹ A vallási adatok segítséget nyújtanak ahhoz is, hogy a népesség kicserélődésének arányait jobban megismerjük. Békés és Csanád megye területéről 1949-ben közel 23 ezer evangélikus hiányzott, akiknek döntő többsége a lakosságcseré keretében hagyta el a térséget. Kivételt csak a közel ezer berényi kitelepített és elmenekült német és azok az orosházi, békéscsabai vagy nagyszénási földművesek (legfeljebb egy-kétezer) képeznek, akik az ország más térségeibe költöztek a földhöz jutás reményében. Csökkentették az evangélikusok lélekszámát a háborús veszteségek is. Ugyanakkor nem ismerjük pontosan, hogy milyen volt e népesség természetes szaporodása az 1941 és 1949 közötti időszakban. Ha a 20–21 ezer áttelepülő evangélikushoz hozzászámítjuk a kb. 2 ezer római katolikus vallású átköltöző szlovákot is, akkor a kitelepültek lélekszámát illetően a csehszlovák kimutatásokhoz megközelítően hasonló adatokat kapunk.⁴⁰ Egyértelmű, hogy Pitvaros, Nagybánhegyes, Csanádalberti vagy Tótkomlós lutheránus közösségeinek ezret (ezreket) meghaladó fogyását a lakosságcseré okozta (27. táblázat).⁴¹ Kondoros és Csabacsüd kite-

lepülő evangélikusait viszont nagyrészt pótolták a (községekben levő nagybirtokok felosztását követő) beköltözések. Többek között Orosháza, Szarvas, Nagyszénás evangélikussága is ingatlanhoz jutott a más vallású földművesek mellett. Előfordulhattak ugyanakkor olyan esetek is, hogy korábban Szarvason élő földművesek Csabacsúdon vagy Kondoroson kaptak földet, és már e települések lakóiként távoztak Szlovákiába.

Az 1950. évi közigazgatási rendezés során kialakított Békés megye területén mintegy 6 ezer, Csongrádban pedig alig 2 ezer, egykor (1938. március 1-je előtt) a Felvidéken élő magyart találunk (28. táblázat).⁴² A Békési járásban elsősorban Mezőberény, az Orosháziban Tótkomlós, a Mezőkovácsházában pedig Medgyesegyháza és Nagybánhegyes adott helyet a betelepülő családoknak (16. ábra).⁴³

Végül nem hagyható figyelmen kívül térségünk lakossága nemzetiségi (anyanyelvi) összetételének változása sem. A csere keretében a két megye szlovák lakosságának fele távozott, míg a másik fele (kb. 20–22 ezer személy) szülőföldjén maradt. 1949-ben közel 17 ezren vallották magukat szlovák anyanyelvűnek, a 3–5 ezer fős csökkenést pedig az eltelt 9 év asszimilációjának számlájára írhatjuk. A válasz azonban korántsem ilyen egyszerű. Egyrészt (mint ezt már előzőekben is jelezte a tanulmány) a csere keretében nemcsak azok a személyek távoztak, akik az 1941. évi összeíráskor szlovák anyanyelvűnek vallották magukat, hanem olyan szlovák eredetűek is, akik a jelzett időpontban önszántukból már magyarként szerepeltek. Továbbá e magyar–szlovák eredetű vagy elmagyarosodott szlovák rétegből többen 1949-ben, esetleg éppen az 1945-öt követő évek politikai hangulatának hatására újból a szlováksághoz tartozónak érezték magukat. Míg más családok, akik 1941-ben szlovák anyanyelvűként regisztráltatták magukat, 1949-ben (saját döntésük alapján) magyarként kerültek bejegyzésre. A nemzetiségi hagyományaitak őrző Csanád megyei szlovákok ugyan kisebbségbe kerültek a kitelepülések után szülőfalujukban, anyanyelvükhöz azonban továbbra is hűek maradtak (29. táblázat).⁴⁴ Hasonló jelenséget tapasztalunk Tótkomlóson is, ahol még a csere után is többségben maradt az őslakosság.

A XX. század első felében az asszimiláció, valamint a nemzetiségi lakosságot ért migrációs hatások jelentősen csökkentették a trianoni határok között élő nem magyar anyanyelvű népességet. A statisztikai kimutatásokban azonban a csökkenés még nagyobb arányú. A németek

a második világháború utáni kálváriájának következtében az itthon maradó 220 ezer fős közösségből csak nagyon kevesen (10% körül) vállalták őseik anyanyelvét 1949-ben. A szlovákok esetében jelentős volt ugyan a visszaesés, de még így is (1949-ben) a statisztikai adatok szerinti legnépesebb hazai kisebbséggé ez a 25 ezer fős népcsoport lépett elő. A háború utáni első népszámláláskor a Délkelet-Alföld tömörítette (nemzetiségi összetételéből adódóan) a trianoni országterület nemzetiségi lakosságának közel negyedét.⁴⁵

A délkelet-alföldi nemzetiségi települések magyarosodásának folyamata századunk első felében az ország más (magyar többségű) térségeihez hasonlóan ment végbe. Az 1910. évi népszámláláskor a népesség többsége még nemzetiségi volt, de a magyar „öslakosság” mellett a nemzetiségiek néhány százaléka már magyar anyanyelvűnek vallotta magát. Az 1910. évi és az általunk vizsgált 1941. évi népesség-összeírás között eltelt több mint 30 esztendő alatt a nem magyar anyanyelvűek egy töredéke (elsősorban a szerbek és románok) a szomszédos országokba költözött át. Az elköltözők az 1910. évi népszámláláskor többnyire még a település idegen anyanyelvű lakói között szerepeltek. Az első világháborút követő békeszerződés után a történelmi Magyarország különböző térségeiből érkező magyaroknak csak kis része talált új otthonra a délkelet-alföldi településeken. Az 1941. évi népszámlálás eredményei legtöbbszörben a települések magyarosodását jelezték, amelyet leginkább a nemzetiségi népesség „magyar anyanyelvűvé válása” okozott. Az 1941. évi adatokban még szerepelnek azok a nem magyar anyanyelvű állampolgárok, akiket 1946-ban német anyanyelvű és nemzetiségű személyként kitelepítettek, továbbá azok a személyek, akik a magyar–csehszlovák lakosságcseré-egyezmény keretében önként hagyták el a térséget, illetve az országot. Az évtizedek óta tartó magyarosodást a nemzetiségi lakosság egy részének elvándorlása és a helyükre érkező szlovákiai magyar családok, valamint a romániai és a jugoszláviai magyar menekültek letelepedése fokozta tovább. De nem kis szerepet játszott az a jelenség sem, hogy az itt maradó nemzetiségiek közül 1949-ben nem kevesen magyar anyanyelvűnek és nemzetiségűnek vallották magukat. Természetesen a felvázolt jelenség ebben a formában egyik településre sem illik, a magyarosodás folyamatának sokoldalú összetevőit azonban jobban megvilágítja.

Jegyzetek

- ¹ A témakörben az utóbbi időszakban megjelent néhány fontosabb tanulmány: Korom Mihály (1984), Puskás Julianna (1985), Für Lajos (1987), Szabó A. Ferenc (1989, 1991), Stark Tamás (1989, 1995). Szabó A. Ferenc demográfiai és történeti kutatásairól az önálló kötet a közeljövőben jelenik meg Ember-veszteségek, népesedési tendenciák és népesedési politika Magyarországon 1941–1990 címmel. A trianoni országhatár terület háborús emberveszteségét Für Lajos i. m. 49. o. 750–900 ezer, Stark Tamás 1989. 73. o. pedig 643–727 ezer közötti lélekszámban jelölte meg.
- ² Tóth József (1982, 1988).
- ³ 20. táblázat. Forrás: Az 1941. évi népszámlálás 8–9. o., Az 1949. évi népszámlálás 3. köt. 324. o.
- ⁴ 21. táblázat. Forrás: BML–Alispáni iratok 6781/49. (1949. május–június). Egy 1945. június 30-án kelt jelentés Békéscsaba veszteségeit a következőkben foglalja össze: „5 ízben légitámadás, 184 ember halt meg, 3600 elhurcolt személy, elmenekültek 1400-an, nem tért vissza 400 személy.” – A jelentés nem tartalmazza többek között a fronton elesett katonák lélekszámát és a harcokban meghalt polgári személyeket sem.
- ⁵ Az 1941. évi Népszámlálás 496–497. o., 518–519. o.
- ⁶ Braham. L. Randolph 1988. II. köt. 53–61. o. A Stark Tamás (1995. 63–64. o.) által közölt 1945. júniusi gyors adatfelvétel szerint a deportálásból többek között 1559 Békés megyei, 1029 Csanád megyei, 2345 Csongrád megyei zsidó tért vissza korábbi lakhelyére vagy Magyarországra. A Zsidó Világkongresszus magyarországi képvisletének felmérése szerint Magyarország zsidó lakossága 1946-ban 143 624 fő volt, akik közül Békés megyében 2224, Csanádban 1480, Csongrádban (törvényhatósági jogú városokkal együtt) 3428 személy élt.
- ⁷ Zielbauer György (szerk.) 1990b. 220. o.
- ⁸ Zielbauer György (szerk.) 1990b. 33–51. o., Erdmann Gyula 1990. 15. o.
- ⁹ Békés megye története 1944–45-ben 74. o. (Az 1944. szeptember 21-i bombázások következtében 96-an veszítették életüket, kórházba 150 súlyos sérült került.) Vö. 4. lábjegyzet.
- ¹⁰ Csanád megye háborús veszteségei (a források hiánya miatt) kizárólag becslésre alapozódnak.
- ¹¹ Zielbauer György 1990a. 85–86. o.
- ¹² BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./68.
- ¹³ Az átnézett levéltári források (alispáni jelentések, N. B. iratok... stb.) nem tesznek említést az elmenekültek számáról.
- ¹⁴ Az 1949. évi népszámlálás 9. köt. 333. o. A jelzett népszámlálás időpontjában 90 668 olyan személy élt Magyarországon, akiknek 1938. március 1-je előtt Csehszlovákia területén volt a lakóhelye. Ha az időközben (1938–1949) el-

hunyt, korábban Csehszlovákia területén élőket is hozzájuk számítjuk ez 3–5 ezerrel növelheti az egykori felvidékiek lélekszámát. Ugyancsak hiányoznak a népesség-összeírásból azok egykori az felvidéki magyarok, akik 1945 és 1949 között Nyugat-Európába vagy a tengerentúlra költöztek. Azok az egykoron Csehszlovákia területén állandó lakóhellyel rendelkezők, akik a Felvidék visszatérése után (1938 őszétől és 1945 tavaszáig) költöztek a trianoni országterületre, ugyanakkor szerepelnek az összeírtak között.

¹⁵ „A Magyarországra menekültek ingóságainak hazahozataláról” a 6. véghatározat rendelkezett. (In A magyar–csehszlovák lakosságcsereére vonatkozó jogszabályok 1948. 20–24. o.) Az ún. cserekvótába 1949-ig 26 138 felvidéki menekültet számítottak be, jöllehet a Népjóléti Minisztérium 38 458 főt tartott nyilván. (Szabó Károly 1986. 6–7. o. A magyar–csehszlovák lakosságcsere pénzügyi, gazdasági lezárása)

¹⁶ 22. táblázat. Forrás: Új Otthon 1949. február 13., Az 1949. évi népszámlálás 3. köt. 331. o. és ÚMKL–MÁK XIX–a–15–d/117. adatai alapján.

¹⁷ 11. ábra. Forrás: Új Otthon, 1949. február 13-i adatai alapján szerkesztve.

¹⁸ ÚMKL–MÁK XIX–a–15–d/117. Jelentések – Kimutatások vármegyék szerint és Bobák, Ján 1982. 85. o.

¹⁹ BML–MÁK XXIV. 2/3. 448–3–K. 1947. május 28.

²⁰ Lásd 26. táblázat.

²¹ 12. ábra. Forrás: ÚMKL–MÁK XIX–a–15–d/99. Kimutatások... adatai alapján szerkesztve.

²² A Válasz című folyóirat (Tószódy József: Áttelepítetteink) cikkét közli az Új Otthon, 1949. január 22. A felvidéki magyarok beilleszkedésének nehézségeiről többek között: Albert Gábor 1983. 220–250. o., Gáspár Gabriella (1986).

²³ Új Otthon, 1947. szeptember 27.

²⁴ ÚMK L–MÁK XIX–a–15–d/99. Kimutatások.

²⁵ Új Otthon, 1948. január 24. A szlovákok visszamaradásával kapcsolatosan BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./140., 141., 142. Kitelepítési jelentések.

²⁶ 23. táblázat. Forrás: BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./138., BML–MÁK XXIV. 1/2., 1/3., 2/1., 2/2., 3/2. adatai alapján. A felvidéki tájakra vonatkozóan pedig Kósa László–Filep Antal (1975) szolgáltatott hasznos információkat.

²⁷ 13. ábra. Forrás: Az 1941.évi népszámlálás 490–495., 524–525., 554–561., 576–579. o.

²⁸ 14. ábra. Forrás: lásd 13. ábra.

²⁹ 24. táblázat. Forrás: BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./138.

³⁰ BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./138. (i. sz. 1139.) Telepítési bizottsági jegyzőkönyvek.

³¹ Az 1949. Népszámlálás 3. köt. 372–379. o.

³² A Felvidékről áttelepített földműves családoknak kb. 2/3 része 10 kat. hold feletti ingatlant hagyott vissza, akik Magyarországon legfeljebb csak 10–15 kat. holdas juttatásban részesültek (BML–Fh. Ir. XXIV. 201h./138., 139. Betelepítési jelentések).

- ³³ TSK 2. köt. 18–19., 44–47., 64–65. o.
- ³⁴ 25. táblázat. Forrás: Az 1949. évi népszámlálás 3. köt. 89–91., 97–98. o.
- ³⁵ Viharsarok, 1946. április 20., május 15.
- ³⁶ Szabó István, 1976. 116–124. o.
- ³⁷ Tóth József, 1989. 38–46. o.
- ³⁸ 15. a., b., c., d. ábra. Forrás: Az 1980. évi Népszámlálás 4. köt. 510–513. o., 6. köt. 510–513. o.
- ³⁹ 26. táblázat. Forrás: Az 1949. évi Népszámlálás 9. köt. 333. o. KSHL–NO Az 1949. évi Népszámlálás A. 47–A. 49/42.
- ⁴⁰ Bobák, Ján 1982. 85. o. A szlovák kutató a három délkelet-alföldi körzetből 27 083 kitelepülőt mutatott ki. Ez a lélekszám azonban nemcsak Békés és Csanád megye, hanem Csongrád, Jász–Nagykun–Szolnok és Bihar megyék kitelepülő szlovákságát is magában foglalja.
- ⁴¹ 27. táblázat. Forrás: Az 1941. évi Népszámlálás 494–497., 518–519. o. Az 1949. évi Népszámlálás 9. köt. 89–91., 97–98. o., KSHL–NO Az 1949. évi Népszámlálás A. 44/29–30.
- ⁴² 28. táblázat. Forrás: Az 1949. évi Népszámlálás 9. köt. 89–91., 97–98. o. KSHL–NO Az 1949. évi Népszámlálás A. 47–49/42., vö. 8–10. és a 23. táblázatokkal.
- ⁴³ 16. ábra. Forrás: Az 1949. évi Népszámlálás 9. köt. 89–91. és 97–98. oldalon szereplő közigazgatási beosztás alapján szerkesztve.
- ⁴⁴ 29. táblázat. Forrás: Az 1949. évi Népszámlálás 9. köt. 314–315., 320–321. o. KSHL–NO Az 1949. évi Népszámlálás A. 44/29–30.
- ⁴⁵ Az 1. táblázathoz felhasznált források alapján.

UTÓSZÓ EGY ELMARADT KÁRPÓTLÁS HELYETT

Több mint fél évszázad telt el a magyar–csehszlovák lakosságcsere lebonyolítása óta. Az ötletet a kezdeményező csehszlovák fél feltehetően a korábbi görög–török lakosságcsereből merítette, amelynek során 1923 és 1930 között mintegy másfél százezer török, illetve közel 400 ezer görög tért vissza az anyaországba. Ezek az átköltözések többé-kevésbé szervezeten-rendezetten történtek, bár több tízezer volt azoknak a száma is, akik menekültként távoztak szülőföldjükről. A kisebbségek kölcsönös kicserélése valamelyest normalizálta a két ország viszonyát, noha a ciprusi kérdés megoldatlansága még ma is feszültséget okoz Görögország és Törökország között.

A kilencvenes évektől átmeneti (több évtizedes) elfojtás után Kelet-Közép-Európában újból felszínre törtek az évszázados nemzeti-nemzetiségi ellentétek. A politikusok által az első és a második világháború után életre hívott, gyakran a néprajzi elvek figyelmen kívül hagyásával létrehozott államok összetartása éppen az ezredforduló felé közeledve követel egyre nagyobb áldozatokat. A határokon kívül rekedt magyarság sorsa ismét bizonytalanná vált, noha kedvező jelenségek is tapasztalhatók. Természetesen a legkézenfekvőbb megoldás az lenne, ha minden kisebbség, így a kisebbségi magyarság számára is szülőföldjén biztosítanák az egyéni és kollektív nemzetiségi jogokat. Ez azonban mind ez ideig éppúgy álom maradt, mint a „határok légiesítése”.

A lakosságcsere legfeljebb csak akkor lehet a nemzetiségi kérdés megoldásának egyik eszköze, ha néhány alapvető feltételnek megfelel. A néprajzi határok kialakítása után a szórványban élő kisebbségeket az érintett országok kicserélhetik. Ebben a kérdésben azonban mindenkéltől maguknak, a kisebbségeknek kell állást foglalniuk, hogy kívánnak-e önkéntesen átköltözni az anyaországba, vagy pedig szülőföldjükön akarnak maradni, számolva a többségi nemzethez történő asszimiláció lehe-

tőiségeivel is. Magyar–csehszlovák viszonylatban akkor lett volna igazán értelme népcserének, ha Magyarország megmaradhatott volna az első bécsi döntés utáni határok között, és a magyarországi szlovák és a szlovákiai magyar kisebbség egyaránt szorgalmazta volna a hazatérését az anyanemzetéhez.

A lakosságcsere lebonyolítása kétségtelenül nagy anyagi és súlyos lelki terhet rótt az érintett (egykori) felvidéki magyar lakosságra. Számos család (mint ez köztudott) korábbi ingatlanvagyonának csak egy részét kapta meg csereingatlanként Magyarországon. Sokan, főleg az idősebb korosztályhoz tartozók évtizedekig honvággyal küszködve nehezen alkalmazkodtak a megváltozott életfeltételekhez. Az utódok azonban elkerülve a kisebbségi sors keserveit teljes egészében beilleszkedtek a trianoni országterületen kialakult társadalmi, politikai keretek közé. A lakosságcsere során ingóságaikkal együtt áttelepülő felvidékieknél (sajnos!) sokkal szerencsétlenebb sorsú véreink is voltak e században. Gondoljunk csak a Kárpátaljáról deportáltakra, vagy az 1944. őszi erdélyi vérengzés és délvidéki népiirtás áldozataira. De nincsenek irigylésre méltó helyzetben napjaink „egy szál ruhában” menekülő magyarjai sem.

A békés rendszerváltás eredményeként 1990 májusában megalakuló Antall-kormány a korábbi időszakban meghatározó állami tulajdon lebontásakor igyekezett figyelembe venni az elmúlt évtizedek kárvallottjainak érdekeit is. Az 1991. évi XXV. és az 1992. évi XXIV. törvény szerint az 1939. május 1-jétől – 1989. október 23-áig az állampolgárok tulajdonában az állam által okozott károkat legalább részben orvosolni kell, továbbá a személyi szabadság korlátozásából és az élet (a közeli hozzátartozók) elvesztése miatti vagyoni hátrányokért is részleges kárpótlást kell nyújtani (1992. évi XXXII. törvény). A személyi kárpótlási törvény hatályát kiterjesztették nemcsak a jelenlegi, hanem az egykori magyar állampolgárokra is. Ugyanakkor az eddig megalkotott vagyoni kárpótlási törvények nem orvosolták a menekültként érkező, vagy pedig a kétoldalú csere keretében áttelepített felvidéki magyar családok vagyoni veszteségeit, pontosabban a mindenkori kormány és törvényhozás elodázta, egy újabb meghozandó törvény keretében rendezendő feladatnak tekintette a kérdést. Az 1946 és 1950 között az egykori felvidéki magyarok számára juttatott magyarországi csereingatlan (termőföld, műhely), illetve a Csehszlovákiából áthozott nagyobb értékű vagyontárgy (cséplőgép, ipari berendezések) után más magyar állampolgárok-

hoz hasonlóan (az egykori felvidékiek vagy leszármazottaik) is részleges kárpótlásban részesültek.

Nem kárpótolták azonban az egykori felvidékieket vagy leszármazottaikat a Csehszlovákia területén hagyott ingatlan és a magyarországi csereingatlan eltérő értéke miatti veszteségeikért, továbbá egyebek mellett a nemzeti gondnokság által okozott károkért, az egykori Csehszlovákiában zárolt bankbetétekért, a számos esetben visszamaradt ingóságokért vagy éppen a cseh–morvaországi munkaszolgálatért. A magyar állam 1949 áprilisában a magyar–csehszlovák barátsági szerződésben és legfőképpen pedig az 1949. július végén aláírt Csorba-tói egyezményben nyilvánította magát érdektelennek a Csehszlovákia ellen irányuló „a magyar állampolgárságú személyek jogi követelései és igényei tekintetében”.

IRODALOM, FORRÁSOK

- Ács Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Bp., 1984, Kossuth.
- Albert Gábor: *Emelt fővel*. Bp., 1983, Szépirodalmi. /Magyarország felfedezése/
- Angyal Béla: *Gúta, 1945–1949*. Dunaszerdahely, 1997, Lilium Aurum.
- Arató Endre: *Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből 1918–1975*. Bp., 1977, Magvető. /Elvek és utak./
- A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941–1944*. Bp., 1987, Kossuth.
- Balogh Edgár: *Hídverők Erdélyben 1944–46*. Bp., 1985, Kossuth.
- Balogh Sándor: *Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945–1947*. Bp., 1975, Kossuth.
- Az 1946. február 27-i magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény*. Történelmi Szemle, 1979, 1. sz. 59–87. o.
- A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947*. Bp., 1982, Kossuth. (szerk.) *Magyarország a XX. században*. Bp., 1985, Kossuth.
- Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Bp., 1988, Kossuth.
- Magyarország és szomszédai, 1945–1947*. Bp., 1995, História-MTA Történettudományi Intézete. /Előadások a történettudomány műhelyeiből 6./
- Baranyi Béla: *A Tiszántúl átalakuló társadalma 1945–1978*. Bp., 1985, Akadémiai.
- Bellér Béla: *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása*. Bp., 1975, Akadémiai.
- A magyarországi németek rövid története*. Bp., 1981, Magvető.
- Bereck József: *Öregem, az utolsó*. Bratislava, 1977, Madách.
- Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. (I–III. köt.) Bp., 1986, Magvető.
- Bobák, Ján: *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom (1946–1948)*. In *Slováci v zahraničí* 8. Martin, 1982, Matica slovenská. 30–52. o.
- Antifašistický Front Slovanov v Maďarsku (1945–1947)*. In *Slováci v zahraničí* 10. Martin, 1984, Matica slovenská. 5–27. o.
- Zväz Slovákov v Maďarsku (1947–1948)*. Vznik demokratického zväzu Slovákov. In *Slováci v zahraničí* 12. Martin, 1987, Matica slovenská. 30–52. o.
- Boldizsár Iván: *Don– Buda– Párizs*. Bp., 1982, Magvető.
- Boross Zoltán: *Nógrád–gömöri hétköznapiak 1948*. Bp. 1997, Teleki Alapítvány. (Kézirat, megjelenés alatt a pozsonyi Irodalmi Szemlében.)

- Borsody István: *Magyar-szlovák kiegyezés*. Bp., 1948(?), Officina.
- Bódy Pál: *A szlovákiai magyarok kiutasításának kérdése az 1946. évi békekonferencián*. Regio, 1992, 4. sz. 130–138. o.
- Braham, L. Randolph: *A magyar holocaust*. I–II. kötet. Bp., 1988, Gondolat – Blackburn International Incorporation, Wilmington.
- Csatári Dániel: *Forgószeiben: magyar-román viszony (1940–1945)*. Bp., 1968, Akadémiai.
- Cseres Tibor: *Vérbosszú a Bácskában*. Bp., 1991, Magvető.
- Cseresnyés Ferenc: *A szlovákiai magyarokat fogadó szervek telepítő tevékenysége Baranyában 1947–1948-ban*. In Baranya megyei Levéltári Évkönyv. Pécs, 1982, 595–614. o.
- Dankó Imre: *Szlovákiai magyarok a Délkelet-Dunántúlon*. In Pécsi Akadémiai Bizottság Évkönyve. 1982, 347–355. o.
- Dávid Zoltán: *A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene*. Valóság, 8. sz. 1980, 87–101. o.
- A magyarországi szlovákok száma 1900–1960*. Medvetánc, 1988/4–1989/1. 1989, 83–105. o.
- Dedinszky Gyula: *A békéscsabai evangélikus szlovákság széttrajzása*. Békés Megyei Könyvtár, Békéscsaba, 1963, (kézirat).
- A szlovák betű útja Békéscsabán*. Békéscsaba, 1987, /„Fekete könyvek” kultúr-történeti sorozat 7./
- Diószegi István: *Két világháború árnyékában*. Bp., 1974, Gondolat.
- Dobossy László: *Két haza között*. Bp., 1981, Magvető. /Elvek és utak/
- Dolmányos István (szerk.): *Kelet-Európa 1944–1976. Új- és legújabbkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény*. 6./1. köt. Bp., 1979, Tankönyvkiadó.
- Domokos Pál Péter: *Rendületlenül... Márton Áron Erdélypüspöke*. Bp., 1989, Isis Szövetkezet Eötvös Kiadója – Szent Gellért Egyházi Kiadó.
- Dupka György: *Egyetlen bűnük: magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól 1944–1946*. Ungvár, 1993, Patent – Bp., Trikolor.
- Éger György: *Regio, etnikum, vallás: demográfiai és településtörténeti tanulmányok*. Bp., 1993, Anonymus.
- Erdmann Gyula: *Deportálás és kényszermunka. Békési és csanádi németek a szovjet munkatáborokban*. Gyula, 1990, Békés Megyei Levéltár. /Gyulai füzetek 4./
- Fábry Zoltán: *A vádlott megszólal*. (1946). Kritika, 1981. 8. sz. 5–18. o. Újabb kiadás Pozsony, Madách. 1992. /Új Mindenes Gyűjtemény Könyvtára/
- Fehér István: *A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950*. Bp. 1988, Akadémiai.
- Féja Géza: *Viharsarok*. Bp., 1937. (Új kiadás Szépirodalmi, 1980.)
- Föglein Gizella: *A nemzetiségi oktatás jogi szabályozása Magyarországon 1945–1956*. Levéltári Szemle, 1990, 4. sz. 13–28. o.
- Magyar-jugoszláv népcseré-egyezmény tervezet (1946)*. Századok, 1996, 6. sz. 1553–1570. o.

- Földesi Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon 1945–1947.* Bp., 1995, Ikva.
- Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés 1947.* Bp., 1994, Héttorony.
- Für Lajos: *Mennyi a sok sírkereszt? Magyarország embervesztése a második világháborúban.* New York, 1987, Püski.
- Gáspár Gabriella: *Hat falu hat sorsa.* Pécs, 1986, MTA RKK.
- Gerő András (szerk.): *Sorsdöntések (Kiegyezés, Trianon, Párizs).* Bp., é. n., Göncöl.
- Ginder, Paul: *Das Ungeheuer aus Potsdamer Nest. Die Verreibung den Ungarn-deutschen nach dem Zweiten Weltkrieg.* Frankfurter Allgemeine Zeitung 1997. 19. Jún.
- G. Kovács László: *Magyarok Szlovákiában 1939–1945.* Új Forrás, 1989, 3–6. szám. 43–53. o., 54–65. o., 47–61. o., 72–80. o.
- Gunst Péter: *A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között.* Bp., 1987, MTA Történettudományi Intézete. /Társadalom- és művelődéstörténeti Tanulmányok 1./
- Gyivicsán Anna: *Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok.* Bp., 1993, Teleki László Alapítvány.
- Gyivicsán Anna – Krupa András: *A magyarországi szlovákok.* Bp., 1997, Útmutató. /Változó világ 16./
- Gyönyör József: *Határok születtek.* Pozsony, 1992, Madách.
- Haas György: *Második Trianon.* Békéscsaba, 1995, Tevan.
- Halmosy Dénes (szerk.): *Nemzetközi szerződések 1918–1945.* Bp., 1983, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Halmosy Dénes (szerk.): *Nemzetközi szerződések 1945–1982.* Bp., 1985, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Haraksim, Ludovít (szerk.): *Národnosti na Slovensku.* Bratislava, 1993, Veda.
- Hoóz István: *A népesség nemzetiség szerinti számbavételének problémái.* Demográfia, 1975, 1. sz. 23–35. o.
- A nemzetiség szerinti megoszlás számbavételének nehézségeiről.* Valóság, 1981, 5. sz. 97–104. o.
- Horváth Zoltán: *És mi hazatértünk az andódi harangszóra.* Bácsalmás–Nyíregyháza, 1998. A Felvidéki Magyarok Bácsalmási Közösségének kiadása.
- Izsák Lajos: *Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944–1956.* Pécs, 1994, /Pannónia könyvek./
- Jakab Róbertné Singely Mária: *Advent a Cserhát alatt.* (1987.) In Szavak értünk és rólunk – Slovák za nás a o nás. Salgótarján, Mikszáth. 1995. 69–73. o.
- Janics Kálmán: *A hontalanság éve.* Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyletem (Bern) kiadása, München, 1979. (Új, első magyarországi kiadása. Bp., Hunnia Kiadó Kft. 1989.)

- A kassai kormányprogram és a magyarság „kollektív bűnössége”.* Pozsony, 1993, Pannónia. /Szlovákiai magyar füzetek 2./
- Jócsik Lajos: *A magyarság a cseh és szlovák néprajzi térképeken.* Bp., 1943. /A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Kisebbségi Intézetének kiadványai 6./
- Kamanec, Ivan: *Trauma. Az első Szlovák Köztársaság 1939–1945).* Bp., é. n. Aura.
- Kaplan, Karel: *Csehszlovákia igaza 1945–1948.* Pozsony, 1993, Kalligram.
- Kertész István: *Magyar békeillúziók 1945–1947.* Bp., 1995, Európa – História.
- Klinger András – Kepecs József: *A népszámlálások története.* Bp., 1990, KSH.
- Kocsis Károly: *Migrációs folyamatok a Vajdaságban a második világháború után.* Földrajzi Értesítő, 1985, 4. sz. 431–454. o.
- Kolta László – Solymár Imre (szerk.): *Válogatott dokumentumok a „Hűséggel a hazához” mozgalom történetéhez.* Bonyhád, 1994, Vörösmarty Mihály Ifjúsági és Művelődési Központ.
- Komanovics József: *A népi demokratikus forradalom és telepítés Baranyában (1945–47 között).* In Tanulmányok a Dél-Dunántúl történetéből 1944–48. Pécs, 1969, 95–147. o.
- Szlovákiai magyarok betelepítése Baranyába 1947–1948-ban.* Agrártörténeti Szemle, 1970, 2. sz. 181–199. o.
- Lakosságcsere Csehszlovákia és Magyarország között a II. világháború után.* In A Pollack Mihály Műszaki Főiskola Tudományos Közleményei, 1973, 2. köt. 65–100. o.
- Komoly Pál: *Pitvarosi tanulmányok.* Szeged, 1992, Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága.
- Korom Mihály: *A magyar népi demokrácia első évei.* Valóság, 1984, 3. sz. 1–9. o.
- Kósa László – Filep Antal: *A magyar nép táji-történeti tagozódása.* Bp., 1975, Akadémiai. /Néprajzi tanulmányok/
- Kovacsics József: *A nemzetiségi statisztika problematikája.* Demográfia, 1992, 3–4. sz. 375–392. o.
- Kovács Alajos: *A tótok helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában.* Bp., 1936, Hornyánszki R. T.
- Kövesdi János – Mayer Judit (szerk.): *Edvard Beneš elnöki dekrétumai avagy a magyarok és németek jogfosztása.* Pozsony, 1996, Pannónia.
- Krupa András: *Néprajzi csoport-e a délkelet-alföldi szlovákság?* Békési Élet, 1985, 3. sz. 277–293. o.
- A kiskőrösi szlovákok önvallomása a lakosságcsereéről.* In Dunáninnen–Tiszáninnen. (Szerk. Bárh János.) 1995, 99–114. o. (különlenyomat).
- Egy bükksgentkereszt szlovák asszony vallomása Csehszlovákiába történt áttelepüléséről.* (In Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXIII–XXXIV.) Miskolc, 1996, 483–494. o. (különlenyomat)

- Lantayová–Čierna, Dagmar: *Nemzetiségi politika Szlovákia felszabadított területén 1944 augusztusától 1945 márciusáig*. In Szomszédok hármastükörben (Szerk. Szarka László.) Bp., 1987, Akadémiai. 295–312. o.
- László Péter: *Népességsere Bonyhádon 1944–48-ban*. In Tanulmányok Bonyhád történetéből (Szerk. Bábel Ernő és László Péter.). Bonyhád, 1987, Városi Tanács és a Tolna Megyei Lapkiadó. 163–213. o.
- Lázár György: *Az együttélést választó magyarországi szlovákok harca a kitelepítés ellen*. Tiszatáj, 1981, 11. sz. 24–30. o.
- Szlovák iskolaügy Magyarországon (1945–1949). Századok, 1983, 6. sz. 1359–1375. o.
- Irányzatok és törekvések a magyarországi szlovákság körében (1945–48)*. Történelmi Szemle, 1985, 3. sz. 516–530. o.
- Lipcey Ildikó: *Kurkó Gyárfás emlékére*. Bp., 1987, Kossuth.
- Mács József: *Adósságtörlesztés*. Bratislava, 1983, Madách.
- Matuska Márton: *Megtorlás napjai*. Bp., é. n., Montázs.
- Mazán Mátyás: *Adalékok a magyar-csehszlovák lakosságcsere történetéhez*. In Migráció a Kárpát-medencében: Országos történeti és Művelődéstörténeti tanácskozás Békéscsaba újratelepítésének 275. évfordulóján (Szerk. Micheller Magdolna és Virágné Horváth Erzsébet.). Békéscsaba, 1994, Kőrösi Csoma Sándor Főiskola. 60–69. o.
- Molnár Imre: *A Sloboda című magyarországi szlovák lap 1945 és 1947 között*. In Magyarságkutatás (Főszerk. Juhász Gyula.). Bp., 1987, Magyarságkutató Csoport. 145–161. o.
- Esterházy János (1901–1957). Dunaszerdahely, 1997, Nap Kiadó.
- Molnár Imre – Varga Kálmán: *Hazahúzott a szülőföld... (Visszaemlékezések, dokumentumok a szlovákiai magyarság Csehországba deportálásáról 1945–1953)*. Bp., 1992, Püski.
- Mórocz Károly – Lichtenstein József: „Miféle erősvolt képes ezt a dolgot véghezvinni?” Vallomások a lakosságcseréről. EF Lapok, 1986, 5–6. sz. 45–48. o.
- Nádasdi József – Szácsi Ferenc: *A csehszlovák–magyar lakosságcsere során Szabolcs megyéből kitelepülők etnikai, demográfiai és társadalmi adatai (1946–1948)*. Szabolcs–Szatmár–Beregi Szemle, 1997, 2. szám 172–188. o.
- Nagy Sándor: *A magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezmény fogadása Békéscsabán*. Békési Élet, 1988, 3. sz. 311–322. o.
- Németh Zoltán: *A Mátyusföldről Nyíregyházára – kitérővel*. Szabolcs-Szatmár-Szatmár-Beregi Szemle, 1987, 3. sz. 357–367. o.
- A csehszlovák–magyar lakosságcsere Nyíregyházán 45 év távlatából*. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 1992, 4. szám. 511–518. o.
- Oláh Kálmán: *A Kis-Dunától a Viharsarokig: a csehszlovák–magyar lakosságcsere történetéhez*. Szeged, 1992, Juhász Gyula Alapítvány.
- Orbán Sándor: *A parasztság szerkezeti átalakulásának kérdései a demokratikus és szocialista agrárforradalom időszakában*. In Agrárpolitika és agrárátalakulás

- Magyarországon 1944–1962. (Szerk. Balogh Sándor és Pölöskei Ferenc.) Bp., 1979, Akadémiai. 39–69. o.
- Ölvedi János: *Napfogyatkozás*. New York, 1985, Püski.
- Palugyay Imre (Ifj.): *1855 Békés–Csanád, Csongrád és Hont vármegyék leírása*. Pest, Heckennast.
- Paríkova, Magdaléna: *Podiel profánnych konfesionálnych inštitúcií v integrácii slovenských repatriantov na južnom Slovensku*. In *Stredoeurópske kontexty ľudovej kultúry na Slovensku*. Bratislava, 1995.
- Pecéry Dezső: *Requiem egy országrészért*. München, 1984. /Auróra könyvek/. *Gondolatok a tehervagonokban*. Pozsony, 1993, Kalligram.
- Pető Iván: *Megszabadítani az országot a másik ország nemzetiségéhez tartozó személyektől*. Századvég, 1988, 6–7. sz. 137–149. o.
- Polányi Imre: *A szlovákiai magyarok helyzete 1944–1948: Dokumentumok*. Pécs, 1992, Janus Pannonius Tudományegyetem. (Specimina Nova Supplementum III.)
- Popély Gyula: *Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945*. Bp., 1991 /Regio könyvek/.
- Puskás Julianna: *Elvándorlások Magyarországról 1945 óta és a magyar diaszpóra néhány jellegzetessége az 1970-es években*. (In *Tanulmányok a magyar népi demokrácia negyven évéről*.) Bp., 1985, Kossuth. 236–259. o.
- Ránki György (szerk.): *Hitler hatvanynyal tárgyalása 1939–1944*. (I–II. köt.) Bp., 1983, Magvető.
- Ravasz Károly: *Adatok a magyar–csehszlovák viszony történetéhez 1945–1948*. Kapu, 1989, 6. sz. 41–45. o.
- Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a XIX. és XX. században*. Bp., 1998, Napvilág Kiadó.
- Rónai András: *Térképezett történelem*. Bp., 1989, Magvető.
- Sándor László (szerk.): *Ez volt a Sarló*. Bp., 1978, Kossuth – Pozsony, Madách.
- Serédi János: *Szlovákok, hív titeket az anyaföld*. Békés Megyei Népújság, 1987. február 28.
- Stark Tamás: *Magyarország világháborús embervesztesége*. Bp., 1989, MTA Történettudományi Intézete. /Társadalom és Művelődéstörténeti Tanulmányok 3./.
- Zsidóság a vészidőszakban és a felszabadulás után 1939–1955. Bp., 1995, MTA Történettudományi Intézete. /Társadalom és Művelődéstörténeti Tanulmányok 15./.
- Šutaj Štefan: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948*. Bratislava, 1993a,
- „Akcia Juh” Odsun Maďarov zo Slovenska do Čiech v roku 1949. Praha, 1993b,
- Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky.
- A Beneš–dekrétumok a magyar kisebbségek történeti tudatában*. Regio, 1995, 1–2. szám. 185–191. o.

- Svetoň, Ján: *Slováci v Maďarsku. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie*. Bratislava, 1942.
- Szabó A. Ferenc: *Az apokalipszis mérlege*. Valóság, 1989, 7. sz. 62–77. o.
- A második világháború utáni magyar–szlovák lakosságcsere demográfiai szempontból*. Regio, 1991, 4. sz. 49–71. o.
- Szabó Ferenc: *Békés és Csanád megyék nemzetiségi statisztikája a XIX. század közepén*. Békési Élet, 1980, 2. sz. 283–294. o.
- Szabó István (1898–1969): *A magyarság életrajza*. (Reprint kiadás 1990.) Bp., 1941, Akadémiai.
- Szabó István: *Agrárforradalom a Viharsarokban 1945–1947*. Bp., 1976, Akadémiai.
- Szabó Károly és munkatársai (Berecz Kálmán és É. Szőke István): *A magyar–csehszlovák lakosságcsere története I–III. köt.* Bp., 1981, OSZK. (Kézirat, fsz.: 293/1–9.)
- Szabó Károly – É. Szőke István: *Adalékok a magyar–csehszlovák lakosságcsere történetéhez*. Valóság, 1982, 10. sz. 90–94. o.
- Szabó Károly: *Kiegészítések a magyar–csehszlovák lakosságcsere története című munkához*. Bp., 1986, MTA Kézirattára. (10–887/IV–VI.)
- A magyar–csehszlovák lakosságcsere története dióhéjban*. EF Lapok, 1988, 2–3. sz. 53–62. o.
- Tragédiák és komédiák (Visszaemlékezés a lakosságcsere néhány epizódjára)*. Irodalmi Szemle, 1992, 3. sz. 231–236. o.
- A magyar–csehszlovák lakosságcsere* (Közreadta Szőke István.) Élet és Tudomány, 1997, 305–307. o.
- Szalatnai Rezső: *Két hazában egy igazsággal*. Bp., 1982, Magvető. /Nemzet és emlékezet/
- Szarka László: *A szlovákok története*. Bp., é. n., Bereményi Kiadó.
- Szlovák nemzeti fejlődés– magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Pozsony, 1995, Kalligram.
- A csehszlovákiai magyarság kitelepítésének kérdése a párizsi békekonferencián*. Kisebbségkutatás, 1997, 3. sz. 299–305. o.
- Szincsek György – Lugosi Mátyás: *Tótkomlós negyedszázados története 1944–1970*. Tótkomlós, 1972, Nagyközségi Tanács.
- Szobek András: *Egy munkásélet emlékei*. Bp., 1986, Kossuth.
- Táncos Tibor: *Ötven éve történt. A deportálás és kitelepítés története Nagymenyeren*. Dunaszerdahely–Nagymenyér, 1996, A CSEMADOK Nagymenyéri Szervezete. /Gyurcsó István Alapítvány füzetek 5./
- Thirring Lajos: *Az 1941. évi népszámlálás (A népszámlálás története és jellemzése)*. Bp., 1981, KSH.
- Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon*. Bp., 1967, Akadémiai.
- Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938–1945*. Bp., 1978, Kossuth.

- A szlovákok történetéhez Magyarországon 1919–1945. (Kormánybiztosi és más jelentések.)* Bp., 1989. A Magyar–Csehszlovák Történész Vegyesbizottság Magyar Tagozata az MTA–Soros Alapítvány támogatásával.
- Nemzetiségpolitika Magyarországon a XX. században.* Debrecen, 1998, Csokonai Kiadó.
- Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között.* Kecskemét, 1993, Bács–Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.
- Tóth István: *Adalékok a Békés megyei szlovákok anyanyelvi művelődéséhez (1919–1939).* Szeged, 1986. (Különlenyomat a Móra Ferenc Múzeum 1984/85. évi évkönyvéből.) 267–285. o.
- Az egység és megosztottság néhány jele a dél-alföldi szlovák mozgalomban (1920–1944).* (Kézirat. Móra Ferenc Múzeum Szeged) 1989, 22 o.
- Tóth József: *Az Alföld II. világháború utáni népesedésének néhány sajátossága.* Alföldi Tanulmányok, 1982, 153–174. o.
- Urbanizáció az Alföldön.* Bp., 1988, Akadémiai.
- Tóth László (szerk.): *„Hívebb emlékezésül”. Csehszlovákiai magyar emlékiratok és egyéb dokumentumok a jogfosztottság éveiből 1945–1948.* Pozsony, 1995, Kalligram.
- A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998 I.* Bp., 1998, Ister Kiadó.
- Vadkerty Katalin: *A reszlovakizáció.* Pozsony, 1993a, Kalligram. /Mercurius Könyvek/
- A csehszlovák–magyar lakosságcsere korabeli hivatalos értékelése.* Regio, 1993b, 3. sz. 119–139. o.
- A deportálások. A szlovákiai magyarok kényszermunkája 1945–1948 között.* Pozsony, 1996, Kalligram. /Mercurius Könyvek/
- Vigh Károly: *A szlovákiai magyarság sorsa.* Bp., 1993, Bereményi Kiadó.
- A szlovákiai magyarság kálváriája.* Bp., 1998, Püski.
- Virágh Ferenc: *A Seberényi-dossziéban lapozva (A megosztott békéscsabai ellenzék tragédiája).* Békési Élet, 1988, 4. sz. 515–523. o.
- Vnuk, František: *K otázke výmeny obyvatelstva medzi Československom a Maďarskom (1946–1948).* In Slováci v zahraničí 18–19. Martin, 1994, Matica slovenská. 22–35. o.
- Závada Pál: *Hazátlanok sorakozó. Forráselemzés 1947–48-ban áttelepült csehszlovákiai magyarok dokumentumaiból.* Medvetánc, 1989, 88/4–89/5. 49–82. o.
- Zelenák, Peter: *Slovenské školstvo v Maďarsku v medzivojnovom období.* In Slováci v Maďarsku. Zborník materiálov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou 30. 9–2. 10. 1992. Martin, 1994, 70–88. o.
- Zielbauer György: *Adatok és tények a magyarországi németiség történetéből (1945–1949).* Bp., 1989, Akadémiai. /Nemzetiségi füzetek 7./

- A magyarországi németiség nehéz évtizedete 1945–1955.* Szombathely–Vép, 1990a, Pannon Műhely Könyv–Lapkiadó Kft.
- A magyarországi németek elhurcolása 1944/45.* Dokumentumkötet. Bp., 1990b, Magyarországi Németek Szövetsége.
- Zvara, Juraj: *A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában.* Bratislava, 1965.
- Békéscsaba földrajza.* (Szerk. Tóth József.) Békéscsaba, 1976, Békéscsaba Város Tanácsa.
- Békéscsaba története.* Első kötet: A kezdetektől 1848-ig. (Szerk. Jankovich B. Dénes és Erdmann Gyula.) Békéscsaba Megyei Jogú Város kiadása, 1991.
- Békéscsaba megyei város útmutatója és közérdekű címtára.* (Összeállította Kovácsik János.) Békéscsaba, 1935.
- Békés megye 1944–45-ben.* (Szerk. Dér László és Szabó Ferenc.) Békéscsaba, 1975, Békés Megyei Tanács.
- 200 éves együttélés – A magyarországi németek történetéből I–II. köt. Budapesti Nemzetközi Történészkonferencia. 1987. március 5–6. (Szerk. Hambruch Vendel.) Bp., 1988. Tankönyvkiadó.
- Földreform, 1945.* (Szerk. M. Somlyai Magda.) Bp., 1965, Kossuth.
- Kisebbségi Körlevél.* (A pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet Közleményei) 1937–1944.
- A magyar állam szervei 1944–1950 I–II. köt.* (Szerk. Vörös Károly.) Bp., 1985, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Mezőberény története I–II. köt.* (Szerk. Szabó Ferenc.) Mezőberény, 1973, Nagyközségi Tanács kiadása.
- Párhuzamos vallomások a lakosságcseréről 1988/89: Békés megyei szlovákok és Békés megyébe telepített felvidéki magyarok visszaemlékezései az 1945 és 1948 közötti eseményekről.* (Szerk. Kugler József.) MTA RKK Békéscsaba, 1989, kézirat, 40 o.
- Szarvas története.* (Írta és szerkesztette Maday Pál.) Szarvas Község Tanácsának kiadása, 1962.
- Tótkomlós története I–II. köt.* (Szerk. Szincsek György.) Tótkomlós, Város Önkormányzata, 1996.

Jogforrások

- Két év hatályos jogszabályai 1945–46.* (Szerk. Bacsó Ferenc.) Bp., 1947.
Az 1947. év hatályos jogszabályai. (Szerk. Bacsó Ferenc és munkatársai.) Bp., 1948.
Az 1948. év hatályos jogszabályai. (Szerk. Bacsó Ferenc és munkatársai.) Bp., 1949.
Törvények és rendeletek gyűjteménye I–II. köt. Bp., 1950.
A magyar–csehszlovák lakosságcsereére vonatkozó jogszabályok. Nové Zámky, 1948. (A Magyar Meghatalmazott Pozsony-Bratislava kiadása.)
Utasítás a magyar–csehszlovák áttelepülők által visszahagyott vagyontárgyak összeírására. 1946.
Utasítás a magyar–csehszlovák lakosságcsere gyakorlati végrehajtására a közúti és vasúti szervek részére a Magyar–Csehszlovák Vegyesbizottság 30. számú véghatározata alapján. Nové Zámky, 1948, Farkas Knihtlačiaren.
Gerényi Tibor: *A magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezményre, csehszlovákiai és a magyar vagyona vonatkozó rendelkezések.* (Magyar Jog Könyvtára 3.) é. n.
OT–CJ Országos Törvénytár – Corpus Juris.
MK–HL Magyar Közlöny – Hivatalos Lap.
MK–RT Magyar Közlöny – Rendeletek Tára.
BV–HL Békés Vármegye – Hivatalos Lapja.

Statistikák

- MSK Magyar Statisztikai Közlemények
42. köt. Az 1910. évi Népszámlálás.
69. köt. Az 1920. évi Népszámlálás.
83. köt. Az 1930. évi Népszámlálás.
105. köt. Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben.
108. köt. Az 1938. évi Felvidéki Nép-, Földbirtok- és Állatösszeírás.
- TSK Történeti Statisztikai Kötetek
1. Az 1941. évi Népsz. Foglalkozási adatok községek szerint.
2. Az 1941. évi Népsz. Demográfiai adatok községek szerint.
3/a. Az 1941. évi Népsz. Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret.
- A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei II. köt.
Az 1941. évi Népszámlálás – Demográfiai adatok községek szerint.

Az 1949. évi Népszámlálás 3. köt. Részletes mezőgazdasági eredmények,
9. köt. Demográfiai eredmények.

Az 1980. évi Népszámlálás 4. kötet Békés megye adatai,

6. kötet Csongrád megye adatai.

Volkszählung in der Čehoslovakischen Republik vom 1. December 1930. (CSB 98.)

Újságok

Békés Népe

Sloboda

Új Otthon

Viharsarok

Atlaszok, térképek, helységnévtárak

MNA Magyar Nemzeti Atlasz. Bp., 1989, Kartográfia.

MHT Magyarország Helységnévtára Bp., 1944, KSH.

SzNA Szlovák Nemzeti Atlasz – Atlas Slovenskej socialistickej republiky. Bratislava,
1980, Slovenská akadémia vied.

Levéltárak, könyvtárak

BEL–BEK Békéscsabai Evangélikus Levéltár–Békéscsabai Evangélikus Egyház
Képviselőtestületének Jegyzőkönyvei

BML–MÁK Békés Megyei Levéltár (Gyula) – Magyar Áttelepítési Kormány-
biztonság Iratai

– Fh. Ir. Földhivatali Iratok

– NB Nemzeti Bizottság Iratai

– BZ Boross Zoltán Iratai

KSHL–NO Központi Statisztikai Hivatal Levéltára – Népszámlálási Osztály (Bp.)

PA MSZMP Békés Megyei Bizottságának Archívuma (Békéscsaba)

OSZK Országos Széchényi Könyvtár

ÚMKL–MÁK Új Magyar Központi Levéltár (Bp.)

MMM Munkácsy Mihály Múzeum (Békéscsaba)

FÜGGELÉK

1. táblázat: A délkelet-alföldi szlovákság lélekszámának alakulása 1910 és 1949 között, és az áttelepülésre jelentkezők száma (1946)

	Terület (km ²)	1910			1941						1946		1949			
		A jelen lévő népesség	A jelen lévő népességből szlovák anyanyelvű	Százalék*	A jelen lévő népesség	Szlovákul beszél	Százalék*	Szlovák anyanyelvű	Százalék*	Szlovák nemzetiségű	Százalék*	Áttelepülésre jelentkezett	Százalék*	A jelen lévő népesség	Szlovák anyanyelvű	Százalék*
Békés vm.	3 681	298 710	66 770		338 974	75 983		35 624		5 900		24 776		339 672	13 441	
Csanád-Arad-Torontál k. e. e. vm.	2 003	158 894	12 282		177 391	14 385		11 962		4 285		9 732		160 025	3 448	
Délkelet-Alföld összesen	5 684	457 604	79 052	47,8	516 365	90 368	33,4	47 586	62,7	10 185	61,0	34 508	36,0	499 697	16 889	65,0
Magyarország többi része	87 389	7 149 367	86 185	52,2	8 803 627	179 915	66,6	28 334	37,3	6 504	39,0	61 216	64,0	8 705 102	9 099	35,0
Magyarország összesen	93 073	7 606 971	165 237	100,0	9 319 991	270 283	100,0	75 920	100,0	16 689	100,0	95 724	100,0	9 204 799	25 988	100,0

* Az ország megfelelő népességének százaléka.

2. táblázat: A Sloboda felmérése a magyarországi evangélikus szlovákok lélekszámáról (1946)

Evangélikus gyülekezet (település)	A gyülekezet alapítási éve	A hívek	Az iskolás korú gyerekek
		lélekszáma	
<i>I. Evangélikus szlovákok</i>			
Békéscsaba	1717	32 068	5 577
Szarvas	1734	22 507	1 631
Tótkomlós	1746	11 179	1 555
Bodzásottlaka	1879	962	178
Medgyesegyháza	1892	3 112	423
Gerendás	1926	830	204
Mezőberény II.	1722	5 900	335
Csabacsüd	1927	2 155	127
Kondoros	1887	5 800	430
Ambrózfalva	1844	986	128
Csanádalberti	1844	1 372	242
Nagybánhegyes	1842	3 023	454
Nagylak	1931	500	65
Pitvaros	1817	2 893	438
Békés és Csanád megye összesen	–	93 287	11 787
További 35 település	–	86 772	13 545
Magyarország összesen	–	180 059	15 332
<i>II. Evangélikus szlovákok kisebbségben</i>			
Békés	1936	2 035	315
Gyula	1907	1 674	50
Battonya	1926	588	11
Magyarbánhegyes	1936	985	25
Makó	1854	873	52
Mezőhegyes	1934	811	68
Békés és Csanád megye összesen	–	6 966	521
További 16 település	–	19 669	1 802
Magyarország összesen	–	26 635	2 323
<i>III. Elgyarmatosított szlovák evangélikusok</i>			
Csanádapáca	1896	704	89
Csorvás	1874	2 500	(?)
Békés és Csanád megye összesen	–	3 204	89
További 27 település	–	40 056	3 034
Magyarország összesen	–	43 260	3 123

3. táblázat: Az 1945. évi országos választások Békés megyei eredményei (községek szerint)

Község (város)	Az összes leadott szavazat	Az egyes pártokra jutó szavazatok aránya (%)				
		MKP	FKGP	SZDP	NPP	PDP
Békéscsaba	28 544	25,1	35,1	29,8	9,0	1,0
Békés	17 049	26,6	40,1	22,2	9,1	2,0
Mezőmegyer	820	11,5	33,8	40,3	14,4	0,0
Köröstarcsa	3 119	21,5	53,7	18,8	6,0	0,0
Mezőberény	7 406	9,7	53,2	34,1	1,7	1,3
Szarvas	14 304	21,1	47,9	20,6	9,6	0,8
Ócsöd	4 292	23,7	39,5	17,7	18,7	0,4
Kondoros	448	18,5	44,0	28,2	8,7	0,6
Csabacsüd	1 617	25,3	31,4	23,3	19,5	0,5
Békésszentandrás	3 682	18,6	53,9	14,1	10,7	2,7
Szeghalom	5 516	14,0	55,6	9,3	19,9	1,2
Körösladány	4 520	21,2	42,7	12,0	23,5	0,6
Füzesgyarmat	5 037	30,1	25,8	7,2	36,6	0,3
Vésztő	6 157	28,3	51,9	9,3	9,3	1,2
Bucsa	1 667	31,2	26,9	1,2	40,0	0,7
Gyula	12 541	22,7	45,4	22,0	8,4	1,5
Doboz	3 651	50,0	7,3	39,6	2,4	0,7
Gyulavári	2 373	67,8	6,8	2,0	27,1	1,3
Újkígyós	3 518	20,6	51,9	15,9	9,8	1,8
Kétegyháza	2 975	23,6	39,6	23,1	2,4	11,3
Orosháza	16 757	24,4	37,3	30,8	6,2	1,3
Tótkomlós	6 942	55,6	26,5	16,1	1,2	0,6
Szentetornya	2 546	30,1	29,2	12,2	7,5	1,0
Gádoros	2 812	49,5	26,4	11,1	12,1	0,9
Csorvás	4 326	20,8	33,2	36,8	8,6	0,6
Gerendás	1 310	16,2	50,2	16,0	17,3	0,3
Nagyszénás	3 502	25,6	28,1	23,4	22,9	–
Pusztaföldvár	1 969	37,5	29,5	10,6	21,8	0,6
Békéssámson	2 544	38,1	17,8	13,4	30,1	0,6
Gyoma	6 714	20,7	45,3	16,4	14,5	3,1
Endrőd	7 355	33,1	49,3	7,8	8,6	1,2
Összesen:	190 520	26,2	39,6	21,9	11,0	1,3

4. táblázat: Az 1947. évi országos választások Békés megyei eredményei (községek szerint)

Község (város)	Az összes leadott szavazat száma	Az egyes pártokra jutó szavazatok aránya (%)				
		MKP	FKGP	SZDP	NPP	Polgári pártok
Békéscsaba	26 005	25,9	19,9	26,1	10,0	18,1
Mezőmegyer	840	18,2	14,1	28,7	27,6	11,4
Orosháza	18 836	28,3	12,3	17,5	6,2	35,7
Tótkomlós	5 898	57,7	16,2	13,0	4,3	8,8
Gádos	2 922	47,0	9,6	5,9	15,8	21,7
Nagyszénás	4 652	28,3	16,2	14,4	23,0	18,1
Csorvás	3 761	32,1	17,9	26,8	8,8	14,4
Pusztaföldvár	2 208	40,4	11,9	7,9	23,3	16,5
Békéssámon	2 691	42,5	7,6	8,9	27,6	13,4
Gerendás	1 373	20,5	26,6	10,1	24,0	35,8
Szeghalom	5 744	11,1	45,6	6,2	27,3	9,8
Vésztő	6 169	22,8	43,7	6,1	21,7	5,7
Füzesgyarmat	5 216	26,2	24,2	4,8	31,8	13,0
Körösladány	4 433	27,4	15,6	7,6	27,5	26,9
Bucsa	1 625	33,0	19,6	4,2	36,9	6,3
Gyula	13 929	26,2	28,6	20,3	12,1	12,8
Doboz	3 876	50,6	4,2	27,1	17,3	0,8
Gyulavári	2 508	58,6	3,0	5,2	33,2	0,0
Elek	4 196	45,0	2,8	11,5	27,8	12,9
Kétegyháza	2 993	39,4	8,5	8,7	13,0	30,4
Újkígyós	3 793	21,2	5,6	7,1	29,7	36,4
Lökösháza	1 017	45,0	2,4	13,9	27,8	10,9
Szarvas	13 906	22,0	41,5	16,2	16,4	3,9
Ócsöd	4 267	26,5	26,4	13,1	25,9	8,1
Kondoros	4 325	19,1	33,2	15,3	22,6	9,8
Békésszentandrás	3 665	19,1	36,3	12,6	11,9	20,1
Csabacsüd	1 677	30,8	24,5	15,7	28,2	0,8
Békés	16 528	29,0	8,0	12,7	21,8	28,5
Mezőberény	7 181	23,7	27,1	29,2	2,9	17,1
Köröstarcsa	3 168	29,3	32,2	10,7	12,2	15,6
Bélmegyer	1 403	20,9	15,0	8,1	49,0	7,0
Gyoma	6 892	20,4	20,9	12,8	17,9	28,0
Endrőd	6 404	43,4	23,3	6,2	9,9	17,3
Hunya	1 079	12,1	59,8	5,7	9,2	13,2
Békés megye összesen	196 991	28,6	21,1	16,4	16,3	17,6

5. táblázat: Az 1945. évi földreform végrehajtásának eredményei Békés megyében (1945–48)

Terület (megyerész) Település	Összes igénybe vett birtok				Igényjogosultak száma		Juttatottak száma	
	száma	területe (kat. hold)	száma	területe (kat. hold)	1945. VI. 30.	1948. XII. 31.	1945. VI. 30.	1948. XII. 31.
	1945. VI. 30.		1948. XII. 30.					
Az 1949 előtti Békés megye összesen	–	–	3124	157 140	–	29 776	–	23 413
Az ún. Csanád megyei rész összesen	–	–	–	51 962	–	–	–	–
Az ún. Bihar megyei rész összesen	–	–	–	28 700	–	–	–	–
Az ún. Jász–Nagykun– Szolnok megyei rész összesen	–	–	–	2 0614	–	–	–	–
Békés megye 1950. évi (megnagyobbodott) területe összesen	–	–	–	258 416	–	–	–	–
Békéscsaba	45	5 728	77	7 370	1654	1 050	679	870
Szarvas	44	3 947	30	3 858	321	1 011	321	843
Csabacsüd	18	2 941	40	2 562	322	602	322	488
Kondoros	13	6 797	21	7 573	1066	1 365	1066	1 181
Mezőberény	159	3 677	354	4 940	448	439	448	467
Mezőhegyes	1	15 430	1	16 156	876	–	876	1 107
Tótkomlós	2	526	7	2 882	142	1 538	142	826
Elek	386	6 188	1933	11 623	520	1 483	520	1 335
Békéssámsón	7	5 497	12	3 364	570	750	570	732
Mezőhegyes	1	15 430	1	16 156	876	–	876	1 107
Medgyesegyháza	22	2 068	–	2 164	513	513	513	–
Nagybánhegyes	12	1 397	–	2 472	633	308	633	–

– nincs adat

6. táblázat: A csehszlovákiai áttelepülésre jelentkező magyar állampolgárok lélekszáma, szlovák nyelvismerete, foglalkozási összetétele CSÁB-körzetek szerint (1946)

Körzet	A jelentkezők lélekszáma		A szlovákul beszélők		Jelentkezési lapok száma	Foglalkozási összetétel (a jelentkezési lapok alapján)													
	csehszlovák adatok	magyar adatok	száma	százalék		östermetlés, földművelés	százalék	A földművesek közül			napszamos	százalék	Iparos, kereskedő, bányász, közlekedésben dolgozó	százalék	értelmiségi (közalkalmazott, szabad foglalkozású)	százalék	háztartásbeli	százalék	
								1-5	5-20	20-100									
								kat. holdas mezőgazdasági ingatlannal rendelkezik											
I. Budapesti	9 350	9 446	7 660	81,1	5 095	73	1,5	50	22	1	653	12,8	2 236	43,9	1215	23,8	918	18,0	
II. Pílisi	2 980	2 997	2 228	74,3	1 264	528	41,8	498	30	—	228	18,0	207	16,4	52	4,1	249	19,7	
III. Aszódí	5 283	5 272	3 899	74,0	2 176	809	37,2	699	110	—	312	14,3	639	29,4	166	7,6	250	11,5	
IV. Kiskörösi	2 641	2 667	1 304	48,9	1 188	222	18,7	114	103	5	649	54,6	165	13,9	42	4,3	110	9,2	
V. Esztergomi	7 386	7 863	5 321	67,7	3 053	128	4,2	112	16	—	1 233	40,4	1 086	35,6	200	6,6	406	13,2	
VI. Bánhidai	6 502	6 577	2 628	40,0	2 876	311	10,8	198	104	9	962	33,4	901	31,3	228	8,0	474	16,5	
VII. Felsőpetényi	2 212	2 233	1 615	72,3	902	392	43,5	252	133	7	320	35,5	76	8,4	45	5,0	69	7,6	
VIII. Balassagyarmati	1 460	1 453	923	63,5	629	209	33,2	118	91	—	106	16,9	142	22,5	89	14,1	83	1,3	
IX. Salgótarjáni	2 181	2 109	1 736	82,3	1 959	1280	65,2	1192	84	4	190	9,7	306	15,5	67	3,4	116	5,9	
X. Miskolci	6 100	6 037	4 620	76,5	2 704	304	11,3	241	56	7	969	35,8	725	26,8	379	14,0	327	12,1	
XI. Forrói	612	610	384	63,0	237	99	41,7	17	7	75	—	—	57	24,1	26	11,0	55	23,2	
XII. Sátoraljaújhelyi	2 470	2 617	2 186	83,5	1 053	147	14,0	93	50	4	468	44,5	132	12,5	152	14,4	154	14,6	
XIII. Nyíregyházi	6 065	6 036	3 870	64,0	2 691	770	28,6	429	299	42	773	28,7	386	14,4	186	6,9	576	21,4	
XIV. Szarvasi	5 691	5 661	5 482	96,8	2 408	496	20,7	229	258	9	1 120	46,5	278	11,5	150	6,2	364	15,1	
XV. Békéscsabai	17 266	16 808	15 785	93,9	6 853	1465	21,4	957	492	16	1 458	21,3	2 519	36,8	580	8,5	831	12,0	
XVI. Tótkomlósi	12 956	12 975	12 646	97,5	6 071	1731	28,5	1261	439	31	2 336	38,4	595	9,8	120	1,9	1289	21,2	
XVII. Gyöngyösi	3 308	3 390	2 108	62,2	1 359	31	2,3	30	1	—	789	58,1	207	15,2	146	10,7	186	13,7	
XVIII. Pécsi	958	973	540	55,5	363	21	5,8	16	4	1	64	17,6	172	47,4	64	17,6	42	11,6	
Összesen:	95421	95 724	74 935	78,3	42 881	9016	21,0	6506	2299	211	12 630	29,4	10 829	25,3	3907	9,1	6499	15,2	

7. táblázat: Az áttelepülésre jelentkező magyar állampolgárok (visszamaradó) ingatlanvagyonának legfontosabb adatai CSÁB–körzetek szerint (1946)

Körzet	Összes ingatlan (kat. hold)	Ebből saját ingatlan (kat. hold)	Az összes ingatlanból szántó (kat. hold)	Lakóház			Lakás	Tanya	Üzlet, műhely	Üzem, gyár
				Saját	Juttatott	Mellék- épület				
I. Budapesti	2 089	1 906	1 958	304	9	79	1 806	12	284	8
II. Pílisi	1 191	442	1 038	250	–	250	600	–	–	–
III. Aszódi	2 303	1 389	1 944	388	3	952	285	2	–	–
IV. Kiskőrösi	1 915	1 353	1 320	326	1	167	288	3	6	–
V. Esztergomi	1 669	1 585	1 294	445	–	561	1 920	–	3	–
VI. Bánhidai	3 308	2 688	2 660	665	17	1 343	854	–	8	2
VII. Felsőpetényi	2 006	1 255	1 451	253	2	576	638	–	–	–
VIII. Balassagyarmati	1 422	1 067	967	190	–	356	116	–	12	1
IX. Salgótarjáni	1 986	1 594	1 305	225	–	167	396	–	17	1
X. Miskolci	1 629	1 527	1 246	944	8	625	1 685	–	2	2
XI. Forrói	111	69	95	24	–	33	99	–	–	–
XII. Sátoraljaújhelyi	1 436	1 101	377	248	–	253	586	1	1	2
XIII. Nyíregyházi	5 532	4 168	5 005	681	9	1 002	235	–	31	1
XIV. Szarvasi	4 402	1 839	4 075	466	20	251	1 844	80	12	–
XV. Békéscsabai	8 657	4 711	7 848	1468	95	3 162	1 719	204	72	10
XVI. Tótkomlói	11 893	7 001	11 319	2061	33	1 826	1 190	235	65	3
XVII. Gyöngyösi	293	227	211	334	–	413	402	20	16	1
XVIII. Pécsi	227	122	208	19	1	38	258	–	1	–
Összesen*:	52 069	34 044	44 321	7001	191	12 034	23 921	557	530	31

* A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság (MÁK) kimutatása szerint az összes ingatlan 52 068 kat. hold 1157□–öl, a saját ingatlan 34 044 kat. hold 473□–öl, a szántó pedig 44 321 kat. hold 1391□–öl.

8. táblázat: A délkelet-alföldi CSÁB-körzetek településeinek fontosabb nemzetiségi adatai, a kitelepülésre jelentkezők mezőgazdasági ingatlanjai

XIV. sz. Szarvasi körzet

Település	Az 1941. évi népszámlálás szerint						A kitelepülésre jelentkezők ingatlanvagyonja		
	Népesség	Szlovákul beszélők	Szlovák anyanyelvűek	Szlovák nemzetiségűek	Kitelepülésre jelentkezők*	Ténylegesen kitelepülők**	Összes (kat. hold)	Ebből saját tulajdon (kat. hold)***	A szántó aránya az összes földterületből (%)
l é l e k s z á m a									
Szarvas	25 023	17 608	3858	389	3459	1670	1764	940	92,6
Kondoros	7 483	4 534	44	2	826	708	952	108	98,2
Csabacsúd	2 734	2 024	120	–	796	418	1039	324	94,0
Békésszentandrás	6 396	444	155	22	159	102	41	37	74,5
Mezőtúr	28 192	641	205	46	122	79	–	–	–
Kiskiráltság	2 650	349	145	207	115	87	157	29	99,0
További 17 település****	–	–	–	–	143	64	541	504	63,2
Nem azonosítható	–	–	–	–	–	1027	–	–	–
Összesen	–	–	–	–	5620	4155	4494	1942	90,7

* 1946-ban

** 1946 és 1948 között

*** Már az 1945. évi földreform végrehajtása előtt is a kitelepülésre jelentkezők tulajdonában levő ingatlanok

**** Mezőtúr gazdasági adatai is a 17 település adataiban bennefoglaltatnak

9. táblázat: A délkelet-alföldi CSÁB-körzetek településeinek fontosabb nemzetiségi adatai, a kitelepülésre jelentkezők mezőgazdasági ingatlanjai

XV. sz. Békéscsabai körzet

Település	Az 1941. évi népszámlálás szerint						A kitelepülésre jelentkezők ingatlanvagyonja		
	Népesség	Szlovákul beszélők	Szlovák anyanyelvűek	Szlovák nemzetiségűek	Kitelepülésre jelentkezők	Ténylegesen kitelepülők	Összes (kat. hold)	Ebből saját tulajdon (kat. hold)*	A szántó aránya az összes földterületből (%)
L é l e k s z á m a									
Békéscsaba	52 404	30 090	16 781	3239	11 339	7 799	5341	3038	89,1
Mezőberény	14 578	4 941	3 162	594	1 780	1 079	374	244	95,0
Medgyesegyháza	4 811	2 418	2 133	684	1 027	760	1104	391	97,2
Csorvás	7 269	347	4	3	388	168	309	31	97,4
Pusztasótlaka	1 258	535	469	29	346	245	371	175	99,5
Mezőmegyer	1 440	999	852	48	297	165	118	112	88,4
Újiráz	1 143	102	7	—	282	226	403	287	76,3
Békés	29 283	945	522	119	181	58	99	82	86,2
Újkígyós	6 194	417	118	148	189	72	82	23	95,7
Gerendás	2 395	1 205	692	107	181	174	114	108	92,0
További 39 település	—	—	—	—	798	362	429	231	72,7
Nem azonosítható	—	—	—	—	—	1 010	—	—	—
Összesen	—	—	—	—	16 808	12 118	8744	4722	89,8

10. táblázat: A délkelet-alföldi CSÁB-körzetek településeinek fontosabb nemzetiségi adatai, a kitelepülésre jelentkezők mezőgazdasági ingatlanjai

XVI. sz. Tótkomlói körzet

Település	Az 1941. évi népszámlálás szerint						A kitelepülésre jelentkezők ingatlanvagyonja		
	Népesség	Szlovákul beszélők	Szlovák anyanyelvűek	Szlovák nemzetiségűek	Kitelepülésre jelentkezők	Ténylegesen kitelepülők	Összes (kat. hold)	Ebből saját tulajdon (kat. hold)*	A szántó aránya az összes földterületből (%)
lé l e k s z á m a									
Tótkomlós	10 933	9162	8296	722	4 479	3 211	3 453	1932	95,4
Pitvaros	2 843	2726	2576	821	2 570	1 988	2 732	1694	92,7
Nagybánhegyes	3 743	3082	2788	722	2 561	1 610	2 147	1638	95,7
Csanádalberti	1 510	1440	1371	988	1 330	971	1 511	1005	91,3
Ambrózfalva	1 008	924	870	252	576	366	500	205	94,0
Nagylak	1 278	434	279	123	256	188	163	104	88,3
Battonya	13 297	207	48	38	164	102	221	201	95,0
Békéssámsón	4 472	493	415	217	121	112	197	137	92,0
Kaszaper	2 225	311	232	192	107	73	145	44	97,2
Mezőhegyes	8 159	261	86	51	105	84	41	5	99,4
További 31 település	–	–	–	–	706	469	301	54	90,6
Nem azonosítható	–	–	–	–	–	1 020	–	–	–
Összesen	–	–	–	–	12 975	10 194	11 411	7019	94,8

11. táblázat: A csehszlovák hatóságok által magyarországi áttelepítésre kijelölt felvidéki magyarok lélekszáma, foglalkozási összetétele járásként

Járás	Az V. cikkely alapján kijelölték lélekszáma		A kijelöltek közül		Az önálló foglalkozású személyek közül								A VIII. cikkely alapján kijelöltek lélekszáma		
	csehszlovák adatok	magyar adatok	eltartott	önálló foglalkozású személy	Östermelő, földműves		„Testi munkás”: iparos, bányász, gyári munkás, kereskedő stb.		Értelmiségi közalk., szabad fogl., nyugdíjas		Háztartásbeli és ismeretlen		1–4. §	5. §	1–5. §
					szerint	százalék	szerint	százalék	szerint	százalék	szerint	százalék			
Pozsony város és járás	3 705	3 677	2 332	1 345	51	3,8	819	60,9	374	27,8	101	7,5	1 329	–	1 329
Somorjai	6 997	7 051	5 158	1 893	1 516	80,1	198	10,5	77	4,1	102	5,4	1 543	29	1 572
Dunaszerdahelyi	6 002	6 344	4 089	2 255	1 637	72,6	279	12,4	148	6,5	191	8,5	10 449	12	10 461
Komáromi	13 760	12 797	10 133	2 664	1 583	59,4	629	23,6	260	9,8	192	7,2	16 580	10	16 590
Galántai	10 097	10 099	5 808	4 291	3 049	71,0	477	11,1	316	7,3	458	10,6	1 062	48	1 110
Vágsellyei	5 198	6 959	4 404	2 555	1 638	64,1	500	19,6	79	3,1	338	13,2	1 547	–	1 547
Érsekújvári	3043	3 309	2 123	1 186	555	46,8	206	17,4	230	19,3	195	16,5	1 103	27	1 130
Ógyallai	12 809	12 427	8 468	3 959	3 139	79,3	310	7,8	150	3,8	361	9,1	3 961	96	4 057
Párkányi	7 993	8 010	4 995	3 015	2 330	77,3	304	10,1	115	3,8	266	8,8	6 149	246	6 395
Verebélyi	832	887	560	327	270	82,0	16	5,0	16	5,0	24	7,4	1 052	25	1 077
Lévai	2 546	2 545	1 723	822	602	73,2	91	11,1	103	12,5	26	3,2	1 388	46	1 435
Zselizi	7 141	7 227	4 534	2 693	2 193	81,4	207	7,7	50	1,9	243	9,0	3 426	–	3 426
Ipolyvári	2 680	2 680	2 087	593	325	54,8	89	15,0	79	13,3	100	18,9	3 511	229	3 740
Kékkői	1 433	1 433	545	888	780	87,8	10	1,1	13	1,5	85	9,6	427	27	454
Losonci	3 173	3 228	2 243	985	591	60,0	178	18,1	89	9,0	127	12,9	2 427	–	2 427
Feledei	2 522	2 522	1 729	793	547	69,0	107	13,5	62	7,8	77	9,7	838	82	920
Rimaszombati	1 339	1 341	648	693	207	29,9	109	15,7	81	11,7	296	42,7	413	23	439
Tornaljai	2 014	2 123	1 444	679	434	63,9	90	13,3	60	8,8	95	14,0	3 142	–	3 142
Rozsnyói	1 108	1 103	692	411	110	26,8	159	38,7	91	22,1	51	12,4	2 808	397	3 205
Szepsi	4 005	3 864	2 768	1 096	855	78,0	113	10,3	21	2,0	107	9,7	236	35	271
Kassa város és járás	2 984	2 832	1 539	1 293	286	22,1	454	35,1	274	21,2	279	21,6	2 033	372	405
Királyhelmei	2 990	3 145	2 368	777	574	73,8	104	18,1	38	4,9	64	8,2	1 266	23	1 289
Nagykaposi	676	795	570	225	169	75,1	27	12,0	15	6,7	14	6,2	1 003	99	1 102
Egyéb szlovákiai járásként	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	5 494	101	5 595
Összesen	105 047	106 398	70 960	35 438	23 441	66,1	5476	15,5	2741	7,7	3792	10,7	73 187	1927	75 114

12. táblázat: Az ún. ingatlancsere- vagy ikresítési névjegyzékek alapján összeállított birtokstatistika

A.

Felvidéki település	A névjegyzékben szereplő		A családok tulajdonában lévő			A mezőgazdasági ingatlan megoszlása nagyságcsoportok szerint				A családfelek közül mezőgazdasági foglalkozású
	családok (gazdasági egységek)	személyek	házak, tanyák		mezőgazdasági ingatlan	0–5	5–10	10–20	20–	
	száma		száma	ebből egész 1/1	kat. hold	kat. holddal rendelkező				
Érsekújvár, Andód, Komáromszentpéter, Perbete, Padány, Alistál, Tőnye	599	2241	594	573	6 721	112	323	182	73	552
Alsószeli, Felsőszeli, Tósnýárad, Nádszeg, Hidaskürt	448	1923	383	339	3 774	146	179	89	34	403
Szenc, Réte, Kismácséd	180	719	169	155	1 705	47	61	56	16	133
Nagysalló	159	482	130	93	1 851	21	70	51	17	150
Nagysáró, Barsendréd	34	119	32	30	317	10	12	10	2	30
Gúta	132	613	116	111	1 030	51	48	26	7	121
Összesen	1552	1424	1424	1301	15 378	387	602	414	149	1389

B.

Délkelet-alföldi település	A névjegyzékben szereplő		A családok tulajdonában lévő			A mezőgazdasági ingatlan megoszlása nagyságcsoportok szerint				A családfeők közül mezőgazdasági foglalkozású
	családok (gazdasági egységek)	személyek	házak, tanyák		mezőgazdasági ingatlan	0–5	5–10	10–20	20–	
			száma	száma	ebből egész 1/1	kat. hold	kat. holddal rendelkező			
Békéscsaba	595	2752	369	326	2112	419	146	29	1	556
Tótkomlós	448	1719	374	345	1984	354	62	21	11	368
Pitvaros	182	702	131	126	624	141	38	3	–	96
Kondoros	145	616	64	61	868	70	51	24	–	126
Csabacsüd	34	128	16	16	136	20	11	2	1	28
Mezőberény	128	497	125	116	996	58	39	25	6	124
Összesen	1532	6414	1079	990	6720	1062	347	104	19	1298

13. táblázat: A Békés és Csanád megyei szlovákok áttelepítésének időrendje
(1947. április 12-től 1948. december 21-ig)

Időszak	Magyarországi körzet és település (honnan?)	A kitelepülők lélekszáma	Csehszlovákiai körzet és település (hová?)
1947. április 12.–május 17.	<i>XVI. Tótkomlósi körzet</i> Pitvaros Tótkomlós	3 415	<i>IV. Galántai körzet</i> Nagymácséd, Diószeg, Nagyfödémés, Szenc, Réte, Feketenyék, Taksonyfalva, Alsószeli, Felsőszeli, Nemeskajal, Kismácséd
1947. május 18.–június 18.	<i>XVI. Tótkomlósi körzet</i> Tótkomlós Pitvaros	1 392	<i>IV. Galántai körzet</i> Szenc, Diószeg, Nagyfödémés, Hidaskürt, Nemeskosút, Alsószeli, Nemeskajal, Tósnýárad, Felsőszeli, Nádszeg
	<i>XIV. Szarvasi körzet</i> Kondoros	523	<i>VIII. Lévai körzet</i> Nagysalló
	<i>XV. Békéscsabai körzet</i> Békéscsaba	1814	<i>VI. Érsekújvári körzet</i> Érsekújvár, Andód, Komáromszentpéter, Izsa
	Mezőberény Medgyesegyháza	1022	<i>III. Komáromi körzet</i> Gúta
1947. április 12.–június 18.		8166	
1947. június 19.–december 25.	<i>XV. Békéscsabai körzet</i> Mezőberény Medgyesegyháza Békéscsaba	4 139	<i>III. Komáromi körzet</i> Gúta <i>VI. Érsekújvári körzet</i> Perbete <i>III. Komáromi körzet,</i> valamint Szudéta-vidék
	<i>XVI. Tótkomlósi körzet</i> Nagybánhegyes Csanádalbertyi, Amb- rózfalva, Tótkomlós (néhány más település is)	4 872	<i>IV. Vágsellyei körzet</i> Vágfarkasd, Negyed, Pered, Deáki, Zsigárd, Galánta
	<i>XIV. Szarvasi körzet</i> Csabacsüd, Szarvas Kondoros (további 7 település is)	1 887	<i>VIII. Lévai körzet</i> Nagysáró, Barsendréd, Csata, Zseliz, Kissalló, Nagysalló, Szodó, Garammikola

Időszak	Magyarországi körzet és település (honnan?)	A kitelepülők lélekszáma	Csehszlovákiai körzet és település (hová?)
1947. június 19.–december 15-ig		10 898	
1948. március 1.–június 17.	<i>XV. Békéscsabai körzet</i> Békéscsaba Mezőberény Medgyesegyháza Csorvás	1 530	<i>VI. Érsekújvári körzet</i> Érsekújvár <i>III. Komáromi körzet</i> Komárom, Nagymegyer, Keszegfalva
	<i>XIV. Szarvasi körzet</i> Szarvas	302	<i>VIII. Lévai körzet</i> Zseliz és környéke
	<i>XVI. Tótkomlói körzet</i> Tótkomlós és más települések	97	<i>IV. Galántai körzet</i> Galánta
Összesen		1 992	
1948. szeptember 1.–december 21.	<i>XIV. Szarvasi körzet</i> Szarvas Nagyszénás Csabacsüd	361	<i>VIII. Lévai körzet</i> Zseliz, Csata, Alsóvárad, Hölvény
	<i>XV. Békéscsabai körzet</i> Békéscsaba	1 694	<i>III. Komáromi körzet</i> Szímő, Örsújfalva, Komárom
	<i>XVI. Tótkomlói körzet</i> Több település	352	<i>IV. Galántai és a Vágsellyei körzet</i> Több helyre
Összesen		2 407	
1947 és 1948 összesen		23 463	

14. táblázat: A felvidéki magyarok letelepítése a Délkelet-Alföldön (1947–1948)

Időszak	Felvidéki település (honnan?)	A betelepülők lélekszáma	A letelepítés helye
1947 május 24–30.	Érsekújvár	349	Tótkomlós
június 3.– július 2.	Gúta	1966	Pitvaros, Tótkomlós, Kondoros, Mezőberény, Medgyesegyháza
július 8.–július 29.	Komárom	508	Békéscsaba
augusztus 2.– november 3.	Vágfarkas	692	Nagybánhegyes, Tótkomlós, Békéscsaba
szeptember 23.– november 2.	Negyed	588	Csanádalberti, Békéscsaba
október 23., 24.	Felőszeli, Szenc, Taksonyfalva	131	Ambrózfalva, Tótkomlós
november 15., 18.	Taksonyfalva	71	Békéscsaba
november 6., 12., december 12.	Galánta környéke, Tallós, Pozsonyvezekény, Vízkelet, Hidaskürt	203	Pitvaros, Csanádalberti
november 9., 11.	Alsószeli	114	Tótkomlós
november 12., 16., 29.	Tallós	122	Tótkomlós, Kondoros, Elek
november 17., 21. december 19.	Csata	203	Békéscsaba, Mezőberény, Csabacsüd, Szarvas
november 19., 23.	Pozsonyvezekény	179	Tótkomlós
november 25., 26. december 18.	Bajka	79	Szarvas, Csabacsüd. Mezőberény, Elek
december 14., 15.	Udvard	176	Szarvas
december 15., 16., 17.	Garammikola	75	Békéscsaba, Mezőberény
1947 folyamán	A különböző felvidéki településekről	498	19 Békés és Csanád megyei településre
Összesen		5 954	

Időszak	Felvidéki település (honnan?)	A betelepülők lélekszáma	A letelepítés helye
1948 április 17.– május 20.	Érsekújvár	311	Szarvas, Békéscsaba, Elek, Csabacsüd, Tótkomlós
április 20.	Megyerics	67	Mezőberény
május 14.– június 17.	Nagymegyer	191	Békéscsaba, Mezőmegyer, Elek, Mezőberény
június 4., 6., 7.	Őrsújfalu	98	Békéscsaba
1948. első félév	Egyéb településekről és ismeretlen helyről	376	Több (9) településre
Összesen		1 043	
1948. szeptember 3.– október 11.	Komárom	307	Békéscsaba, Mezőmegyer
1948. ősze, különböző időpont	D és R jelzésű névjegyzék alapján különböző településekről	392	12 településre
1948 őszen	Több településről (B jelzésű névjegyzék alapján.)	318	7 településre
Összesen		1 017	
1947 és 1948 folyamán dátum nélkül	Egyéb betelepülők ismeretlen településről	611	
1947 és 1948 összesen		8 625	

15. táblázat: A magyarországi szlovákok áttelepülésének üteme
1946–48 (csehszlovák kimutatások szerint)

Körzet	Kitelepülésre jelentkezett	Ténylegesen kitelepült	A jelentkezettek százaléka	A kitelepülés időpontja		
				1946	1947	1948
Budapesti	9 350	4 375	46,8	1486	2 142	747
Pilisi	2 980	1 901	63,8	240	1 647	14
Aszódi	5 283	2 630	49,9	283	912	1 435
Kiskörösi	2 641	1 617	61,2	40	1 491	86
Esztergomi	7 386	3 601	48,8	935	1 605	1 065
Bánhidai	6 502	3 521	54,2	1003	1 370	1 148
Felsőpetényi	2 212	1 340	60,6	130	388	822
Balassagyarmai	1 460	783	47,7	113	122	548
Salgótarjáni	2 181	981	45,0	318	170	493
Miskolci	6 100	2 535	41,6	862	1 237	436
Forrói	612	131	21,4	60	59	12
Sátoraljaújhelyi	2 470	1 844	74,7	149	670	1 025
Nyíregyházi	6 065	4 508	74,3	576	3 417	515
Szarvasi	5 691	4229	74,3	846	2 823	564
Békéscsabai	17 266	11 743	68,0	618	7 340	3 785
Tótkomlói	12 956	10 832	83,6	446	9 940	446
Gyöngyösi	3 308	2 405	72,7	297	1 905	203
Pécsi	958	750	78,3	214	441	95
Körzeten kívüli	–	48	–	–	–	48
Összesen	95 421	59 774	62,6	8612	37 679	13 483

16. táblázat: A be- és kitelepülők lélekszáma és visszahagyott mezőgazdasági ingatlana
Szabó Károly összesítése szerint

Időszak	Magyar betelepülők	Szlovák kitelepülők
1946	–	8 630
1947	31 184	29 066
1948 tavasza	7 793	5 482
1948 ősze	11 501	7 665
1949	213	–
Összesen	50 691	50 843
A cserekvótákba beszámítandók	25 925*	9 414**
Mindösszesen	76 616	60 257
A visszahagyott mezőgazdasági ingatlan	160 ezer kat. hold***	31 ezer kat. hold****

* Ezen kívül több mint 10 000 volt azoknak a száma, akik még a deportálások idején menekültek át, s akiket a cserekvótába a csehszlovák vétó miatt nem lehetett beszámítani.

** Fiktív szám. Ennyi szlovák menekült volna át Szlovákiába.

*** Az összes áttelepített ingatlana, melyből 127 ezer kat. hold volt a földművesek tulajdona.

**** A Magyarországról távozó szlovákok 16 ezer kat. hold juttatott ingatlant hagytak vissza.

17. táblázat: A lakosságcsere keretében be- és kitelepülők lélekszámának alakulása 1947–48-ban (MÁK-adatok alapján)

Időszak	Szállítási tervezet	Magyar betelepülők			Szlovák kitelepülők		
		Szerelvények sorszáma	Család	Személy	Szerelvények sorszáma	Család	Személy
1947. április 10.–június 18.	I–IX.	Ma 1–96.	2 897	11 577	Sl. 1–96.	2 650	11 701
1947. június 19.–1947. december 25.	X–XXI.	Ma 97–244.	4 717	19 162	Sl. 97–244.	4 435	18 187
1947. év összesen	I–XXI.	Ma 1–244.	7 614	30 739	Sl. 1–244.	7 085	29 888
1948. március 1.–június 17.	XXII–XXVII.	Ma 245–315.	1 845	7 676	Sl. 245–315.	1 495	5 488
1948. szeptember. 1.–december 21.	XXVIII–XXI. R, D szerelvények	Ma 316–378. (?)	3 040*	11 428	Sl. 316–377. (?)	2 053	7 774
1949-ben, ill. gépkocsival különböző időben			49	664		1 053	7 808
Összesen:			12 548	50 507		12 686	50 958

*Ebből 769, család 3193 személy ún. „háborús bűnös” és családtagja

18. táblázat: A telephelyek osztályozása (a MÁK Telepítési Osztálya alapján)

Osztály	A mezőgazdasági ingatlan (szántó, rét, legelő, kert, stb.) területe*	A ház és porta jellemzői**
I.	15 kh felett	2 pados szoba, 1 konyha, legalább 4 számos állatra (tehén, ló) méretezett istálló, 3 disznó részére ól és lehetőleg 400□-öles porta. (A porta olyan nagy legyen, hogy arról legalább 15 kh-t meg lehessen művelni. Tanyáknál ettől el lehet térni.)
II.	10–15 kh	Legalább 2 szoba (nem feltétlenül pados) gazdasági épületekkel, legalább 2 számos állat számára istálló, ólak. A porta legalább 300□-öles legyen, olyan gazda férjen el benne, aki 10 kh-at művel meg.
III.	5–10 kh esetleg 5 kh alatt	Legalább 1 szoba, konyha. és kamarából álló épület. Feltétlenül legalább 2 állat számára istálló vagy legalább olyan porta (250–300□-öl), amelyre az esetleg hiányzó gazdasági épületek felépíthetők.
IV.	–	Önálló iparosok, kereskedők, értelmiségiek telepítésére alkalmas (esetleg műhely vagy üzlethelyiség feltüntetésével, legalább 1 szoba és konyha melléképületekkel). Semmi esetre sem adható azonban olyan ház, amely földműves részére, akár azonnal, akár később (alkalmatosságánál fogva) juttatható.
V.	–	Ideiglenes elhelyezésre alkalmas épületek vagy lakások. (Olyan családok számára is juttatható, akik az adott községben nem találnak megélhetést.)

* A Felvidéken visszahagyott ingatlan nagysága.

** A telepítésre felhasználható magyarországi ingatlanok (házak) jellemzői.

19. táblázat: A felvidéki magyarokat befogadó Békés megyei települések jegyzéke

Település	1947				1948				1947–1948 együtt				A telepítési helyén maradt 1947–48	
	Betelepült		Elköltözött		Betelepült		Elköltözött		Betelepült		Elköltözött			
	család	sze-mély	család	sze-mély	család	sze-mély	család	sze-mély	család	sze-mély	család	sze-mély	család	sze-mély
Békéscsaba	272	976	33	99	273	1008	48	182	545	1984	281	464	464	1703
Kondoros	50	222	9	43	1	4	–	2	51	226	9	45	42	181
Mezőberény	155	674	22	84	71	280	4	18	226	954	26	102	200	852
Tótkomlós	305	1195	28	108	86	303	12	41	391	1498	40	149	351	1349
Szarvas	81	330	1	5	26	94	15	61	107	424	16	66	91	358
Elek	15	68	–	–	48	208	5	20	63	276	5	20	58	256
Gyula	2	5	–	–	1	1	–	–	3	6	–	–	3	6
Vésztő	1	2	–	–	–	–	–	–	1	2	–	–	1	2
Gerendás	1	4	–	–	15	77	–	–	16	81	–	–	16	81
Csorvás	3	16	–	–	7	41	3	17	10	57	3	17	7	40
Csabacsüd	34	134	–	–	3	7	10	38	37	141	10	38	27	103
Mezőmgyer	4	15	–	–	19	81	–	–	23	96	5	18	18	78
Köröstarcsa	1	5	1	5	1	3	–	–	2	8	1	5	1	3
Békésszentandrás	7	27	–	–	1	4	5	17	8	31	5	17	3	14
Öcsöd	1	3	–	–	1	3	1	3	1	3	1	3	–	–
Doboz	2	11	1	7	1	4	–	–	3	15	1	7	2	8
Bélmgyer	2	5	–	–	–	1	–	–	2	6	–	–	2	6
Békéssámon	1	4	–	–	1	3	–	–	2	7	–	–	2	7
Békés	–	–	–	–	3	13	–	–	3	13	–	–	3	13
Körösladány	–	–	–	–	1	4	–	–	1	4	–	–	1	4
Újkígyós	–	–	–	–	2	10	–	–	2	10	–	–	2	10
Békésföldvár	–	–	–	–	1	3	–	–	1	3	–	–	1	3
Gyoma	–	–	–	–	2	7	–	–	2	7	–	–	2	7
Összesen	937	3696	95	351	536	2156	108	417	1500	5827	213	786	1297	5084

20. táblázat. A délkelet-alföldi térség népességének felekezeti megoszlása 1941-ben és változása 1949-ben

Terület (megye)	A népesség lélek- száma 1941	Változás 1949-ben	Római katolikus		Református		Evangélikus		Görögkeleti		Izraelita		Egyéb és felekezeten kívüli	
			1941	Változás 1949-ben	1941	Változás 1949-ben	1941	Változás 1949-ben	1941	Változás 1949-ben	1941	Változás 1949-ben	1941	Változás 1949-ben
Békés vármegye	348 301	-8 629	107 865	+5 981	109 533	+4 253	113 679	-15 240	7 600	-613	5 814	-4 131	3 810	+1 121
Csanád-Arad-Torontál k. e. e.vármegye	168 064	-2 039	113 673	+6 014	26 494	+1 415	16 870	-7 565	5 774	-436	2 887	-1 935	2 336	+498
Délkelet-Alföld összesen	516 365	-10 668	221 538	+11 995	136 027	+5 668	130 549	-22 805	13 374	-1049	8 701	-6 066	6 176	+1589
Magyarország többi része	8 803 627	-104 525	5 901 045	+105 849	1 798 865	+74 147	427 098	-52 690	24 947	-1262	391 179	-261 052	259 393	+30 483
Magyarország összesen	9 319 992	-115 193	6 122 583	+117 844	1 934 892	+79 815	557 647	-75 495	38 321	-2311	400 980	-267 118	265 569	+32 072

21. táblázat: A II. világháború emberveszteségei Békés megyében (1941–1945)

Járás, megyei város	HŐSI HALOTTAK ¹	ELTŰNTEK ²	HADI- ÖZVEGYEK ³	HADI- ROKKANTAK ⁴	HADI- ÁRVÁK ⁵	POLGÁRI HÁBORÚS HALOTTAK		CIVIL SEBESÜL- TEK ⁸
						a) ⁶	b) ⁷	
Békési	178	501	452	284	290	13	327	8
Gyomai	147	192	197	151	241	33	86	18
Gyulai	143	255	176	141	184	60	112	23
Órosházi	192	432	328	162	401	5	82	60
Szarvasi	184	815	392	241	162	45	620	20
Szeghalmi	336	403	270	329	361	50	155	21
Gyula m. város	350	500	500	145	6	29	500	50
Órosháza m. város	212	273	143	124	77	169	13	13
Békés m. összesen	1742	3371	2458	1577	1722	307	2051	213
Békéscsaba thj. Város	nincs adat							

¹ Csak a második világháború megindulásától annak befejezéséig, akik mint katonák vagy munkaszolgálatra berendelték ezek el.

² Akikről jelen pillanatban életbenlétükről hozzátartozóik nem tudnak, vagy olyanok, akiknek holtánnyilváníttása már megtörtént.

³ Akik mint a második világháború áldozatai hadiözvegygé nyilvánítottak már, illetve akik ezt még nem kérték, de erre jogcímük megvan.

⁴ Akiket a hg. bizottságok, illetve ezek javaslatára az O. H. H. legalább 25%-os fizikai fogyatkozásuk miatt I–IV. járadékosztályba sorolt függetlenül attól, hogy a 8980/1946. M. E. st. rend. 4. §-ában foglaltak alapján pénzellátásban részesülnek-e vagy sem.

⁵ Akiket azzá nyilvánítottak, illetve erre jogosultságuk megnyílt, vagy a való helyzet alapján enélkül is annak tekinthetők

⁶ Nem katonák, nem munkaszolgálatra berendelték.

⁷ Zsidók vagy más deportált nemzetiségűek, akik deportálás következtében, vagy kivégzés miatt haltak el.

⁸ De hadirokkanttá nem lettek ebből kifolyólag nyilvánítva – függetlenül a sebesülés egyéb természetétől.

22. táblázat: A felvidéki magyarok a trianoni országterületen

Országgrész	1938. márc. 1. előtti csehszlovákiai lakóhellyel rendelkező személyek az 1949. évi népszámláláskor		A kétoldalú csere keretében Csehszlovákiából kitelepített személyek (1947–1948)*		A lakosságcsere keretében áttelepülésre jelentkezett személyek (1946)	
	száma (fő)	aránya (%)	száma (fő)	aránya (%)	száma (fő)	aránya (%)
I. Észak-Dunántúl	18 249	20,1	8 324	16,6	10 299	11,0
II. Dél-Dunántúl	21 146	23,3	21 320	42,5	873	0,9
III. Budapest-Pest megye	26 236	28,9	7 584	15,1	22 034	23,5
IV. Észak-Magyarország	11 390	12,6	644	1,3	18 830	20,1
V. Délkelet-Alföld	7 402	8,2	8 636	17,2	34 508	36,9
VI. Alföld többi része	6 245	6,9	3 864	7,3	7 071	7,6
Magyarország összesen	90 668	100,0	50 192	100,0	93 615**	100,0

* A családok száma alapján kalkulált lélekszám.

** Az ismeretlen és a magyar hatóságok által vitatott állandó magyarországi lakóhellyel rendelkezők nélkül.

23. táblázat: A Békés és Csanád megyébe telepített felvidéki magyarok korábbi lakóhelyei

Délkelet-alföldi települések	Felvidéki települések																		Összesen (fő)		
	Komárom	Érsekújvár	Gúta	Órsújfalu	Nagygyégy	Nagykeszi	Megyeres	Csalókőzarányos	Negyed	Vágfarkasd	Pozsonyvezekény	Alsószeli	Felsőszeli	Tallós	Taksonyfalva	Udvard	Csata	Garammikola		Bajka	Egyéb felvidéki település
Békéscsaba*	821	132	31	148	147	53	-	38	-	91	-	-	-	-	67	-	32	73	-	281	1914
Mezőberény	-	-	612	-	40	-	67	-	-	-	-	-	-	-	-	-	59	-	-	104	882
Tótkomlós	24	558	119	-	-	-	-	-	-	74	206	125	-	67	-	-	-	-	-	369	1542
Szarvas	-	60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	98	415
Kondoros	-	-	155	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	18	-	-	-	-	-	11	184
Csabacsüd	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	69	-	-	63	132
Mezőnygyér	-	-	-	-	64	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12	-	-	24	100
Elek	-	54	-	-	26	-	-	-	-	-	-	-	-	55	-	-	-	-	-	39	174
Nagybányhegyes	-	-	-	-	-	-	-	-	-	678	-	-	-	-	-	-	-	-	-	114	792
Medgyesegyháza	-	-	323	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	32	355
Pitvaros	-	-	768	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	283	1287
Csanádalbérty	-	-	-	-	-	-	-	-	426	-	112	83	-	41	-	-	-	-	-	101	527
Ambrózfalva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	97	-	-	-	-	-	-	56	153
Egyéb települések	49	31	18	17	103	14	22	11	23	16	26	11	-	21	19	19	19	28	14	103	564
Békés és Csanád megye összesen	894	835	2026	165	380	67	89	49	449	859	344	219	97	202	86	206	220	101	55	1678	9032

* A békéscsabai számsorokban bennefoglaltatnak azok a családok is (mintegy 80 család, 320-350 személy), akiket ugyan Békéscsabára irányított a MÁK, tényleges letelepítésük azonban más békési vagy csanádi községben történt.

24. táblázat: A Békés megyébe telepített felvidéki magyarok foglalkozási összetétele

Település	Mezőgazdaság		Ipar		Kereskedelem, közlekedés		Értelmiségi állami alkalmazott nyugdíjas		Tanuló		Foglalkozás nélküli		Háztartás-beli		Összesen	
	Betelepült	Elköltözött	Betelepült	Elköltözött	Betelepült	Elköltözött	Betelepült	Elköltözött	Betelepült	Elköltözött	Betelepült	Elköltözött	Betelepült	Elköltözött	Betelepült	Elköltözött
Békéscsaba	287	33	265	44	111	11	121	16	288	43	194	46	719	98	1985	291
Kondoros	64	8	17	3	11	7	7	2	32	7	13	1	76	18	220	46
Mezőberény	232	33	25	3	12	2	9	2	119	11	142	11	233	32	772	94
Tótkomlós	391	27	51	8	24	4	53	4	138	14	105	12	466	45	1228	114
Szarvas	108	14	13	7	4	1	4	-	49	6	28	3	123	22	329	53
Elek	24	-	32	-	-	-	-	-	13	-	44	11	22	3	106	14
Gyula	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	51	-
Vésztő	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	6	-
Gerendás	2	-	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	2	-	1	2
Csorvás	8	5	1	-	-	-	-	-	1	1	1	1	4	4	5	11
Csabacsüd	54	15	-	-	-	-	-	-	14	2	7	-	55	15	131	32
Mezőmgyer	5	5	-	-	-	-	-	-	3	3	1	1	6	6	15	15
Köröstarcsa	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2	5	5
Békésszentandrás	10	7	2	-	-	-	-	-	3	1	3	2	11	7	27	17
Öcsöd	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-
Doboz	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	4	4	4	2	10	6
Bélmgyer	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	2	-	5	-
Békéssámson	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	4	-
Összesen	1192	148	381	68	163	26	194	24	622	88	544	94	1731	255	4864	700

25. táblázat: Békés és Csongrád megye leginkább csökkenő népességű településeinek rangsora az 1941. évi és az 1949. évi népszámlálás között (abszolút számokban, illetve az össznépeség %-ában)

B É K É S M E G Y E				C S O N G R Á D M E G Y E			
1. Békéscsaba ■	-6512 fő	1. Nagybánhegyes ■	-31,3%	1. Szeged	-4145 fő	1. Csanádalberti ■	-33,8%
2. Szarvas ■	-2295 fő	2. Tótkomlós ■	-15,3%	2. Hódmezővásárhely	-2208 fő	2. Ambrózfalva ■	-26,3%
3. Tótkomlós ■	-1679 fő	3. Békéscsaba ■	-12,4%	3. Pityvaros ■	-681 fő	3. Pityvaros ■	-23,9%
4. Gyula Δ X	-1334 fő	4. Endrőd	-9,7%	4. Kiskundorozsma	-547 fő	4. Öttömös	-14,8%
5. Nagybánhegyes ■	-1173 fő	5. Szarvas ■	-9,2%	5. Csanádalberti ■	-511 fő	5. Kövegy	-7,5%
6. Endrőd	-1075 fő	6. Pusztatottlaka ■ X	-7,2%	6. Csanádpalota	-511 fő	6. Csanádpalota	-6,4%
7. Mezőberény ■Δ	-926 fő	7. Mezőberény ■ Δ	-6,4%	7. Szegvár	-382 fő	7. Szegvár	-4,8%
8. Gyoma Δ	-655 fő	8. Mezőmgyer ■	-6,1%	8. Apátfalva	-289 fő	8. Kübekháza Δ	-4,7%
9. Battonya □ X	-631 fő	9. Gyoma Δ	-5,4%	9. Ambrózfalva ■	-265 fő	9. Hódmezővásárhely	-3,7%
10. Kevermes	-481 fő	10. Álmáskamarás Δ	-5,4%	10. Öttömös	-135 fő	10. Apátfalva	-3,3%

A településen az 1941. évi népszámlálás szerint nagyobb lélekszámú (több száz)

- – szlovák anyanyelvű személy élt
- X – román anyanyelvű személy élt
- Δ – német anyanyelvű személy élt
- – szerb anyanyelvű személy élt

26. táblázat: Néhány város 1949. évi népességének 1938. március 1. előtti lakóhelye

Város	A népesség lélekszáma (1949)	Helyben		Ugyanazon megyében		Magyarország egyéb részén		A szomszédos országok területén					A szomszédos országok együtt		Európa, más világrész, ill. ismeretlen terület		1938. márc. 1. után született	
		Lélekszám szerint	%-ban	Lélekszám szerint	%-ban	Lélekszám szerint	%-ban	Szovjetunió	Csehszlovákia	Románia	Jugoszlávia	Ausztria	Lélekszám szerint	%-ban	Lélekszám szerint	%-ban	Lélekszám szerint	%-ban
Békéscsaba	45 892	30 619	66,7	2 186	4,8	2 759	6,0	31	1 477	671	54	1	2 204	4,8	68	0,1	8 056	17,6
Gyula	23 567	15 601	66,2	1 568	6,7	2 269	9,6	11	53	498	42	3	607	2,6	102	0,4	3 420	14,5
Orosháza	31 337	21 539	68,8	1 753	5,6	2 756	8,8	7	38	260	47	4	356	1,1	40	0,1	4 893	15,6
Makó	34 084	24 763	72,6	1 424	4,2	2 138	6,3	14	37	449	97	-	597	1,8	39	0,1	5 123	15,0
Nyíregyháza	55 751	33 036	60,7	4 534	8,1	3 549	6,4	282	1 018	782	33	6	2 121	3,8	129	0,2	11 582	20,8
Szeged	132 607	92 113	69,5	4 285	3,2	10 226	7,7	58	190	1 626	2245	25	4 144	3,1	260	0,2	21 579	16,3
Hódmező- vásárhely	59 326	44 645	75,3	1 354	2,3	2 841	4,8	12	46	368	155	2	583	1,0	50	0,1	9 853	16,6
Kiújszállás	13 925	9 790	70,3	627	4,5	644	4,6	9	15	117	5	1	147	1,1	8	0,0	2 709	19,5
Sopron	32 726	16 988	51,9	3 804	11,6	4 787	14,7	35	368	523	93	128	1 147	3,5	105	0,3	5 895	18,0
Budapest (régi terület)	1 057 912	649 510	61,4	72 963	6,9	151 267	14,3	2486	11 705	21 702	4011	1237	41 141	3,9	7112	0,7	135 923	12,8
B udapest (peremkerület)	530 188	281 740	53,1	95 732	18,1	47 238	8,9	613	5 206	9 320	14 38	129	16 706	3,2	2185	16,3	86 587	0,4

27. táblázat: A lakosságcsere által érintett települések népességének vallási megoszlása 1941-ben és 1949-ben

Település	Össznépesség			Római katolikus			Református			Evangélikus		
	1941	1949	eltérés	1941	1949	eltérés	1941	1949	eltérés	1941	1949	eltérés
Békéscsaba	52 404	45 892	-6542	13297	14 216	+919	4385	4750	+365	31 502	25 661	-5841
Szarvas	25 023	22 728	-2295	32 69	3 674	+405	677	792	+115	20 239	17 842	-2397
Mezőberény	14 578	13 652	-926	1293	2 226	+933	3946	4231	+285	9 071	7 050	-2021
Tótkomlós	10 993	9 314	-1679	838	2 322	+1484	343	529	+186	9 577	6 303	-3274
Kondoros*	7 483	8 144	+661	1969	2 465	+496	264	352	+88	5 120	5 121	+1
Csabacsüd	2 734	2 718	-16	408	508	+100	60	110	+50	2 231	2 079	-152
Mezőmegyer	1 440	1 352	-88	221	338	+117	367	414	+47	832	590	-242
Csorvás	7 269	7 799	+530	3905	4 258	+353	813	934	+121	2 430	2 485	+55
Gerendás	2 395	2 365	+3 0	1427	1 443	+16	74	116	+42	885	796	-89
Pitvaros	2 843	2 162	-681	90	1 368	+1278	35	125	+90	2 637	645	-1992
Csanáda lberti	1 510	999	-511	61	395	+334	19	306	+287	1 418	278	-1140
Ambrózfalva	1 008	743	-265	33	128	+95	23	43	+20	937	548	-389
Nagybánhegyes	3 743	2 570	-1173	492	828	+336	92	705	+613	3 110	1 022	-2088
Medgyesegyháza*	4 811	5 003	+192	1747	2 490	+743	205	285	+80	2 690	2 045	-645
Nagylak*	1 278	1 090	-188	535	581	+46	193	199	+6	512	284	-228
Pusztatottlaka*	1 258	1 461	+203	266	452	+186	27	53	+26	550	367	-187

* A település közigazgatási határa 1941 és 1949 között megváltozott.

28. táblázat: Az egykori felvidéki magyarok jelenléte Békés és Csongrád megye városaiban, járásaiban (1949-ben)

Járás, város	A népesség lélekszáma		Lélekszám- különbség 1949–1941	Kitelepült 1946–1949	Betelepült 1947–1948	1938. márc. 1-jei lakóhely Csehszlovákia területén volt (1949. évi népsz. alapján)
	1941	1949				
Békés megye						
Békési járás	50 928	51 287	+359	1 458	855	834
Gyomai járás	40 287	39 005	–1282	27	7	25
Gyulai járás	31 183	32 789	+1606	108	274	250
Mezőkovácsházi járás	75 700	76 161	+761	2 661	1369	1430
Orosházi járás	48 271	48 231	–43	3 569	1477	1198
Sarkadi járás	36 915	37 771	+856	21	*	15
Szarvasi járás	41 636	39 657	–1979	2 847	656	526
Szeghalmi járás	42 096	43 535	+1439	*	6	31
Gyula	24 901	23 567	–1334	100	6	53
Orosháza	31 679	31 337	–341	*	*	38
Békéscsaba	52 404	45 892	–6512	7 799	1703	1447
Nem azonosítható	–	–	–	2 694	209	22
Békés megye összesen	47 6002	469 532	–6470	21 284	6453	5869
Csongrád megye						
Csongrádi járás	14 411	16 043	+1632	*	*	*
Makói járás	38 967	37 537	–1430	3 068	1791	1516
Szegedi járás	62 375	63 095	+720	*	*	*
Szentesi járás	30 714	33 210	+2496	97	*	*
Csongrád	25 020	24 690	–330	*	*	*
Makó	35 703	34 084	–1619	*	*	37
Szentes	33 119	32 509	–610	*	*	*
Hódmezővásárhely	58 977	56 789	–2208	*	*	46
Szeged	136 752	132 607	–4145	*	*	190
Nem azonosítható	–	–	–	666	297	98
Csongrád megye összesen	436 038	430 544	–5494	3 831	2088	1887

* Nincs adat.

29. táblázat: Az 1949. évi népszámlálás számsorai a szlovák nyelvtudásról és a szlovák anyanyelvű népességről

Terület (település)	A népességből	
	szlovák nyelven beszél	szlovák anyanyelvű
Békés megye	49 868	13 441
Csanád megye	5 666	3 448
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	58 290	4 258
Szabolcs megye	2 684	114
Baranya megye	1 581	77
Tolna megye	1 189	56
Magyarország további megyéi	48 914	4 594
Magyarország összesen	168 192	25 988
Békéscsaba	*	5 820
Szarvas	*	420
Mezőberény	*	725
Tótkomlós	*	4 938
Kondoros	*	74
Csabacsüd	*	149
Mezőmegyer	*	388
Csorvás	*	142
Gerendás	*	93
Pitvaros	*	540
Csanádalberti	*	236
Ambrózfalva	*	339
Nagybánhegyes	*	720
Medgyesegyháza	*	655
Nagylak	*	88
Pusztatrtlaka	*	197

* Nincs adat.

22. táblázat: A felvidéki magyarok a trianoni országterületen

Országgrész	1938. márc. 1. előtti csehszlovákiai lakóhellyel rendelkező személyek az 1949. évi népszámláláskor		A kétoldalú csere keretében Csehszlovákiából kitelepített személyek (1947–1948)*		A lakosságcsere keretében áttelepülésre jelentkezett személyek (1946)	
	száma (fő)	aránya (%)	száma (fő)	aránya (%)	száma (fő)	aránya (%)
I. Észak-Dunántúl	18 249	20,1	8 324	16,6	10 299	11,0
II. Dél-Dunántúl	21 146	23,3	21 320	42,5	873	0,9
III. Budapest-Pest megye	26 236	28,9	7 584	15,1	22 034	23,5
IV. Észak-Magyarország	11 390	12,6	644	1,3	18 830	20,1
V. Délkelet-Alföld	7 402	8,2	8 636	17,2	34 508	36,9
VI. Alföld többi része	6 245	6,9	3 864	7,3	7 071	7,6
Magyarország összesen	90 668	100,0	50 192	100,0	93 615**	100,0

* A családok száma alapján kalkulált lélekszám.

** Az ismeretlen és a magyar hatóságok által vitatott állandó magyarországi lakóhellyel rendelkezők nélkül.

23. táblázat: A Békés és Csanád megyébe telepített felvidéki magyarok korábbi lakóhelyei

Délkelet-alföldi települések	Felvidéki települések																		Egyéb felvidéki település	Összesen (fő)	
	Komárom	Érsekújvár	Gúta	Órszékfalva	Nagygyőr	Nagykeszi	Megyer	Csalóközaranyos	Negyed	Vágfarkasd	Pozsonyvezekény	Alsószeli	Felsőszeli	Tallós	Taksonyfalva	Udvard	Csata	Garammikola			Bajka
Békéscsaba*	821	132	31	148	147	53	—	38	—	91	—	—	—	—	67	—	32	73	—	281	1914
Mezőberény	—	—	612	—	40	—	67	—	—	—	—	—	—	—	—	—	59	—	—	104	882
Tótkomlós	24	558	119	—	—	—	—	—	—	74	206	125	—	67	—	—	—	—	—	369	1542
Szarvas	—	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	187	29	—	41	98	415
Kondoros	—	—	155	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	—	—	—	—	—	11	184
Csabacsüd	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	69	—	—	63	132
Mezőgyőr	—	—	—	—	64	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	—	—	24	100
Elek	—	54	—	—	26	—	—	—	—	—	—	—	—	55	—	—	—	—	—	39	174
Nagybánhegyes	—	—	—	—	—	—	—	—	—	678	—	—	—	—	—	—	—	—	—	114	792
Medgyesegyháza	—	—	323	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	32	355
Pitvaros	—	—	768	—	—	—	—	—	—	—	112	83	—	41	—	—	—	—	—	283	1287
Csanádalberti	—	—	—	—	—	—	—	—	426	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	101	527
Ambrózfalva	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	97	—	—	—	—	—	—	56	153
Egyéb települések	49	31	18	17	103	14	22	11	23	16	26	11	—	21	19	19	19	28	14	103	564
Békés és Csanád megye összesen	894	835	2026	165	380	67	89	49	449	859	344	219	97	202	86	206	220	101	55	1678	9032

* A békéscsabai számsorokban bennefoglaltatnak azok a családok is (mintegy 80 család, 320-350 személy), akiket ugyan Békéscsabára irányított a MÁK, tényleges letelepítésük azonban más békési nagy csanádi községben történt.

24. táblázat: A Békés megyébe telepített felvidéki magyarok foglalkozási összetétele

Település	Mezőgazdaság		Ipar		Kereskedelem, közlekedés		Értelmiségi állami alkalmazotti nyugdíjas		Tanuló		Foglalkozás nélküli		Háztartás-beli		Összesen	
	Betelepült	Elköltözött	Betelepült	Elköltözött	Betelepült	Elköltözött	Betelepült	Elköltözött	Betelepült	Elköltözött	Betelepült	Elköltözött	Betelepült	Elköltözött	Betelepült	Elköltözött
Békéscsaba	287	33	265	44	111	11	121	16	288	43	194	46	719	98	1985	291
Kondoros	64	8	17	3	11	7	7	2	32	7	13	1	76	18	220	46
Mezőberény	232	33	25	3	12	2	9	2	119	11	142	11	233	32	772	94
Tótkomlós	391	27	51	8	24	4	53	4	138	14	105	12	466	45	1228	114
Szarvas	108	14	13	7	4	1	4	-	49	6	28	3	123	22	329	53
Elek	24	-	32	-	-	-	-	-	13	-	44	11	22	3	106	14
Gyula	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	51	-
Vésztő	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	6	-
Gerendás	2	-	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	2	-	1	2
Csorvás	8	5	1	-	-	-	-	-	1	1	1	1	4	4	5	11
Csabacsüd	54	15	-	-	-	-	-	-	14	2	7	-	55	15	131	32
Mezőmegyer	5	5	-	-	-	-	-	-	3	3	1	1	6	6	15	15
Köröstarcsa	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2	5	5
Békésszentandrás	10	7	2	-	-	-	-	-	3	1	3	2	11	7	27	17
Öcsöd	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-
Doboz	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	4	4	4	2	10	6
Bélmegyer	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	2	-	5	-
Békéssámsón	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	4	-
Összesen	1192	148	381	68	163	26	194	24	622	88	544	94	1731	255	4864	700

25. táblázat: Békés és Csongrád megye leginkább csökkenő népességű településeinek rangsora az 1941. évi és az 1949. évi népszámlálás között (abszolút számokban, illetve az össznépszerűség %-ában)

B É K É S M E G Y E				C S O N G R Á D M E G Y E			
1. Békéscsaba ■	-6512 fő	1. Nagybánhegyes ■	-31,3%	1. Szeged	-4145 fő	1. Csanádalbertyi ■	-33,8%
2. Szarvas ■	-2295 fő	2. Tótkomlós ■	-15,3%	2. Hódmezővásárhely	-2208 fő	2. Ambrózfalva ■	-26,3%
3. Tótkomlós ■	-1679 fő	3. Békéscsaba ■	-12,4%	3. Pityvaros ■	-681 fő	3. Pityvaros ■	-23,9%
4. Gyula Δ X	-1334 fő	4. Endrőd	-9,7%	4. Kiskundorozsma	-547 fő	4. Öttömös	-14,8%
5. Nagybánhegyes ■	-1173 fő	5. Szarvas ■	-9,2%	5. Csanádalbertyi ■	-511 fő	5. Kövegy	-7,5%
6. Endrőd	-1075 fő	6. Pusztatölke X	-7,2%	6. Csanádpalota	-511 fő	6. Csanádpalota	-6,4%
7. Mezőberény ■Δ	-926 fő	7. Mezőberény ■ Δ	-6,4%	7. Szegvár	-382 fő	7. Szegvár	-4,8%
8. Gyoma Δ	-655 fő	8. Mezőmegyer ■	-6,1%	8. Apátfalva	-289 fő	8. Kübekháza Δ	-4,7%
9. Battonya □ X	-631 fő	9. Gyoma Δ	-5,4%	9. Ambrózfalva ■	-265 fő	9. Hódmezővásárhely	-3,7%
10. Kevermes	-481 fő	10. Almáskamarás Δ	-5,4%	10. Öttömös	-135 fő	10. Apátfalva	-3,3%

A településen az 1941. évi népszámlálás szerint nagyobb lélekszámú (több száz)

- – szlovák anyanyelvű személy élt
- X – román anyanyelvű személy élt
- Δ – német anyanyelvű személy élt
- – szerb anyanyelvű személy élt

26. táblázat: Néhány város 1949. évi népességének 1938. március 1. előtti lakóhelye

Város	A népesség lélekszáma (1949)	Helyben		Ugyanazon megyében		Magyarország egyéb részén		A szomszédos országok területén					A szomszédos országok együtt		Európa, más világrész, ill. ismeretlen terület		1938. márc. 1. után született	
		Lélekszám szerint	%-ban	Lélekszám szerint	%-ban	Lélekszám szerint	%-ban	Szovjetunió	Csehszlovákia	Románia	Jugoszlávia	Ausztria	Lélekszám szerint	%-ban	Lélekszám szerint	%-ban	Lélekszám szerint	%-ban
Békéscsaba	45 892	30 619	66,7	2 186	4,8	2 759	6,0	31	1 477	671	54	1	2 204	4,8	68	0,1	8 056	17,6
Gyula	23 567	15 601	66,2	1 568	6,7	2 269	9,6	11	53	498	42	3	607	2,6	102	0,4	3 420	14,5
Orosháza	31 337	21 539	68,8	1 753	5,6	2 756	8,8	7	38	260	47	4	356	1,1	40	0,1	4 893	15,6
Makó	34 084	24 763	72,6	1 424	4,2	2 138	6,3	14	37	449	97	-	597	1,8	39	0,1	5 123	15,0
Nyíregyháza	55 751	33 036	60,7	4 534	8,1	3 549	6,4	282	1 018	782	33	6	2 121	3,8	129	0,2	11 582	20,8
Szeged	132 607	92 113	69,5	4 285	3,2	10 226	7,7	58	190	1 626	2245	25	4 144	3,1	260	0,2	21 579	16,3
Hódmező-																		
vásárhely	59 326	44 645	75,3	1 354	2,3	2 841	4,8	12	46	368	155	2	583	1,0	50	0,1	9 853	16,6
Kiújszállás	13 925	9 790	70,3	627	4,5	644	4,6	9	15	117	5	1	147	1,1	8	0,0	2 709	19,5
Sopron	32 726	16 988	51,9	3 804	11,6	4 787	14,7	35	368	523	93	128	1 147	3,5	105	0,3	5 895	18,0
Budapest																		
(régii terület)	1 057 912	649 510	61,4	72 963	6,9	151 267	14,3	2486	11 705	21 702	4011	1237	41 141	3,9	7112	0,7	135 923	12,8
B udapest																		
(peremkerület)	530 188	281 740	53,1	95 732	18,1	47 238	8,9	613	5 206	9 320	14 38	129	16 706	3,2	2185	16,3	86 587	0,4

27. táblázat: A lakosságcseré által érintett települések népességének vallási megoszlása 1941-ben és 1949-ben

Település	Össznépesség			Római katolikus			Református			Evangélikus		
	1941	1949	eltérés	1941	1949	eltérés	1941	1949	eltérés	1941	1949	eltérés
Békéscsaba	52 404	45 892	-6542	13297	14 216	+919	4385	4750	+365	31 502	25 661	-5841
Szarvas	25 023	22 728	-2295	32 69	3 674	+405	677	792	+115	20 239	17 842	-2397
Mezőberény	14 578	13 652	-926	1293	2 226	+933	3946	4231	+285	9 071	7 050	-2021
Tótkomlós	10 993	9 314	-1679	838	2 322	+1484	343	529	+186	9 577	6 303	-3274
Kondoros*	7 483	8 144	+661	1969	2 465	+496	264	352	+88	5 120	5 121	+1
Csabacsüd	2 734	2 718	-16	408	508	+100	60	110	+50	2 231	2 079	-152
Mezőmegyer	1 440	1 352	-88	221	338	+117	367	414	+47	832	590	-242
Csorvás	7 269	7 799	+530	3905	4 258	+353	813	934	+121	2 430	2 485	+55
Gerendás	2 395	2 365	+3 0	1427	1 443	+16	74	116	+42	885	796	-89
Pitvaros	2 843	2 162	-681	90	1 368	+1278	35	125	+90	2 637	645	-1992
Csanáda lberti	1 510	999	-511	61	395	+334	19	306	+287	1 418	278	-1140
Ambrózfalva	1 008	743	-265	33	128	+95	23	43	+20	937	548	-389
Nagybánhegyes	3 743	2 570	-1173	492	828	+336	92	705	+613	3 110	1 022	-2088
Medgyesegyháza*	4 811	5 003	+192	1747	2 490	+743	205	285	+80	2 690	2 045	-645
Nagylak*	1 278	1 090	-188	535	581	+46	193	199	+6	512	284	-228
Pusztatottlaka*	1 258	1 461	+203	266	452	+186	27	53	+26	550	367	-187

* A település közigazgatási határa 1941 és 1949 között megváltozott.

28. táblázat: Az egykori felvidéki magyarok jelenléte Békés és Csongrád megye városaiban, járásaiban (1949-ben)

Járás, város	A népesség lélekszáma		Lélekszám- különbözet 1949–1941	Kitelepült 1946–1949	Betelepült 1947–1948	1938. márc. 1-jei lakóhely Csehszlovákia területén volt (1949. évi népsz. alapján)
	1941	1949				
Békés megye						
Békési járás	50 928	51 287	+ 359	1 458	855	834
Gyomai járás	40 287	39 005	–1282	27	7	25
Gyulai járás	31 183	32 789	+ 1606	108	274	250
Mezőkovácsházi járás	75 700	76 161	+ 761	2 661	1369	1430
Oroszházi járás	48 271	48 231	–43	3 569	1477	1198
Sarkadi járás	36 915	37 771	+ 856	21	*	15
Szarvasi járás	41 636	39 657	–1979	2 847	656	526
Szeghalmi járás	42 096	43 535	+ 1439	*	6	31
Gyula	24 901	23 567	–1334	100	6	53
Oroszháza	31 679	31 337	–341	*	*	38
Békéscsaba	52 404	45 892	–6512	7 799	1703	1447
Nem azonosítható	–	–	–	2 694	209	22
Békés megye összesen	47 6002	469 532	–6470	21 284	6453	5869
Csongrád megye						
Csongrádi járás	14 411	16 043	+ 1632	*	*	*
Makói járás	38 967	37 537	–1430	3 068	1791	1516
Szegedi járás	62 375	63 095	+ 720	*	*	*
Szentesi járás	30 714	33 210	+ 2496	97	*	*
Csongrád	25 020	24 690	–330	*	*	*
Makó	35 703	34 084	–1619	*	*	37
Szentes	33 119	32 509	–610	*	*	*
Hódmezővásárhely	58 977	56 789	–2208	*	*	46
Szeged	136 752	132 607	–4145	*	*	190
Nem azonosítható	–	–	–	666	297	98
Csongrád megye összesen	436 038	430 544	–5494	3 831	2088	1887

* Nincs adat.

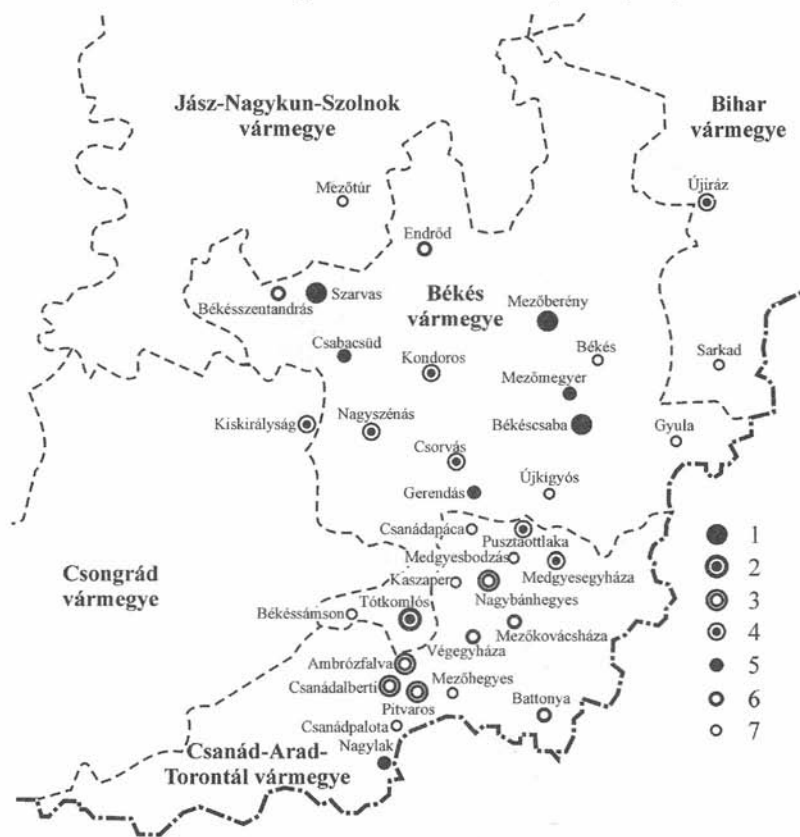
29. táblázat: Az 1949. évi népszámlálás számsorai a szlovák nyelvtudásról és a szlovák anyanyelvű népességről

Terület (település)	A népességből	
	szlovák nyelven beszél	szlovák anyanyelvű
Békés megye	49 868	13 441
Csanád megye	5 666	3 448
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	58 290	4 258
Szabolcs megye	2 684	114
Baranya megye	1 581	77
Tolna megye	1 189	56
Magyarország további megyéi	48 914	4 594
Magyarország összesen	168 192	25 988
Békéscsaba	*	5 820
Szarvas	*	420
Mezőberény	*	725
Tótkomlós	*	4 938
Kondoros	*	74
Csabacsüd	*	149
Mezőmegyer	*	388
Csorvás	*	142
Gerendás	*	93
Pitvaros	*	540
Csanádalberti	*	236
Ambrózfalva	*	339
Nagybánhegyes	*	7 20
Medgyesegyháza	*	655
Nagylak	*	88
Pusztatottlaka	*	197

* Nincs adat.

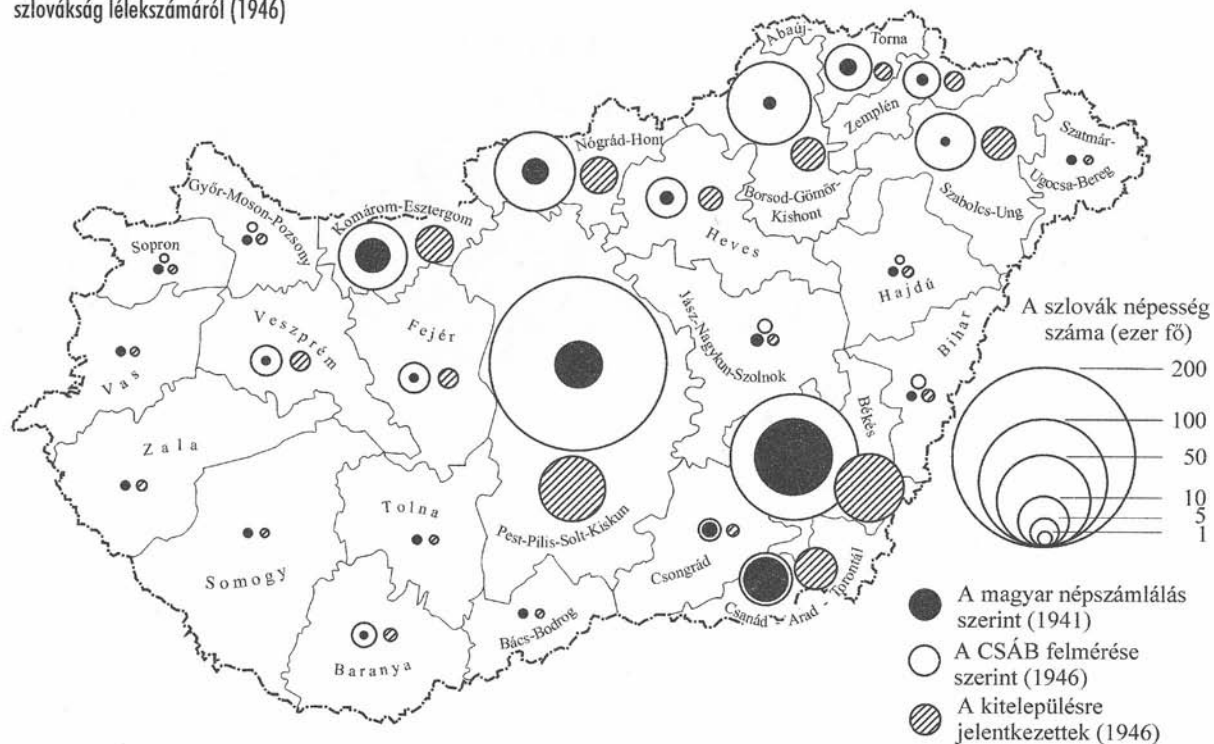
ÁBRÁK, TÉRKÉPEK

1. ábra: A délkelet-alföldi szlovák vagy szlovákok által is lakott települések (1946)

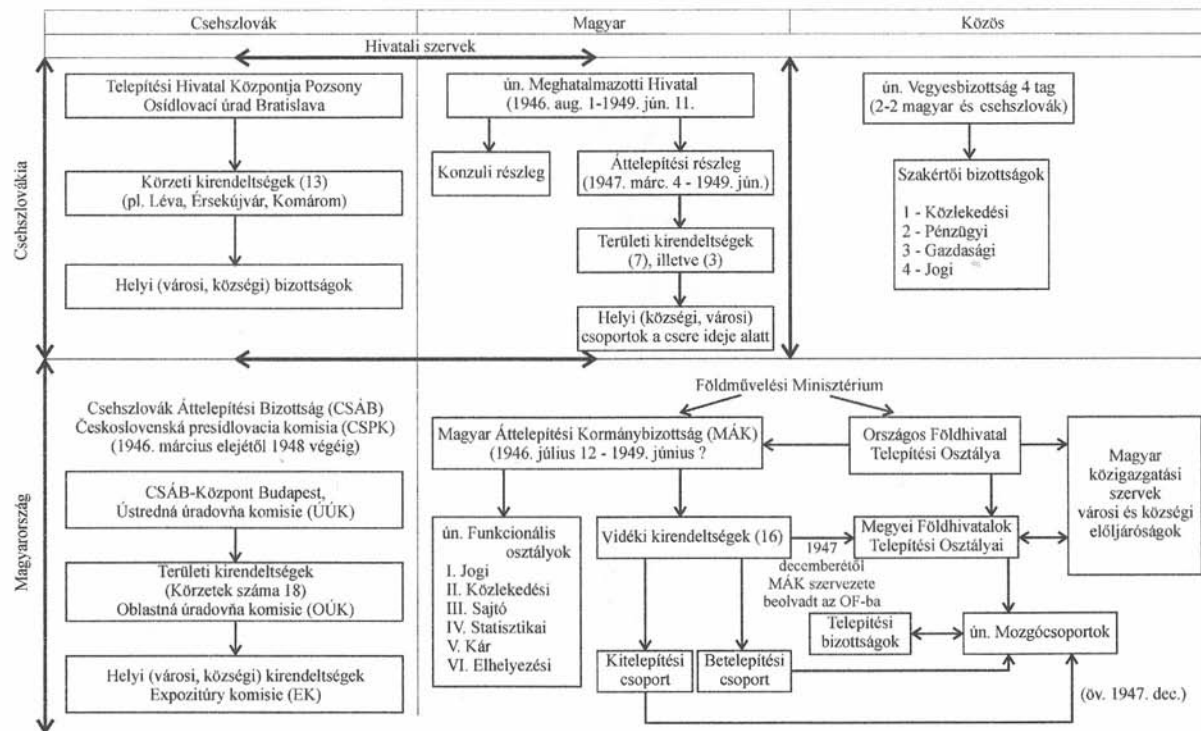

1: XVIII. századi elsődleges alapítású település, 2: XVIII. századi másodlagos alapítású település, 3: XIX. századi másodlagos alapítású ún. telepítvényes- vagy kertészközség, 4: XIX. század utolsó harmadától az első világháborúig a kinstári vagy a magánnagybirtok parcellázása eredményeként alakult település, 5: az első világháború utáni földreform vagy külterület önállósodása nyomán alakult község, 6: a második világháborúig elmagyarosodott római katolikus szlovák szóróványok, 7: a XIX–XX. században földvásárlás vagy földreform révén létrejött kisebb szlovák szóróványok.

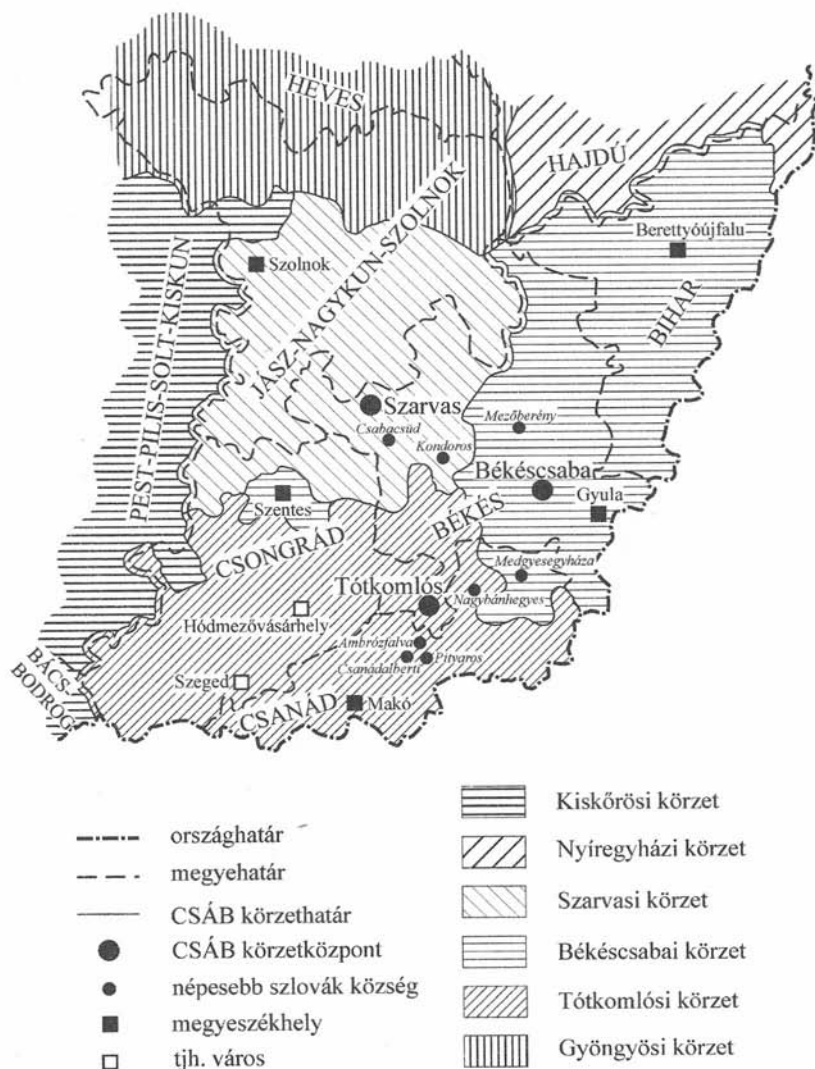
2. ábra: A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság (CSÁB) felmérése a magyarországi szlovákság lélekszámáról (1946)

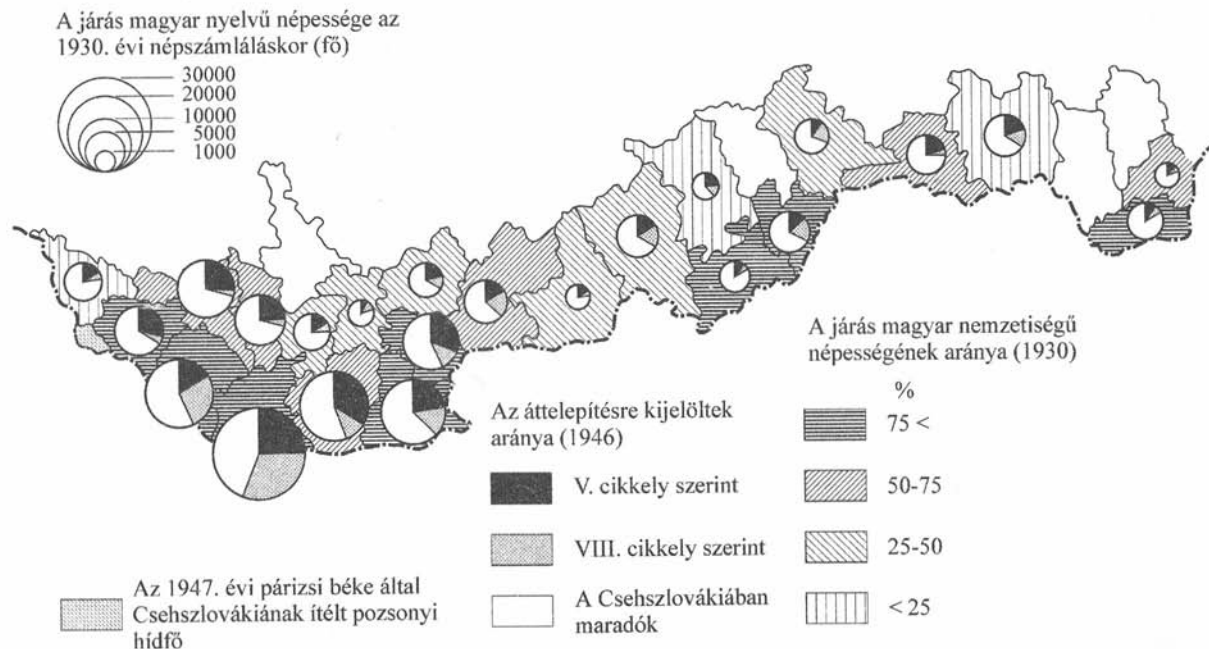
3. ábra: A lakosságcserét lebonyolító hivatali szervek áttekintése

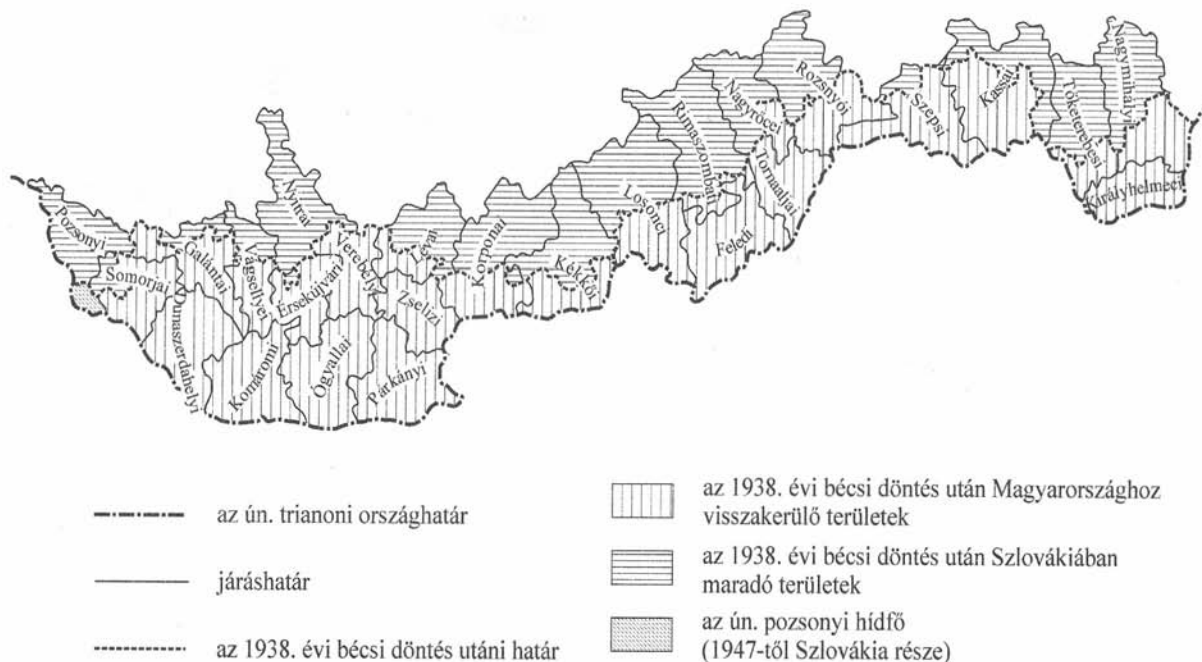
4. ábra: A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság (CSÁB) délkelet-alföldi körzetei

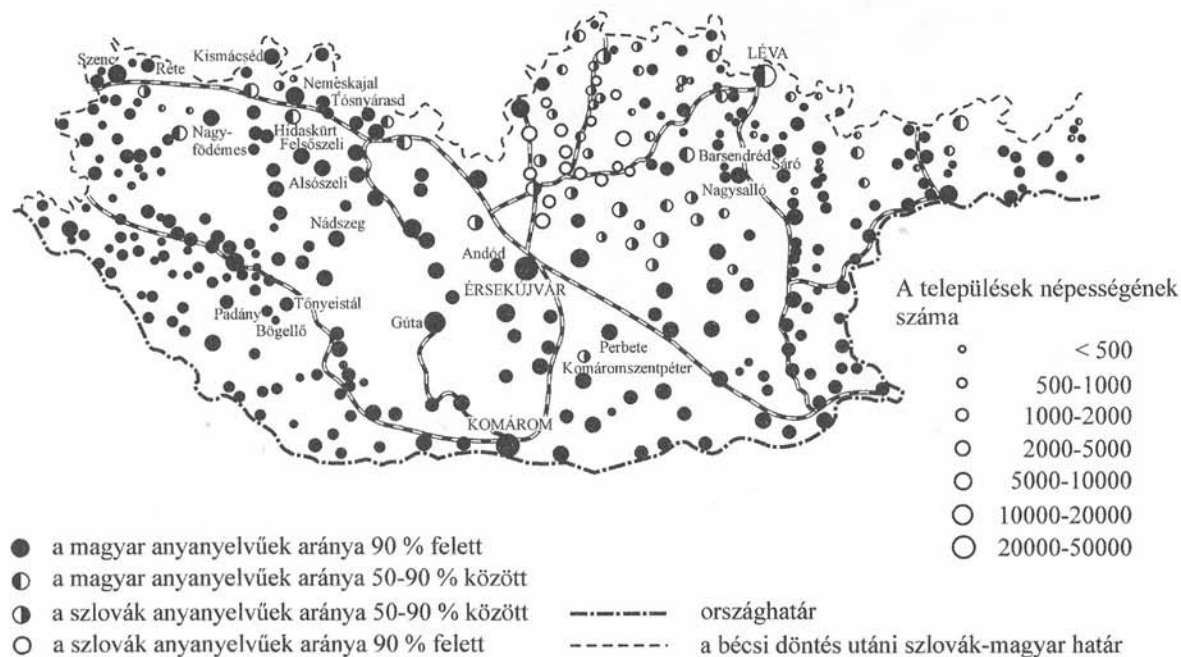
5. ábra: Az áttelepítésre kijelölt magyarok aránya járásonként

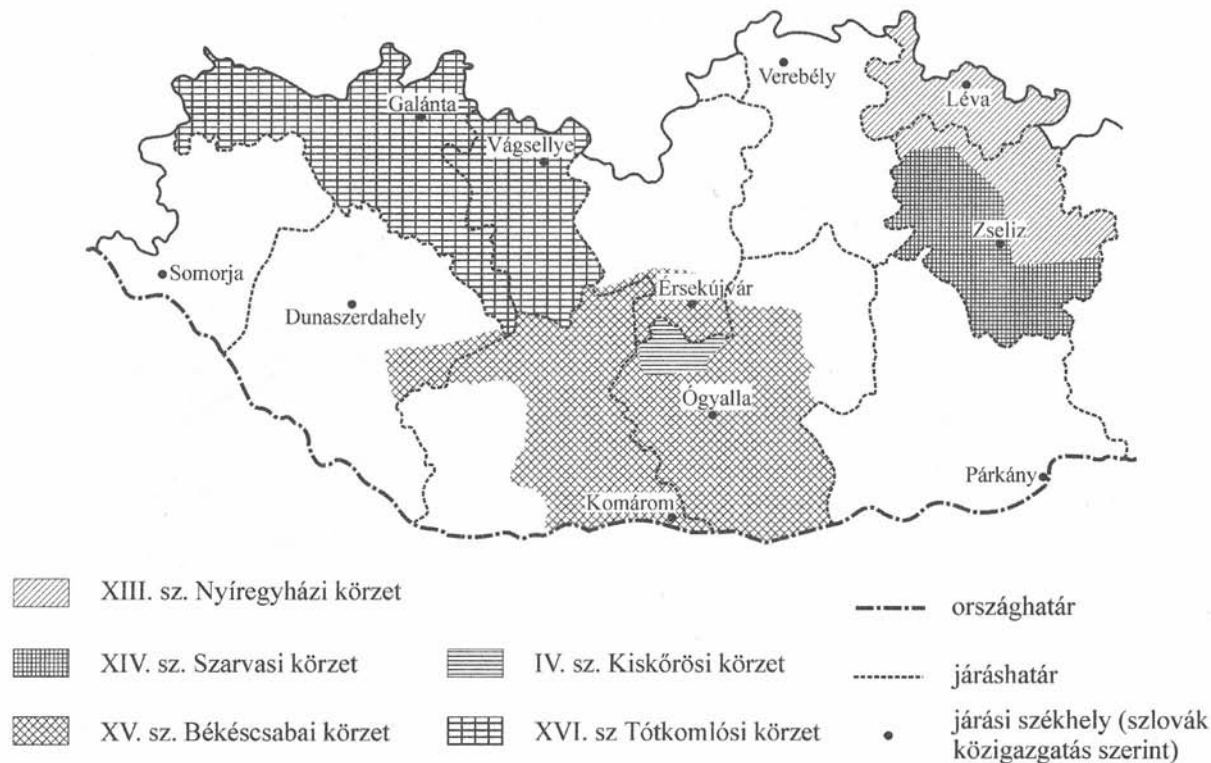
6. ábra: Szlovákia déli részének közigazgatási beosztása 1938-ban

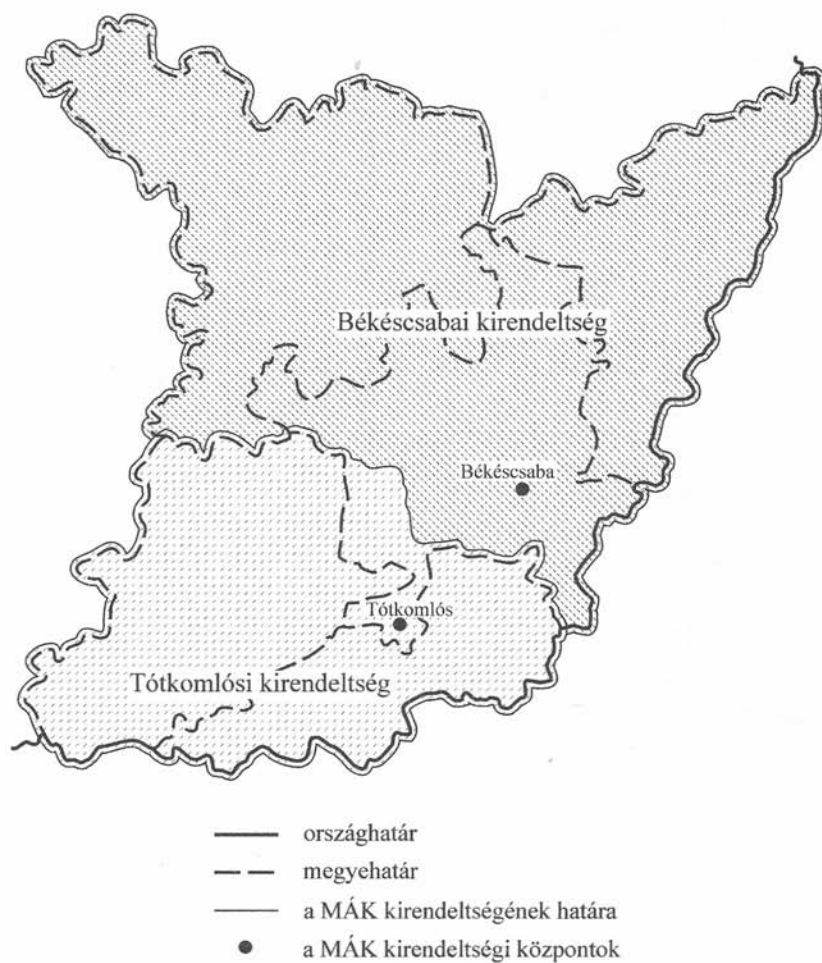
7. ábra: A Duna menti (Szlovák-) alföld és környékének nemzetiségi (anyanyelvi) viszonyai az 1941. évi népszámlálás alapján (települések szerint)

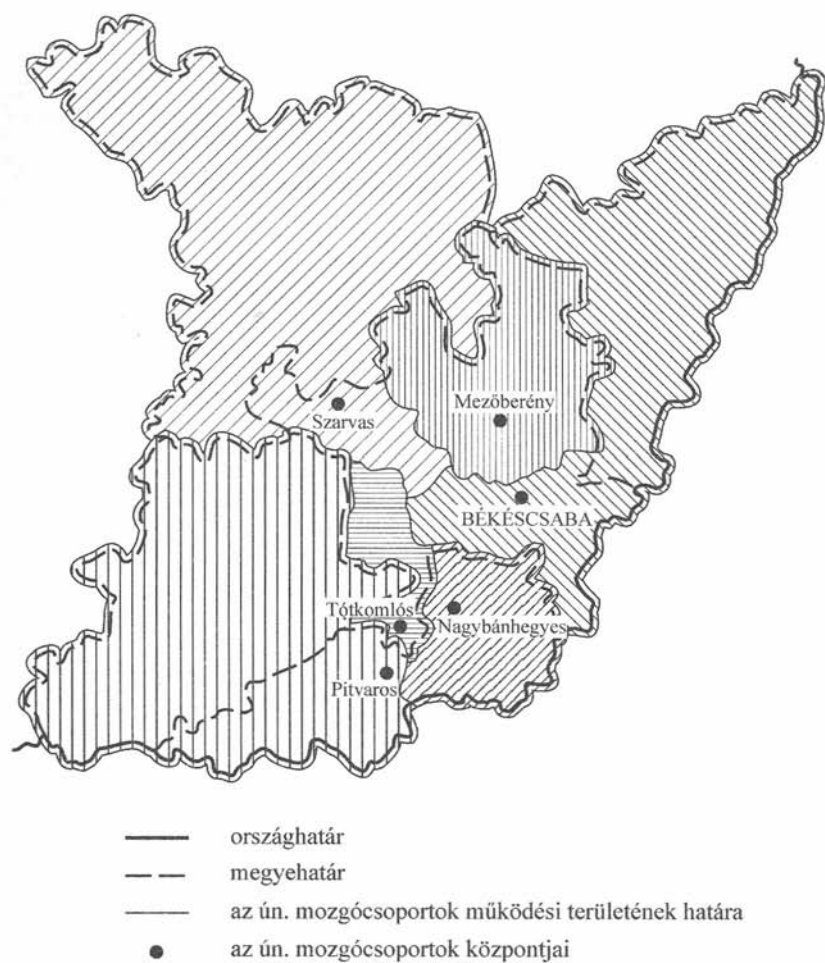
8. ábra: Az alföldi szlovákok letelepítésének tervezete a Duna menti (Szlovák-) alföldön az ingatlancsere – névjegyzék alapján

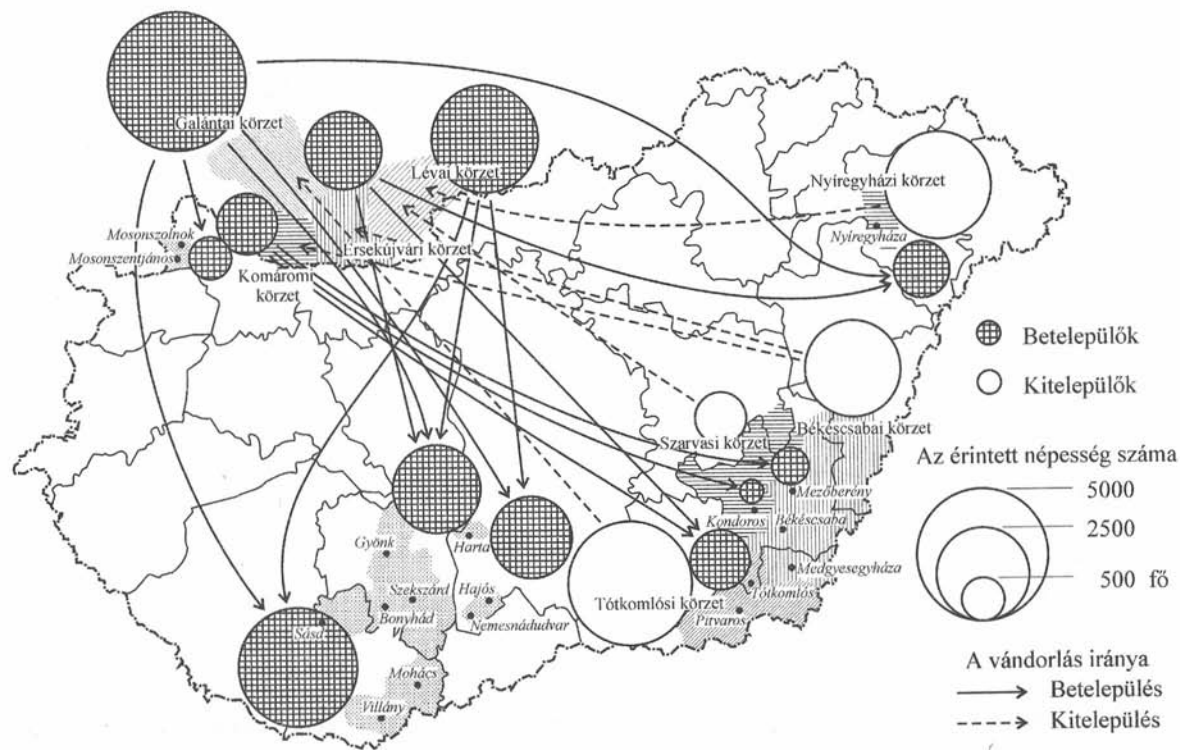
9a. ábra: A Magyar Áttelepítési Kormánybizottság (MÁK) délkelet-alföldi kirendeltségei (1947. április–1947. december)

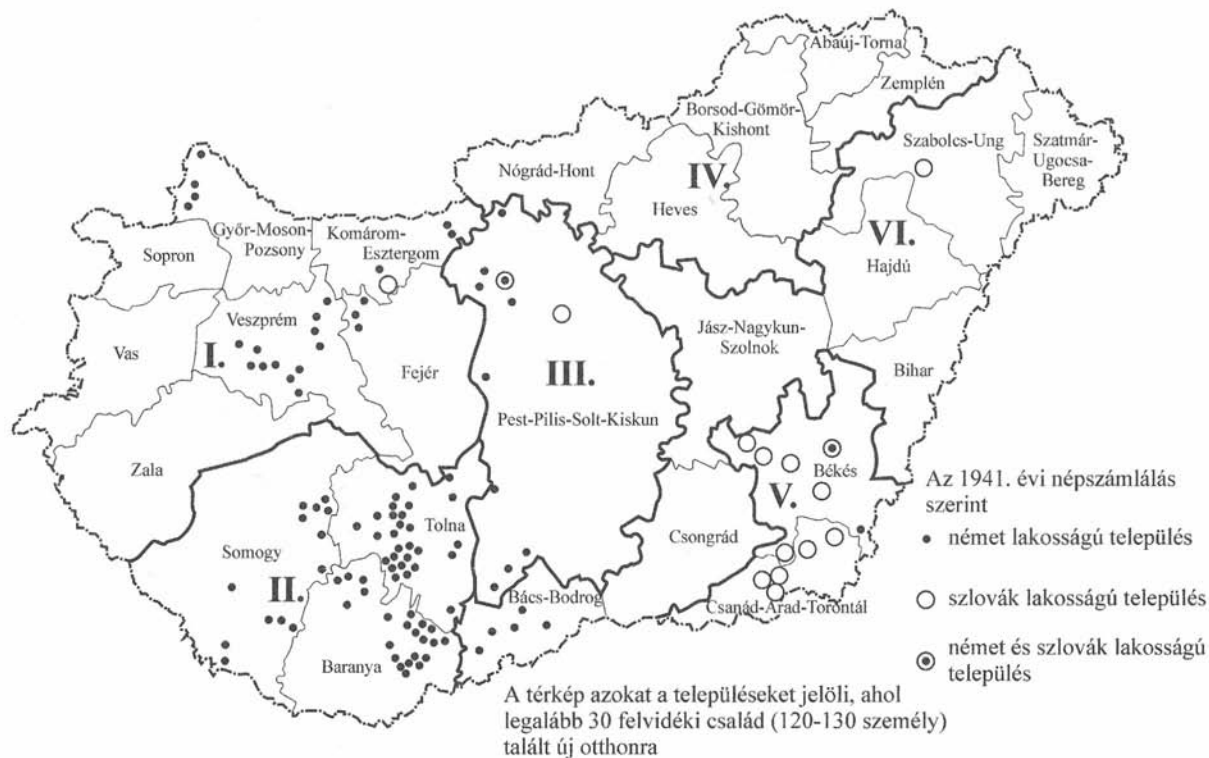
9b. ábra: A Békés és Csanád vármegyei Földhivatal(ok) Telepítési Osztályainak működési területei (1947. dec.–1948. dec.)

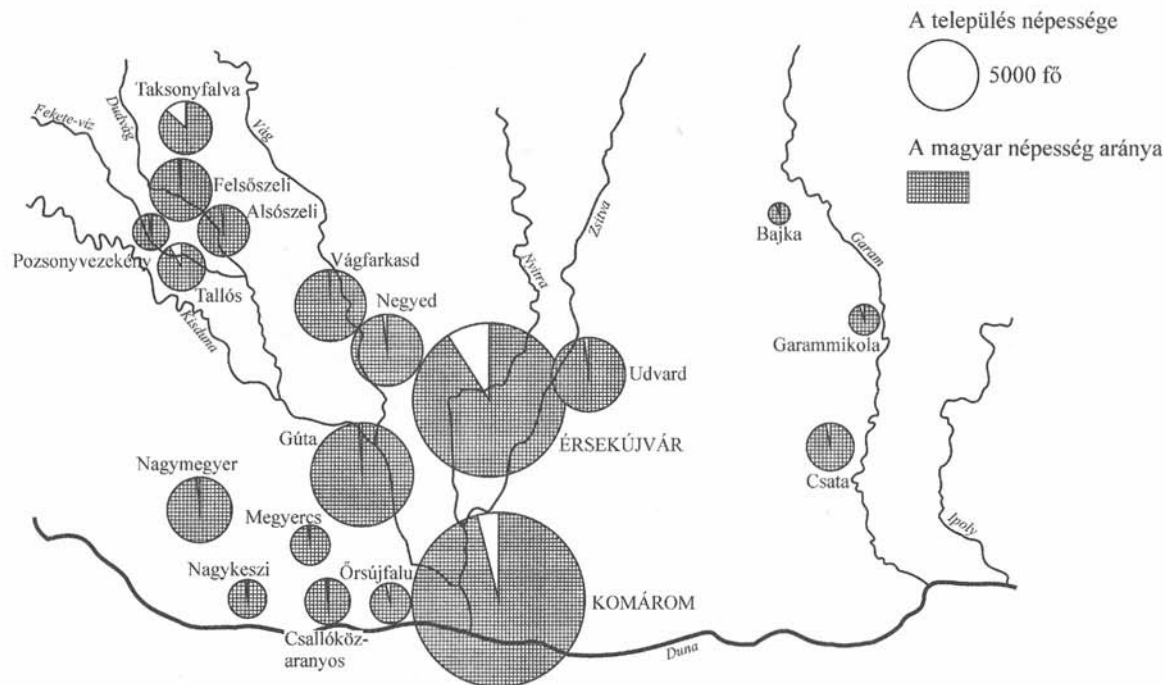
10. ábra: Ki- és betelepítések (az első 3 ezer család kölcsönös áttelepítése) 1947. április 12.–június 18.

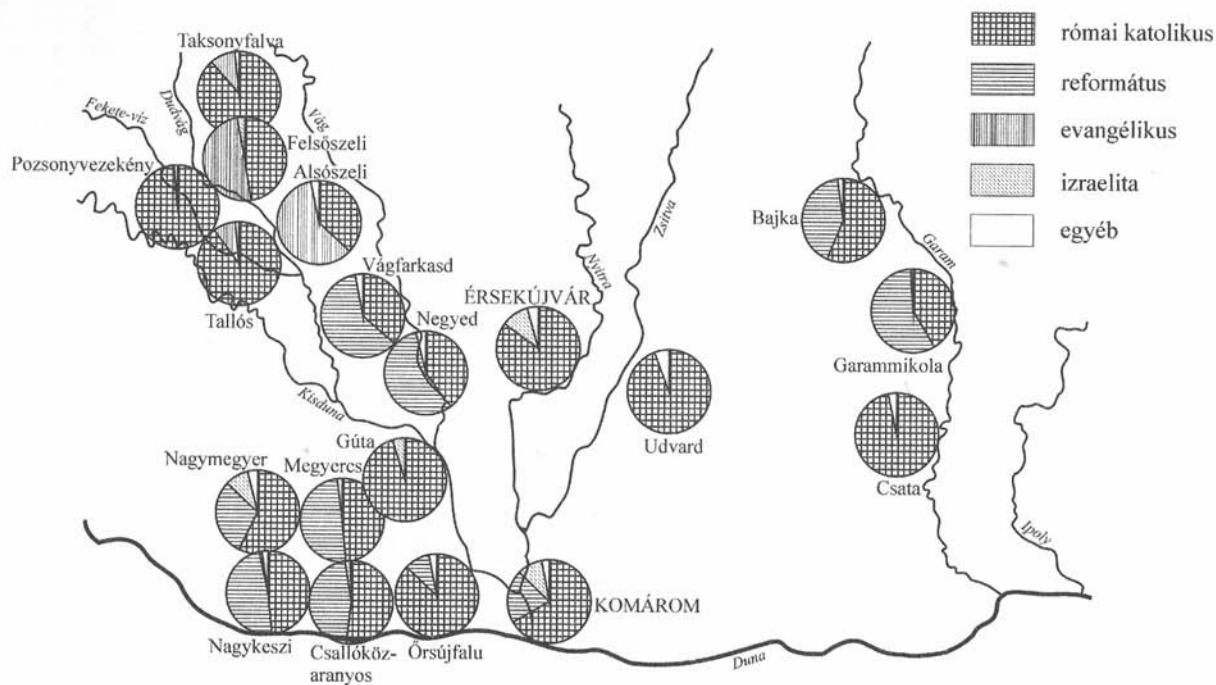
11. ábra: A felvidéki magyarok letelepítése a trianoni országterületen (1947. árp.–1948. dec.)

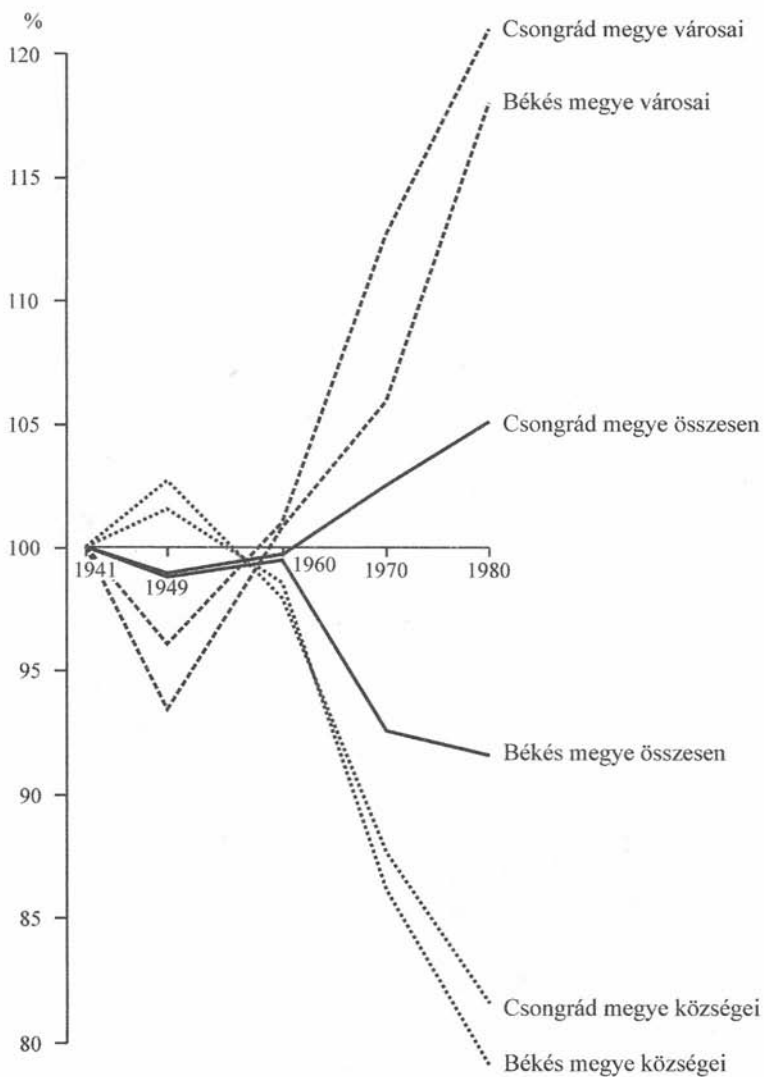
13. ábra: A Délkelet-Alföldre érkező felvidéki magyarok korábbi lakóhelyeinek nemzetiségi (anyanyelvi) viszonyai 1941-ben

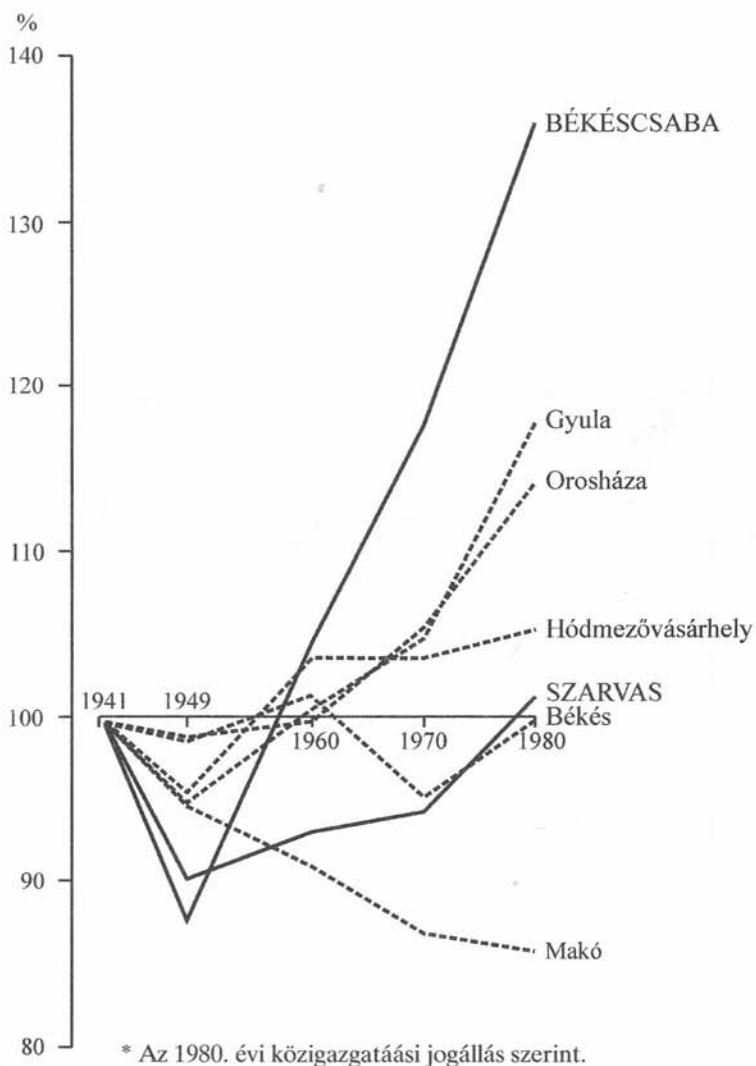
14. ábra: A Délkelet-Alföldre érkező felvidéki magyarok korábbi lakóhelyeinek vallási megoszlása (1941)

15a. b. c. d. ábra: A népességszám alakulása a lakosságcsere által érintett megyékben, településeken (1941–1980)

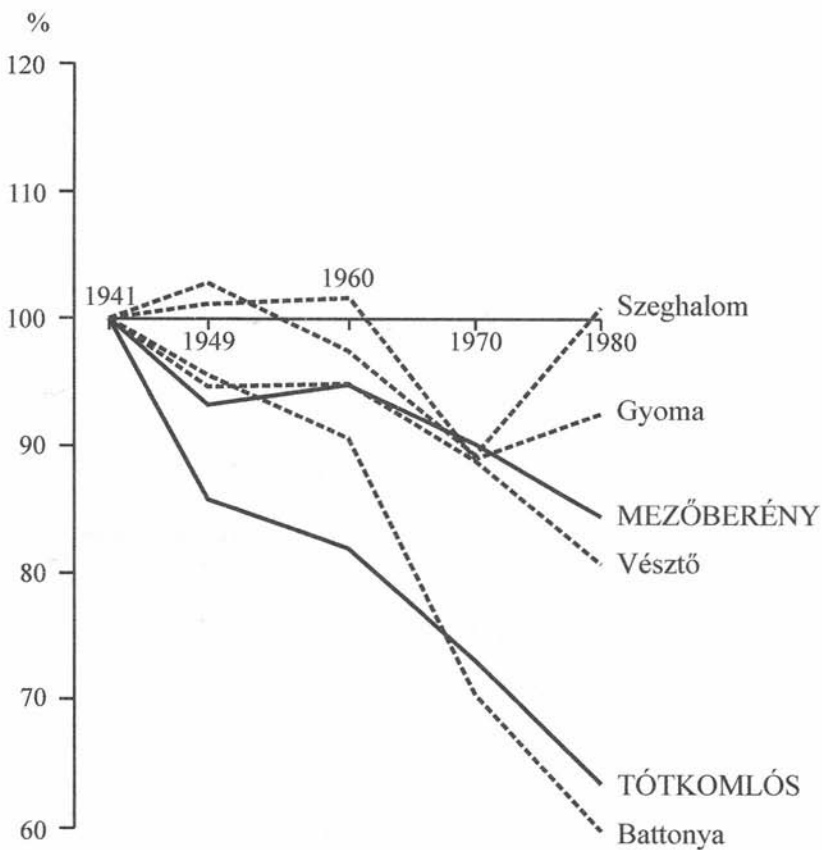
15b. ábra: Városok*

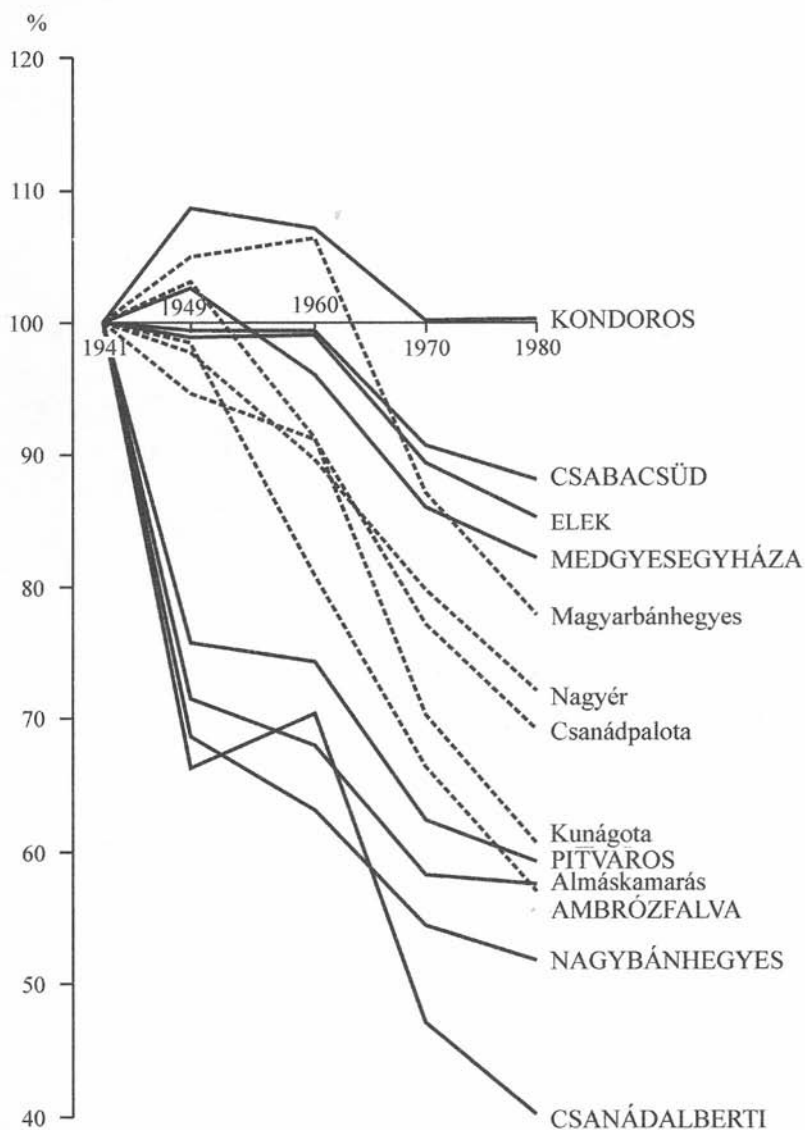
* Az 1980. évi közigazgatási jogállás szerint.

BÉKÉSCSABA a lakosságcsere által érintett település

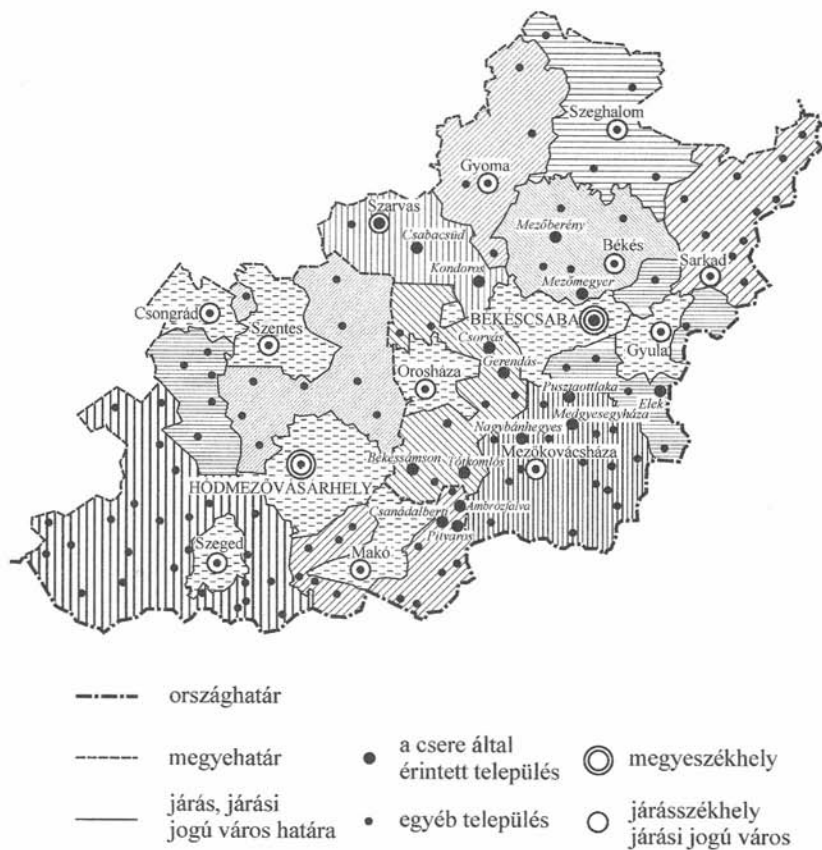
15c. ábra: Nagyközségek (mezővárosok)

15d. ábra: Kis- és középfalvak

16. ábra: A lakosságcsere által érintett települések Békés és Csongrád megye közigazgatási rendszerében (1950 után)

1946. ÉVI ORSZÁGOS TÖRVÉNYTÁR

1946. ÉVI

XV. TÖRVÉNYCIKK

a Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában Budapesten 1946. évi február hó 27. napján kelt magyar-csehszlovák egyezmény becikkelyezéséről.

(A megerősítő okiratok Prágában, 1946. évi május hó 15. napján cseréltek ki.)

Emlékezetül adom mindenkinek, akit illet, hogy Magyarország Nemzetgyűlése a következő törvénycikket alkotta:

1. §. A Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában Budapesten 1946. évi február hó 27. napján kelt magyar-csehszlovák egyezmény az ország törvényei közé iktattatik.

2. §. Az 1. §-ban említett egyezmény eredeti magyar és eredeti szlovák szövege a következő:

(Eredeti magyar szöveg.)

EGYEZMÉNY

Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában.

A Magyar Köztársaság Elnöke

és

a Csehszlovák Köztársaság Elnöke

elhatározván azt, hogy az országalközötti lakosságcsere tárgyában Egyezményt kötnek, meghatalmazottaikká kijelölték:

a Magyar Köztársaság Elnöke:

dr. Gyöngyösi János külügyminiszter urat,

a Csehszlovák Köztársaság Elnöke:

dr. Clementis Vladimír külügyminiszteriumi államtitkár urat,

2. szám. XV. tc.

(Eredeti szlovák szöveg.)

DOHODA

medzi Československom a Maďarskom o výmene obyvatel'stva.

Prezident Československej republiky

a

Prezident Maďarskej republiky

rozhodli sa, že uzavru Dohodu o výmene obyvatel'stva medzi svojimi štátmi a svojimi splnomocnencami menovali:

Prezident Československej republiky:

pána Dr. Vladimíra Clementisa, štátného tajomníka v Ministerstve zahraničných vecí

Prezident Maďarskej republiky:

pána Dr. Jánoša Gyöngyösi-ho, ministra zahraničných vecí,

Ára 60.000 adópengő.

akik jó és kellő alakban talált meghatározásait kicserélése után a következő cikkekben állapodtak meg.

I. cikk.

Minden, Magyarországon állandó lakóhellyel bíró szlovák és cseh nemzetiségű személy, aki az alább meghatározott feltételek mellett a Csehszlovákiába való áttelepülésre irányuló szándékát kinyilvánítja, áttelepítettik anélkül, hogy a magyar kormány ezt megakadályozná.

A csehszlovák kormánynak indokolt esetekben jogában áll, hogy az előző bekezdésben megjelölt személyek áttelepülését ellenezze. Amennyiben a magyar kormány ennek az ellenzésnek megalapozottságával szemben kifogást emelne, a X. cikk szerint létesítendő Vegyesbizottság dönt.

Az első bekezdés értelmében megjelölt személyek magyar állampolgársága megszűnik és a nevezettek magának az áttelepülésnek a ténye által teljes joghatállyal csehszlovák állampolgárokká válnak, amennyiben eddig nem lettek volna azok. Ugyancsak az áttelepülés ténye folytán ezek a személyek mentesülnek Magyarországgal szemben minden állampolgári kötelezettség alól és Magyarország is mentesül velük szemben minden kötelezettség alól.

II. cikk.

Az első cikkben megjelölt személyek áttelepítésének előkészítése, az érdekeltek által tett, az áttelepülésre vonatkozó szándékot magában foglaló nyilatkozatok átvétele, továbbá az áttelepítésnek megszervezése céljából a csehszlovák kormány a saját költségén és tetszése szerint összeállított Különbizottságot fog Magyarországra küldeni.

A Különbizottság és a magyar hatóságok közötti érintkezés megkönnyítése végett a magyar kormány a Különbizottságnak egy összekötő megbízottat

ktorai po výmene svojich plných moci, nájdeneých v dobrej a náležitej forme, dohodli sa na nasledovných článkoch:

Článok I.

Všetky osoby národnosti slovenskej a českej, ktoré majú stále bydlisko na území Maďarska a ktoré za podmienok niževymedzených prejavili svoj úmysel, aby boli presťahované na územie Československa, budú tam presťahované a maďarská vláda nebude v tom prekážať.

V odôvodnených prípadoch československá vláda bude mať možnosť odporovať presťahovaniu osôb, uvedených v predošlom odseku. Keby maďarská vláda vzniesla námietky čo do opodstatnenosti odporu, rozhodne Smiešaná komisia, uvedená v článku X. tejto Dohody.

Osoby uvedené v prvom odseku prestanú byť maďarskými štátnymi občanmi a stanú sa — pokiaľ ešte nie sú — československými štátnymi občanmi samým skutkom presťahovania. Tým istým skutkom budú sprostene všetkých občianskych povinností voči Maďarsku a Maďarsko bude sprostene všetkých záväzkov voči nim.

Článok II.

Na účelom prípravy presťahovania osôb, o ktorých je reč v článku I. tejto Dohody, za účelom prijímania prehlásení o úmysle záujemcov sa presťahovať a za účelom organizovania presťahovania, československá vláda vyšle do Maďarska na svoje vlastné trovy Zvláštnu komisiu v tom zložení, aké uzná za vhodné.

Aby bol uľahčený styk medzi touto Komisiou a maďarskými úradmi, maďarská vláda prideli ku Zvláštnej komisii styčný orgán, ktorému bude ná-

fog rendelkezésére bocsátani megfelelő számú beosztottal.

III. cikk.

A magyar kormány az ennek az Egyezménynek II. cikkében megjelölt Különbizottságot a feladatának teljesítéséhez szükséges minden támogatásban és védelemben részesíteni fogja.

Nevezetesen a Különbizottságnak, tagjainak és személyzetének jogában fog állani, hogy Magyarország területén szabadon közlekedjék, a szlovák és cseh nemzetiségűnek tekinthető személyekkel érintkezék, a sajtó és a rádió útján nyilvános felhívásokat bocsátson ki, az áttelepítendő személyekről névjegyzékeket állítson össze és ezeknek személyi, anyagi és társadalmi viszonyaira nézve és egyéb, az áttelepítés szempontjából tekintetbe veendő körülményeire nézve tájékozódjék.

A Különbizottság, annak tagjai és személyzete, tartózkodni fognak minden olyan tevékenységtől, valamint magatartástól, amely a Magyar Köztársaság szuverenitásával össze nem egyeztethető, vagy a magyar néppel szemben ellenséges volna.

IV. cikk.

Az első cikkben említett nyilatkozatokat a Különbizottság ennek az Egyezménynek aláírásától számított 3 hónapi határidőn belül veszi át.

Igazolt késedelem esetében a Különbizottság ilyen nyilatkozatokat további egy hónapon belül is átvehet.

Az első bekezdésben említett határidő lejártától számított egy hónapon belül a Különbizottság közölni fogja a magyar kormánnyal azoknak a személyeknek névjegyzékét, akik nyilatkozatukat az eredeti határidő alatt tették meg.

Azoknak a személyeknek névjegyzékét, akik a póthatáridő alatt nyilat-

pomocný potrebný počet pomocníkov.

Článok III.

Maďarská vláda poskytne Zvláštnej komisii uvedenej v článku II. tejto Dohody všetku podporu a ochranu, potrebnú na splnenie jej úloh.

Zvláštna komisia, jej členovia a jej personál budú mať právo najmä voľne sa pohybovať na území Maďarska, vstupovať do styku s osobami, ktoré môžu byť považované za osoby slovenskej alebo českej národnosti, vydávať verejné výzvy tlačou a rozhlasom, zostavovať zoznamy osôb, ktoré majú byť presťahované, zbierať všetky údaje týkajúce sa týchto osôb, ich majetkového a sociálneho postavenia, ako aj zisťovať iné okolnosti, ktoré môžu mať význam pre presťahovanie.

Zvláštna komisia, jej členovia a jej personál budú sa zdržiavať akejkoľvek činnosti a postoja, ktorý by sa nesrovnával so suverenitou Maďarskej republiky a ktorý by bol nepriateľský maďarskému ľudu.

Článok IV.

Prihlášky uvedené v článku I. budú prijímané Zvláštnou komisiou v lehote troch mesiacov počítaných od dňa podpisu tejto Dohody.

Zvláštna komisia bude mať možnosť prijímať prihlášky v prípade ospravedlneného omeškania i v lehote jedného ďalšieho mesiaca.

V lehote jedného mesiaca po uplynutí lehoty uvedenej v prvom odseku tohto článku, oznámi Zvláštna komisia maďarskej vláde zoznam osôb, ktoré sa prihlásily v hlavnej lehote.

Zoznam osôb, ktoré sa prihlásily v dodatočnej lehote, bude oznámený

koztak, ennek a lejártától számított 15 napon belül kell átadni.

V. cikk.

A Magyarországból Csehszlovákiába áttelepitendő szlovákokkal és csehekkel egyenlő számban olyan Csehszlovákiában állandó lakóhellyel bíró magyar nemzetiségű személyek telepíttetnek át Magyarországra, akik a Csehszlovák Köztársaság Elnökének a német és magyar nemzetiségű személyek csehszlovák állampolgárságának rendezése tárgyában kiadott, 1945 augusztus 2-án kelt rendelete (Törvénygyűjtemény 33/1945. szám) értelmében csehszlovák állampolgárságukat elvesztették.

Az előző bekezdésben említett számon felül jogában áll a csehszlovák kormánynak Magyarországra áttelepíteni olyan Csehszlovákiában állandó lakóhellyel bíró, magyar nemzetiségű személyeket is, akikről a VIII. cikkben van szó.

Ennek az Egyezménynek aláírásától számított 6 hónapi határidőn belül a csehszlovák kormány közölni fogja a magyar kormánnyal azoknak a személyeknek névjegyzékét, akiket áttelepítésre kijelölt.

A magyar kormány kötelezi magát, hogy az így áttelepített személyeket területére befogadja. Ezek a személyek már magának az áttelepítésnek ténye által magyar állampolgárokká válnak, amennyiben nem lennének azok. Ugyancsak az áttelepítés ténye folytán az említett személyek mentesülnek Csehszlovákiával szemben minden állampolgári kötelezettség alól és Csehszlovákia is mentesül velük szemben minden kötelezettség alól.

VI. cikk.

Az áttelepített személyeknek minden lehetőségük meg lesz arra, hogy minden ingóságukat magukkal viessék. Hasonlóképpen megkönnyítik a vagyonukra vonatkozó jogok átruházását is. A részleteket az ennek az

do 15 dni po uplynutí teito dodatočnej lehoty.

Článek V.

V počte rovnajúcim sa počtu osôb slovenskej a českej národnosti, presťahovaných z územia Maďarska na územie Československa, budú presťahované na územie Maďarska osoby maďarskej národnosti, ktoré majú stále bydlisko na území Československa a stratili podľa dekrétu prezidenta Československej republiky zo dňa 2. augusta 1945 o úprave československého štátneho občianstva osôb nemeckej a maďarskej národnosti (č. 33—1945 Sb.), československé štátne občianstvo.

Československá vláda bude mať právo presťahovať na územie Maďarska i nad počet uvedený v predošlom odseku osoby maďarskej národnosti, ktoré majú stále bydlisko na území Československa a o ktorých je reč v článku VIII. tejto Dohody.

V lehote 6 mesiacov počítaných odo dňa podpisu tejto Dohody československá vláda oznámi maďarskej vláde soznam osôb určených na presťahovanie.

Maďarská vláda sa zaväzuje prijať na svoje územie osoby takto presťahované. Tieto osoby stanú sa — pokiaľ ešte nie sú — maďarskými štátnymi občanmi samým skutkom presťahovania. Tým istým skutkom budú sprostene všetkých občianskych povinností voči Československu a Československo bude sprostene všetkých záväzkov voči nim.

Článek VI.

Presťahovalcom budú umožnené vziať si so sebou všetky svoje hnutelnosti. Prevod ich majetkových práv bude im tiež uľahčený. Podrobnosti určí Smiešaná komisia, uvedená v článku X. tejto Dohody.

Egyezménynek X. cikkében megjelölt Vegyesbizottság fogja megállapítani.

Az áttelepülő személyek az áttelepülés ténye folytán nem sujthatók adókkal, közterhekkel vagy illetékekkel és javaik elszállítása nem akadályozható meg azon a címen, hogy a nevezettek köztartozásaiuknak még nem tettek eleget.

Az áttelepülő személyek javai a ki- és bevétel alkalmával nem esnek sem vámok, sem ki- és bevételi illetékek alá, valamint nem vonatkoznak rájuk a kivitel tilalmak és korlátozások sem, kivéve azokat a hatályban lévő rendelkezéseket, amelyek a történelmi és műértékek védelmére vonatkoznak.

Az áttelepülők nem vihetnek magukkal olyan iratanyagot, iratcsomókat, bizonyító erejű iratokat és egyéb olyan okmányokat sem, amelyek a kereskedelemi, ipari és mezőgazdasági vállalatok zavartalan és akadálytalan működésének biztosításához szükségesek, valamint olyan bizonyító erejű okmányokat és iratokat sem, amelyek az elhagyott állam területén maradt ingatlanokra vonatkoznak.

VII. cikk.

Az áttelepített személyek ingatlanára vonatkozó tulajdonjog átszáll arra az államra, amelyet elhagytak. Annak a kártérítésnek az összegét, amellyel a jogot megszerző állam ezen a címen tartozik, a Vegyesbizottság fogja megállapítani. Nem jár kártérítés az ingatlanok 50 hektárt meghaladó része után.

Az ekként megállapított kártérítési összegek kiegyenlítése a Magas Szerződő Felek között a pénzügyi természetű egyéb követelések és tartozások tárgyában létesítendő egyetemes rendezés keretében fog megtörténni, kivéve azokat a tartozásokat, amelyek a Magyar Köztársaságot a jóváételi kötelezettségekből kifolyólag (a Moszkvában 1945. évi január hó 20-án aláírt

Prestahovalcom nebudú z dôvodu prestahovania, ukladané dane, dávky, ani poplatky a vo vyvezení ich majetku nebude im bránené preto, že nesplníli svoje verejnoprávne záväzky.

Vývoz a dovoz majetku prestahovateľov nepodlieha cla, ani vývozným a dovozným poplatkom, neplatia pre nich vývozné zákazy a obmedzenia, vyjmúc platných predpisov o ochrane pamiatok historickej a umeleckej hodnoty.

Prestahovaci nemôžu vyviezť spisový materiál, dokumenty, archívy, doklady, ani iné písomnosti akékoľvek druhu, potrebné na zabezpečenie hladkého a nerušeného chodu obchodných, priemyselných a poľnohospodárskych podnikov, ani listiny a doklady týkajúce sa nehnuteľností zanechaných na území štátu ich doterajšieho bydliska.

Článok VII.

Vlastnícke právo prestahovaných osôb k im prínáležajúcim nehnuteľnostiam prechádza na štát ich doterajšieho bydliska. Smiešaná komisia ustáli výšku náhrady, ktorou je povinný, z tohto titulu štát nabývajúcí. Za tú časť nehnuteľností, ktorá presahuje 50 hektárov, neprichodí nijaká náhrada.

Vyrovnanie takto uttälenej náhrady bude tvoriť časť celkového vyrovnania všetkých ostatných práv a záväzkov finančného rázu medzi Vysokými smluvnými stranami, vyjmúc záväzkov Maďarskej republiky vyplývajúcich z jej reparačných povinností (podľa článku XII. Dohody o prímieri s Maďarskom podpísanej v Moskve dňa 20. januára 1945).

Fegyverszüneti Egyezmény 12. pontja értelmében) terhelik.

VIII. cikk.

Az V. cikk első bekezdésében meghatározott számon felül Csehszlovákiából Magyarországra áttelepíthetők olyan, Csehszlovákiában állandó lakóhellyel bíró magyar nemzetiségű személyek is, akik a Szlovák Nemzeti Tanácsnak 1945. évi május hó 15-én 33. szám alatt kihirdetett rendelete 1—4. §-ában megjelölt bűncselekményeket követtek el. Ugyanez vonatkozik azokra a személyekre is, akik ugyanennek a rendeletnek 5. §-ában megjelölt bűncselekményeket követtek el, azzal, hogy ez utóbbiaknak száma nem haladhatja meg az ezret. Azok a személyek, akik az idézett rendelet 1—4. §-ainak hatálya alá esnek, a VI. és VII. cikkeiben foglalt kedvezményekben nem részesülnek.

IX. cikk.

Az áttelepülő személyeknek az áttelepülés alkalmával minden könnyítést meg kell adni.

A két kormány az áttelepítés végrehajtására egymásnak kölcsönösen minden segítséget és könnyítést megad. A csehszlovák kormány nevezetesen készségét fejezi ki arra, hogy a magyar kormányt a vasúti gördülőanyag rendelkezésre bocsátásával segítse.

Az ennek az Egyezménynek első cikkében megjelölt személyek áttelepítésének költségeit a Csehszlovák Köztársaság, az Egyezmény V. cikkében megjelölt személyek áttelepítésének költségeit pedig a Magyar Köztársaság viseli.

Az áttelepítés technikai keresztülvitelére és pénzügyi lebonyolítására vonatkozó irányelveket az Egyezmény X. cikke alapján létesítendő Vegyesbizottság fogja megállapítani.

Článok VIII.

Okrem počtu uvedeného v odseku 1 článku V. tejto Dohody, môžu byť presťahované z územia Československa na územie Maďarska i tie osoby maďarskej národnosti, ktoré majú stále bydlisko na území Československa a ktoré sa dopustily trestných činov podľa §§ 1—4 nariadenia Slovenskej národnej rady zo dňa 15. mája 1945 č. 33. To isté platí o osobách vinných trestným činom uvedeným v § 5 tohto nariadenia, s tým, že počet týchto osôb nemôže presahovať tisíc. Na osoby spadajúce pod ustanovenia §§ 1—4 práva citovaného nariadenia sa nevzťahujú výhody ustanovenia článkov VI. a VII. tejto Dohody.

Článok IX.

Prestahovalcom budú poskytnuté všetky uľahčenia pri ich presťahovaní.

Obidve vlády si vzájomne poskytnú všetku pomoc a uľahčenie potrebné na prevedenie presťahovania. Československá vláda prehlasuje, že je ochotná pomôcť maďarskej vláde najmä poskytnutím železničných dopravných prostriedkov.

Náklady presťahovania osôb uvedených v čl. I. tejto Dohody uhradí Československá republika, náklady presťahovania osôb uvedených v článku V. tejto Dohody uhradí Maďarská republika.

Smernice, podľa ktorých sa bude presťahovanie technicky prevádzať, ako i spôsob jeho financovania určí Smiešaná komisia ustanovená podľa článku X. tejto Dohody.

X. cikk.

A jelen Egyezmény végrehajtásának megkönnyítése céljából Vegyesbizottságot kell alakítani. Ez a Bizottság négy tagból fog állni, akik közül kettőt a magyar kormány, kettőt pedig a csehszlovák kormány fog kijelölni. A tagok költségeit és bizteletdíjait az a kormány viseli, amely őket kijelölte. A Bizottság egyéb kiadásait a két kormány egyenlő részben viseli.

A Vegyesbizottság eljárási szabályzatát maga állapítja meg és ebben egyebek között gondoskodni fog a feladatának elvégzéséhez szükséges szakértők és szakközegek közreműködéséről, valamint arról, hogy a két kormánynak módjában álljon álláspontját a Bizottság előtt megbízottak útján kifejezteni.

A Vegyesbizottság hatáskörébe tartozik, hogy foglalkozzék mindazokkal a kérdésekkel, amelyeket az Egyezmény hozza utal vagy az Egyezmény végrehajtására és magyarázatára vonatkozó minden egyéb olyan kérdéssel, amelyet a Szerződő Felek valamelyike eléje terjeszt.

XI. cikk.

A Vegyesbizottság határozatait egyhangúlag hozza.

Abban az esetben, ha egyhangú határozat nem érhető el, a Bizottság az ügyet egy, az Egyesült Nemzetek valamelyik tagjának állampolgárai közül közös megegyezéssel választott Elnök vezetése alatt újból tárgyalja. Amennyiben ez a tárgyalás sem vezetne megegyezéshez, az ekként kiengesztelt Bizottság szótöbbséggel határoz.

A Magas Szerződő Felek kötelezik magukat, hogy a Bizottság által hozott valamennyi határozatot, végrehajtják.

XII. cikk.

Ennek az Egyezménynek határozatai nem alkalmazhatók azokra a magyar

Ciklok X.

Aby prevádzanie tejto Dohody bolo uľahčené, bude ustanovená Smiešaná komisia. Táto komisia bude složená zo štyroch členov, z ktorých dvoch bude menovať vláda československá a dvoch vláda maďarská. Výdavky a odmeny členov bude znášať vláda, ktorá ich menovala. Ostatné výdavky komisie budú znášať obidve vlády rovnakým dielom.

Komisia si ustáli svoj jednací poriadok, majúc pritom na zreteľ menovite účasť znalcov a odborníkov potrebných na splnenie svojho poslania a možnosť, aby vlády prostredníctvom svojich zástupcov mohli jej prednášať svoje stanovisko.

Do kompetencie Komisie budú patriť všetky otázky, ktoré sú jej touto Dohodou prikázané, ako aj každá iná otázka, ktorá sa týka prevádzania a výkladu tejto Dohody a ktorá jej bude predložená zo smluvných strán.

Ciklok XI.

Smiešaná komisia sa usnáša na svojich rozhodnutiach jednoducho.

Ak by sa nedosiahlo jednoduchosťou Komisia pod vedením predsedu, ktorý bude spoločnou dohodou vybraný z príslušníkov jedného zo Spojených národov, znovu prejednávava spornú otázku. Ak sa nedosiahne dohody ani pri tomto rokovaní, Komisia takto doplnená rozhodne väčšinou hlasov.

Vysoké smluvné strany sa zaväzujú, že prevedú všetky rozhodnutia Komisie.

Ciklok XII.

Ustanovenia tejto Dohody nemôžu byť použité na osoby maďarskej ná-

nemzetiségű személyekre, akik 1938. november 2. után telepedtek le a Csehszlovák Köztársaság területére.

XIII. cikk.

Ez az Egyezmény semmiben sem érinti a Magyar Köztársaságnak a Magyarországgal Moszkvában 1945. évi január hó 20-án aláírt Fegyverszüneti Egyezményből eredő kötelezettségeit.

XIV. cikk.

Ezt az Egyezményt a Magas Szerződő Felek meg fogják erősíteni. A megerősítő okiratok Prahában fognak ki-cseréltetni, mielőtt lehetséges. Az Egyezmény a megerősítő okiratok ki-cserélésének napján lép hatályba.

Az Egyezmény II. cikkében meghatározott Különbizottság az Egyezmény aláírásával megkezdheti működését.

Ennek hitelül a meghatalmazottak ezt az Egyezményt aláírták és pecsétjükkel ellátták.

Kelt Budapesten, két magyar és szlovák nyelvű eredeti példányban, 1946. évi február hó 27-ik napján.

v. r. Dr. Gyöngyösi János s. k. (P. H.)

v. r. Dr. V. Clementis s. k. (P. H.)

FÜGGELEK

a Magyar Köztársaság és a Csehszlovák Köztársaság között lakosságcsere tárgyában létrejött Egyezményhez.

A Magyar Köztársaság és a Csehszlovák Köztársaság között lakosságcsere tárgyában létrejött Egyezmény aláírása alkalmával a Magas Szerződő Felek meghatalmazottjai az alábbi rendelkezésekben állapodtak meg;

rodnosti, ktoré sa usadily na území Československej republiky po 2. nov. 1938.

Článok XIII.

Táto Dohoda nemení nič na záväzkoch Maďarskej republiky, vyplývajúcich z Dohody o prímerí s Maďarskom podpísanej v Moskve dňa 20. jan. 1945.

Článok XIV.

Táto Dohoda bude ratifikovaná Vysokými smluvnými stranami. Výmena ratifikačných listín sa stane v Prahe len čo bude možné. Dohoda nadobudne platnosti dňom výmeny ratifikačných listín. Zvláštna komisia uvedená v článku II. tejto Dohody môže začať svoju činnosť hneď po podpísaní tejto Dohody.

Na dôkaz toho splnomocnení podpísali túto Dohodu a pripojili k nej svoje pečate.

Dané v Budapešti v dvoch pôvodných v slovenskej a maďarskej reči dňa 27. februára 1946.

DODATOK

k Dohode medzi Československou republikou a Maďarskou republikou o výmene obyvateľstva.

Pri podpísaní Dohody medzi Československou republikou a Maďarskou republikou o výmene obyvateľstva splnomocnení Vysokých smluvných strán dohodli sa na týchto ustanoveniach:

Az I. cikkhez.

1. bekezdés. A Csehszlovákiába való áttelepülésre irányuló szándékát jogérvényesen nyilváníthatja: az el nem vált feleség nevében annak férje, a törvényes, 18 évesnél nem idősebb gyermek nevében atyja, a természetes, 18 évesnél nem idősebb gyermek nevében anyja, gyámság vagy gondnokság alatt álló személy nevében ennek gyámja vagy gondnoka.

2. bekezdés. A Csehszlovákiába való bebocsátásnak ezen bekezdés szerinti megtagadása egybeesik között az alábbiakkal indokolható:

kifejezetten demokráciaellenes magatartás;

ellenséges cselekedetek elkövetése a szlovák vagy cseh nemzet, illetve az Egyesült Nemzetek valamelyike ellen;

súlyos természetű közönséges bűncselekmények.

3. bekezdés. A Magyarországból Csehszlovákiába áttelepülő szlovákok és csehek számára be kell tudni azokat a Magyarországon állandó lakóhellyel bírt szlovák vagy cseh nemzetiségű személyeket is, akik Magyarországból Csehszlovákiába távoztak annak felszabadulása után.

A III. cikkhez.

Avégből, hogy a csehszlovák Különbizottság feladatát sikerrel láthassa el, a magyar kormány különösen az alábbi intézkedéseket fogja megtenni:

meghagyja az összes közigazgatási hatóságoknak, — az államiaknak éppen úgy, mint az önkormányzatiaknak, — a közbiztonsági hatóságoknak és szerveknek, továbbá az összes állami és egyéb közhatalósági tisztviselőknek, hogy amennyiben a csehszlovák Különbizottsággal, ennek tagjaival és személyzetével érintkezésbe kerülnek, semmi olyat ne cselekedjenek, ami ezeknek működését akadályozhatná, ellenkezőleg,

K. Előnk I.

Odstavec 1. Prehlásenie o zamýšľanom presťahovaní na územie Československa môže právoplatne urobiť meno nerozvedenej manželky jej manžela, meno manželských detí až do 18 roku veku ich otec, meno nemanželských detí až do 18 roku veku ich matka, meno osôb pod porúčничествоm alebo opatrovnictvom ich porúčnik alebo opatrovník.

Odstavec 2. Odopretie svolenia k vstupu na územie Československa, tak ako je to predvídané v tomto odstavci, môže byť odôvodnené najmä týmito dôvodmi:

vyslovene proti-demokratickým postojom, nepriateľskými činmi proti národu slovenskému považne českým, alebo inými zo spojených národov,

trestnými činmi ťažkého rázu podľa všeobecného trestného práva.

Odstavec 3. Do počtu osôb slovenskej a českej národnosti, ktoré sa majú presťahovať z územia Maďarska na územie Československa budú započítané osoby slovenskej, alebo českej národnosti, ktoré mali stále bydlisko na území Maďarska a ktoré opustili Maďarsko a sa presťahovali na územie Československa po jeho oslobodení.

K. Előnk III.

Aby československá Zvláštna komisia mohla s úspechom splniť svoju úlohu, maďarská vláda urobí najmä tieto opatrenia:

nariadi všetkým administratívnym — vládny a samosprávnym — úradom, všetkým policajným vrchnostiam a orgánom ako i všetkým štátnym úradníkmi a úradníkom verejných ustanovizní, aby — pokiaľ prídu do styku s československou Zvláštnou komisiou, s jej členmi alebo s jej personálom — nič nepodnikli, čo by mohlo hatiť ich činnosť, naopak aby im uľahčili ich činnosť, ako je to len možné.

küldetésük elvégzését a lehetőség szerint könnyíték meg.

A szlovák vagy cseh nemzetiségűnek tekinthető személyekkel való érintkezés joga magában foglalja azt is, hogy az illetékes magyar hatóságoknál történő előzetes, szabályszerű bejelentés után minden községben két nyilvános gyűlés tartható.

A csehszlovák Különbizottság, ennek tagjai és személyzete, a nyilvános szónoklatokban, a sajtóban és mindenféle propagandá nyomatványban, valamint a rádióban is kizárólag a szlovák vagy a cseh nyelvet fogják használni.

A magyar kormány minden lehetőséget meg fog tenni, hogy a csehszlovák Különbizottságnak a magyar rádióban adási idők álljanak rendelkezésére oly módon, hogy a Különbizottság adásait a lakosság zöme hallgathassa. (A nap folyamán a munkaidőn kívül sugárzott adások.) A magyar kormány a csehszlovák Különbizottságnak a nyilvános gyűlésekre, a hivatali és irodai célokra a szükséges helyiségeket rendelkezésére fogja bocsátani.

A Különbizottságnak hat heti idő áll rendelkezésére, hogy propaganda-tevékenységét Magyarországon a jelen Egyezménynek és Függelékének rendelkezései szerint kifejthesse. Ez a hat-hetes határidő 1946. március 4-ével kezdődik.

Az V. cikkhez.

Az áttelepítendő magyarok számára be kell tudni azokat a személyeket is, akik Magyarországra már áttették vagy átköltöztek, azoknak a kivételével, akik ennek az Egyezménynek VIII. cikke alá esnek. Abban az esetben azonban, ha az ebbe a kategóriába tartozó személyek a csehszlovákiai bíróságok előtt jelentkeznének és azok őket felmentenék, ezeket a személyeket is bele kell számítani a kicserélendő magyarok számára.

Právo vstupovať do styku s osobami, ktoré môžu byť považované za osoby slovenskej, alebo českej národnosti, zahŕňaje i právo organizovať v každej obci dve verejné schôdze po predložení formálnom oznámení príslušným maďarským úradom.

Československá Zvláštna Komisia, jej členovia a jej personál vo svojich verejných prejavoch, v tlači, v tlačivách propagandy všetkého druhu, ako i v rozhlase budú používať výlučne slovenský alebo český jazyk.

Maďarská vláda urobí všetko, čo je v jej moci, aby československá Zvláštna komisia mala k dispozícii také vysielacie doby maďarského rozhlasu, aby vysielania Komisie mohli byť vypočuté najširšou vrstvou obyvateľstva (denná, vysielacia doba mimo pracovných hodín). Maďarská vláda dá československej Zvlášťnej komisii k dispozícii miestnosti potrebné pre verejné schôdze, pre jej kancelárie a úradovne.

Zvláštná komisia má 6 týždňov k svojej dispozícii, aby rozvinula svoju činnosť propagandy v Maďarsku v rámci Dohody a tohto Dodatku k nej. Táto 6 týždňová lehota začne plynúť od 4. marca 1946.

K článku V.

Počet osôb maďarskej národnosti, ktoré majú byť vymenené, zahŕňaje osoby, ktoré už boli presťahované, alebo sa presťahovali do Maďarska s výnimkou tých osôb, ktoré spadajú pod ustanovenia článku VIII tejto Dohody. Keby sa však osoby tejto kategórie dostavili pred československé súdy a keby boli oslobodené, budú započítané do počtu vymeniť sa majúciich Maďarov.

Ez a Függelék az Egyezmény kiegészítő része. Ennek hiteléül a meghatalmazottak ezt a Függelékét aláírták.

Kelt Budapesten, két magyar és szlovák nyelvű eredeti példányban 1946. évi február hó 27-ik napján.

Tento Dodatok je doplňujícíou súčasťou Dohody.

Na dôkaz toho splnomocnení podpísali tento Dodatok.

Dané v Budapešti v dvoch pôvodných v slovenskej a maďarskej reči dňa 27. februára 1946.

v. r. Dr. Gyöngyösi János s. k. (P. H.)

v. r. Dr. V. Clementis s. k. (P. H.)

3. §. Jelen törvény kihirdetése napján, azonban az 1. §-ban említett egyezmény életbelépésétől kezdődő hatállyal lép életbe. Végrehajtásáról az érdekelt miniszterek gondoskodnak.

E törvény cikk kihirdetését elrendelem.

Ezt a törvény cikket mint a nemzet akaratát mindenki köteles megtartani.

Kelt Budapesten, ezerkilencszáznegyvenhatodik évi június hó huszonkettedik napján.

Tildy Zoltán s. k.,
Magyarország köztársasági elnöke.

Nagy Ferenc s. k.,
miniszterelnök.

(P. H.)

Slováci v Maďarsku, čítajte!

Podľa dohody, ktorú uzavrela vláda Československej republiky s vládou Maďarskej republiky o presídlení Slovákov a Čechov z Maďarska do Československa a Maďarov z Československa do Maďarska, prišla do Maďarska dňa 4. marca 1946 Československá presídľovacia komisia.

Aké je poslanie komisie?

Oboznámíť vás s obsahom tejto dohody, informovať vás o možnostiach a spôsobe presídlenia, povedať vám, čo vás na Slovensku čaká, vykonať súpis Slovákov a Čechov, ktorí chcú sa presťahovať z Maďarska do Československej republiky.

Kto sa môže hlásiť na presťahovanie?

Každý, kto hovorí slovenskou alebo českou rečou,
každý, kto je slovenského alebo českého pôvodu.

Kde sa môžete prihlásiť?

U Československej presídľovacej komisie v Budapešti, alebo v jej oblastných úradovniach v týchto mestách v Maďarsku:

1. Budapešť-mesto,	6. Bánhida,	11. Forró,
2. Budapešť-okolie,	7. Nógrád,	12. Sárospatak,
3. Aszód,	8. Ballassagyarmat,	13. Nyíregyháza,
4. Kiskőrös,	9. Salgótarján,	14. Szarvas,
5. Esztergom,	10. Miskolcz,	15. Békéscsaba,
		16. Tótkomlós,

a u pracovníkov, ktorých vysla Presídľovacia komisia medzi vás.

Kedy sa môžete hlásiť?

Hneď! Dnes! Neváhajte a neodkladajte!

SLOVÁCI, SLOVENKY!

Československá presídľovacia komisia
v Maďarsku volá Vás na slovenské verejné
shromaždenie, ktoré sa koná

v Békéscsaba

dňa 7. IV. 1946 o 11. hod.

Miesto shromaždenia: námestie

Rečníci: Dr. St. Osuský, ex biskup ^{Šnucke,}
a iní z Bratislavy ^{Letrich,}

Prehovorí o československo-maďarskej
dohode o presídlení Slovákov z Maďarska do
Československej republiky.

Slováci a Slovenky, prídte si vypočúť
rečníkov, ktorí Vás oboznámia s pomerami na
Slovensku a v Československej republike.

BRATIA SLOVÁCI!

CHCETE

sa navrátiť do svojej rodnej vlasti

NA SLOVENSKO?

Chcete sa osadiť a žiť medzi svojimi bratmi?

Chcete pracovať na svojom a pre seba?

Chcete, aby vaše deti chodili do slovenských škôl?

Chcete sa stať občanmi víťazného československého štátu?

Chcete obsadiť polia a majetky, ktoré sú pre vás pripravené?

Chcete nájsť dobre platenú prácu v továrňach?

Ak chcete, príďte,

Československá
republika

Prihláste sa u Československej presídľovacej komisie v Budapešti alebo v jej oblastných úradovniach, ktoré sa postarajú o vaše presídlenie do Československej republiky!

vás čaká!

5. melléklet: A magyarországi szlovákok jelentkezési lapja, az ún. „Szlováklap”

150

Prihláška na presídlenie a Áttelepítési bejelentőlap

Prihlasujem sa záväzne a neodvolateľne na presídlenie do Československej republiky podľa článku

1. dohody uzavretej dňa 27. februára 1946 medzi Československom a Maďarskom o výmene obyvateľstva.
A Českoslovákin a Magyarország között a lakosság kicserélése tárgyában 1946. évi február hó 27. napján kötött megállapodás 1. cikke alapján kötelezőleg és visszavonhatatlanul jelentkezem a Csehszlovák köztársaságba való áttelepítésre.

1. Meno a priezvisko: _____
Vezeték és keresztnév: _____

2. Bydlisko: _____
Lakóhely: _____

3. Deň, mesiac, rok a miesto narodenia: _____

A születés helye, éve, hónapja és napja: _____

4. Státna príslušnosť: _____
Állampolgárság: _____

5. Rodinný stav: _____
Családi állapot: _____

6. Národnosť: _____
Nemzetiség: _____

7. Nábož. vyzn.: _____
Vallás: _____

8. Školská vzdelanie: _____
Iskolai képzettség: _____

9. Povolanie: _____
Hivatás: _____

10. Postavenie v povolani: _____
Hivatásbeli állás: _____

Súčasne prihlasujem na presídlenie týchto členov svojej rodiny — poručnícov, chovancov:

Az áttelepítésre egyidejűleg bejelentem a következő családtagjaimat — gyámjaimat, nevét, gyermeknevelőmet:

Meno Vezeték és keresztnév	Forma A családtagból való viszony	Miesto narodenia A születés helye	Rok mes. a deň naroden. Ev. hónap, nap	Rodná. stav Családi állapot	Národnosť Nemzetiség	Náb. vyznanie Vallás	Škol. vzdelanie Iskolai képzettség	Povolanie a postavenie v povolani Hivatás és hivatásbeli állás

11. Osobitné želania (miesto, kam sa chce prihlásiť presťahovať a pod.) _____

Különleges óhajok (hollyág, hová akar áttelepülni stb.): _____

Dané v _____ dňa _____ 1946.

Kelt, 1946 évi, hó, napján.

podpis prihlasujúceho.
a jelentkező aláírása: _____

Údaje o majetkových pomeroch prihlásenej rodiny (osôb) A bejelentett család (személyek) vagyoni viszonyaira vonatkozó adatok

Údaje o majetkových pomeroch, obsiahnuté v otázkach II. až XX. sú iba informatívneho rázu a majú slúžiť ako základ k príprave plánov na presťahovanie a osídlenie prihláseného.

A vagyoni viszonyokra vonatkozó, a II-66 alatti kérdésekben foglalt adatok csupán informatív jellegűek és a bejelentett átköltözésre és betelepítésre szolgáló tervek előkészítésének alapjául szolgálnak.

12. Prihlásujúci nech sa osvedčí, či hodlá svoje hnutelnosti, t. j. živý inventár (bod IIa), mŕtvy inventár (bod IIb), dopravné prostriedky (bod III), podnikové hnutelnosti a zásoby (bod V), bytové zariadenie a pod. presťahovať tiež so sebou do Československa, alebo či tieto hodlá speňažiť v Maďarsku:

A jelentkező nyilatkozzék, vajon szándékában van-e ingóságait, azaz földfelszerelését (IIa), holtfelszerelését (IIb, pont) járműveit (III, pont) vállalatit ingóságait és készleteit (V, pont) lakásberendezését stb. Csehszlovákiába magával vinni, vagy azokat Magyarországon akarja-e értékesíteni:

1. Pofnohospodárske nehnuteľnosti (výmeru uviesť v kľ):
Mezőgazdasági ingatlanok (a területet katastrális holdakban kell feltüntetni):

13. Obec, v katastre ktorých nižšie uvedené nehnuteľnosti ležia:
Azok a községek, amelyek kataszterében az alább feltüntetett ingatlanok fekszenek:

14. Celková výmera pozemkov:
A telkek egész kiterjedése kat. holdakban:

Z toho je:
Ebből:

15. Orná pôda:
Szántóföld:

17. Pánieky:
Legelő:

19. Lesy:
Erdő:

11. Inventár pofnohospodársky:
Mezőgazdasági felszerelés:

IIa. živý (v kusoch):
Az élőfelszerelés (darabokban):

21. Kone:
Ló:

23. Muľice a osly:
Őszvér, azamár:

25. Kozy:
Kacsa:

27. Hydina (sliepky, husi, kačky, morčy atď.):
Baromfi (tyúk, liba, kacsa, pulyka, stb.):

IIb. mŕtvy (v kusoch):
Holtfelszerelés (darabokban):

29. Pluhý:
Eke:

31. Zentúry:
Járgány:

33. Sejačky:
Vetőgép:

35. Mlátiacie garnitúry:
Cséplőgarnitúra:

III. Dopravné prostriedky (v kusoch):
Járművek (darabokban):

36. Povozy:
Kocsi:

38. Osobné autá:
Személyautó:

40. Sane:
Szálló:

IV. Majetok domový (uviesť počet):
Házbirtok (számszerűen):

42. Obec, v katastre ktorých majetok leží:
Azok a községek, amelyeknek kataszterében a házbirtok fekszik:

43. Obytné domy:
Lakóházak:

a) dom bol postavený v r.:

a ház mely évben épült:

b) dom je postavený z:

a ház miből épült:

6. melléklet: A Wagner féle „fehérlap”

1700/1946 /462.

Pán, Páni

Wagner Ferenc
é. sz. sz. 1896. é. sz.

úrnak, úrnóknak

Levél 509.

o. H. sz. sz.

Igazolvány.

Potvrdenie.

Igazolom, hogy Ön a Csehszlovákiából áttelepítésre kijelölt magyar nemzetiségű személyeknek a csehszlovák kormány által a magyar kormányaknak 1946. augusztus 26-án átnyújtott névjegyzékében szerepel és ennek alapján a csehszlovák-magyar Vegyesbizottság VII. sz. véghatározata értelmében magyar konzuli jogvédelemben részesül.

Igazolom továbbá, hogy a csehszlovák-magyar Vegyesbizottság VII. sz. véghatározata az Ön számára tényleges áttelepítése napjáig a következő különleges jogi helyzetet biztosítja:

1. Az áttelepítő f. évi július 8-tól mentesül a katonai szolgálattal kapcsolatos minden kötelezettségtől.

2. Az áttelepítő f. évi augusztus 26-ától semmiféle adót, szolgáltatást és illetéket, illetve egyéb pénzügyi természetű közzel kötelezettséget teljesíteni nem köteles. Az áttelepítő semmiféle módon nem vonható felelősségre azért, hogy fenti kötelezettségeknek eddig eleget nem tett, tehát eddigi adótorzossáért sem.

3. A Csehszlovákiából Magyarországra kitelepítésre kijelölt személy ingó vagyona felől szabadon rendelkezik.

Felhívom figyelmét arra, hogy a csehszlovák kormány a lakosságcsere-egyezményhez csatolt jegyzékének VII. bek. értelmében kötelezte magát, hogy a végrehajtandó intézkedések végrehajtását felfüggeszti, az ideiglenes jegyzék VIII. bek. szerint létminimiumot biztosító segélyt folyósít az állásukból elbocsátott volt közalkalmazottaknak, a IX. bek. szerint pedig a csehszlovák kormány kötelezte magát az 1945. október 25-iki határozata pontos végrehajtására, amely magyarokat illetően a 198/45. Sb. elnöki dekretum végrehajtását felfüggeszti. E kötelezettség vállalása óta, tehát 1946. február 27-e óta csehszlováki magyar tulajdonú, vagy tulajdonrészes a 198/45. Sb. elnöki dekretum, vagy más törvényre rendelkezése alapján sem ekkor sem, sem zár alá venni nem lehet, tehát „nagyon szigorú” sem rendelkezni ki, viszont kérheti a nemzeti felügyelőség azonnali megadintását és elszámoltatását.

Felkérlek, hogy amennyiben személyét bármilyen joghátrány orán, csehszlovákiai jelenléte hivatalosnak, hogy a határon átnyúló egyezményes eljárást a csehszlovák külügyminisztériumnak, továbbá kormányomnak jogorvoslati céljából azonnal tudomására hozzam.

Dr. Wagner Ferenc
 magyar konzulnagyi

Pozsony, 1946. okt. 8-án.

Potvrádzam Vám, že Vaše meno je uvedené v zozname presídľajúcich sa majiteľov osôb maďarskej národnosti z ČSR do Maďarska, ktorý odovzdala ČS. vláda maďarskej vláde dňa 26. augusta 1946, a na základe toho používate v smysle 7. rozhodnutia ČS.-maď. Smiešanej komisie maďarskej konzulárnej ochrany.

Potvrádzam Vám ďalej, že rozhodnutie ČS.-maď. Smiešanej komisie č. 7. poskytuje Vám osobitné právne postavenie až do dňa Vášho skutočného presídlenia a sice nasledovne:

1. Presídlenie sa oslobodzuje počnajúc dňom 8. júla 1946 od všetkých povinností, týkajúcich sa vojenskej služby.

2. Počnajúc dňom 26. augusta 1946 nemožno od presídlenca vymáhať nijaké dane, dávky a poplatky, resp. plnenia iných verejnoprávných záväzkov finančného rázu. Presídlenie nemožno nijakým spôsobom odložiť, preto, že doteraz nespĺnil povinnosti.

3. Osobám úrodným na presídlenie z Československa do Maďarska patrí voľná dispozícia s ich hmotným majetkom.

Upozorňujem Vás na to, že v smysle 7. bodu Protokolu, prílohy č. 1 Dohody o výmene obyvateľstva, zaviazala sa ČS. vláda, že suspenduje všetky opatrenia na zbavanie majetka osôb maďarskej národnosti, v 8. bode cit. Protokolu zaviazala sa ČS. vláda, že bude vyplácať existenčné minimum pre prepustených verejných zamestnancov, a podľa 9. bodu zaviazala sa ČS. vláda presne vykonať nariadenie ČS. vlády zo dňa 25. októbra 1945, ktoré určuje dekrét pre rep. č. 198/45. Pošlite teda týmto záväzkom zo dňa 27. februára 1946 nemožno ani zhabať ani zaisťovať majetok alebo majetkovú časť osoby maďarskej národnosti na základe nar. č. 198/45 ani na základe iného nariadenia, nemože byť teda na taký majetok uvalená ani národná správa.

Vyzývam Vás, aby ste v prípade akýchkoľvek právnych újmny hlásili vec neodkladne môjmu úradu, aby som mohol lakto porušeniu Dohody so strany vykonávaných orgánov hlásiť hneď ČS. ministerstvu zahranič. veci, ďalej maď. vláde cieľom zjednania nápravy.

Dr. Wagner Ferenc v. r.
 maďarský zomocnec

Bratislava, dňa 8. okt. 1946.

A lakósságcseré tárgyában létesült
magyar-csehszlovák Vegyesbizottság az ingóságok el- és átszállítása
tárgyában az alábbi

26. sz. véghatározatot

hozta.

I.

A Vegyesbizottság 16. és 23. véghatározata hatályát veszti.

II.

Ingóság fogalmának meghatározása.

1. Ingóság mindaz, ami az ingatlantól álagának sérelme nélkül elválasztható.

2. Ingatlan alkatrészei (pl. beépített ajtó, ablak, kerítés előfe, a telekkel tartósan összekapcsolt ólak stb.) ha el is választhatók, nem ingóságok.

3. Ha kétséges, hogy valamely dolog ingóság-e vagy ingatlan, ebben a kérdésben az összeíró bizottság ideiglenesen határoz; evégből az összeíró bizottság mindkét tagozatának tagjai együttesen határoznak. Amennyiben egyhangú megállapodásra nem jutnak, azt a jelenlévő ellenőrző szervek döntenek el, ugyancsak ideiglenes joggal. Határozatuktól függ, hogy az áttelepülő személy vitás ingóságokat magával viheti-e vagy sem. Ha megállapodásra nem jutnak, úgy az ügy, végleges eldöntés végett a Vegyesbizottság elé terjesztendő. A határozat meghozataláig a vitás dolog helyén marad.

III.

Az ingóságok átviteli jogának rendezése.

Az áttelepülő személy szabadon magával viheti minden ingóságát, amennyiben a jelen véghatározat vagy későbbi véghatározat másként nem rendelkezik.

IV.

Különleges rendelkezések.

1. Az 1947. évi augusztus 1. napjáig történő áttelepítés esetében az áttelepülő önelátó személy búzából és rozsból, illetőleg ezek örlményeiből a háztartásához tartozó áttelepülő személyek számának megfelelő fejadagot, árpától és tengeriből a magával vitt állatok abrakakarmányozására, illetőleg hizlalására szükséges, a gazdasági év hátralévő részére eső aránylagos — de legalább egy hónapi időtartamra elegendő — mennyiségben vihet magával.

2. Az 1947. év augusztus hó 1. napja után történő áttelepítés esetében az áttelepülő személy magával viheti a háztartásához tartozó áttelepülő személyek számának megfelelő, a következő gazdasági évre szóló fejadagot, illetőleg az állatai részére szükséges árpát és tengerit, ugyancsak a gazdasági év hátralévő részére aránylagos mennyiségben.

3. A felsorolt 4 terményből az áttelepülő vetőmagként olyan terményt vihet át magával, amit az áttelepítés gazdasági évében meg elvethet. A Vegyesbizottság az összeírási utasításban állapítja meg az időpontokat, ameddig a vetési időnek megfelelően vetőmagvakat ki lehet vinni. Az áttelepülő által átvihető vetőmagmennyiség annyi lehet, amennyi azon terület, amelyen az áttelepülő bármilyen jogcímen (tulajdonos, hasznélvező, bérlo stb.) gazdálkodott, búzából és rozsból 40%-ának, árpából 10%-ának, tengeriből 20%-ának bevetéséhez szükséges.

4. Az áttelepülők, ideszámítva az egyéni cégek tulajdonosait is irattáraikat magukkal vihetik.

5. Kézpénz, betétek, értékpapírok, valuták és devizák átvitelére vonatkozó intézkedések külön véghatározatban nyernek szabályozást.

6. Történelmi vagy műemléknek [Egyezmény VI. cikk (3) bek.] az az ingóság minősül, amelyet a történelmi és műemlékek védelmére hivatott szerv történelmi vagy műemléknek tart nyilván. Amennyiben a történelmi vagy műemléket a tulajdonos nem viheti magával, azt szabadon értékesítheti.

7. Az áttelepülő iparosok, gyárosok és kereskedők — tekintet nélkül a II. cikk (1) bekezdésében foglalt rendelkezésre — gépi berendezésüket, felszerelésüket, szerszámalkat áru- és anyagkészletüket magukkal vihetik.

8. Amennyiben előfordult volna, hogy az áttelepülő ingóságai közül az illetékes felvásárló vagy igénybevevő csehszlovák, illetve magyar szervek az ingóságokat igénybe vették vagy átvették és nem fizették volna ki értékük a megállapított árat, ilyen esetben még az áttelepítést megelőzően legalább 15 nappal a teljes értéket ki kell fizetni.

9. Azt a körülményt, hogy a vételárat az áttelepülőnek, nem fizették ki, hiteltérdepően igazolni kell.

Az igazolás kétféle módon történhetik:

a) átvételi elismervénnyel igazolja az áttelepülő, hogy az ingót tőle elvették és ezért nem fizettek, pl. bont kapott, ebben az esetben az ellenértéket a helyszínen ki kell fizetni;

b) ha az igénybevétel ellenérték kifizetése nélkül és elismervény nélkül történt, ebben az esetben a bejelentésről jegyzőkönyvet kell az összeírásról az összeíró bizottságnak felvenni és azt tanuvalomásokkal kell valószínűsíteni.

10. Ha az összeíró bizottság a tanuvalomások alapján az igénybejelentést elfogadta, akkor az ellenérték kifizetése nélkül átvett ingóságért a megállapított árat a helyszínen azonnal ki kell fizetni.

11. Ha az összeíró bizottság a kárigény jogossága tekintetében nem egyezik meg, úgy a jegyzőkönyvét a becsatolandó tanuvalomásokkal és az áttelepülő által szükségesnek vélt egyéb iratokkal elbírálás és végleges döntés végett a Vegyesbizottság illetékes tagozatához kell beterjeszteni. A megállapított kártérítési összeget kézpénzek átvitelére (transzfer) megállapítandó módzatok szerint kell elszámolni.

12. Az áttelepülő személy a jelen cikk értelmében korlátozás alá nem eső azokat az ingóságokat, amelyeket nem kíván átszállítani,

szabadon értékesítheti vagy azokkal tulajdonjogából kifolyólag másként is rendelkezhetik.

13. Abban az esetben, ha az összeírásról a IV. cikk (1) bekezdésében megnevezett 4 terményből nagyobb mennyiség van az áttelepülő készletében, úgy a felvásárlásra illetékes szerv útján gondoskodni kell arról, hogy az áttelepülő a meghaladó készletét felajánlhassa és azt az említett szerv az összeírás előtt kötelezően átvegye és az ellenértéket az átvételkor kifizesse.

V.

Az áttelepülő rendelkezési joga ingóságairól.

1. Mindkét szerződő fél kötelezettséget vállal annak elősegítésére, hogy az áttelepülő személy, amennyiben ez a véghatározat másként nem rendelkezik, összes ingóságaival szabadon rendelkezhessek. A szabad rendelkezési jog nem vonatkozik az ingóságokra a jelen véghatározat hatálybalépése előtt harmadik személy javára bírói intézkedés alapján fennállt biztosítási, kielégítési, zárlati és hasonló jogokra.

2. Ha az áttelepülő ingóságai önkényes beavatkozás folytán másoknak birtokába kerültek, ezeket az ingóságokat legkésőbb az összeírás alkalmával vissza kell adni. A visszaadás tekintetében a jelenlévő összeíró bizottságok vagy ellenőrző szervek döntenek a határozatok végrehajtására karhatalom segítségével vehetik igénybe.

3. A köztartozásokra szerzett zálogjogok hatályukat veszítik, ezen a címen senkinek az ingósága vissza nem tartható.

VI.

Az áttelepülő ingó és ingatlan vagyonára kirendelt nemzeti gondnok (národný správca) kirendelésének megszűntetése és elszámoltatása.

1. Az áttelepülésre kijelöltek vagyonára kirendelt nemzeti gondnokok (národný správca) kirendelése azonnali hatállyal megszűnik.

2. Az illetékes csehszlovák hatóságok kötelesek haladéktalanul gondoskodni arról, hogy a nemzeti gondnok a megmaradt vagyont — a tulajdonos, a tulajdonos által választott két tanu és a kirendelést eszközölő hatóság részéről eljáró közeg jelenlétében — leltárba és jegyzőkönyvbe foglalják és a nemzeti gondnok tevékenységéről haladéktalanul elszámoljon. A nemzeti gondnok a gondnokság megkezdése idejében felvett és a kirendelésének megszűnésekor felvett lel-

tár közötti időben szándékos eljárása, vétke gondolatlanlansága, vagy pedig mulasztása folytán előállott károkat köteles készpénzben nyomban megfizetni. Az elszámolásnál felvett jegyzőkönyvet két példányban kell kiállítani és annak egy eredeti példányát az áttelepülőnek ki kell adni.

3. Ha a nemzeti gondnok gondnoksága megkezdésekor nem vettek fel leltárt a kezelésbevevett vagyonról, ebben az esetben a tulajdonos és általa kijelölt és hitelt érdemlő két tanu, valamint a kirendelést eszközölő hatóság részéről eljáró közeg jelenlétében felvett jegyzőkönyvbe kell összeírni a vagyonnak azt az állagát, ami a nemzeti gondnok működésének megkezdésekor az áttelepülő birtokában volt.

4. A nemzeti gondnok által okozott kárért a leltár szerinti kártérítési összeget a nemzeti gondnok az áttelepülő személynek azonnal, de legkésőbb az áttelepülés előtt 15 nappal kifizetni köteles. Amíg a nemzeti gondnok által okozott kárt a nemzeti gondnok nem egyenlíti ki, az illető nem telepíthető át. Ebben az esetben a csehszlovák állam az áttelepülőnek (iparos, kereskedő, gyáros, ingatlanulajdonos stb.) eddigi megélhetésének biztosítása érdekében foglalkozásának zavartalan folytatására minden jogot megad (pl. az iparos, kereskedő, gyáros, iparigazolványt és folyamatos áruellátást, a gazdálkodó teljes gazdálkodási lehetőséget). Fentvezetettek teljes jogaikban maradnak mindaddig, amíg a nemzeti gondnok az általa okozott kár teljes összegét ki nem fizeti.

5. Az áttelepülő személy vagyonára újabb nemzeti gondnok nem rendelhető ki.

VII.

Ingóságok értékesítése.

1. Az Egyezmény VI. cikkében foglalt rendelkezéseknek megfelelően az áttelepítésre kijelölt személyeknek joguk van ingóságaikat akár az áttelepítés alkalmával, akár utólag meghatalmazottjuk útján vagysis az áttelepülés után is értékesíteni.

2. Utólagos értékesítés esetében a befolyt összeg azonban nem fizethető be a készpénzek átvitelére (transzfer) szolgáló számlára.

VIII.

Egyéb rendelkezések.

A községi eljárások (nemzeti bizottságok) kötelesek az Egyezmény aláírása idejében (1946. február 27.) vagy azt követően az áttelepülő tulajdonát képező állatokra a járulékeket kiállítani és kiadni abban az időpontban, amikor az áttelepülésre kijelölt személy azt kéri.

IX.

Záró rendelkezések.

1. A 23. véghatározatban megállapított összeírás utasításnak, tájékoztató felhívásnak és összeíró íveknek a jelen véghatározatnak megfelelő szövegezését és módosítását a Vegyesbizottság a gazdasági szakbizottság javaslata alapján a legrövidebb időn belül külön véghatározatban állapítja meg. A 23. szám véghatározatban megállapított nyomtatványok közül a tájékoztató felhívás, az összeírás utasítás, az előzetes összeírás ív és az összeíró íveknek az ingóságokra vonatkozó lapjai nem használhatók és azokat meg kell semmisíteni.

2. A Vegyesbizottság ugyancsak a legrövidebb időn belül külön véghatározatban gondoskodik a vagyonjogok átruházásának szabályozásáról.

3. Mindkét állam a legteljesebb közlekedési és érintkezési szabadságot biztosítja, továbbá személyi biztonságot nyújt az áttelepítés végrehajtását végző személyeknek.

4. Mindkét állam kötelezi magát arra, hogy az átköltözés sima és zökkenőmentes lebonyolítása érdekében kölcsönösen utasítja igazgatási és rendészeti szerveit, hogy a legnagyobb megértéssel, az ellentétek barátságos kiküszöbölésével segítsék elő a zavartalan átköltözést. Az esetleges visszadáásokat a legrövidebb időn belül megtorolják.

5. Az eddig meghozott véghatározatoknak a jelen véghatározattal ellenkező rendelkezései hatályukat veszítik.

Bratislava, 1947. április 2-án.

A csehszlovák tagozat részéről:

Dr. Okáli s. k.

Dr. Pohánka s. k.

A magyar tagozat részéről:

Dr. Péchy s. k.

Berecz s. k.

MALÝ OZNAMOVATEĽ

Čitatelia, záujemci, ktorí si chcete sprostredkovať obchod, včunu
hnuteľností a podobno, obráťte sa na nás s dôverou. Náš Malý oznamovateľ vám uľahčí riešiť Vaše rozličné životné otázky

Maďar zo Slovenska, ktorý emigroval do Maďarska, by vymenil svoj maďarský a maďarskú silu
zariadený mlyn

15 mäd, holdov
ornej pôdy, obytný dom, hospodárske budovy v obci Óz (okres Komárno), za podobný majetok v Maďarsku so Slovákmi, ktorý sa presídľuje na Slovensko. Ponuky na značku "Nová vlasť do administrácie Slobody, Budapešť, Nádor u. 6.

Vyučujem

slovensky, česky a anglicky. Záujemci nech sa hlásia: Budapešť, VII. Almassy u. 8. fax. 7.

Vymenil by som alebo predal svoju vilu

v Kóciach. Vo vile sú 3 izby, hala, istred, kúrenie - komfort. Tiež na okoli Kóci mám peknú ovocnú záhradu a domom. Informácie podľa telefonicky majiteľ každý deň od 6. hod na čísle 182 - 400 v Budapešti.

Vymenil by som so Slovákmi presídlencom z Maďarska na Slovensko

22 cel'adt včiel

vo Veľkom Mederi, okres Komárno, za podobné v Maďarsku hocí kde. Blíže informácie podľa: Torma Vince, Budapešť, VIII. ker. Farkas István u. 1.

Vymenil by som alebo predal svoj **poschodový dom v Rimavskej Sobotě**

na hlavnej ulici, v ktorom sú dve obchodné miestnosti, 2 sklady a 3 izby. Okrem toho jedna ovocná záhrada na brehu rieky Rima: za podobný majetok v župe Borsod alebo Hayes. Blíže informácie dá: Hevesesyné, Ózd, Övöda-u. 17.

Presídlenec Maďar zo Slovenska
by vymenil svoj majetok

34 kat. jut, ornej pôdy, 8 jutár spoločného pasienku, jeden obytný dom (2 izby, kuchyňa, sýpka a iné vedľajšie miestnosti), ktoré ležia na 600 štvorcových siahach v obci Guta za podobný majetok presídlenca Slovák z Maďarska, z Békéscsaby alebo blízkeho okolia. Ponuky zasielajte na adresu: Gejza Horváth, Guta, Československo.

Szabó János hollósi, presídlenec Maďar zo Slovenska by vymenil

svoj majetok

29 katastr. jutár zeme 6 jutár pasienku, okrem toho obytný dom, kde sú 3 izby, 2 kuchyne, 2 komory, okrem toho 2 stajne, 1 salaš, v ktorom je 1 izba a stajňa, za podobný majetok Slovák presídlenca z Čuby alebo blízkeho okolia. Ponuky zasielajte na adresu: Gejza Horváth, Guta, Československo.

Szabo Gábor, presídlenec Maďar
by vymenil 74 k. jut. ornej pôdy

20 holdov spoločného pasienku. Okrem toho na 1800 štvorcových siahach ležiaci obytný dom, v ktorom sú 2 izby, 2 kuchyne, sýpka a stajňa, na salaši 2 izby, kuchyňa, stajňa a sýpka, za podobný majetok presídlenca Slovák z Békéscsaby alebo blízkeho okolia. Záujemci nech pšu na adresu: Gejza Horváth, Guta, Československo.

Industra továreňská výroha konfekcie, Bratislava, ul. Č. A. 8. I. Doda Vain Kóleni a športovú konfekciu, balonové kabáty a hurbertusy.

Preklady slovenské-české-maďarské

vychavujem špofahlive a rýchle: YL, Andrássy-nt 88, prízemie 17.

Szope Lajos, Gúttara
menil svoj

dvojizbový obytný dom

v ktorom sú 2 kuchyne, obchodná miestnosť, dielňa. Dom leží na 370 štvorcových siahach, okrem toho má 3 1/2 kat. jutár ornej pôdy za podobný nehnuteľnosť Slovák. Presídlenec z Čuby alebo okolia. Blíže informácie podľa: Gejza Horváth, Guta, Československo

Maďar, presídlenec zo Slovenska, z Rimavskej Soboty by vymenil
svoj majetok

1. j. 1 vilu, v ktorej sú 13 izb. komf. byt a 1 2 izbový komfortný byt v hodnote asi 300.000 Kčs. za podobný majetok presídlenca Slovák, ktorý sa presídľuje do Československa. Listy prosím na adresu: L'udovít Németh, Rimavská Sobotka, Stefanikova ulica 6, Československo.

Presídlenec Maďar zo Slovenska, ktorý sa presídľuje do Maďarska by vymenil svoj majetok,

jednu vilu, tehelnú, jednu peknú 7 izbovú vilu

v hodnote spolu asi 130.000 forintov. Informovať sa možno: Ráisz I. Miklós, Evangélikus tanítóképző

Slovenka, presídlenka, ktorá sa presídľuje na Slovensko.

by vymenila

svoje dva obytné domy

v ktorých je 6 izieb, 3 kuchyne a vedľajšie miestnosti na peknom mieste, blízko železničnej stanice, neďaleko Budapešti, v obci Martonvásár. Okrem toho 6. kat. jutár ornej pôdy, 1 kat. jut. vinohrad a ovocná záhrada, kde je 120 ovocných stromov, za podobný majetok na okoli Bratislave. Blíže informácie podľa: Hrabosky Györgyne, Martonvásár.

Presídlenec Maďar zo Slovenska v Komarne by vymenil

svoj obytný dom

v ktorom sú 2 izby, kuch. ha, predizba, vedľajšie miestn. asi a záhrada 2000 štvorcových siah, za podobný nehnuteľnosť v Óli Budapešti, v Szekesfehérvár v Békéscsabe, v Monore alebo Bókoľské ind. kde sa možno obnoviť pozemkovú. Inform. je podľa: Nagy Domes, Budaf. 8. XIV, Nagy Lajos király utja 38.

MAGYAR–SZLOVÁK TELEPÜLÉSNÉVJEGYZÉK

Alistál – Dolný Štál	Nagykapos – Veľké Kapušany
Alsószeli – Dolné Saliby	Nagykeszi – Veľké Kosihy
Alsóvárads – Tekovský Hrádok	Nagymácséd – Veľká Mača
Andód – Andovce	Nagymegyer – Veľký Meder
Bajka – Bajka	Nagysalló – Tekovské Lužany
Barsendréd – Ondrejovce	Nagysáró – Šarovce
Bögellő – Bohelov	Negyed – Neded
Csata – Čata	Nemeskajal – Kajal
Csallóközarányos – Zlatná na Ostrove	Nemeskosút – Košúty
Deáki – Diakovce	Ógyalla – Hurbanovo
Diószeg – Sládkovičovo	Órsújfalu – Nová Stráž
Dunaszerdahely – Dunajská Streda	Padány – Padán
Érsekújvár – Nové Zámky	Párkány – Štúrovo
Feketenyék – Čierna Voda	Perbete – Pribeta
Feled – Jesenské	Pered – Tešedíkovo
Felsőszeli – Horné Saliby	Pozsony – Bratislava
Galánta – Galanta	Pozsonyvezekény – Vozokany
Garammikola – Mikula	Rimaszombat – Rimavská Sobota
Gúta – Kolárovo	Réte – Reca
Hetény – Chotín	Rozsnyó – Rožňava
Hidaskürt – Mostová	Somorja – Šamorín
Hölvény – Hulvinky	Szenc – Senec
Ipolyság – Šahy	Szepsi – Moldva nad Bolvou
Izsa – Iža	Szimő – Zemné
Kassa – Košice	Szodó – Svodov
Kékkő – Modrý Kameň	Taksonyfalva – Matúškovo
Keszegfalva – Kameničná	Tallós – Tomášikovo
Királyhelmec – Kráľovský Chlmec	Tornalja – Tornaľa
Kismácséd – Malá Mača	Tósnýárasd – Topofnica
Kissalló – Tekovské Lužianky	Tőnye – Tőne
Komárom – Komárno	Udvard – Dvory nad Žitavou
Komáromszentpéter – Svätý Peter	Vágfarkasd – Vlčany
Léva – Levice	Vágsellye – Šaľa
Losonc – Lučenec	Verebély – Vrábľe
Megyerics – Čalovec	Vízkelet – Čierny Brod
Nádszeg – Trstice	Zseliz – Želiezovce
Nagyfödémcs – Veľké Úľany	Zsigárd – Žihárec

SUMMARY

The study describes the history of the implementation of the Hungarian–Czech agreement signed in 1946 on the exchange of population groups in the south-eastern part of the Hungarian Plain. The foreign political basis of the agreement is described in the first chapter. The next chapter outlines the nationality situation of the south-eastern part of the Hungarian Plain, the former Békés and Csanád counties (with special focus on the development of the number of Slovaks living in the region). The description of the political changes of the months and years upon the appearance of the Red Army in 1944 and of the difficulties of the implementation of the land reform is followed by a detailed analysis of the local aspects (south-eastern part of the Hungarian Plain) of the exchange of the population. The reader will then read about the activities of the Czechoslovak Resettlement Committee (Ěškoslovenska presidlovacia komisia), the “recruitment” of future Czechoslovak citizens and the principles of the Czechoslovak settlement policy. After outlining the activities of the Hungarian Resettlement Government Committee and of other Hungarian government agencies involved in the implementation, the study describes the implementation of the actual exchange, of the mutual resettlement operations. The last chapter describes the impacts of the exchange of the population groups on the number of inhabitants in the region and the composition of nationalities.

The personal memories of individuals involved fill the quoted archive sources with life. The author puts the emphasis on the aspects of the population exchange typical in south-eastern Hungarian Plain against the background of national events. Numerous tables, charts, maps and an appendix of documents illustrate the book.

Almost 2/3 (ca 50.000 people) of the Slovak nationality of the post-1918 Hungary lived at the time of the census of 1941 in Békés and Csanád

counties. Yet, hardly more than a third (35.000 and 25.000) of the people applying for and actually being resettled had come from the same region.

Within the post-1918 borders of Hungary, Békés and Csanád counties were involved in the actual exchange of population groups, where the real estate of the voluntarily resettling Slovaks were given to Hungarian families resettled from the Felvidék (Upper Hungary), from the territory of Slovakia. The overwhelming majority of the Hungarians from Felvidék (Upper Hungary) had been transferred by the Hungarian Resettlement Government Committee to formerly German populated villages in Transdanubia and around Budapest, as except for Slovaks leaving from the south-eastern Hungarian Plain, resettling families from other parts of the country left only few estates (villages) behind which could have been repopulated (houses, plough-land, workshop). The gap between the property conditions of the population groups exchanged could also be perceived in Békés and Csanád counties as the resettled Hungarian families from Felvidék (Upper Hungary) was hardly in line with two third of the voluntarily leaving Slovak families.

The general public of Hungary and outside its borders know very little about the impact of the exchange of the population groups on the number and the identity of the Slovaks in Hungary. Among others, formerly purely Slovak villages in Békés and Csanád counties (Pitvaros, Tótkomlós, Csanádalberti) had become mostly Hungarian speaking partly due to the resettlement of families from Felvidék (Upper Hungary) and partly to the accelerated assimilation of the indigenous Slovak population.

Több mint fél évszázad telt el a magyar–csehszlovák lakosságcsere lebonyolítása óta. A kötet az 1946-os lakosságcsere-egyezmény végrehajtásának délkelet-alföldi történetét és népességföldrajzi vonatkozásait foglalja össze. A trianoni országterületen elsősorban a Délkelet-Alföldön (Békés és az egykori Csanád megyében) történt meg a szó szoros értelmében vett lakosságcsere, ahol is az önkéntesen elköltöző szlovákok ingatlanjait a Felvidékről (Szlovákia területéről) kitelepített magyar családok kapták meg tulajdonul.

A lakosságcsere lebonyolítása kétségtelenül nagy anyagi és súlyos lelki terhet rótt az érintett (egykori) felvidéki magyar lakosságra, ugyanakkor a hazai szlovákság lélekszámára, identitására gyakorolt hatása is alig ismert a közvélemény előtt.

ISBN 963 379 803 5

1480 Ft